

RECEP TAYYIP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

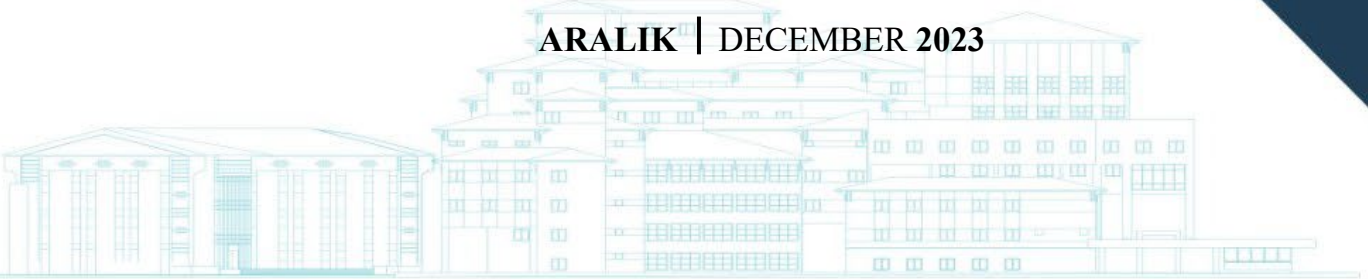
ISSN: 2149-2239

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Recep Tayyip Erdoğan University
Journal of Social Sciences

CİLT / SAYI | VOLUME / ISSUE: 10/2

ARALIK | DECEMBER 2023

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Adına Sahibi / Owner on Behalf of
Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Prof. Dr. Ahmet YANIK
Müdür

Editör / Editor

Doç. Dr. Kamer Ilgın ÇAKIROĞLU

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Dr. Mücahit BEKTAŞ
Arş. Gör. Dr. Ayşegül TOPRAK ŞAHİN

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Abdülkadir ÖZTÜRK	İşletme (Pazarlama)
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE	Türk Dili (Türk Halk Bilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Emre ÜRKMEZ	İktisat (Ekonometri)
Dr. Öğr. Üyesi Resul TURAN	Tarih (Yakınçağ Tarihi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim OLGUN	Maliye (Mali Hukuk)
Arş. Gör. Dr. Mücahit BEKTAŞ	Kamu Yönetimi (Kamu Politikası)
Arş. Gör. Dr. Ayşegül TOPRAK ŞAHİN	İlahiyat (Hadis)
Arş. Gör. Gökhan Rahmi BAKI	Sosyal Hizmet (Sosyal Güvenlik Hukuku)

Türkçe Dil Editörleri / Turkish Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Arş. Gör. Esra TUYSUZ

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hafize KESER	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KOCA	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şevket TOPAL	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan ARSLAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Yaser SNOUBAR	Qatar University
Doç. Dr. Abdullah BAY	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Güler YANIK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kyrgyz-Turkish Manas University

Yayın Danışma Kurulu / Publication Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut GÖKSEL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BULUÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş EKİZ	Trabzon Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk TANRIVERDİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Ali ESİR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem ES	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Musa EKEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz GEÇİT	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk URSAVAŞ	TÜBİTAK
Doç. Dr. Ebubekir MOLLA AHMETOĞLU	İstanbul Üniversitesi

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan hakemli bilimsel bir dergidir. Bu dergide yayımlanan makalelerin bilim, etik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nin veya Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün görüşlerini yansıtmaz. Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

Recep Tayyip Erdogan University Journal of Social Sciences is a refereed journal and published biannually (June-December). Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of Recep Tayyip Erdogan University and Recep Tayyip Erdogan University, Institute of Graduate Studies. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

İndeks Bilgisi

MLA
INTERNATIONAL
BIBLIOGRAPHY

MLA International Bibliography

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Index Copernicus (ICI)

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

Ulrichsweb™
Ulrich's Periodicals Directory

academindex

Academindex International Journal
Database

ACARINDEX
academic researches index

ACARINDEX
Academic Researches Index

İSAM
İslam Araştırmaları Merkezi

idealonline idealonline

SOBIAD

Türk Eğitim İndeksi

RESEARCHBIB

JIFACTOR

JIFACTOR

Yazışma Adresi

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü
53200 – RİZE / TÜRKİYE
Telefon: +90 464 217 29 19
E-Posta: sbdergi@erdogan.edu.tr

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Makaleler | Articles

Araştırma Makalesi / Research Article

Ubeydullah B. Ömer'in Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri

Ubayd Allah B. Omar's Life and Political Activities

İhsan Arslan.....288-309

Araştırma Makalesi / Research Article

Kırımli Rif'at Efendi'nin Nazm-ı Rü'yâ ve Ta'birân-ı Rü'yâ Adlı Mesnevilerinde Ölüm Yaklaşımı

Rif'at Efendi of Crimea's Approach of Death in the Masnavis Titled Nazm-ı Rü'yâ ve Ta'birân-ı Rü'yâ

Adnan Uzun.....310-327

Araştırma Makalesi / Research Article

Gazetecilerin Perspektifinden Halkla İlişkiler Uygulayıcıları: Konya Örneği

Public Relations Practitioners from the Perspective of Journalists: The Case of Konya

Kahraman Kağan Kaya ve Mehmet Nejat Özüpek.....328-358

Araştırma Makalesi / Research Article

Güvercin Destanı'nın Baviera Eyalet Kütüphanesinde Bulunan Farklı Bir Kopyası

A Different Copy of the Pigeon Epic found in the Bawarian State Library

Okan Celal Güngör ve Beytullah Bekar.....359-369

Araştırma Makalesi / Research Article

Sakarya Savaşı'nın Türk Dış Politikasına Yansımaları ve Diplomatik Gelişmeler

Reflections of the Sakarya War on Turkish Foreign Policy and Diplomatic Developments

Muhammet Yıldız.....370-385

Araştırma Makalesi / Research Article

YouTube Üzerinden Çocukluğun Yok Oluşuna Bir Örnek: "Kismetse Olur" Programı

Being a Spectator to the Disappearance of Childhood on YouTube: The Case of "Kismetse Olur"

Seyyid Halid Özgür ve Ahmet Eskicumalı.....386-405

Araştırma Makalesi / Research Article

Fındık (*Corylus avellana*) Bitkisinin Tüketimi; Türkiye’de Kullanım Alanlarına Yönelik Bir Araştırma

*Consumption of Hazelnut (*Corylus avellana*); A Study on Usage Areas in Türkiye*

Ceyhun Akyol.....406-420

Araştırma Makalesi / Research Article

Sosyal Medyanın Ergenlerin Psikososyal Kişilik Gelişimine ve Benlik Saygısına Etkileri: YouTube Örneği

The Effects of Social Media on Adolescents’ Psychosocial Personality Development And Self-Esteem: YouTube Example

Abdullah Türkmen.....421-435

Araştırma Makalesi / Research Article

Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Tarihi ve Kültürel Miras Yapılarına Etkisi: Malatya Örneği

The Effect of Kahramanmaraş Centered Earthquake on Historical and Cultural Heritage Structures: The Case of Malatya

İrfan Tapan.....436-449

Araştırma Makalesi / Research Article

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklere Göre Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki Rekabet Gücünün Analizi

Analysis of Competitiveness Between Azerbaijan and Türkiye According to Revealed Comparative Advantages

Atif Alaskarov ve Ali Rıza Sandalcılar.....450-467

Kitap İncelemeleri | Book Reviews

“Osmanlı Mutfak Sözlüğü”nün Sözlükbilim Yöntemlerine Göre İncelenmesi

The Investigation of the “Osmanlı Mutfak Sözlüğü” by Lexicography Methods

Dilek Özdemir.....468-479

Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar Bibliyografyası

Bibliography of Studies on Turkish Culinary Culture

Damlanur Küçükyıldız Gözelce.....480-502

Tarihi Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi (2023), Ed. Hunutlu, Ümit – Y. Çal, Gül – Ekşioğlu, Serap, Ankara: Akçağ Yayınları, 495 s., ISBN: 978-605-342-791-9.

Rumeysa Soba.....503-507

Ubeydullah B. Ömer'in Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri*

Ubayd Allah B. Omar's Life and Political Activities

İhsan ARSLAN**

Öz

Hız. Peygamber döneminde Mekke'de dünyaya gelen Ubeydullah b. Ömer, Hız. Ömer'in İslâm'a girmesinden sonra müslüman olmuş, hicretten sonra da Medine'de yaşamaya başlamıştır. Hız. Peygamber ve Hız. Ebû Bekir dönemlerinde fazla ön plana çıkmayan Ubeydullah, babasının şehit edilmesi olayından sonra Ebû Lü'lü'ün eşini, kızını, Hürmüzân'ı ve Cüfeyne'yi öldürmesiyle kaynaklarda çok geniş yer bulmuş, hakkında verilen karardan dolayı hem kendisi hem de dönemin halifesi Hız. Osman eleştirilerin odağı hâline gelmiştir. Eleştirilerin temel noktası, siyasî olarak kısas uygulanmayıp, öldürülenlerin diyetleri ödenerek Ubeydullah'ın affedilmesidir. "Otorite bende olsaydı, Ubeydullah'a kısas uygulardım" diyerek karara en çok tepkiyi gösterenlerin başında gelen Hız. Ali halife olunca, Ubeydullah kısas edilme endişesiyle Şam'a Muâviye'nin yanına gitmiş ve 37/657 yılında Sıffin Savaşı'nda öldürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ubeydullah b. Ömer, Osman b. Affân, yargı, kısas, tepki

Abstract

Ubayd Allah b. Omar, who was born in Mecca during the Prophet Mohammed, became a Muslim after his father Omar's conversion to İslam and he began living in Medina after Hejira. Ubayd Allah, who did not come to the forefront during the Prophet Mohammad and Abu Bakr's era, took up a lot room in the sources with his killing the wife of Abu Lu'lu's wife, daughter, Hürmüzan and Cufeyne after his father's martyrdom and due to the decision given about him both himself and the caliph of the time, Uthman, became the focus of criticism. Ubayd Allah's being forgiven by paying blood money (diya) for victims instead of retaliation (qisas) was the main point of the critiques. When Ali was the caliph, who was amongst the ones who showed the harshest reaction to this decision by saying "If I were in authority, I would have applied qisas" Ubayd Allah went to Damascus to take refuge in Muaviye because of his concerns for being applied qisas and was killed in the battle of Siffin in 37/657.

Keywords: Ubayd Allah b. Omar, Uthman bin Affan, judgment, qisas, reaction

* Bu çalışma, 2-3 Kasım 2017 tarihinde Sivas'ta düzenlenen Uluslararası Hız. Ömer Sempozyumunda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü (Ortaçağ Tarihi)

e-posta: ihsan.arslan@omu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4790-0711

1. Giriş

Tarih, geçmişte yaşamış toplumların faaliyetlerini yer ve zaman göstererek sebep-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen bir bilim dalıdır. Bu tanımdan hareketle bir tarihi olayda bulunması gereken temel unsurlar; insan, yer, zaman, sebep ve sonuçtur. Bu sebeple tarihî bir hadise incelenirken bu temel ilke ve prensiplerin dikkate alınması gerekmektedir. Tarihin omurgasını ve çatısını oluşturan ana unsurlardan herhangi biri dışta bırakılıp dikkate alınmazsa, araştırılan bir konudan sağlıklı ve verimli neticelerin elde edilmesi oldukça zordur. Çünkü tarihi, olaylar zincirinin birbirine bağlı olan halkaları gibidir. Bu halkalar birbirlerine ne kadar sağlam bağlarla tutunursa, zincir de o kadar sağlam olur. Eğer halkalardan biri zayıfsa, diğer halkaların güçlü olmasının bir önemi yoktur. Yani zincir, en zayıf halkasının güçlü olduğu kadar sağlamdır. Bu açıdan tarihî olayın omurgasına ve çatısına zarar vermektен kaçınılmalıdır.

Tarihî olaylar, siyasî, idarî, askerî, iktisadî, ictimai ve dinî sebeplerle kendi doğallığı içerisinde meydana gelir. Yani tarih yapanlar konjonktüre uygun olarak sosyolojik ve psikolojik şartlar çerçevesinde birtakım davranışlarda bulunurlar. Bu davranışlardaki temel faktör; insan olmanın gereğini yapmaktır. O hâlde tarihî olaylar, kişilerin faaliyetleri neticesinde şekillenir. Bu bağlamda tarihçiler objektiflik ilkesi çerçevesinde nesnellığe gölge düşürecek duygu ve düşüncelerden mümkün olduğu kadar kaçınmak suretiyle tarih yapanlara saygı duyarak ve sadık kalarak tarihî olayları değerlendirmelidirler.

Sübjektiflik içerisinde tarihî olaylara yaklaşılması, onlardan alınması gereken ders ve ibretleri göz ardı edecektir. Hâlbuki tarih ilminin asıl amaçlarından biri de ibret alınmasını sağlamaktır. Bu sebeple tarihçi, kişi ve olaylara ön yargıdan uzak bir bakış açısıyla yaklaşmalı, gerçekleri kınayıcının kınamasını dikkate almadan ortaya koymalıdır. Kişilerin konumları ve sıfatları, tarihî olayın önüne geçmemelidir. Yani tarihî bir olay, sıfatlardan ve konulardan bağımsız değerlendirilmelidir. Biz bu çalışmada ‘Ubeydullah b. Ömer’in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri’ konusunu incelerken tarih araştırmalarına özgü metodolojik bakış açısına sadık kaldık ve konuyu işlerken temel İslâm Tarihi kaynaklarını kullanarak objektif değerlendirmelerde bulunmayı amaçladık.

2. Doğumu, Nesebi ve Hayatı

Hz. Peygamber döneminde Mekke’de dünyaya gelen Ubeydullah b. Ömer’in¹ nesebi, Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzâ b. Riyâh b. Abdullah b. Kurt b. Rezâh b. Adî b. Ka’b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri b. Mâlik’dir.² Ubeydullah b. Ömer, bu ismi kendisine verenin babası olduğunu şu şiirle belirtmiştir: “*Bana, Ubeydullah adını babam Ömer koydu. Allah’ın Nebisi ve babam Ömer dışında Kureyş’in gelmiş, geçmiş en hayırlı insanıyım.*”³ Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ebû İsmâ künyesiyle bilinen Ubeydullah’ın niçin bu künye ile anıldığı bilinmemektedir.⁴ Bir gün Ubeydullah b. Ömer’in hanımı Hz. Ömer’e gelerek: “*Ey Müminlerin Emiri! Ebû İsmâ’dan dolayı beni bağışla*” dedi. Hz. Ömer: “*Ebû İsmâ*

¹ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilber, *el-İstîâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2006), 492; İzzüddin Ebi’l-Hasen Ali b. Ebi’l-Keram Muhammed b. Muhammed, *Üsdü’l-Ğâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2009), III/175; İzzüddin Ebi’l-Hasen Ali b. Ebi’l-Keram Muhammed b. Muhammed, *el-Kâmil fî’t-Târih* (Beyrut: Dâru’l-Fikir, 979), III/52; Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe* (Beyrut: Dâru’l-Fikir, 2001), 4/151.

² Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdîrabbih, *el-Ikdü’l-Ferîd* (Kâhire: Dâru’l-Hadis, 2013), III/351; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 492.

³ İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, 492.

⁴ Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990), 3/201; Muhammed b. Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, çev. Komisyon (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), VII/14; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 491; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğâbe*, III/175; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/151; Mustafa Ertürk, “Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/26.

kim?" diye sorunca hanımı: "Oğlun Ubeydullah" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, oğlunu çağırması için bir elçi gönderdi, ancak ona niçin çağırıldığını söylememesi için elçiye sıkı sıkı tembih etti. Elçi, Ubeydullah'a gelerek: "Baban seni çağırıyor" dedi. Ubeydullah da niçin çağırıldığını sordu, ancak elçi cevap vermekten kaçındı. Ubeydullah, elçiye kaz veya ördek yumurtası verince, elçi ona niçin çağırıldığını söyledi. Durumu öğrenen Ubeydullah tedirgin bir şekilde babasının yanına geldi. Hz. Ömer, elçiye, durumu Ubeydullah'a haber verip vermediğini sordu. Elçi de haber verdiğini söyleyince Halife tarafından dövüldü. Daha sonra Hz. Ömer, Oğluna: "Sana yazıklar olsun! İsa'nın babası var mı ki, sen 'Ebû İsa' lakabıyla künyelendin. Bu künye, Araplar arasında bilinmemektedir." diyerek oğlunu kırbaça dövdüğü rivayet edilmektedir.⁵

Bu rivayeti dikkate alacak olursak Hz. Ömer, oğlunun künyesinden haberdar değildir. Arap örfüne göre, baba, çocuğunun ismiyle künyelenmektedir. Bu örfeye göre de Hz. Peygamber'in büyük oğlunun adı Kâsım olduğundan dolayı onun künyesi, Ebû'l-Kâsım'dır. Eğer Ubeydullah'ın İsa isimli oğlu var da Hz. Ömer'in bundan haberi yoksa, bu durum realiteye uygun değildir. Bu sebeple Ubeydullah'a niçin bu künyenin verildiği hususunda kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Eğer böyle bir künyenin Ubeydullah'a nispeti kabul edilecekse, Hz. Ömer, onun böyle künyelenmesinden hoşlanmadığını belirtmiş, hatta kendisini sert bir şekilde uyarmıştır.

Ubeydullah b. Ömer'in annesinin adı; Huzâ'a kabilesinden Ümmü Gülsüm bint Cervel b. Mâlik b. Müseyyeb b. Rebî'a b. Asram b. Dabîs b. Harâm b. Hubşiyye b. Selûl b. Ka'b b. Amr'dır.⁶ İslâm, Hz. Ömer ile eşi Ümmü Gülsüm bint Cervel'in arasını ayırdı.⁷ Çünkü: "Müşrik kadınlarla evlilik bağınızı sürdürmeyin"⁸ âyeti nâzil olunca Hz. Ömer, müşrik olan eşi Ümmü Gülsüm bint Cervel'i boşamıştır.⁹

Kaynaklarda Ubeydullah b. Ömer'in yetişmesi ve gençliği hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun, uzun boylu ve cüsseli bir yapıya sahip olup, Kureyş'in kahraman ve yiğitlerinden biri olduğu belirtilmektedir.¹⁰ Ayrıca şair kimliği bulunan Ubeydullah, bazı Kureyşliler, Bukeyr b. Abdiyâ'lîloğullarıyla ittifak yaptığı için Adiyogullarını eleştirdiğinde:

"Ey Alaca hastalıklılar! Onları eleştiriyor ve ayıplıyorsunuz, hâlbuki hepiniz sapıksınız. Anneleriniz kısa boylu kızlar doğururlar, diğer anneler ise uzun boylu erkekler doğurur. Babana, Bizanslının kendisiyle nasıl ilişkiye girdiğini sor, onun erkeklik uzvu, avcun içindeki tomar gibidir" şiiiriyle onlara cevap vermiştir.¹¹

Ubeydullah b. Ömer, babası Hz. Ömer İslâm'a girdikten sonra müslüman olmuştur.¹² Müslümanlar Mekke'de yaşam koşulları ağırlaşınca Medine'ye gitmek zorunda kalmışlardır. Ubeydullah da ailesiyle birlikte Medine'ye gitmiş ve sonraki hayatını burada geçirmiştir. Ubeydullah b. Ömer, Hz. Peygamber'in etrafında bulunan meşhur sahâbilerden biri olmadığı ve bu dönemde meydana gelen olaylarda etkili olmadığından, kendisiyle ilgili kaynaklara yansıyan herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu durum, onun toplum içerisinde

⁵ Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah b. Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1996), XXXVIII/59; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/175; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/151.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III/201; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/59.

⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III/201; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), 150; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/54.

⁸ el-Mümtahine 60/10.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2010), 10/775-776; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr* (Mekke: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.), 3/486; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/151.

¹⁰ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 492; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III/175-176; Hayruddin Ziriklî, *el-E'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1992), 4/195; Ertürk, "Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb", 42/26

¹¹ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhîz, *el-Bursân ve'l-Urcân ve'l-Umyân ve'l-Hûlân* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.), 144-145.

¹² Ziriklî, *el-E'lâm*, 4/195.

etkisiz biri olduğunu göstermez. Çünkü Kureyş'in kahraman ve yiğitlerinden birisi olması sebebiyle diğer müslümanların toplum içerisinde yapmaları gereken görevler ne ise, onun da yerine getirmekle sorumlu olduğu yükümlülükler vardır. Hz. Peygamber vefat edip Hz. Ebû Bekir halife olduktan sonra ortaya çıkan dinî, siyasî, askerî, iktisadî, ictimai ve asabiyet karakterli olan, devletin istiklalini ve istikbalini hedef alan isyan hareketleri ortaya çıktığında Ubeydullah b. Ömer de muhtemelen üzerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmiştir. Ubeydullah b. Ömer, Hz. Ömer, Hz. Osman, Ebû Musa el-Eş'arî ve diğer sahâbîlerden hadis işitmiş,¹³ Hz. Peygamber'den de merfu olarak hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁴ Ancak İbn Abdilber, ondan hadis gelmediğini ve onun da başkalarından hadis almadığını belirtmiştir.¹⁵

Hz. Ebû Bekir'den sonra hilâfet makamına geçen babası Hz. Ömer döneminin fetih hareketlerinde onun adının geçtiğini görmekteyiz. Çünkü o, kardeşi Abdullah ile birlikte İslâm ordusunda Irak'a gazaya çıktı. Dönüşlerinde Basra valisi olan Ebû Musa el-Eş'arî'ye uğradılar. Basra valisi Ebû Musa, onları en iyi şekilde karşıladıktan sonra kendilerine: “*Sizlere fayda sağlayacak bir iş versem, yapar mısınız?*” dedi. Onlar da: “*Evet*” karşılığını verdiler. Bunun üzerine Ebû Musa onlara: “*İşte Allah'ın mallarından bir mal. Onu Müminlerin Emirine götürmenizi istiyorum ve bununla birlikte o malı sizlere borç olarak veriyorum*” dedi. Ayrıca o: “*O mal ile Irak'tan bazı ticarî eşyalar satın alarak Medine'ye götürüp satmalarını, anaparayı Müminlerin Emirine vermelerini, kârını ise kendilerine almalarını*” söyledi.

Daha sonra da Ebû Musa, Hz. Ömer'e durumu bildiren bir mektup yazdı. Onlar da Ebû Musa'nın dediği gibi yaptılar. Onlar Medine'ye gelince Hz. Ömer kendilerine: “*Bütün ordu sizlere borç mu verdi*” diye sorunca onlar: “*Hayır*” cevabını verdiler. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara: “*Ey Müminlerin Emirinin çocukları! O mal sizlere ödünç verildi. Malı ve elde ettikleri kârı vermelerini*” istedi. Abdullah sustu, fakat Ubeydullah şöyle karşılık verdi: “*Ey Müminlerin Emiri! Böyle davranmana gerek yok. Eğer bizlere borç olarak verilen malda herhangi bir eksilme meydana gelseydi, biz onu tazmin edecektik.*” Ancak Hz. Ömer hem anaparanın hem de elde edilen kârın hazineye verilmesi konusunda ısrarlı tavrını devam ettirdi. Ancak Hz. Ömer'in arkadaşlarından biri: “*Ey Müminlerin Emiri! Onu kâr paylaşımı ortaklığı şeklinde yapsan*” diye bir teklifte bulundu. Hz. Ömer de bu teklifi yerinde bulunca anapara ve elde edilen kârın yarısı hazineye verildi.¹⁶

Hz. Ömer toplumsal hayatın refah ve huzur içerisinde olması, kaos ortamının oluşmaması için İslâm'ın ve devletin koymuş olduğu kuralları çiğneyenlere karşı gereken cezayı uygulamaktan asla kaçınmazdı. Kanuna aykırı hareket edenler onun en yakınları bile olsa, yapmış olduğu olumsuz hareketin karşılığını mutlaka görürdü. Bir gün Hz. Ömer cenaze namazı kıldırdıktan sonra halka dönerek: “*Ben, oğlum Ubeydullah b. Ömer'in ağzında şarap kokusu aldım. Eğer içtiği madde onda sarhoşluk etkisi meydana getirmişse, ona haddi şurup uygulayacağım*”¹⁷ diyerek evlat duygusunun cezanın uygulanmasına engel olamayacağını göstermiştir. Başka bir rivayette ise Hz. Ömer'in “*tılâ*”¹⁸ adı verilen bir tür şarap içtiği iddia edilen oğlu Ubeydullah'a haddi şurup olarak seksen celde vurduğu belirtilmektedir.¹⁹

¹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 3/175.

¹⁴ İbn Ebû Âsım, *el-Âhad ve'l-Mesânî* (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1991), 2/59.

¹⁵ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 491.

¹⁶ Mâlik b. Enes, *Muvattâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Gırâz”, 1; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimesşk*, 38/57; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/151.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Eşribe”, 10; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/152.

¹⁸ Pişirilmekle üçte ikisi giden ve sertleşerek sarhoş edici bir özellik kazanan yaş üzüm suyudur. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 3/20.

¹⁹ İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Beşkuvâl, *Ğavâmizu'l-Esmâi'l-Mübheme* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüp, 1987), 1/300-301; Hacer, *el-İsâbe*, 4/152.

Hiz. Ömer insanların onur ve haysiyetlerine oldukça önem verir ve bu çizgiyi ihlal edenlere karşı sert bir şekilde tepkisini gösterirdi.²⁰ Bir gün Ubeydullah b. Ömer, sahâbeden Mikdâd b. Amr'a küfretmişti. Olaydan haberdar olan Hiz. Ömer: “*Ubeydullah'ın dilini kesmek, benim adağım olsun*” diyerek oğlunun yapmış olduğu bu çirkin hareketi onaylamadığını, gerekirse en ağır bir şekilde cezalandıracağını göstermişti. Çünkü Hiz. Ömer, oğlunun, babasının makamına güvenerek böyle bir harekette bulunmuş olabileceği ihtimaline karşılık kararlılığını ortaya koymuş ve diğler insanlara da yanlışlık yapan kim olursa olsun, ayırım yapılmayacağını göstermiştir. Bu konuda Hiz. Ömer'in kararlılığını gören Rasûlüllah'ın ashâbından bazıları kendisiyle konuşmaya gelince o: “*Beni bırakınız da onun dilini keseyim ki, ondan sonra hiç kimse Rasûlüllah'ın ashâbına karşı ağır konuşmaya cüret etmesin*” dedi.²¹

Hiz. Osman halife olduktan sonra Hiz. Ebû Bekir döneminde başlanan ve Hiz. Ömer döneminde bütün hızıyla devam eden fetih hareketlerinin önünü kesmemiş ve devletin sınırlarını genişletmek amacıyla pek çok toprak parçasını fethederek Müslümanların vatanı haline getirmiştir. Bu amaçla Halife Hiz. Osman, Mısır ve Mağrib valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e hicretin 17, 18 veya 19. senesinde mektup yazarak Ifrıkıyye'nin fethedilmesini emretmiştir. Valiye yardım etmek amacıyla içlerinde Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Mervân b. Hakem, Abdurrahman b. Ebî bekir, Abdullalh b. Amr b. Âs, Âsım b. Ömer b. Hattâb ve Ubeydullah b. Ömer gibi askerlerden oluşan büyük bir orduyu bölgeye göndermiştir.²²

3. Siyasî Faaliyetleri

3.1. Hiz. Ömer'in Şehid Edilmesi

Hiz. Ebû Bekir'in istihlafi ve halkın biatıyla ikinci halife olarak hilâfet makamına geçen Hiz. Ömer (634-644) görevde kaldığı on yıl içerisinde önemli icraatlara imza atmış, müslim ve gayr-ı müslim halkın refah ve huzur içerisinde yaşaması için mücadele etmiş, İslâm Devleti'nin kalkınması ve gelişmesi amacıyla yoğun bir mesai harcamıştır. Halkçı ve devletçi ruhu harekete geçiren Hiz. Ömer'in idaresi altındaki insanlar altın devrini yaşamışlar ve devlet de kurumsal olarak önemli bir mesafe kaydetmiştir. Bütün bu olumlu gelişmelerden rahatsız olanların çıkması kaçınılmazdır. Bunların başında ise; âdil yönetimiyle bilinen Emîru'l-Mü'minîn Hiz. Ömer'i şehit edecek olan İran asıllı Mecûsî köle Ebû Lü'lü' Fîrûz gelmektedir.

Hiz. Ömer, buluş çağına giren esirlerin Medine'ye girmesine izin vermiyordu. Ancak Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be: “*Yanında demircilik, marangozluk ve oymacılık işlerinden anlayan ve insanlar için faydalı olacak bir gencin bulunduğunu ve bunun Medine'ye girmesine izin verilmesini*” belirten bir mektup yazdı. Hiz. Ömer de onun Medine'ye girmesi için gerekli izni verdi. Muğîre b. Şu'be, bu köleden yaptığı işlere karşılık kendisine ayda yüz dirhem vermesini istedi.²³

Hiz. Ömer bir gün Medine sokaklarında dolaşırken hıristiyan olan ve Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü' ile karşılaştı. Ebû Lü'lü': “*Ey Mu'minlerin Emiri! Efendim olan Muğîre b. Şu'be benden yerine getirmekte zorlandığım vergi (harâc) istiyor. Bu konuda bana yardımcı olur musun?*” deyince Hiz. Ömer: “*Efendinin senden getirmesini istediği vergi miktarı ne kadardır?*” sorusuna Ebû Lü'lü': “*Her gün iki*

²⁰ Namık Kemal Okumuş, *Ömer Müslümanlığı-Yaşayan Dindarlığın İlke, Adalet ve Ahlak Bazlı Analizi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2023), 185-222.

²¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimesşk*, 38/59-60.

²² Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 138-141.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-Kübrâ*, 3/262.

dirhem”²⁴ İbn Sa’d’ın rivayetinde ise: “*Her gün dört dirhem*”²⁵ şeklinde karşılık verince Hz. Ömer ona: “*Ne iş yapıyorsun?*” Ebû Lü’lü’: “*Marangoz, demirci ve oymacı*” olduğunu belirtince Hz. Ömer: “*Bu mesleklere sahip olduğuna göre senden istenen verginin çok olduğunu düşünmüyorum*” dedi ve: “*İstesem, rüzgarla çalışan değirmen yapabilirim*” diyormuşsun. O da “*Evet, yapabilirim*” şeklinde karşılık verince Hz. Ömer: “*Bana bir değirmen yapar mısın?*” talebine Ebû Lü’lü’: “*Sana öyle bir değirmen yapacağım ki, doğuda ve batıda bulunan insanlar onun hakkında konuşacaklar*” diyerek isteği yerine getireceğini belirtti ve oradan ayrıldı. Bunun üzerine Hz. Ömer: “*Şu anda köle beni tehdit etti*” yorumunda bulundu.²⁶

İbn Sa’d’ın rivayetinde ise, Ebû Lü’lü’, Hz. Ömer’e gelerek efendisinin kendisinden istediği aylık yüz dirhem miktarın ağırlığından şikâyetinde bulundu. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebû Lü’lü’ye: “*Elinden hangi işler geliyor*” diye sordu. Ebû Lü’lü’ yaptığı işleri söyleyince Hz. Ömer: “*Bu işlere karşılık kendisinden istenilen vergi bedelinin çok olmadığını*” belirtince kızgın bir şekilde homurdanarak oradan ayrıldı. Birkaç gün sonra Hz. Ömer aynı köleyle yolda karşılaşıncı ona: “*Sen, bana, istersen sana güzel bir yel değirmeni yaparım, dememiş miydin?*” O da yanında bir grup insan olan Hz. Ömer’e kızgın ve asık bir suratla bakarak: “*Sana herkesin konuşacağı bir değirmen yapacağım*” deyince Hz. Ömer, yanındakilere: “*Bu kölenin kendisini tehdit ettiğini*” belirtti.²⁷

Bu olaydan kısa bir süre sonra Ebû Lü’lü’ kabzası ortasında olan iki başlı bir hançer alarak sabahın karanlığında mescidin bir köşesine gizlendi. O, Hz. Ömer sabah namazını kılmak üzere halkın saflarını düzgün tutmaları konusunda uyarıncaya kadar gizlendiği köşede bekledi. O, tam bu esnada Hz. Ömer’e saldırarak biri göbeğinin altından olmak üzere üç²⁸ veya altı²⁹ yerinden yaraladı. Hz. Ömer’in yanında bulunanlardan on bir kişiyi yaraladıktan sonra kaçamayacağını anlayınca intihar etti.³⁰ Ya’kûbî’nin rivayetine göre Ebû Lü’lü’yu Ubeydullah b. Ömer öldürmüştür.³¹ İbn Sa’d’ın rivayetine göre Ebû Lü’lü’ on iki, on üç veya on dokuz kişiyi daha yaraladı ve bunlardan da dördü, altısı veya dokuzu hayatını kaybetti.³² İbnü’l-Cevzî ise, Ebû Lü’lü’nün on üç kişiyi yaraladığını, bunlardan da yedisinin hayatını kaybettiğini rivayet etmiştir.³³ İbnü’l-Esîr de sayı belirtmeksizin Hz. Ömer’in yanında bulunanlardan bazılarının bu yaranın etkisiyle hayatlarını kaybettiğini belirtmiştir.³⁴ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe* adlı eserinde ise yaralılardan yedi kişinin hayatını kaybettiğini rivayet etmiştir.³⁵ İbn Kesîr’in rivayetine göre ise, sadece altısı hayatını kaybetmiştir.³⁶

Yaralanan Hz. Ömer namazı kıldırması için Abdurrahman b. Avf’ı görevlendirdi ve daha sonra kanamanın etkisiyle bayıldığı için evine götürüldü.³⁷ Sabah olup kendisine gelince: “*Bu işi kimin yaptığını*” sordu. Muğîre b. Şu’be’nin kölesi Ebû Lü’lü’ olduğunu öğrenince: “*Böyle bir olayın bir Müslüman tarafından*

²⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 2/559.

²⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, III/264; Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Târihu’l-Hulefâ* (Beirut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1989), 152.

²⁶ Taberî, *Târihu’l-Ümem*, 2/559; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/49; Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Kitâbü’l-Iber ve Divânü’l-Mübtedi ve’l-Haber fi Eyyâmi’l-Arab ve’l-Acem ve’l-Berber ve men Âsarahüm min Zevi’s-Sultâni’l-Ekber* (Ürdün: Beytül’l-Efkârî’ d-Devliyye, ts.), 561.

²⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3/262-263.

²⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3/263.

²⁹ Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 2/560; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/50; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe*, 3/341.

³⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3/263.

³¹ Ahmed b. Ebî Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb b. Vâdh, *Târihu’l-Ya’kûbî* (Beirut: Müessesetü’l-E’lemî, 1993), 2/54.

³² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, III/265, 266.

³³ Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cevzî, *el-Muntazam fi Târihi’l-Ümem ve’l-Mülûk* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 992), 4/329.

³⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/50.

³⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe*, 3/341.

³⁶ Ebû’l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1994), 7/130.

³⁷ Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 2/560.

gerçekleştirilmediğinden dolayı Allah'a hamd etti."³⁸ Hz. Ömer yaralandıktan sonra üç gün daha yaşadı.³⁹ O, gerekli tavsiyelerde bulunduktan sonra 26 Zilhicce 23/2 Ekim 647 tarihinde Çarşamba gecesini vefat etti.⁴⁰ Ebû Lü'lü'yü Hz. Ömer'e suikast düzenlemeye iten sebebin; sadece efendisi olan Muğîre b. Şu'be'nin kendisine yüklemiş olduğu vergi yükünün ağırlığına bağlamak doğru olmaz. Çünkü Ebû Lü'lü' Nihavend Savaşı'nda ele geçirilen esirler arasında bulunmaktaydı. Bu sebeple kendisi, ailesi ve yakınları esir edilen veya öldürülen, vatanını kaybeden ve sonraki yaşamını köle olarak geçiren birisinin yapamayacağı, göze alamayacağı hiçbir şeyi yoktur. Bu açıdan Ebû Lü'lü'ün intikam duygusuyla hareket ederek Hz. Ömer'i şehit etmesi pekâlâ mümkündür. Nitekim Mes'ûdî ve İbnü'l-Esîr'in eserlerinde bunun işaretlerini görmek mümkündür. Çünkü Nihâvend'den getirilen esirler Medine'ye vardıklarında Muğîre b. Şu'be'nin kölesi olan Ebû Lü'lü' esir çocukların başını okşamış, ağlamış ve: *"Ömer ciğerimi yedi"* İbn Sa'd'ın rivayetinde ise Ebû Lü'lü': *"Araplar ciğerimi yedi"*⁴¹ diyerek⁴² içinde bulunduğu çaresizliği ortaya koymuştur.

3.2. Ubeydullah b. Ömer'in İntikam Duygusuyla Hareket Etmesi

Ebû Lü'lü' Hz. Ömer'i yaralayıp kurtulamayacağını anlayınca intihar etmiş ve suikast aracı olan hançer ise müslümanların eline geçmiştir. Bu hançeri gören Abdurrahman b. Ebî Bekir şöyle bir değerlendirmede bulundu:

"Ben, Ebû Lü'lü', Cüfeyne ve Hürmüzân ile el-Bakî' denilen yerde karşılaştım. Onlar birbirleriyle fısıldaşıyorlardı. Aniden yanlarına gelince sıçradılar ve bir hançer yere düştü. Bunun üzerine hançeri görünce: "Bununla ne yapıyorsunuz?" diye sordum. Onlar da: "Biz ete dokunmadığımız için bununla et doğruyoruz" diye cevap verdiler.

Hançerin iki başı vardı ve kabzası da ortasındaydı. Abdurrahman b. Ebî Bekir'in anlattıklarını dinleyen insanlar Hz. Ömer'in suikaste maruz kaldığı hançere baktılar ve onun anlatıldığı gibi bir hançer olduğunu gördüler. Hatta Ubeydullah b. Ömer anlatılanlardan daha da emin olmak için: *"Sen, bu hançeri onların yanında gördün mü?"* diye sordu. Abdurrahman b. Ebî Bekir'den *"Evet"* cevabını alan Ubeydullah b. Ömer kılıcını kuşanarak babasının şehit edilmesine sebep olanları cezalandırmak için harekete geçti. Hatta bu konuda Ubeydullah'ı, Hz. Peygamber'in hanımı ve Hz. Ömer'in kızı olan Hafsa bint Ömer'in de Hürmüzân ve Cüfeyne'yi öldürmeye teşvik ettiği belirtilmektedir.⁴³ Önce Hürmüzân'ın yanına gelen Ubeydullah b. Ömer: *"Atım rahatsızlandı, gel de bir bak"* diyerek onu yanına çağırdı. Birlikte hareket etmeye başladılar, ancak Ubeydullah biraz arkada kaldı. Hürmüzân öne geçince kılıcıyla ona vurdu. Hürmüzân kılıcı hissedince: *"Allah'tan başka ilah yoktur"* diyerek Müslüman olduğunu belirtti. Böylece Hürmüzân'ı öldüren Ubeydullah b. Ömer,⁴⁴ Cüfeyne'yi çağırdı. O, el-Hîre Hristiyanlarından olup Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın süt babasıydı. Medine'de de yazı öğretmeni idi. Ubeydullah, ona kılıcıyla vurunca gözlerinin arasından istavroz çıkardı.⁴⁵

³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/263; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, II/560; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/329; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/51; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/130.

³⁹ İbn Abdîrabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, 3/353.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/263; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/50-52; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/130.

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/264.

⁴² Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher* (Beyrut: Matbaatü's-Saâde, ts.), 2/329; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/16.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/271; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târîhu'l-İslâm Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 296; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ Siyeru Hulefâ'r-Râşidîn* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 142.

⁴⁴ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-Iber fi Haber men Ğaber* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), I/20.

⁴⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 2/587; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 296-297; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 141.

Bu şekilde Cüfeyne'yi de öldüren Ubeydullah, Ebû Lü'lü'nün müslüman olduğunu iddia ettiği kızını da öldürdü.⁴⁶

Ya'kûbî'nin rivayetine göre Ubeydullah, Ebû Lü'lü'ün eşini de öldürmüştür.⁴⁷ Ubeydullah b. Ömer babasının intikamını aldığı düşünerek geri döndü. Yaşanan elim hadiseleri duyan Hz. Osman, Ubeydullah b. Ömer'i yanına çağırarak: “*Allah seni kahretsin! Sen, namaz kılan bir adamı, Allah Resûlü'nün koruması altında olan diğer bir kişiyi ve küçük bir kız çocuğunu öldürdün. Seni bu halde bırakmak nasıl doğru olur?*”⁴⁸ İbn Sa'd'ın diğer rivayetinde ise Hz. Osman, Ubeydullah b. Ömer'e: “*Bizim korumamız altında olanları neden öldürdün?*” diye sorarak yaptığı işin yanlışlığını vurgulamaya çalıştı. Bu şekilde eleştirilmesine öfkelenen Ubeydullah b. Ömer, Hz. Osman'ın üzerine atılarak onu yere yıktı. Orada bulunanlar onun elinden Hz. Osman'ı zor kurtarabildiler.⁴⁹ Âdeta Ubeydullah b. Ömer o gün yabancılara (Arap olmayanlar) karşı kılıcını çekmiş savaş kahramanı gibiydi.⁵⁰ Hatta o, o kadar öfkelenmişti ki: “*Medine'de bulunan esirleri/yabancılara ve diğerlerini öldüreceğine*” dair yemin bile etmişti.⁵¹

Ancak Medineliler ilk muhacirler toplanarak Ubeydullah b. Ömer'in yaptıklarını hoş karşılamayıp esirlere dokunmaması için onu engellemeye çalıştılar. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ömer: “*Vallahi ben, onları ve diğerlerini öldüreceğim*” diyerek bazı muhacirlere karşı çıktı. Olanlardan haberdar olan Suheyb b. Sinan, Ubeydullah'a mâni olması için Amr b. Âs'ı görevlendirdi. Amr b. Âs. “*Ey kardeşimin Oğlu! Kılıcı bana ver*” diyerek Ubeydullah'ın sakinleşmesi ve kılıcı bırakması için yoğun bir çaba gösterdi. O da kılıcını Amr'a verdi. Çünkü Hz. Ömer yaralandıktan sonra namazları kıldırması için Suheyb b. Sinân er-Rûmî'yi görevlendirmişti. İnsanlara namaz kıldırma, halifenin görevidir. Ubeydullah kılıcını bırakınca Sa'd b. Ebî Vakkâs onun üzerine atlayarak: “*Hizmetçimi öldürdün ve bana ihanet ettin*” dedi. Bunun üzerine Suheyb, Ubeydullah'ı hapsetti.⁵²

Başka bir rivayette ise Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Hz. Osman olaya müdahale ederek onu yatıştırmaya çalıştılar. Bunlar arasında bazı itişmeler yaşandıysa da orada bulunanlar araya girerek hadisenin büyümesine engel oldular.⁵³ Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ubeydullah b. Ömer'in saçlarından tutarak şu şiiri okudu: “*Senin gibi kükreyen aslan kalmadı, yerin aslanları senden dolayı yolunu şaşırdı.*” Ubeydullah b. Ömer de bu şiire şiirle şöyle karşılık verdi: “*Bil ki ben, yutamadığın bir etim, ama yerin haşerelerinden istemediğin kadar ye*” Bu atışmalardan sonra Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ubeydullah'ın kılıcını elinden aldı ve onu evine hapsetti. O, yeni halife seçilip kendisi hakkında karar verilinceye kadar hapiste kaldı.⁵⁴ Ubeydullah b. Ömer'in sebep olduğu olaylardan insanlar o kadar etkilendiler ki, Hürmüzân, Cüfeyne ve Ebû Lü'lü'nün kızının öldürülmesi sebebiyle yeryüzü insanlara kapkara oldu.⁵⁵

Hz. Ömer, oğlu Ubeydullah'ın yaptıklarından haberdar olunca: “*Onu niçin öldürdün?*” diye sordu. Ubeydullah b. Ömer: “*Hürmüzân, babamı öldürdü*” diye cevap verdi. Hz. Ömer: “*Bu, nasıl oldu?*” Ubeydullah: “*Bu olaydan önce Hürmüzân'ı, babamı öldüren Ebû Lü'lü' ile yalnız başına konuşurlarken gördüm*” cevabına Hz. Ömer: “*Bunu bilmiyorum. Şu anda bekleyiniz. Vefat ettiğimde Ubeydullah'tan beni öldüren Hürmüzân*”

⁴⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 296-297; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 141.

⁴⁷ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/54.

⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/272; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 297; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 142.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/266.

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/266, 271, 5/10; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 2/587.

⁵¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Meârif* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 108; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 2/560; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 296; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 141. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/62.

⁵² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/61-62; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 3/175.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/271; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 2/586; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 141.

⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/11,

⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/271; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 2/586; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 141.

aleyhinde delil isteyiniz. Eğer delil getirirse, onu serbest bırakınız. Delil getiremezse, onu tutuklayınız” şeklinde Ubeydullah’a karşı yapmaları gerekenleri söyledi.⁵⁶

4. Hz. Osman’ın Halife Seçilmesi ve Ubeydullah b. Ömer Hakkında Karar Verilmesi

Hız. Ömer yaralandıktan sonra doktor tarafından iyileşemeyeceği söylenince kendisinden sonra kimin halife olacağını belirlemek üzere Osman b. Affân, Ali b. Ebî Talib, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm’dan oluşan altı kişilik şura heyeti belirledi. Abdurrahman b. Avf’ın başkanlığında çalışmalarına başlayan heyet yürüttüğü yoğun faaliyetler neticesinde Hız. Osman b. Affân’ın halife olmasında karar kıldı ve sabah namazından sonra mescitte toplanan insanlara gerekli açıklamayı yaptı. Bunun üzerine orada bulunalar da Hız. Osman’a biat ettiler.⁵⁷

Hız. Ömer vefat etmeden önce bazı vasiyetlerde bulunmuştu. Bu vasiyetler arasında Ubeydullah b. Ömer’in Hüzmûzân’a karşılık cezalandırılması da bulunmaktaydı. Hız. Osman da aynı fikirdeydi.⁵⁸ Hız. Osman 3 Muharrem 24/9 Kasım 644 tarihinde halife olduktan⁵⁹ sonra karşılaştığı ilk problem hapiste tutuklu bulunan Ubeydullah b. Ömer meselesini çözmek ve bir karara ulaşmaktı. Böyle bir sorunu çözmek, Hız. Osman’ın yönetim anlayışını da ortaya koyacaktı. Bu amaçla Halife Hız. Osman sorunun çözümü için müslümanlarla istişarede bulunarak: *“Yaptıklarıyla dinde bir gedik açan şu adam (Ubeydullah b. Ömer) hakkında bana görüşlerinizi belirtiniz”* dedi. Bunun üzerine Hız. Ali başta olmak üzere bazı müslümanlar Ubeydullah’ın kısasen öldürülmesini,⁶⁰ bazıları da: *“Allah, Hüzmûzân ve Cüfeyne’ye lanet etsin, sizler Ömer’den sonra oğlunu da öldürmek istiyorsunuz”* diyerek Ubeydullah b. Ömer ile aynı görüşte olduklarını belirttiler.

Bu hususta iki grup arasında ihtilaf çıktı ve sert tartışmalar yaşandı.⁶¹ Hatta Hız. Ali, Ubeydullah b. Ömer’e: *“Ebû Lü’lü’nün kızını hangi suçtan dolayı öldürdün?”* dedi. Bunun üzerine Amr b. Âs: *“Ey Müminlerin Emiri! Allah, bu olayın, sen halife olduğun esnada meydana gelmesinden seni korudu. Çünkü bu olay, sen halife olmadan önce gerçekleşti. Onlardan vazgeç”* dedi. Amr’ın bu konuşması üzerine halk dağıldı ve öldürülen iki adamın ve kızın diyeti ödendi.⁶² Taberî’nin rivayetine göre Hız. Osman: *“Ben onların velisiyim. Diyet vermeyi uygun gördüm ve diyeti de kendi malımdan veriyorum”* diyerek olayı karara bağladı.⁶³ Başka bir rivayette ise Hız. Osman, Hız. Ali ve ashâbın ileri gelenleriyle istişare ettikten sonra Ubeydullah b. Ömer’in öldürülmesi konusunda görüş birliği oluştu.

Ancak Hız. Osman, Amr b. Âs ile görüştüğten sonra Ubeydullah b. Ömer’in öldürülmesi fikrinden döndü. Bunun üzerine Hız. Ali: *“Ben halife olsaydım, ona kısas uygulardım”* diyerek alınan karara tepkisini ortaya koydu.⁶⁴ Belâzürî’nin rivayetine göre Ubeydullah b. Ömer halife tarafından affedilince Hız. Ali sinirlenerek: *“Ey Fâsık! Bir gün elime fırsat geçerse, Hüzmûzân’a karşılık seni öldüreceğim”* dedi.⁶⁵ İbn Sa’d’ın diğer rivayetinde Hız. Osman, Ubeydullah b. Ömer hakkında bir karara varmak için insanlarla istişarede bulundu ve

⁵⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/63.

⁵⁷ Şura heyetinin çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 2/580-586; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/65-76; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 7/37-140.

⁵⁸ Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 2/54.

⁵⁹ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 2/589; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/79.

⁶⁰ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 2/586.

⁶¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3/271; 5/12; Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 2/586; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/75; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 296-297; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/63.

⁶² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3/271; 5/12.

⁶³ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 2/586; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/75.

⁶⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 5/11-12; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/68.

⁶⁵ Ebü’l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011), 4/144.

yapılan istişare sonucunda Ubeydullah b. Ömer'in öldürülmemesi ve öldürülen iki kişinin diyetinin ödenmesi konusunda fikir birliğine varıldığı belirtilmektedir. Çünkü iki kişi müslümandı ve Hz. Ömer onlara maaş bağlamıştı.⁶⁶ Hz. Osman'ın verdiği karardan memnun olmayan Ziyâd b. Lebîd el-Beyâdî, Ubeydullah b. Ömer'i gördüğünde şu şiiri okurdu:⁶⁷

“Ey Ubeydullâh! Senin için İbn Ervâ'dan ne kaçacak ne sığınacak ne de korunacak yer vardır.

Vallahi sen, hakkın olmayan bir kanı akıttın. Hürmüzân'ın kanı haram ve tehlikelidir.

Birisi: Siz, Ömer'in katli için Hürmüzân'ı itham mı ediyorsunuz? derdi.

Yine olayların böyle yoğunlaştığı bir zamanda sefihin birisi: Evet, çünkü o, bunun için emirler verdi.

Kölenin silâhı onun evinin içinde onu çevirip duruyordu. İş, işe göre değerlendirilir.”

Ziyâd b. Lebîd'in sürekli olarak bu şiiri okuması üzerine Ubeydullâh durumu Hz. Osman'a şikâyet edince Hz. Osman da Ziyâd'ın bu şiiri okumasını yasaklamış ve bunun üzerine Ziyâd şöyle bir şiir söyleyerek karşılık vermiştir:

“Ey Ebû Amr! Ubeydullâh rehindir. Sen, Hürmüzân'ın katlinden dolayı şüpheye düşme.

Eğer sen yapılmış bir kötülüğü affetmişsen, fakat bu hatanın sebepleri birbirine yakındır.

Haksız yere affettin, Elinde hüküm vereceğin bir delilin de yok.”

Bunun üzerine Halife Hz. Osman, Ziyâd'ı çağırarak ve bu tarz şiirleri bir daha söylememesi için onu şiddetli bir şekilde uyarmıştır.⁶⁸

Hz. Osman halife olmadan önce Ubeydullah b. Ömer'i yanına çağırarak: “Allah seni kahretsin! Sen, namaz kılan bir adamı, Allah Rasûlü'nün koruması altında olan diğer bir kişiyi ve küçük bir kız çocuğunu öldürdün. Seni bu hâlde bırakmak nasıl doğru olur?”⁶⁹ diyerek Ubeydullah b. Ömer'in mutlaka cezalandırılması gerektiğine vurgu yapmış olmasına rağmen halife olduktan sonra aynı tutumu göstermemiştir. Ya'kûbî'nin rivayetine göre Hz. Osman, Allah'ın yarattığı kişiler içerisinde yaptıklarından dolayı Ubeydullah'a en çok kızan kişiydi. Hatta o, onun saçını çekerek: “Ey Allah'ın düşmanı! Müslüman bir adamı, küçük bir çocuğu ve günahsız bir kadını öldürdün. Seni öldürmezsem, Allah beni öldürsün” kararlılığını ortaya koymuş, ancak o, halife olunca Amr b. Âs'ın araya girmesiyle bu düşüncesini değiştirmiştir.⁷⁰

İbn Sa'd'daki rivayette olayı anlatan ravi bile Hz. Osman'ın böyle bir tutum içerisinde bulunmasına hayret ettiğini belirttikten sonra Hz. Osman'ın fikrinin değişmesine Amr b. Âs'ın etki ettiğini belirtmektedir.⁷¹ Başka bir rivayette ise Ubeydullah b. Ömer'in yaptıklarına sahâbe içerisinde en çok tepki gösteren Hz. Osman ve Sa'd b. Ebî Vakkâs idi. Bundan dolayı olayı nakleden ravi, Hz. Osman halife olunca Ubeydullah b. Ömer'i kısasen öldüreceğini ümit ettiğini belirtmektedir.⁷² Ancak Amr b. Âs: “Daha dün Müminlerin Emiri öldürüldü. Bugün de oğlu öldürülecek. Vallahi bu asla olmaz” diyerek⁷³ başta Hz. Osman olmak üzere Ubeydullah'ın öldürülmesine karşı çıkanları ikna etmeyi başarmıştır. İbnü'l-Esîr, Hz. Osman'ın vermiş olduğu

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/12.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/75-76.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/76.

⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/272; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 142.

⁷⁰ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/54.

⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/272.

⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/272.

⁷³ Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 3/265.

kararın doğruluğunu, bazı bilginler, durum böyle olmasaydı, eleştirmenler altı sene ülkeyi adaletle yöneten Hz. Osman'a karşı, "Allah'ın hadlerinden bir haddi uygulamayı koymadığından dolayı onun işi zulümle başladı" derlerdi⁷⁴ diyerek açıklamaya çalışmıştır.

Buna rağmen Hz. Osman'ın Ubeydullah ile ilgili verdiği karardan dolayı bazı kesimlerin rahatsız olduğu rivayetlere yansımıştır. Ya'kûbî'nin verdiği rivayete göre Hüzmûzân'ın kanı konusunda ve Hz. Osman'ın Ubeydullah b. Ömer lehindeki tutumu dolayısıyla insanlar rahatsızlıklarını dile getirmeye başlayınca Hz. Osman hutbe irat ederek şunları söyledi: "*Ben Hüzmûzân'ın kanının velisiyim. Ubeydullah b. Ömer'i Allah ve Ömer için bağışladım ve Ömer'in kanına karşılık onu serbest bıraktım*" şeklindeki açıklamalarından tatmin olmayan Mikdâd b. Amr ayağa kalkıp: "*Hüzmûzân, Allah'ın ve Resûlü'nün koruması altındadır. Senin, Allah ve Resûlü'ne ait olan şeyi bağışlamaya yetkin yoktur*" diyerek karşı çıkışına Hz. Osman: "*Sizler böyle düşünüyorsunuz, bizler de böyle düşünüyoruz*" şeklinde cevap vermek suretiyle kendisini savunmaya çalıştı. Ancak daha sonra Hz. Osman, muhtemelen tepkileri dindirmek amacıyla Ubeydullah b. Ömer'i Medine'den Kûfe'ye gönderdi.⁷⁵

Belâzürî'nin rivayetine göre Hz. Osman ilk icraatı hususundaki uygulamasının doğruluğunu şöyle savunmaya çalışmıştı: "*Hüzmûzân bir müslümandı. Varisi de yoktur. Varisi olmayanın varisi ise, bütün müslümanlardır. Ben de sizin imamınızım. Bundan dolayı Ubeydullah'ı affettim.*"⁷⁶ Hatta Hz. Osman halife olunca kendisine: "*Ubeydullah konusunda Hz. Ömer'in vasiyetini yerine getirmeyecek misin?*" hatırlatmasına Hz. Osman: "*Hüzmûzân'ın velisi kim?*" diye sordu. Oradakiler de: "*Müminlerin Emiri*" şeklinde cevap verince Halife. "*Ubeydullah b. Ömer'i affettim*" diyerek davayı karara bağladığını açıkladı.⁷⁷ Taberî ve Zehebî'nin rivayetlerine göre Hz. Osman: "*Ben, Hüzmûzân'ın, Cüfeyne'nin ve cariyenin velisiyim*" diyerek Ubeydullah'ı affetti ve maktûllerin diyetini de kendi malından ödedi.⁷⁸

Ubeydullah b. Ömer'in fidyesi konusunda Taberî, İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr de şöyle bir rivayette bulunmuşlardır: Ğamâzyân b. Hüzmûzân'ın anlatımına göre, Medine'de yaşayan İranlılar ara sıra birlikte olur, sohbet ederlerdi. Bir gün Ebû Lü'lü', Hüzmûzân'a uğramıştı, sohbet ederlerken elinde iki başlı bir hançer bulunuyordu. Hüzmûzân bu hançeri görünce, Lü'lü'ye: "*Bu hançerle ne yapıyorsun?*" diye sormuş, o da: "*Bununla eğleniyorum*" diye cevap vermişti. Bu arada onlar bu şekilde konuşurken birisi onları görmüş ve Hz. Ömer bu hançerle öldürüldüğünde Hüzmûzân'ın bu hançeri Fîrûz'a verdiğini gördüğünü söylemişti. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ömer gelip babam Hüzmûzân'ı öldürdü. Hz. Osman hilâfete tayin edildikten sonra Ubeydullah'a kısas yapma konusunda elimde bir delilim olduğu için Halife'nin yanına gittim. Olanları anlattıktan sonra Halife bana. "*Ey Oğlum! Bu, babanın katilidir. Sen, ona bizden daha hak sahibisin, onu götür ve öldür*"⁷⁹ dedikten sonra yanından çıktım. Haklılığım konusunda bütün Medîneliler beni destekliyordu. Onlar benden Ubeydullah'ın affedilmesini istemişlerdi. Ben de onlara: "*Onun ölümü benim elimde olan bir şey midir?*" diye sordum. Onlar: "*Evet*" deyip Ubeydullah'a küfrettiler. Onlara şöyle dedim: "*Siz bunu engelleyebilir misiniz?*" "*Hayır*" dediler ve aynı şekilde ona küfrettiler. Ben de bunun üzerine Ubeydullah'ı affedip onu Allah için serbest bıraktım. Oradakiler de bana teşekkür ettiler ve vallahi beni evime

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 3/176.

⁷⁵ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/57.

⁷⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 4/144.

⁷⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimesşk*, 38/63.

⁷⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/586-587; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 296; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 142.

⁷⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/590.

kadar omuzlarında götürdüler.⁸⁰ Bu duruma göre Hüzmüzân'ın velisi halife değil, oğlu olmaktadır. Verilecek kararda da birinci derecede akraba olan oğlun etkili olması gerekmektedir. Bu şekilde verilen bir karara başta Hz. Ali olmak üzere Kur'ân'ın bu konudaki hükmünü iyi bilen sahâbîlerin karşı çıkması düşünülemez. Bu sebeple İbnü'l-Esîr yukarıdaki rivayet hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır:

“Ubeydullâh'ın affedilmesi konusunda birinci rivâyet daha doğrudur, çünkü Hz. Ali hilâfete getirildiğinde Ubeydullâh b. Ömer, Muâviye'nin yanına Şam'a kaçmıştı. Eğer Ubeydullâh'ın serbest bırakılması, öldürülen kimsenin velisinin izni ile yani Hüzmüzân'ın oğlunun izni ile olmuş olsaydı, Hz. Ali, Ubeydullah'ı öldürmeğe kalkışmazdı.”⁸¹

Hz. Osman'ın kararını olumlu bulan Bâkîllânî, Hüzmüzân'ın Hz. Ömer'in öldürülmesinden sorumlu olduğunu şu şekilde açıklamaya çalışmıştır:

“Hüzmüzân, İran ve Mecûsi eğilimlerinden dolayı Ebû Lü'lü'yü Hz. Ömer'i öldürmesi için kıskırttı. Onun Müslümanlığı da iyi değildi. Hz. Ömer'in kendisine bağlamış olduğu yirmi dirhemlik maaşı da yetersiz görmüştü. Ayrıca o, yeryüzünde fesat çıkararak biridir. Bundan dolayı Hüzmüzân öldürülmeyi hak etmiştir. Ubeydullah b. Ömer'e de kısas uygulanmamasını ise şöyle belirtmiştir: “Hz. Ömer, Ubeydullah ile ilgili kararı istişare sonucunda vermiştir. Müslim ve gayr-ı müslim memleketlerinde insanlar: “Dün Ömer öldürüldü, bu gün ise oğlu öldürüldü” şeklinde konuşurlar. Bu durum, dini zayıflatır ve sultanın otoritesini sarsar. Ubeydullah b. Ömer haddini aşan bir iş yapmıştır. Ancak bu hadise, Hz. Osman halife olmadan önce meydana gelmiştir. Bu sebeple ona kısas uygulamak doğru değildir. Ayrıca Hz. Osman, Hüzmüzân'ın sorumluluğu ile ilgili güçlü delillere sahiptir ve Ubeydullah'a kısas uygulamamasının diğer bir sebebi de; Hüzmüzân gibi art niyetlilerin idarecilere saldırmalarına mani olmaktır.”⁸²

İbnü'l-Arabî ise, Hz. Osman'ın Ubeydullah b. Ömer'i Hüzmüzân'a karşılık öldürmekten kaçınmasının yanlışlığını şöyle açıklamaktadır: *“Ubeydullah b. Ömer öldürülmeyi hak ettiği halde Hz. Osman bundan kaçınıyorsa, sahâbîler buna engel olurdu”* görüşünü belirttikten sonra ‘قیل’ olarak: *“Hüzmüzân'ın Hz. Ömer'i öldürmeye çalıştığını, onun elbisesinin altında kılıç gezdirdiğini ve bu kılıç açığa çıktığı”* için Ubeydullah b. Ömer'in onu öldürme konusunda haklı olduğunu ve suçun işlendiği esnada Hz. Osman'ın henüz idareci olmadığını, muhtemelen halifeye göre Hüzmüzân'ın hal ve fiili sabit olduğundan dolayı Ubeydullah b. Ömer'in kısasen öldürülmemesi gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir.⁸³ Ahmet Akbulut, Cüfeyne ve Ebû Lü'lü'nün kızını dikkate almayan Hz. Osman'ın, Hüzmüzân konusunda böyle bir karara varmasını: *“Böylece intikam hırsıyla katliamda bulunan bir zat, hukuki nizamı korumakla görevli devlet başkanı tarafından affedilmiş oldu”⁸⁴* şeklindeki sözleriyle eleştirmektedir.

Râviler Hz. Osman'ın verdiği hüküm konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları, Hz. Osman'ın kısasın uygulanması yönünde karar verdiğini ve Ubeydullah'ı babasına karşılık öldürmesi için Hüzmüzân'ın oğluna gönderdiği görüşündedirler. Tarihçilerin çoğunluğu ise, Hz. Osman'ın Hüzmüzân'ın ve Ubeydullah'ın velisi olduğu, Ubeydullah'ı affettiği, öldürülen kişilerin diyetini kendi malından müslümanların beytülmaline verdiği ve bunun da Hz. Osman'ın hayat felsefesine daha uygun olduğu görüşündedirler. Hz. Osman, yönetimine/hilâfetine Kureyş gençlerinden bir genci ve Hz. Ömer'in oğullarından birini öldürmekle başlamak istememesine rağmen, bir Müslüman ve iki zimminin kanını da heder etmek istemediği için orta yolu bulmayı

⁸⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 2/590; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/339-340; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/ 76; Üsdü'l-Ğâbe, 3/175-176; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 297-298; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 142-143.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/76.

⁸² Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî Bâkîllânî, *Kitâbü Temhîdi'l-Evâil ve Telhîsi'd-Delâil* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993), 538.

⁸³ Kâdî Ebû Bekir b. Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 2000), 95-96.

⁸⁴ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992), 162.

tercih etti. Böylece Halife, öldürülenlerin diyetini özel malından Müslümanların beytülmaline verdi ve Ubeydullah b. Ömer'in kanının dökülmesine mâni oldu. İnsanlar probleme gerçek siyasî görüş şeklinde baksalar da, hükmün uygulanması doğru bir siyasettir. Çünkü insanların: “*Dün Hz. Ömer öldürüldü, bugün ise oğlu öldürülecek*” şeklinde konuşmaları mümkündür. Hz. Osman, Ubeydullah b. Ömer'e kısas uygulasaydı, özelde Hattâb ailesi genelde ise, Adiyogulları hatta bütün Kureyş ve Kureyş dışındakiler kendisine cephe alırdı. Hz. Osman, Ubeydullah'ı affedip maktüllerin diyetini ödemeseydi, kapanma yolu/ımkânı olmayan anarşi/kaos kapılarından bir kapıyı açmış olurdu. Ancak verilen karar, sadece siyasî bir hüküm değildir. İlk olarak o, dinî, sonra da siyasî bir hükümdür. İmamın/Devlet başkanının: “*dininin koyduğu sınırları aşmama kaydıyla*” affetme yetkisi bulunmaktadır.⁸⁵

Bu konuda Ahmet Akbulut şöyle bir değerlendirmede bulunarak verilen kararın şahsiliğine dikkat çekmektedir:

*“Ubeydullah b. Ömer meselesi hukukî bir olaydı. Fakat Hz. Osman bunu, siyasî bir hadise gibi düşünmekteydi. Halife suça göre ceza verecek yerde, kişiye göre ceza vermeyi tercih etti. Kaldı ki, böyle bir katili Hz. Osman'ın affetme yetkisi de yoktu. Halifenin bu hukukî tasarrufu daha baştan, sahâbenin bir kısmında dinin ahkâmının uygulanacağı hususunda kaygıların doğmasına yol açtı.”*⁸⁶

Hz. Osman'a karşı olanlar, Ubeydullah'a kısas yapmamasını örnek göstererek, hilâfetine, Kur'ân'ın koyduğu sınırları iptal etmekte başladığını ileri sürdüler.⁸⁷ İslâm'ın insanlığa bir temel esas olarak getirdiği ‘suçun şahsiliği ilkesi’⁸⁸ Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah tarafından çiğnenmiş, bu esası koruyacak olan Halife de bu durumu müsamaha ile karşılamıştır.⁸⁹

Hz. Osman'ın, Ubeydullah b. Ömer'in lehine verdiği karara Müslümanlar iki noktada itirazda bulunmuşlardır: 1- Kur'ân'ın açık nassı.⁹⁰ 2- Halifenin oğlu olması, bir Müslümanı ve iki zimmiyi öldürmesinden dolayı Ubeydullah b. Ömer'in affedilmesi. Bu af, Müslümanlar, Araplar ve yabancılar arasında ayırımın olduğunu göstermektedir. Ancak Allah, Müslümanlar arasında soyları ve cinsleri ne olursa olsun, kanlarının, mallarının ve namuslarının saygınlığını koruma konusunda herhangi bir ayırım yapmamıştır. Ayrıca bu af, temel hak ve hürriyetleri İslâm'ın koruması altında olan zimmilerin kanının heder edildiğini göstermektedir. Böyle bir uygulamada gerekenin yapılmaması, ileri gelen kişilerin (halifeler, ensâr ve muhacir) çocuklarının ihkak-ı hak kapsamında intikam almalarının uygun görülmesi, onların istedikleri gibi davranması, sorunlarını otoriteye/yönetime bırakmalarını ve intikam alan kişilerden delil istenmemesi, işlerin fesada uğramasına, adaletin kaybolmasına, anarşinin ortaya çıkmasına ve dinin âyetlerinin yok olmasına sebep olur.⁹¹

Taha Hüseyin, Hz. Osman'ın verdiği kararda Müslümanların şüpheye düşmesini şöyle açıklamaya çalışmıştır:

“Ubeydullah b. Ömer yaptıklarına karşılık cezalandırılmadı. Hz. Osman kendi malından diyet bedelini ödediği zaman onun sorumluluğunu da yükledi. Ubeydullah'ı affedip, onun kanının akıtılmasına mani olup sonra da maktüllerin diyet bedelini Ubeydullah'a ve ailesine yüklemiş olsaydı, kesinlikle haddi uygulamış olurdu ve hiç kimsenin de verilen kararda konuşma imkânı olmazdı. Hz. Osman merhametinden dolayı Hattâb ailesine diyet verip, Ubeydullah b. Ömer'i günahından Allah'a tövbe edinceye kadar terbiye etmek amacıyla hapiste tutup, cahiliyye kınıyla hareket etmeyi de otoritesiyle hafifletseydi, onun için böyle bir yaklaşım, bir çıkış olurdu ve

⁸⁵ Tahâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ* (Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/66.

⁸⁶ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*, 161.

⁸⁷ Tahâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, I/175.

⁸⁸ el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; el-Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 39/38.

⁸⁹ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*, s. 161.

⁹⁰ el-Bakara 2/178-179; el-Mâide 5/45; el-İsrâ: 17/33.

⁹¹ Tahâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, I/67.

Ubeydullah gibi Kureyşli gençlere haksız bir şekilde akıtılan Müslümanların ve zimmilerin kanının, Allah ve Müslümanlar katında büyük bir saygınlığa sahip olduğunu, kan akıtanların basit veya ciddi bir şekilde cezalandırılmadığını, rahat ve korkusuz bir yaşam sürmesi için serbest bırakılmadığını bildirirdi."⁹²

"Ne şekilde olursa olsun Hz. Osman'ın yönetimi, huzuru temin etmek amacıyla merhametini, şefkatini ve yardımseverliğini tasvir eden siyasî bir olayla karşı karşıya kaldı. O, Araplar'ın kalbini özellikle de muhacirlerden bu seçkin tabakanın ve muhacir çocuklarının kalbini kazanmak amacıyla Ubeydullah b. Ömer'e kısas uygulamadı. Bundan dolayı da bazıları verilen kararı memnuniyetle karşılarken, bazıları ise tepkiyle karşılamıştır. Hz. Osman'ın hilâfetinin başlangıcı, şüphe ve ihtilaf şeklinde oldu"

şeklinde görüşlerini açıklayan Taha Hüseyin, Hz. Osman'ın yönetim anlayışını, Hz. Ömer'in yönetim anlayışıyla karşılaştırarak şunları söylemiştir:

"Hz. Osman'ın konumunda Hz. Ömer olsa, nesebi ve aşireti ne olursa olsun Kureyş gençlerinden birisi böyle bir suçla kendisine gelseydi, Allah'ın kanunları karşısında kınayıcının kınamasını dikkate almadan gereğini yapardı."

Bu sebeple Hz. Ömer'den farklı olarak Hz. Osman'ın yönetim anlayışının en belirgin özelliği; merhamet ve yumuşaklıktır. Bundan dolayı insanlar Hz. Ömer'in ailesi ve çocukları konusunda hakkı nasıl muhafaza ettiğini gördükleri için Hz. Osman'ın verdiği hüküm hususunda farklı gruplara ayrılmışlardır. Hz. Osman ise Hz. Peygamber'in: "*Şüpheli durumlarda hadlerin uygulanmamasını emretti*" şeklindeki hadisini dikkate alarak muhtemelen babasından dolayı öfkelendiği ve nefsine hâkim olamadığı şüphesiyle kısas cezasını Ubeydullah b. Ömer'e uygulamamıştır. Allah, Müslümanlara güçlü oldukları zaman affetmeyi sevdirdi.⁹³

Ömer Rıza Doğrul:

"İran asilzadelerinden olan bu adam, İran saltanatının ihtişam ve debdebesi içinde yüzüyor, İran aristokrasisinin bütün nüfuz ve servetini kullanıyor, sonra hayatını kurtarmak için Müslümanlığa girerek Medine'nin mütevazı bir köşesinde basit bir hayat sürmeyi kabul etmiş bulunuyordu. Hürmüzân ayarında bir adam Müslümanlığı kabul etse de, muhakkak ki şan ve servetini, nüfuz ve servetini imha eden, onu yerinden yurdundan, saraylarından sefahatinden uzak yaşamaya mecbur edenleri affetmez ve onlardan intikam almayı hayatının en büyük ülküsü tanır. Hz. Ömer devrinde Medine'de yaşayan İranlılar içinde Hürmüzân'dan daha yükseği yoktu. Bundan dolayı Medine'de bulunan İranlıların ona karşı büyük saygı gösterdikleri ve onun sözünden çıkmadıkları görülüyor. Bilhassa Hz. Ömer'in katili olan Ebû Lü'lü', Hürmüzân ile en çok düşüp kalkanlardandı"

diyerek⁹⁴ Hürmüzân'ın Ebû Lü'lü'yü Hz. Ömer'e suikast düzenlemeye teşvik etme ihtimali üzerinde durmaya çalışmış ve bu gerçeklerin göz ardı edilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Doğrul, bazı sahâbîlerin:

"Ubeydullah'a ilişmeyiniz, daha dün babası öldürüldü, bugün de o öldürülürse, Müslümanlık sarsılır" sözlerini ise şöyle açıklamaya çalışmıştır: "*Böyle düşünen ashâb, Hürmüzân'ın ya suçsuz olduğundan şüphe ediyor veya onun suç ortağı olduğuna inanıyorlardı. Onun suç ortağı olduğu sabitleştiği takdirde onun kısas yoluyla öldürülmesi caiz olur.*"⁹⁵

Ayrıca Doğrul, kişi açık bir şüpheye dayanarak bir kişiyi öldürürse, ona kısas uygulanamayacağını şu ifadeleriyle belirtmiştir:

⁹² Tahâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, 1/68.

⁹³ Tahâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, 1/68.

⁹⁴ Ömer Rıza Doğrul, *Büyük İslâm Tarihi - Asr-u Saadet* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1978), 5/300-301.

⁹⁵ Doğrul, *Büyük İslâm Tarihi*, 5/301.

“Devlet başkanlarının öldürülmesi, en büyük fesadı mütezammin olduğundan ve bu harekette bulunanlar Allah ve peygamberi ile harp etmiş, yeryüzünde fesat çıkarmış olduklarından haddenden öldürülürler. Hürmüzân da Hz. Ömer'in öldürülmesine yardım etmiş ise, aynı vaziyeti alır ve öldürülmesi vacip olur. Hatta öldürülen kişinin kanı masum olduğu halde katil, zahir bir şüpheye inanarak kanının mubah olduğuna kail olur ve onu öldürürse, kısas olarak öldürülme cezasından kurtulur.”⁹⁶

Doğrul, Hz. Ömer'in son anlarında Abdullah b. Abbâs'ın konuşmasından hareketle Ubeydullah b. Ömer'in yabancıları öldürebileceğini şu şekilde açıklamıştır: Hz. Ömer, İbn Abbâs'a: *“Sen ve baban, bu İranlıların Medine'de çoğalmasına taraftardınız”* deyince İbn Abbâs: *“İstersen hepsini öldürelim”* cevabını verince Hz. Ömer: *“Hayır, onların Arapça konuştuklarını, namaz kaldıklarını”* belirterek böyle bir düşüncenin uygulanmasına asla izin vermemiştir. Ancak Doğrul, Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'tan daha çok âlim, daha çok dindar ve daha çok üstün olan İbn Abbâs'ın Medine'de bulunan bütün İranlıları öldürmeyi reva görmesi, bunların hepsinden şüphe edildiği, hepsinin bu suikastta ortak oldukları fikrini verdiklerinden hareketle Ubeydullah'ın Medine'de bulunan yabancıları öldürebileceğini belirtmiştir.⁹⁷

Ancak Doğrul, kullandığı rivâyetteki Hz. Ömer'in ne dediğini ise hiç umursamamaktadır. Yine Hürmüzân'ı suikastçı olarak da rahatlıkla yaftalayabilmektedir. Ayrıca akla ziyan bir savunma ile Hz. Ömer'in öldürülmesi sebebiyle Medine'deki bütün İranlıların öldürülebileceğini, bunun normal olduğunu savunabilmektedir. Ubeydullah cahiliyye mantığı içinde masum insanları katletmiş ve elini kolunu sallaya sallaya toplumda dolaşmış,⁹⁸ işlediği suça karşılık hiçbir bedel ödemedi kurtulmuştur.⁹⁹ Hatta Doğrul günümüzün ülkeleri olan Amerika'da ve İngiltere'de böyle benzer bir olay yaşansaydı, daha büyük hadiselerin meydana geleceğini belirterek, Ubeydullah b. Ömer'in yaptıklarının önemsiz olduğunu vurgulamaya çalışmış ve Ubeydullah b. Ömer'e kısas uygulamaya gerek olmadığını ise şöyle belirtmiştir:

“Hz. Peygamber döneminde Üsâme b. Zeyd, bir savaş esnasında bir adamı ‘Lâ ilâhe illallah’ demesine rağmen öldürmüştü. Çünkü o, bu kelimenin bir adamı ölümden kurtaracağını biliyordu. Hz. Peygamber, Üsâme'yi yaptığından dolayı eleştirmiş, öldürülen kişiye karşılık onu öldürtmemiştir. Çünkü Üsâme bu şekilde içtihadta bulunmuştu.”

şeklindeki örnekten hareketle Ubeydullah da Hürmüzân'ın, Hz. Ömer'i öldürmekte suç ortağı olduğuna kanaat getirerek onun katline cevaz vermişse, onun bu kanaati ve suç ortağı hakkındaki şüphesi, kısasa mani olur. Zaten Hz. Osman da içtihadta bulunarak Ubeydullah'ı maktullerin diyetinin ödenmesi karşılığında serbest bırakmıştır.¹⁰⁰

5. Hz. Ali'nin Halife Olması, Ubeydullah b. Ömer'in Şam'a Kaçışı ve Ölümü

Hz. Osman'ın Medine'yi elli gün boyunca muhasara altında tutan asiler tarafından öldürülmesinden dört gün sonra Hz. Ali dördüncü halife olarak İslâm toplumunun başına geçti.¹⁰¹ Hz. Ali'nin hilâfet makamına geçmesi, Ubeydullah b. Ömer için çok farklı bir anlama gelmekteydi. Çünkü Ubeydullah b. Ömer, on iki sene önce babasının şehit edilmesinde parmağı olduğu gerekçesiyle bazı kişileri öldürmüş, yaptıklarından dolayı hakkında kısas uygulanıp uygulanmaması hususu sahâbe arasında ciddi tartışmaların çıkmasına sebep olmuş

⁹⁶ Doğrul, *Büyük İslâm Tarihi* 5/301.

⁹⁷ Doğrul, *Büyük İslâm Tarihi* 5/303.

⁹⁸ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak- 3 Hz. Osman* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 129-130.

⁹⁹ Kenan Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü* (Samsun: Etüt Yayınları, 2011), 152.

¹⁰⁰ Doğrul, *Büyük İslâm Tarihi* 5/302-303.

¹⁰¹ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, II/647-699; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/150-198.

ve sahâbîler iki gruba ayrılmışlardı. Neticede Hz. Osman devlet başkanı sıfatıyla öldürülenlerin velisi bulunmadığından hareketle kendi malından beytülmale diyet bedelini ödeyerek Ubeydullah b. Ömer'i serbest bırakmış, ancak verilen karar toplumda rahatsızlığın meydana gelmesine sebep olunca Halife, Ubeydullah üzerindeki tepkileri dindirmek amacıyla onu Kûfe'ye göndermiştir. Hatta Hz. Osman, Ubeydullah b. Ömer hakkında bir neticeye ulaşmak için istişarede bulunurken bazıları kendisiyle aynı görüşü paylaşıırken Hz. Ali ise: “*Şu fâsığı tutukla. Çünkü o, günahsız bir müslümanı öldürmek suretiyle büyük bir günah işledi*”¹⁰² şeklinde görüşünü belirtmesine rağmen Ubeydullah'ın affedilmesine büyük tepki göstermiş ve alınan kararı da: “*Ben halife olsaydım, ona kısas uygulardım*”¹⁰³ veya: “*Ey Fâsık! Bir gün elime fırsat geçerse, Hürmüzân'a karşılık seni öldüreceğim*” diyerek alınan kararı onaylamadığını göstermiştir.¹⁰⁴

Bu sebeple Hz. Ali halife olunca Ubeydullah b. Ömer'i öldürmek istedi, ancak Ubeydullah öldürülmekten kurtulmak için Hz. Ali'nin muhalifi olan Muâviye'nin yanına Şam'a kaçmak zorunda kaldı.¹⁰⁵ Çünkü Şam eski valisi Muâviye, Hz. Osman'ın kanını talep ederek Hz. Ali'ye biat etmemiş ve ona karşı düşmanca bir tavır takınmıştı. Bu sebeple Ubeydullah b. Ömer kendi geleceği açısından Muâviye'nin yanına sığınmayı güvenli bir liman olarak düşünmüştü. On iki sene önce Ubeydullah b. Ömer'in yaptıkları ve Hz. Osman'ın onun lehinde verdiği karar toplum nezdinde o kadar derin yaralar açmış ki, aradan uzun süre geçmesine rağmen hâlâ zihinlerde canlı kalabilmiştir. Başka bir rivayette ise Ubeydullah b. Ömer'in Hz. Ali'ye karşı çıkışı şöyle anlatılmaktadır: Ubeydullah b. Ömer Kûfe'ye gelince Abdullah b. Büdeyl ona: “*Ey Ubeydullah! Allah'tan kork. Bu fitnede kanını heder etme*” deyince Ubeydullah da: “*Sen Allah'tan kork. Ben Mazlum olarak öldürülen kardeşimin kanını talep ediyorum*” cevabına Abdullah b. Büdeyl: “*Ben de mazlum Halife'nin kanını talep ediyorum*” karşılığını vermiştir. Daha sonra her ikisi de Sıffin Savaşı'nda öldürülmüştür.¹⁰⁶

Cemel Savaşı'nın Hz. Ali'nin lehinde neticelenmesinden sonra Ubeydullah b. Ömer Hürmüzân'a karşılık öldürülmesinden korktuğu için Muâviye'nin yanına gitti. Bu durumu memnuniyetle karşılayan Muâviye, Amr b. Âs'a: “*Ubeydullah b. Ömer'in bize gelişi, Hz. Ömer'in hatırasını canlandırdı*” diyerek ondan insanların arasına katılmasını ve Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın kanından sorumlu tutmasını istedi. Ancak Ubeydullah b. Ömer bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Muâviye onu küçümsemesine rağmen kendisine yakın olmasını sağladı.¹⁰⁷ Diğer taraftan Ubeydullah b. Ömer'in Şam'a gelince Muâviye onu yanına çağırarak: “*Senin de gördüğün gibi Ali müdafaa için Bekir b. Vâil bölgesindedir. Sen de orduya katılmak istemez misin?*” teklifine Ubeydullah: “*Evet*” diyerek kabul ettiğini belirtti. Daha sonra Ubeydullah çadırına giderek silahını kuşandı, ancak o, Muâviye ile birlikte olup da öldürülme endişesi içerisine girdi. Bu esnada mevlası ona: “*Babam sana feda olsun! Muâviye seni ölüme götürmektedir. Zafere ulaşırsan, Muâviye zaten sana gelir, öldürülürsen senden ve seni hatırlamaktan kurtulur. Benim sana söylediklerime kulak ver ve beni dinleyerek böyle bir savaşa katılmamak için bir mazeret ileri sür*” deyince Ubeydullah: “*Sana yazıklar olsun! Senin ne demek istediğini anladım*” diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine Ubeydullah'ın hanımı Bahriye bint Hânî: “*Senin ciddi bir şekilde hazırlandığını görüyorum*” deyince Ubeydullah'ın: “*Emîrim bana orduya katılmama emretti*” şeklindeki karşılığında hanımı: “*Vallahi o tabut gibidir. Onu taşıyan herkes öldürülmüştür. Sen öldürüleceksin, bunu isteyen de Muâviye'dir*” tarzında cevap vermesine sinirlenen Ubeydullah'ın: “*Sus! Bugün senin kavminden pek çok kişiyi öldüreceğim*” tehdidine hanımının: “*Sen onları öldüremeyeceksin. Muâviye seni oyuna getirip aldattı ve senin konumun ona ağır geldi. Muâviye ve Amr b. Âs seninle ilgili bu*

¹⁰² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 4/144.

¹⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/11-12.

¹⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 4/144.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/12.

¹⁰⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/69; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/159.

¹⁰⁷ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tıvâl* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenâ, ts.), 161-162.

durumu daha önceden planlamışlar. Sen, Ali ile birlikte olup evinde otursaydın, senin için daha hayırlı olurdu. Çünkü senden daha hayırlı olan kardeşin böyle yaptı” tavsiyelerine Ubeydullah gülererek: “Sus! Kavminden olan esirleri şu çadırının çevresinde göreceksin” şeklinde karşılık verince hanımı: “Vallahi! Sanki ben, senin cesedini defnetmek üzere bineğime binmiş kavmime doğru gidiyor gibiyim. Sen aldatılmış birisin. Sen, içlerinde el-Harûn diye biri olan yenilmeyen bir kavim ile mücadele ediyorsun. Onlar, ona (el-Harûn) bir topluluğun hilâle baktıkları gibi bakarlar. Şayet o, onlara yemelerini ve içmelerini bırakmayı emrederse, artık onlar hiçbir şeyden lezzet alamazlar” şeklinde uyarılarına devam etti. Ancak Ubeydullah: “Ayıplamayı bırak! Sana itaat edecek değiliz” diyerek sert bir şekilde karşılık verdi.¹⁰⁸

Ubeydullah b. Ömer hanımıyla bu şekilde karşılıklı konuştuktan sonra Muâviye'nin yanına giderek orduya katıldı ve süvari birliğinin komutasına tayin edildi.¹⁰⁹ Ordunun asker sayısı, on iki bin idi. Bu orduya Şam'dan içlerinde Himyer kabilesinden Zü'l-Kelâ da sekiz bin kişiden oluşan orduyla katıldı. Bu ordu Hz. Ali ile savaşmaya gidiyordu. Rebîa onları görünce, iki ordu savaş konumuna geçti.¹¹⁰ Bu esnada Şam ordusu Irak ordusuna: “Bizimle beraber Tayyib b. Tayyib olan Ubeydullah b. Ömer bulunmaktadır, sizlerin arasında ise Tayyib b. Habîs olan Muhammed b. Ebî Bekir var” naralarına karşılık Irak ordusu da: “Bizimle beraber Tayyib b. Tayyib olan Muhammed b. Ebî Bekir bulunmaktadır, sizlerin arasında ise Tayyib b. Habîs olan Ubeydullah b. Ömer var” şeklinde cevap vererek övünmeye çalıştılar.¹¹¹ Daha sonra aralarında şiddetli çatışmalar oldu. Bu esnada Ubeydullah b. Ömer ve Zü'l-Kelâ öldürüldü.¹¹² Başka bir rivayette Ubeydullah b. Ömer Sıffîn'e savaşmak amacıyla çıkarken yaptıklarına bakmaları için Esmâ bint Utârit b. Hâcib et-Temîmî ve Bahriyye bint Kubeysa eş-Şeybânî isimli iki hanımını da yanında götürdü. Ubeydullah savaşmak için ortaya çıkınca Rebîa kabilesine mensup olanlar onun üzerine saldırdılar ve onların arasında kalan Ubeydullah öldürüldü. Rebîa kabilesinin o günkü komutanı Ziyâd b. Husayfe idi. Ubeydullah öldürülünce yere düştü ve çadırı ise düştüğü yere yakındı. Kazığı olmayan çadırın bir ipi vardı ve onu sürükleyerek çadıra götürüp ipi ayağına sağlam bir şekilde bağladılar. Bu esnada iki hanımı da yanına gelerek ağlamaya başladılar.¹¹³

Rivâyete göre Ubeydullah b. Ömer öldürülmeden önce Hz. Ali'ye: “Bu, Ubeydullah b. Ömer'dir, üzerinde ipek kumaş, elinde ise misvak vardır” denildi. Ubeydullah b. Ömer de: “Yarın karşı karşıya geldiğimizde Ali gününü görecek” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali: “Onu bırakınız, çünkü onun kanı önemsizdir” karşılığını verdi, şeklinde ikili arasında böyle bir diyalogun yaşandığı belirtilmektedir.¹¹⁴ Ubeydullah b. Ömer Sıffîn'de öldürülünce Muâviye onun kılıcını satın alıp Abdullah b. Ömer'e gönderdi. Çünkü “Zü'l-Vişâh” adlı bu kılıç, Hz. Ömer'e aitti ve ondan da oğlu Ubeydullah'a intikal etmişti.¹¹⁵

Bu kılıcın özelliği, kınında kırk dirhem bulunmasıdır.¹¹⁶ Ubeydullah b. Ömer bu kılıç ile Sıffîn'de savaşırken şu şiiri okumuştur: “Kılıcım Zü'l-Vişâh, binitim de ez-Zalîm ise, sahibi olduğum kanım dökülmez. Bana düşman olan ve düşmanlığını içinde taşıyan kimse, hayatta olduğum müddetçe peşinde olacağını bilecek.”¹¹⁷ Muâviye, Ubeydullah'ın hanımına: “Ubeydullah'ın cesedi konusunda kavmin ile konuşsan” dedi. Bunun

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/12-13.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/307; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 264; Zehebî, *el-Iber*, 1/28.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/308; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 268.

¹¹¹ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü Nesebi Kureys ve Ahbâruhâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 1/555.

¹¹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/308; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 268.

¹¹³ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 492; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/71.

¹¹⁴ İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 492.

¹¹⁵ Mecdüddin Ebü's-Saâdât Mübarek b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî b. Esîr, *Kitâbü'l-Murassa'* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüp, 1992), 306.

¹¹⁶ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 492.

¹¹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/70.

üzerine Ubeydullah'ın hanımı yanına koruma alarak kavminin yanına gelip kendisini tanıttıktan sonra kavmi: “*Hoş geldin! Seni tanıdık, ne istiyorsun?*” deyince Ubeydullah'ın hanımı: “*Şu öldürdüğünüz cesedi taşımama izin verir misiniz?*” ricasında bulundu. Bunun üzerine Bekir b. Vâil kabilesinden bazı gençler harekete geçerek cesedin bineğe yüklenilmesine yardımcı oldular. Eşinin naaşını alan Ubeydullah'ın hanımı Muâviye'nin yanına geldi. Muâviye, Ubeydullah'ın hanımını bir tabutla karşıladı. Cesedi onun üzerine koydu, kabrini kazdı ve namazını kılarak onu defnetti ve ardından ağlayarak: “*Fâruk'un oğlu halifenize diri ve ölü olarak itaat yolunda öldürüldü. Ona rahmet dileyin. Umulur ki Allah, ona merhamet eder ve onu hayırda muvaffak eder*” şeklinde temennide bulundu.¹¹⁸

Ubeydullah'ın hanımı, Muâviye'nin söylediklerini işitince eşinin başına gelenlerden onu sorumlu tutarak: “*Sen, onun için çocuklarını yetim bırakma ve nefsinin ölüme sürüklenme hususunda acele davrandın. Artık bundan sonra Muâviye'nin üzerinde büyük bir korku olacaktır*” sözleriyle Muâviye'yi eleştirmiştir. Muâviye, Ubeydullah'ın hanımının bu sözlerini işitince Amr b. Âs'a: “*Bu kadının söylediklerini işitiyor musun?*” diye sorunca Amr b. Âs duyduklarını Muâviye'ye haber verdi ve:

“*Vallahi! Sen tuhaf birisin. İnsanların bir şey söylemesinden ne istiyorsun? Vallahi, onlar senden ve bizden daha hayırlı insanlar hakkında konuştular, senin hakkında mı konuşmayacaklar? Ey Adam! Kendin hakkında işittiklerine göz yummazsan, sıkıntı içinde olursun*”

şeklindeki tavsiyelerine Muâviye: “*Vallahi bu, babamdan miras olarak aldığım görüşümdür*” diyerek karşılık verdi.¹¹⁹

Ubeydullah'ı kimin öldürdüğü konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Ubeydullah'ı Ziyâd b. Hasefe et-Teymî'nin, Rebâ'nın, Hemedân'dan bir adamın, Ammâr b. Yâsir'in, Benû Hanîfe'den veya Hadramîler'den bir adamın öldürdüğü belirtilmektedir. Hemedân kabilesinden bir adam Ubeydullah'ı nasıl öldürdüğünü şöyle anlatmaktadır:

“*Ben ve Hasan b. Ali Hemedân kabilesinden elli kişilik bir grupla savaşın en şiddetli olduğu bir esnada Sıffîn'de bulunan Ali b. Ebî Tâlib'in yanına gitmek için geceleyin yola çıktık. Hemedân kabilesinde 'Mezkûr' diye çağırılan bir adamın yanına uğradık. O, atının yularını öldürülmüş bir adamın ayağına bağlamıştı. Hasan b. Ali adamın önünde durarak selam verdi ve: ‘Sen kimsin?’ diye sordu. Adam: ‘Hemedân kabilesindenim’ diye cevap verdi. Hz. Hasan. ‘Burada ne yapıyorsun? diye sorunca adam: ‘Arkadaşlarımı gecenin başında burada kaybettim ve onların dönmesini bekliyorum’ dedi. Bunun üzerine Hz. Hasan: ‘Bu maktul kim?’ diye sordu. Adam: ‘Bilmiyorum, ancak bizlere karşı ‘Ben et-Tayyib b. et-Tayyib'im’ diyerek çok şiddetli bir şekilde savaşıyor, vurduğunda ise ‘Ben Fâruk'un oğluyum’ diyordu. Allah, onu benim elimle öldürdü.*”

Bu şekilde anlatılan kişinin kim olduğunu tanımak isteyen Hz. Hasan atından inerek yerde yatan kişiye bakınca Ubeydullah b. Ömer olduğunu anladı. Ubeydullah'ın silahı ise, onu öldüren adamın elindeydi. Öldüren şahıs, onu Hz. Ali'ye götürdü ve Hz. Ali de dört bin dirhem ile birlikte Ubeydullah'ın eşyalarını ganimet olarak kendisine verdi. Başka bir rivayette ise Ubeydullah'ın Ammâr b. Yâsir tarafından öldürüldüğü de şöyle anlatılmaktadır:

“*Ben, mevlâm ile birlikte Sıffîn'de gecenin dörtte biri geçtikten sonra Hz. Ali'yi insanları dolaşarak onlara bazı emirler ve nehiyeler verirken gördüm. Cuma günü iki ordu karşılaşılarak şiddetli bir şekilde savaştılar. İşte bu esnada Ammâr b. Yâsir ile Ubeydullah b. Ömer karşılaştılar. Ubeydullah: ‘Ben et-Tayyib b. et-Tayyib'im’ derken Ammâr da: ‘Sen, el-Hâbis b. et-Tayyib'sin’ diyerek onu katletti.*¹²⁰

¹¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/13; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/71.

¹¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/13.

¹²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/13-14; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 38/73

6. Ubeydullah b. Ömer'in Eşleri ve Çocukları

Ubeydullah b. Ömer'in; Ebû Bekir, Muhammed, Ömer, Ümmü Osman isimli çocuklarının anneleri; Temîmoğullarından Esmâ bint Utârid b. Hâcib b. Zürâre b. Udüs b. Zeyd b. Abdullah b. Dârim'dir.

el-Hur isimli çocuğunun annesi; ümmü veleddir.

Ümmü Abd isimli kızının annesi; Tehlûl bint Yezîd b. Amr b. Udüs b. Muâviye b. Ubâde b. el-Bekkâ'dır.

Ümmü Seleme isimli kızının annesi; Tehlûl bint Yezîd olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Esmâ bint Utârid b. Hâcib olduğunu rivayet edenler de vardır.

Ümmü Hakîm isimli kızının annesi; Ümmü Veled'dir.

Muhtar b. Ebû Ubeyd, Ubeydullah b. Ömer'in kızlarından birisiyle evlenmiş ve bu evlilikten iki çocuk dünyaya gelmiştir. Bu kızın annesi de Ümmü Veled'dir.¹²¹

7. Sonuç

Adiyoğulları kabilesine mensup olan Ubeydullah b. Ömer, Hz. Ömer b. Hattâb ve Ümmü Gülsüm bint. Cervel b. Mâlik'in çocukları olarak Hz. Peygamber döneminde Mekke'de dünyaya geldi. Babasının İslâm'a girmesinden sonra müslüman olan Ubeydullah, Hz. Peygamber'in etrafında bulunan meşhur sahâbîlerden biri olmadığı için kaynaklarda onun hakkında yeterli ve ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Bu sebeple onun yaşamıyla ilgili o dönemde meydana gelen olaylardan hareketle bazı yorumlarda bulunmak mümkündür. Bu bağlamda onun Mekke'den Medine'ye hicret ettiğini, diğer sahâbîler gibi onun da Medine'de gerçekleşen siyâsî, askerî, iktisadî, ictimâî ve dinî sahalarda rol aldığını, Hz. Ebû Bekir döneminde de aynı çizgide olduğunu özellikle de yiğit ve kahraman olması sebebiyle Ridde ve sonrasında gelişen olaylarda aktif olduğunu söylemek mümkündür. Ancak onun etkinliği, babasının hilâfeti döneminde özellikle de halifenin şehit edilmesi olayında kaynaklarda genişçe yer bulmuştur. Çünkü Hz. Ömer'in vefatını işleyen bütün kaynaklar, onun, babasının intikamını almak için neler yaptığını ayrıntılı bir şekilde belirtmektedir.

Hadisenin tartışma konusu olması, Ebû Lü'lü' Fîrûz'un Hz. Ömer'e suikast düzenlemesi veya Ubeydullah b. Ömer'in babasının intikamını almak için Ebû Lü'lü'nün eşini, kızını, Hürmüzân'ı ve Cüfeyne'yi öldürmesi değil, Halife Hz. Osman'ın Ubeydullah hakkında verdiği siyasî karardır. Çünkü olayın kahramanı Ubeydullah b. Ömer, devletin sorumluluk alanında olan ve yapması gereken bir işi, devleti yok sayarak, kanun ve kuralları dikkate almayarak suçun şahsiliği ilkesini çiğneyerek masum insanları zanlı şüphesiyle nefsine hâkim olamayarak katletmiştir. Kesin delil olmadığı müddetçe kişi/kişiler masumdur. Çünkü maktûllerle ilgili kesin deliller mevcut değildir. İhtimaller ve şüpheler üzerinden hareket ederek devletin otoritesini sarsacak faaliyetlerden kaçınmak her bireyin görevidir. Ancak Ubeydullah b. Ömer, adaletin yapması gerekeni kendisi yaparak o günden günümüze kadar tartışmaların odağı haline gelmiştir. Bu açıdan bir suç işlendiğinde herkes kendini devlet yerine koyup adalet aramaya çalışırsa, anarşi ve kaos ortamlarının meydana gelmesi kaçınılmaz olur. Hz. Ömer'in oğlu olan Ubeydulah'ın böyle bir durumda asabiyet duygusundan ve kabilevî eğilimlerden uzak durarak teennî ile hareket edip yargının vereceği karara saygılı olması gerekirdi.

Hz. Osman, olayın yaşandığı günlerde gerçekleştirdiği katliamlardan dolayı Ubeydullah b. Ömer'in en ağır bir şekilde cezalandırılması görüşünü savunurken hilâfet makamına geldikten sonra siyaseten bir karara imza atarak toplumda rahatsızlıklara sebebiyet vermiştir. İnsanların, bu ve bunun gibi olaylar, Hz. Ömer döneminde

¹²¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 7/15.

meydana gelseydi, en ağır bir biçimde cezalandırılacağını bildikleri için, verilen kararı tepkiyle karşılamaları normaldir. Çünkü Hz. Ömer içki içen oğluna karşı asla müsamaha göstermemiş, gereken ceza neyse onu uygulamıştır. Toplum düzeninin sağlanabilmesi ve insanların suça teşvik edilmemesi için, suç işleyen kim olursa olsun, gereken ceza tatbik edilmelidir. Ancak Hz. Osman böyle davranmayı dengeleri gözetmek suretiyle insanların beklentileri dışında bir karar vererek yönetime karşı cephelerin oluşmasına sebep olmuştur. Aynı suçu işleyen halifenin oğlu Ubeydullah değil de bir başkası olsaydı, benzer bir karar verilir miydi? Halife, devlet otoritesini kullanarak maktullerin velisi sıfatıyla diyetlerini de kendi malından ödeyerek suç işleyeni affedebilir miydi?

Ubeydullah b. Ömer, Hz. Osman'ın çocuklarından birini öldürseydi, halife aynı kararı verebilir miydi? İslâm hukukuna göre, kasten insan öldürmelerde kısas, affetme ve diyet gibi özellikler dikkate alınmaktadır. Bu husustaki yetki de maktullerin velilerine tanınmıştır. Yetkilendirilen veliler, devletin kontrolü altında üç prensipten birini kabul ederek hüküm icra edilir. Ancak velilerin bulunmadığı durumlarda ise, devlet başkanı yetkisini kullanarak kâtiler hakkında bir karar verebilir. Hz. Osman da öldürülenlerin velileri olmadığından dolayı: “*Ben onların velisiyim*” diyerek diyet verilmesi yönünde tercihini kullanmıştır. Fakat verilen bu karar, toplum vicdanını memnun etmemiştir. Çünkü halife karar verirken dinî argümanları kullanmamıştır. Bu sebeple Hz. Ali ve diğerlerinin verilen karardan oldukça rahatsız olmaları, halifenin verdiği kararda dini öncellemediğini ortaya koymaktadır. Çünkü verilen karar siyasî değil, dinî olsaydı, Hz. Ali: “*Otorite bende olsaydı, Ubeydullah'a kısas uygulardım*” demez, muhaliflerin: “*Halife şerî cezaları uygulamıyor*” eleştirisi olmaz ve Hz. Ali halife olunca Ubeydullah b. Ömer: “*Kısas uygulanma endişesiyle*” Şam'a giderek Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'ye karşı savaşıp öldürülmezdi. Ayrıca Ubeydullah'ın cezalandırılmasında oldukça istekli olan Hz. Ali hilâfete geldiği zaman Hz. Osman'ın öldürülmesinde parmağı olanların başında gösterilen Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a vali tayin ederek daha önceki söylemeleriyle çelişecek bir icraat ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992.
- Ayar, Kenan. *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'ân'ın Rolü*. Samsun: Etüt Yayınları, 2011.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklım Okumak- 3 Hz. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya. *Ensâbü'l-Eşraf*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. *el-Bursân ve'l-Urcân ve'l-Umyân ve'l-Hûlân*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud. *Ahbâru't-Tivâl*. Bağdât: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Büyük İslâm Tarihi - Asr-u Saadet*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım. 1978.

- Ertürk, Mustafa. “Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilber. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2006.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed. *el-Ikdü'l-Ferîd*. 5 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2013.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah. *Târîhu Medîneti Dimesşk*. 74 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik. *Ğavâmizu'l-Esmâi'l-Mübheme*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüp, 1987.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebîl Ahmed b. Amr b. Dahhâk. *el-Âhad ve'l-Mesânî*. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer Âskalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 2001.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbü'l-Iber ve Dîvânü'l-Mübtedi ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahüm min Zevi's-Sultânî'l-Ekber*. Ürdün: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t 2012.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail. *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*. 3 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1994.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *el-Meârif*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. çev. Komisyon. 15 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.
- İbnü'l-Arabî, Kâdî Ebû Bekir. *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Keram Muhammed b. Muhammed. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Keram Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-Târîh*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şeybânî el-Cezerî. *Kitâbü'l-Murassa'*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüp, 1992.
- Mâlik b. Enes. *Muvattâ*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî. *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*. 4 Cilt. Beyrut: Matbaatü's-Saâde, ts.

- Okumuş, Namık Kemal. *Ömer Müslümanlığı-Yaşayan Dindarlığın İlke, Adalet ve Ahlak Bazlı Analizi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2023.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Târîhu'l-Hulefâ*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1989.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*. 12 Cilt. Dâru'l-Hadîs, Kahire 2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Tahâ Hüseyin. *el-Fitnetü'l-Kübrâ*. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1993.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ (Siyeru Hulefâ'r-Râşidîn)*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm (Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidîn)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Zehebî, Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman *el-Iber fî Haber men Ğaber*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Ziriklî, Hayruddin. *el-E'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1992.
- Zübeyr b. Bekkâr. *Cemheretü Nesebi Kureyş ve Ahbâruhâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Kırımlı Rif'at Efendi'nin *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ* Adlı Mesnevilerinde Ölüm Yaklaşımı

Rif'at Efendi of Crimea's Approach of Death in the Masnavis Titled *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*

Adnan UZUN*

Öz

İnsanoğlu için hayat kadar gerçek olan ölüm mefhumu insanlık tarihi boyunca anlaşılması, çözülmesi gereken bir mesele olarak görülmüştür. Ölümün mahiyeti, ölümden sonra ne olacağı, ölen insanın durumu, hayatıyeti sağlayan can/ruh ve beden ilişkisi; insanoğlunun zihnini sürekli meşgul etmiştir. Tek tanrılı dinlerde, çeşitli inançlarda ve felsefî düşüncelerde ölüm kavramı farklı şekillerde açıklanmıştır. Genel olarak insanın ölümlerle birlikte farklı bir âleme gittiği, orada varlığını devam ettirdiği; öldükten sonra varlığını sürdürmekte olduğu dünyada tekrar dirileceği inanış ve anlayışlarıdır. Her durumda ölüm insan için korkutucu, üzücü ve ürküntü verici olmuştur. İnsan hayatının, duygu ve düşünce dünyasının bir yansıması, bir ifadesi olan edebiyat ürünleri de insanın en önemli meselesi olan ölüm mefhumu karşısında ilgisiz kalmamış, yoğun bir şekilde edebî eserlerde terennüm edilmiştir. Ölüm konusu didaktik eserlerde insanı uyarmak, dikkatini çekmek maksadıyla tüm gerçekliği ile ifade edilirken sanat yönü olan eserlerde sembollerle veya üstü kapalı ifadelerle daha çok sezdirilmeye çalışılmıştır. Divan şiirinin son dönem temsilcilerinden olan Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi, divanında ölüm mefhumunu farklı nazım şekillerinde dile getirmekle birlikte yine divanında yer alan *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ* adlarıyla mesnevi nazım şekliyle kaleme aldığı manzumelerinde de işlemiştir. Şair, rüya kurgusuyla ölüm anını tasvir etmektedir. *Ta'bîrân-ı Rû'yâ* başlıklı mesnevîde de ölümlerle ilgili durumları anlamlandırarak yorumlamaya çalışmaktadır. Şairin asıl maksadı ölüm konusundaki duygu ve düşüncelerini dile getirmektir. Çalışmada ölüm kavramının çeşitli inanç sistemlerinde, İslam inancında nasıl anlaşıldığı ve adı geçen mesnevîlerde Rif'at Efendi'nin konuya nasıl baktığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Nazm-ı Rû'yâ*, *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*, Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi, Mesnevi, Ölüm.

Abstract

The concept of death, which is as real as life for human beings, has been a subject that humanity has grappled with throughout history. Understanding and addressing death have been essential matter for humankind. Questions surrounding the nature of death, the afterlife, the state of the deceased, and the intricate relationship between the soul and the body that sustains life have consumed human thoughts. Monotheistic religions, with their diverse beliefs and philosophical perspectives, have presented various explanations for the concept of death. Broadly speaking, these beliefs and understandings suggest that humans transition to a different realm upon death, where they continue to exist, and that they will experience resurrection in the world after death. In all instances, death has evoked fear, sadness, and trepidation in human beings. Literature, which serves as a reflection and expression of human life, emotions, and thoughts, has not remained apathetic to the profound concept of death. It has delved deeply into this significant issue and found profound resonance within literary works. While didactic works explicitly address the subject of death to warn and capture people's attention, literary works often seek to evoke a sense of death through symbols or implicit expressions. Ebubekir Rif'at Efendi of Crimea, a representative of the later period of Divan poetry, not only explored the concept of death in various poetic forms within his divan, but also in his verses composed as masnavi poetry, specifically the works titled *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*. The poet portrays the moment of death through the realm of dream fiction. In the masnavi titled *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*, he endeavors to interpret the aspects related to death. The poet's primary aim is to express his emotions and thoughts regarding death. In this study, it will be examined how the concept of death is understood in various belief systems and Islamic belief and how Rif'at Efendi looks at the subject in the aforementioned masnavis.

Keywords: *Nazm-ı Rû'yâ*, *Ta'bîrân-ı Rû'yâ*, Ebubekir Rif'at Efendi of Crimea, Masnavi, Death.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
e-posta: auzun@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2822-9697

Gönderim Tarihi / Submitted: 24.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 02.09.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Uzun, Adnan (2023) "Kırımlı Rif'at Efendi'nin *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'bîrân-ı Rû'yâ* Adlı Mesnevilerinde Ölüm Yaklaşımı", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 310-327.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Ölüm, Türkçe sözlükte canlı olarak tanımlanan başta insan, hayvan veya bitki gibi varlıklarda hayatın sona ermesi, mevt, vefat, ahiret yolculuğu, ebedî uyku, emrihak, irtihal, memat şeklinde tanımlanır ve halk arasında da bu anlamlarıyla bilinir. Arapçada mevt, vefat, helâk kelimeleriyle karşılanan ölüm, hayatın karşıtı olarak düşünülür. Farklı dinî inançlarda, anlayışlarda ve felsefî düşüncelerde farklı ifade edilse de genel manada ruhun bedeni terk etmesiyle canlı varlığın maddi hayatîyetinin sona ermesi biçiminde anlaşılır. (Gürkan, 2007, 34/32)

Dünya hayatı, mutluluk-mutsuzluk, zevk-ü sefa-cefa, zenginlik-fakirlik, mevki ve makam-yokluk, şan ve şöret, bir kenara itilmişlik gibi daha fazla sayabileceğimiz zıtlıkları ve çelişkileri ile insanı kendine bağlayan bir olgudur. İnsanoğlu var olduğu sürece hep genç kalmanın ve ölümsüzlüğün arayışında olmuştur. Bu yönde iksirler yapmaya çalışmıştır. Kendini varlığına inandırdığı abıhayatın arayışında olmuştur. Yaşlanan ve ölüme iyice yaklaşmış olan insan dünya hayatından duygu bağlarını koparmasına rağmen, kendinden geçmiş vaziyette yaşasa da var olmayı ister, hayattan kopmak istemez. Bunun temelinde iyileşme ümidi olsa da ölüm korkusu yadsınamaz.

“Herkes ölümü tadacaktır...” (Âl-i İmrân Suresi 3/185) ifadesince her canlı gibi insan da ölümlüdür. Ancak insanoğlu ölümün ne zaman gerçekleşeceği bilgisine sahip değildir. Ölüm, hayatın gerçeği ve var olmanın gereğidir. Yani hayat sonludur ve muvakkaten vardır. Her canlı gibi dünya hayatına gözünü açan insan, zamanı bilinmese de bir gün mutlaka ölecektir. Bu hakikat çoğu zaman insanı üzer, ürpertir hatta korkutur. Cazibedar dünya hayatından ayrılmanın yanında ölüm sonrasında bilinmemesi bu üzüntüyü ve korkuyu artıran önemli bir sebeptir.

Ölümün bir yok olma mı yoksa bir başka hayata geçiş mi olduğu her zaman insanların, inanç ve düşünce sistemlerinin merak konusu olmuştur. Ekser dinî inanış ve anlayışta ölüm, yok oluş ya da bilinmezliğe yapılan bir geçiş değildir. Akıl ve tecrübeyle cevapları bulunamayan ölüm hadisesinin mahiyetini kavrama noktasında dinler insana yol göstermektedir. Dinî anlayışların telkin niteliğindeki öğretileri insanoğlunun ölüm karşısındaki korkusunu yenmesini sağlamaktadır. İnsanın bu dünyadaki yaşamı, öldükten sonraki hayatını olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyecektir (Arık, 2020, 31).

Dünya hayatına karşı duyulan sevgiye, genç kalma ve ölümsüzlüğü bulma arzusunun doğurduğu çabalamalara rağmen insanoğlu ölümü varlığın bir realitesi olarak kabul etmiş, ölümün de hayat kadar gerçek olduğuna inanmıştır. Ölümün hakikat olduğu yönündeki inanmışlık insanoğlunu farklı kültüre ve inanışa sahip toplumlarda değişik anlayışlar geliştirmeye itmiştir. Bu anlayışlar ölüm etrafında çeşitli tutumların oluşmasına ve değişik ritüellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ebubekir Rif'at Efendi'nin divanında yer alan söz konusu mesnevilerdeki ölüm yaklaşımı ile ilgili tespitlere geçmeden önce, kıyas imkânı vereceği düşüncesiyle çeşitli inanç sistemlerinde ve İslam inancında ölüm mefhumuna nasıl yaklaşıldığı üzerinde durmak yararlı olacaktır.

2. Farklı İnanışlarda Ölüm

Her inancın ölüm anlayışı kendi inanış mantığı ve bakış açısı içerisinde şekillenmiştir. Buna bağlı olarak da ölüm olayı etrafında kendine has tören ve uygulamalar görülür. Çalışmanın temel amacı bu olmadığından dünya üzerinde yaygın olan inançlardaki ölüm algısından kısaca bahsedilecektir.

Eski Mısır dinlerinde ölüm algısında geç gelen ölümün normal bir durum olarak karşılandığı, ölümün ardından hayatın devam ettiği, sonraki dönemlerde buna yeniden dirilme fikri eklendiği bilinmektedir. Bu

inanişların bir uzantısı olarak ölünün yerin altındaki ölümler diyarında rahat ve uzun yaşamasını temin maksadıyla veya sonraki biçimiyle yeniden doğma inancı gereğince cesetler mumyalanmaktaydı (Gürkan, 2007, 34/32).

Mısırlıların inanişi ölen kişinin mezarda yaşamaya devam ettiği yönündeydi. Mezarlara yiyecek, içecek koymaları, belirlenmiş zamanlarda kurban sunmaları bunu göstermektedir. Eski İmparatorluk zamanında görülen, ölüyü yağlama, mumyalama gibi uygulamalar ölüm sonrası hayat için yapılan hazırlıklardır. Ölü bedene saygı gösterilmesi, cesedi mumyalama âdeti ise ölümlerin mezarda yaşamaya devam ettiği inancına dönüktür. (Sarıçoğlu, 2002, 82).

Antik inançlardan olan Erken Grek geleneğinde ölüm sonrası yeniden dirilme inancı yerine, bedene hayatıyet veren ruhun, ölümlerin toplandığı yer olan Hades'e gidip orada var olmaya devam ettiği anlayışı hâkimdi. *Mistik kült ve felsefelerde (Orfizim, Gnostisizm, Hermetizm ve Neo-Platonizm) ölümün ardından insanları daha iyi bir hayatın beklediği inancı mevcuttur* (Gürkan, 2007, 34/33).

Köklü bir geçmişe sahip ve günümüzde de geniş bir insan kitlesi tarafından benimsenen Hint inanç geleneği çok farklı inanişları içinde barındırmaktadır. Bugün de yaşamaya devam eden *klasik Hindu inancında tenasüh (reenkarnasyon) inancının bir uzantısı olarak insanın "karma" diye adlandırılan sonsuz doğum ve ölüm çemberini kırıp mutlak saf ruh durumuna (nirvana) ulaşınca kadar farklı bedenlerde veya biçimlerde tekrar doğması söz konusudur. Hindu geleneğinde ölünün yakılması da ruhun yeni bir bedende doğuşunu sağlamaya hizmet etmektedir.* Yaygın olarak Uzakdoğu toplumlarında karşılaşılan Budist inancında "Tenasüh" ve "Nirvana" kavramları belli farklarla devam etmektedir. Budist inancında hayat gibi ölüm de hem kaçınılmaz ve acı verici bir durum hem de yeni bir var oluşun başlangıcı diye görülür. Bu sistemde ölümden acı duymadan ve ölümlü arzulamadan beklemek esastır. *İyi ile kötü güçler arasındaki kozmik mücadele fikrine dayanan kurtuluş merkezli Zerdüşt dininde öldükten sonra iyilerin Ahura Mazda ile Neşîde Evi'nde yaşayacağı, kötülerin ise Yalan Evi'nde yaşamaya mahkûm olacağı inancı benimsenmiştir* (Gürkan, 2007, 34/33).

Bâbil ve eski İsrail inançlarının ağırlık taşıdığı Mezopotamya bölgesi inanç geleneklerinde ölüm, yeni bir hayatın başlangıcı ya da insanın yeniden doğuşu şeklinde değil, hayatın tamamen sona erdiği ve geri dönüşün mümkün olmadığı bir gerçek olarak görülmüştür. Dolayısıyla ölüm insan için trajik, acı veren, korkulması gereken bir durum olarak anlaşılmıştır. Eski İsrail inancında tam olarak ruh-beden ayırımı yoktur. Hayatın yani canlılığın daha çok dünya hayatı ile sınırlı olduğu anlayışı vardır. Esas olan iyi ve uzun bir hayat sürdürdükten sonra atalar mezarlığına defnedilmektir. Uzun ve güzel bir hayat sürmek insan için bir ödül olarak düşünülürken erken gelen ölümün ise işlenen günahların cezası olduğu inanişi hâkimdir (Gürkan, 2007, 34/33).

Yahudi inanişında ölüm, insan için kötü bir hâl olarak görülürdü. Genç yaşlardaki ölüm bir talihsizlik olarak karşılanırken, uzun ömür sahip olmak ise bir kutsanmak olarak yorumlanırdı. *Tevrat boyunca Tanrı'nın ceza ve mükâfatına yönelik ifadeler, tabiatüstü bir öte dünyada olmaktan ziyade tamamen bu dünyaya yönelik özellikler taşır: Felaketler ve hastalıklar ya da uzun ömür, mutlu bir hayat, vaat edilen topraklarda yaşam gibi* (Aydın, 2021, 131-136).

Dünyanın, maddi âlemin günahkâr olduğu; kurtuluşa yargılama, hesapların görülmesi yoluyla değil de dünyadan fizikî manada uzaklaşmakla mümkün olacağı anlayışını içinde barındıran *Hristiyan inancında ölüm, ilk insan çiftinin işlediği ve bu yolla bütün insanlığa sirayet eden aslî günahın bir sonucu ve insanın Tanrı'dan uzaklaşma ve O'na yabancılaşma süreci olarak görülmüştür. Yeni Ahid'de ölüm inananlar için*

uyku olarak tasvir edilmiş, İsa Mesih'e iman üzere ölenlerin yattıkları yerden bir gün kaldırılıp ona yükseltilecekleri belirtilmiştir (Gürkan, 2007, 34/33).

Eski Türklerde insanların başına gelen hastalık ve ölüm gibi olumsuz durumların kötü ruhların etkisiyle yaşanan durumlar olduğu inancı yaygındı. Altay Türkleri ise ölümü, yeraltı dünyasının hâkimi Erlik hanın yeryüzüne gönderdiği “Aldaçı”lar aracılığı ile ruhun yakalatması suretiyle insanların hayatîyetlerine son verdirilmesi şeklinde algılanırdı. Yakutlar da ölümü Altay Türkleri'ne benzer inanışla açıklarlar. Bir kuş olarak tasavvur edilen ruhun ölüm esnasında uçup gittiği düşünülürdü. Buna rağmen ölümlerin çevrelerinde meydana gelen her türlü olayı, durumu fark ettiklerine de inanılırdı (Sarıkcıoğlu, 2002, 57).

3. İslâm'da Ölüm Anlayışı

Kur'ân-ı Kerîm'de yaşatmanın karşıtı olarak **imâte** (canlının hayatına son verme) ve **teveffi** (ruhunu kabzetme) kavramları geçmektedir. Ölüm hadis kaynaklarında da aynı kavramlarla ifade edilmekte, ayrıca kabz kökü (canlının ruhunu alma) kullanılmaktadır.

Ölüm mukadder ise de insanın dünyaya gelmesinin amacı ölmek değil yaşamaktır. Allah, ruhundan üfleyip halk ettiği ve şuurla bezediği Âdem'in nesline aslında ebedî hayat vermiştir. Ancak hayat iki devreye ayrılmış olup ilk devre bir tür eğitim ve sınav, ikincisi ilk devrede elde edilen sonuçların şekillendireceği ebediyet sürecidir. Ölüm hayatın bu iki dönemini birbirine bağlayan ve insanı ebedileştiren bir araçtır (Topaloğlu, 2007, 34).

İslam inanışının kaynağı olan ayetlerden ölümle ilgili olanlara bakıldığında konu daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, “Andolsun, ölseniz de öldürülseniz de, Allah'ın huzurunda toplanacaksınız.” (Âl-i İmrân 3/158) ayetinde her insanın öleceği ve sonrasında Allah'ın huzurunda toplanacağı açıklanmıştır.

“Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar.” (el-Bakara 2/4). Ayetten anlaşılacağı gibi, ahiret gününe yani öldükten sonra dirilme ve yargılanma olacağına inanmak dinin esaslarından görülmektedir.

“Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?” (En'âm 6/32) ayetinde ise dünya hayatı ile ahiret âlemi karşılaştırılır. Ahiret hayatının daha hayırlı olduğu, dünya hayatına göre ahiret hayatının tercih edilmesi tavsiye edilir.

“Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda ona döndürüleceksiniz.” (2/Bakara 28) ayetinde öldükten sonra tekrar dirilmeye inanmayanlar için ikna etmeye dönük örneklendirme yapılmıştır. İslam inancına göre, Allah tüm evreni yoktan var etmiştir. İnsana da cansız bir varlık iken hayat vermiştir. İnsan ölümlüdür, günü geldiğinde dünya hayatındaki varlığı son bulacak ve yine günü geldiğinde yeni bir hayata uyanacaktır. Yine aşağıdaki ayetlerde yukarıdaki ifadeler teyit edilirken dünya hayatını ahiret hayatının takip edeceği ve yeni hayatta yapılacak bir yargılama sonucunda mükâfatlandırma ya da cezalandırmanın gerçekleşeceği ve ödülün karşılığı ebedî kalınacak olan Cennet, cezalandırmanın karşılığı Cehennem olarak belirtilmektedir.

“Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya menfaatini isterse, kendisine ondan veririz. Kim de ahiret mükâfatını isterse, ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız.” (Âl-i İmrân 3/145).

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.” (Âl-i İmrân 3/185).

Bu yüzden bu hakikate inanan insan şöyle dua eder; “Onlardan, ‘Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru’ diyenler de vardır.” (Bakara 2/201).

İslam anlayışının temellerini oluşturan Kur’ân-ı Kerîm’den sonraki kaynak Hz. Muhammed’in uygulamaları ve sözleridir. Hadis olarak da adlandırılan bu uygulamalarda ve sözlerde ölüm gerçeğini ifade eden pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Örnek olması açısından bunlardan bazılarına göz atmakta yarar var.

İbni Ömer, Hz. Muhammed’in kendisinin omuzundan tutarak; “Dünyada tıpkı bir garip hatta bir yolcu gibi davran!” diye buyurduğunu haber verir (Buhârî, *Rikak*, 3. Ayrıca bk. Tirmizî, *Zühd*, 25; İbni Mâce, *Zühd*, 3).

Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicretinden on yıl önce doğan ve çocuk sayılabilecek on yaşından itibaren Hz. Muhammed’e hizmet etmiş, Peygamber terbiyesinden geçmiş ve ölümüne kadar onun yanından hiç ayrılmamış Enes, Peygamber’in yere birtakım çizgiler çizdiğini, sonra da çizgileri göstererek: “Bunlar insanın istek ve arzuları, şu da onun ecelidir. İnsan hayal içinde yaşayıp giderken bir de bakar ki en yakın ölüm çizgisi karşısına gelivermiş.” buyurduğunu rivayet eder (Buhârî, *Rikak*, 4).

Hz. Muhammed’e ilk inananlardan olan ve ilk dönem müfessirlerinden, muhaddislerinden ve fakihlerinden kabul edilen İbni Mesut, Peygamber’in yere bir dörtgen çizdiğini, dörtgenin ortasına, onu bir kenarından keserek dışarı çıkan bir çizgi çektiğini anlatır. Sonra da ortadaki çizginin iki yanından ona doğru birtakım küçük çizgiler daha çizdiğini ve sonra çizgileri göstererek; “Şu insan, şu da onu kuşatan (veya kuşatmış olan) ecelidir. Dörtgeni keserek dışarı çıkan, insanın arzularıdır. Ortadaki çizgiye yönelik küçük çizgiler, dert ve ıstıraplardır. İnsan bu dertlerin birinden kurtulsa, öteki gelip çarpar. Şundan kurtulsa, beriki gelip yakalar.” buyurduğunu nakleder (Buhârî, *Rikak*, 4; bk. Tirmizî, *Kıyamet* 22; İbni Mâce, *Zühd*, 27).

Medineli Müslümanlardan olan ve yine ilk dönem müfessirlerinden, muhaddislerinden ve fakihlerinden Übey İbni Kâ'b, gecenin üçte biri geçtiğinde Resulullah’ın uyanıp kalktığını ve “İnsanlar! Allah’ı zikredin! Yeri yerinden oynatan birinci sûr üflenecek. Arkasından ikincisi gelecek. Ölüm bütün şiddetiyle gelip çatacak. Ölüm bütün şiddetiyle gelip çatacak.” diye buyurduğunu aktarır (Tirmizî, *Kıyamet*, 23).

Uzun süre Hz. Muhammed’in yanında bulunan, eğitiminden geçen ve çok sayıda hadis rivayet etmesiyle tanınan Ebû Hüreyre, Resûlullah’ın; “İnsanlar kıyamet günü üç grup hâlinde; kimi yaya olarak, kimi binitli olarak, kimi de yüzüstü sürünerek mahşer yerinde toplanır.” diye buyurduğunu rivayet eder (Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 17).

Ayet ve hadislerden anlaşıldığına göre İslam inancında tüm canlılar için olduğu gibi ölüm insan için de gerçekleşme zamanı meçhul olan bir realitedir. İnsanın unutmaması gereken bir gerçek de ölümden sonra yeni bir hayatın ve yargılanmanın beklediğidir. Dolayısıyla insanoğlu bu anlayış doğrultusunda dünya hayatını düzenlemeli, gelecek olan yeni hayata kendini hazırlamalı. Dünya hayatından alınacak hazzı da bu gerçek belirleyecektir. Ya dünya hayatından, dünya hayatının zevklerinden güzelliklerinden kopup yok olup gideceği korkusuyla ya da dünya hayatından sonra kendisini daha güzel, ebedi bir hayatın beklediği ümidiyle yaşayacaktır.

4. Türk Edebiyatında Ölüm

Bu başlıkta altında anlatılacaklar başlı başına çalışma konusu olmakla beraber, çalışmamızın çerçevesini Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi'nin iki mesnevisindeki ölüm yaklaşımı oluşturduğundan; edebiyatımızdaki ölüm düşüncesinin ele alınışı hakkında fikir verecek kadar örneklere yer verilmekle iktifa edilecektir.

Edebi eserler insan hayatını, insanın düşüncelerini, duygularını aksettiren ürünlerdir. Haliyle hayat kadar gerçek olan ve insanoğlunun düşünce dünyasını her zaman meşgul etmiş olan ölüm gerçeği edebi eserlerde çeşitli anlayışlarla terennüm edilmiştir.

Ölüm, insan için hayat kadar gerçek olan ve insanı bekleyen bir akıbetir. Vahye dayanan inanışları dışarda tutarak bakıldığında dünya hayatındaki karmaşık ve değişken durumun insanoğlunun ölüme karşı farklı tavır almasına ve değişik anlayışlar geliştirmesine sebep olduğu görülür. Zorluklar, sıkıntılar onulmaz hastalıklar içerisinde yaşayan biri ölümü kurtuluş olarak karşılarken, refah içinde zevküsefa süren biri için ölüm korkunç bir sondur.

Ölüm düşüncesi karşısında takınılan tavır kişinin ölüm sonrası hayata inanması veya inanmaması durumuna göre de değişmektedir. Ölüm sonrası hayata inanmayan için ölüm yok olmaktan başka şey ifade etmez, dolayısıyla insana acı ve korku veren bir durumdur. Öldükten sonra yeni bir hayata ulaşacağına inanan ise sevdiklerinden ve dünya hayatında ona sevimli gelen her şeyden ayrılacağı için üzülmeyle beraber yeni bir hayata başlama, yeni hayatta sevdikleriyle tekrar beraber olma düşüncesiyle teselli bulur. Ölümü arzu etmemekle beraber teslimiyetle karşılar. Dünya hayatında tanrıya isyan içinde olan, insanlar arasında işlediği kötülükler ile zarar veren kişi öte âlemde verilemeyecek hesabı olduğundan ölümü korku ve dehşetle bekler. Tanrıya karşı itaatkâr olan, toplum içinde iyi bir hayat süren, insanlara faydası olan ise kötü bir cezaya muhatap olmayacağı tesellisi içerisinde yeni bir hayata geçit gördüğü ölümü, korkmadan bekler.

Türk edebiyatında ölüm kavramına bakış İslâm dininin ortaya koyduğu anlayıştan ilham alınarak geliştirilen ölüm algısı çevresinde işlenmiştir. Klasik edebiyatta ölüm hadisesi üzerine yaşanan hisler ve düşünceler mersiye, terki-i bend ve terci-i bend gibi türlerde dile getirilirken ayrıca gazellerde ve kişilerin ölüm tarihlerine ebced hesabıyla işaret için yazılan tarih metinlerinde yer verilmiştir. Tanzimat döneminde Akif Paşa tarafından yazılan *Adem Kasidesi* ve Bursalı Eşref Paşa tarafından Akif Paşa'nın kasidesine nazire olarak kaleme alınan *Kaside-i Adem* eserleri ölüm kavramına felsefi ve tasavvufi yaklaşımları ortaya koyan diğer örneklerdir. Çalışmada gazel nazım şekillerinden hareketle klasik şiirimizde ölüm algısına yaklaşım tespit edilerek Kırımlı Rif'at Efendi'nin manzumesiyle karşılaştırması yapılacaktır.

Yunus Emre, "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz. derler." (2/Bakara, 156) ayeti gereğince dostuna, aslına yani Allah'a ulaşacağı heyecanı içindedir. Yunus Emre için ölüm, yegâne sevgiliye yani Allah'a ulaşmak için kanat açmaktır.

Gönlüm canum 'aklum bilüm senün ile karâr ider

Pervâz ururlar dem-be-dem uçuban dosta gitmeğe (Tatçı, 2005, 3)

Aşağıdaki mısralarda Yunus Emre, kıyametin habercisi olan Sûr'a üflendiğinde her şeyin yok olacağını, tekrar üflenmesiyle dirilip mahşer yerinde toplanacağını ve orada hüküm verenin Allah olacağını haber verir.

İsrâfil sûrını ura cümle mahlûk turı gele

Dirilüben haşre vara anda kâzî Sübhân ola (Tatçı, 2005, 10)

Ölümlü olan tendir, vücuttur; can ölmez. Ölürse beden ölür, can ölecek değildir. Bu yüzden ölüm endişesi taşımak yersizdir.

Ten fânidir cân ölmez çün gitdi geri gelmez

Ölür ise ten ölür canlar ölesi değil (Tatçı, 2005, 126)

Bâkî ebedi âleme göçmenin üzülecek bir durum olmadığını düşünür. Nice zengin ve ferman sahibi, muktedir padişahların dünyada kalmadığını, öldüğünü düşünerek teselli bulur.

Gam degül Bâkî bekâ semtine kılsa irtihâl

Nice şehirler bu fenâ mülkinde bâkî kalmadı (Küçük, 1994, 431)

Bâkî, öyle anlaşılıyor ki ömrünün son demlerine geldiğini hisseder. Bütün süsüne, çekiciliğine rağmen dünyadan el etek çekmek zamanı gelmiştir. Yokluk âlemine yolculuğa hazırdır.

Âlâyîş-i dünyâdan el çekmeğe niyyet var

Yakında adem dirler bir şehre azîmet var (Küçük, 1994, 207)

Taşlıcalı Yahya Bey'e göre, yıldızlar gibi gözü açıklar, irfan sahipleri, kalp gözü açık olanlar ölümü güzel bir uykuya benzetirler.

Encüm-i seyyâre-veş gözi açıklar bana

Ölmeğe Yahyâ gibi bir güzel uyhu didi (Bozyiğit, 2021, 696)

Yahya Bey yaşlanmıştır, boynunu topraktan yana salmıştır, ölümü beklemektedir. Fakat onun gönlü rahattır, ölümü büyük bir teslimiyetle beklemektedir, zira ölecek olan bedendir, ruh aslına, Allah'a dönecektir.

Rûhum aslına rücu ide gibi ey Yahyâ

Pîr olup gerdenümi cânib-i hâke saldum (Bozyiğit, 2021, 584)

Fuzûlî için ise ölüm, engin aşk denizindeki gemi gibi bitkin halde bulunan insan vücudundan kurtulmak isteyen ruhun selâmet bulacağı bir kıyıdır.

Çıkmak diler sefîne-i ten cünbişiyle cân

Deryâ-yı ışkdan ki ademdür kenâresi (Akyüz, 1990, 278)

On sekizinci yüzyılın Mevlevî şairlerinden Şeyh Gâlib ise ölümü başka bir âlem, başka bir ülke olarak tasavvur eder.

Bakdın cihân tedbirine lutf eyledin her birine

Sür düşmeni ta'mîrine boş kalmasın mülk-i 'adem (Okçu, ?, 32)

Eşref Paşa fena âlemini cevherine rastlanmayan parlak bir aynaya benzetir. Öyle bir ayna ki rüya (berzah) âleminden haber verir.

Gösterir 'âlem-i timsâli tamâm'ayniyle

Başkadır cevher-i mir'at-ı mücellâ-yı 'adem (Eşref Paşa, 1862, 28)

Dünya hayatının zevkusefası şaire zevk vermemiştir, aradığı neşeyi mutluluğu onda bulamamıştır. Ahiret âleminde Allah'ın tekrar yaratacağı, hiçlikten kurtaracağı, aradığı hazzı orada bulacağı ümidini taşımaktadır.

Virmedi zevk ana hâlet-i sahv ü mestî

Bâri Allâh vire neş'e-i uhrâ-yı 'adem (Eşref Paşa, 1862, 29)

Ölüm gerçeğini hissetmemek, bir gün hayatın biteceği düşüncesini unutmak mümkün değil, bazen şairler bu düşünceye kapıldıkları anlar olur ya da diğer insanlara ölüm hakikatini hatırlatma ihtiyacı duyarlar. İnsanoğlu ölüm gerçeğini her ne kadar kanıksamış olsa da bu fikir en azından ürperticidir, kimileri için korkunç bir felakettir. Haliyle şairler için ölüm karşısındaki hislerini ve düşüncelerini ifade etmek zordur. Zira insanı ürkütmeden, korkutmadan, dehşete düşürmeden onu bekleyen kaçınılmaz akıbeta zihnen hazırlamaktır. Bu yüzden Yahya Kemal'de ölüm, bilinmeze doğru giden bir gemi yolculuğu olarak tasavvur edilmiş. Her ne kadar gemi bilinmeze gitse de herkes gittiği yerden memnundur. Uzun zaman geçmesine rağmen gidenlerin dönmemesi bu memnuniyeti göstermektedir. Şaire göre ölüm sonrası gidilen yer memnun olunacak bir yerdir.

Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.

.....

Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden,

Birçok seneler geçti; dönen yok seferinden. (Beyatlı 1985, 83-84)

Necip Fazıl Kısakürek ölümü *Kaldırımlar* şiirinde “esrarlı bir uyku” olarak niteler. Şiirin bütünü içinde düşünüldüğünde dünya sıkıntılı, buhranlı bir yer, hayat da öyle. Dünya hayatı sıkıntıları, buhranları ve keşmekeşiyle insanın taşıyamayacağı yük haline gelir artık. Huzur arayışı içinde geçen ömür insanı yorar. Esrarlı bir uyku olarak nitelenen ölüm, bir sığınak olur. Şair, ölümü uyku olarak niteler, çünkü uyku muvakkat bir zamanda gerçekleşir, sonra insan uyanır. Ölüm de öyle, geçici bir zaman içindir, sonrasında kişi tekrar uyanacaktır yani dirilecektir.

Uzanıverse gövdem, taşlara boydan boya;

Alsa buz gibi taşlar alnımdan bu ateşi.

Dalıp sokaklar kadar esrarlı bir uykuya,

Ölse, kaldırımların kara sevdalı eşi... (Kısakürek, ?, 156)

Aşağıdaki mısralarda şair, ölümün korkulacak bir olgu olmadığını düşünür. İlahî haberin bu yönde olduğunu ifade ederken, Peygamber'in bile öldüğü realitesiyle fikrini delile dayandırır.

Ölüm güzel şey, budur perde ardından haber...

Hiç güzel olmasaydı ölür müydü Peygamber? (Kısakürek, ?, 51)

Şair, çile şiirinde de “Biricik meselem, Sonsuza varmak...” (Kısakürek, ?, 20) der. O, ölümün aslında sonsuz bir hayata geçit olduğunu düşünür, özlenen bir âlemdir sonsuzluk âlemi, ulaşmak için ölüm geçidinden geçmek gerekir.

İzaha çalıştığımız gibi çeşitli inanç ve düşünce sistemleri ölüm mefhumu çevresinde çeşitli anlayışlara yönelmiş ve bu doğrultuda tavır geliştirmiştir. İnsanoğlunun en önemli hakikat gördüğü ölüm kavramını, ölüm hakkındaki duygu ve düşüncelerini, korkularını, kaygılarını ya da teslimiyet yaklaşımlarını edebiyatçılar da eserlerinde yoğun olarak işlemişlerdir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Kırmımlı Ebubekir Rif'at Efendi, insanoğlunun inanç, duygu ve düşünce dünyasını meşgul eden ölüm mefhumu hakkındaki anlayışını divanında yer alan yirmi sekiz beyit olarak

kaleme aldığı *Nazm-ı Rû'yâ* ve on beş beyitten oluşan *Ta'birân-ı Rû'yâ* başlıklarıyla verdiği mesnevilerinde ifade etmiştir.

5. *Nazm-ı Rû'yâ* ve *Ta'birân-ı Rû'yâ* Mesnevilerinde Ölüm

Ebubekir Rif'at Efendi, 1841 ila 1854 yılları arasında maliye nazırlığı yapmış olan Musa Safvetî Paşa'nın babasıdır (İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, ?, 33). Aslen Kırım'dan Anadolu'ya göç etmiş bir aileye mensuptur. Divanında elli yaşına gelmesi dolayısıyla yazmış olduğu tarih manzumesinde düştüğü tarihten hareketle 1778 yılında doğmuş olabileceği anlaşılmaktadır. Şair döneminde farklı görevlerde bulunan bazı paşaların hizmetinde bulunmuştur. Rif'at Efendi'nin çeşitli mektuplardan oluşan münşeat ve divanı aynı ciltte toplanarak Bulak matbaasında taş baskı tekniği ile basılmıştır. Şair 1831/32 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi, Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesi üzerine ailesiyle birlikte Anadolu'ya gelerek önce Tekirdağ'a yerleşmiştir. Fakat burada yaşadığı maddî sıkıntılar üzerine İstanbul'a taşınmıştır. Hayatı hakkında teferruatlı bilgi olmamakla birlikte bulunduğu görevlere bakıldığında, divanı ve münşeatındaki bazı mektuplar incelendiğinde iyi bir eğitim aldığı, tasavvufa meyyal bir kişiliğe sahip olduğu kanaatine varılmaktadır. Divanla beraber aynı cilt içerisinde bulunan münşeatındaki dönemin kanaat önderi diyebileceğimiz şahıslara yazdığı mektuplarından anlaşılacağı üzere tasavvuf çevreleriyle irtibatlıdır. Ayrıca mektupları yanında divanındaki çağdaşı olan şahıslar hakkında yazdığı kasideler ve düştüğü tarihler devlet ricaliyle de yakın olduğunu düşündürmektedir (Uzun, 2013, 2-5).

Rif'at Efendi genel olarak âşıkane gazeller yazmakla beraber tasavvufi remizlere yer verdiği gazeller de kaleme almıştır. Aşağıdaki örnekler Rif'at Efendi'nin kişiliği, anlayışı hakkında fikir vermektedir.

Oğlu Musa Safvetî için yazdığı Mahlas-namede şairlik yolundaki evladına yaptığı öğütlerden edep ve ahlâk sahibi bir kişi olmasını, inanç ve amellerinin Kur'ân ve sünnete uygun olmasını öğütlemetedir.

'Amelde i 'tikâdında selîm ol

Kitâb ü sünnete uy müstakîm ol (Ebubekir Rif'at Efendi, 1254, 49)

Yukarıdaki ifadelerde Rif'at Efendi'nin iyi bir sanatçı kişiliği yanında iyi bir insan ve Müslüman olmak gerektiği anlayışına sahip olduğu görülmektedir.

Şair, ilme önem vermek, sanatı ve sanat eserlerini ilimle temellendirmek gerektiği anlayışındadır.

Hemân tahsîl-i 'ilme himmet eyle

Ma 'ârif kesbine pek dikkat eyle (Ebubekir Rif'at Efendi, 1254, 48)

Yine şaire ait aşağıdaki beyitten hezeliyat ve hicivden hoşlanmadığı, gururdan ve iddialı tutumlardan kaçınmak gerektiğini savunduğu anlaşılmaktadır. Zira kibir yanında başkalarını hor görme, aşağılama dinen ve ahlâken yasaklanmış davranışlardır.

Hazer kıl el-hazer hezl ü hecâdan

Gurûr u iddi 'âdan i 'tinâdan (Ebubekir Rif'at Efendi, 1254, 49)

Yukarıdaki ifadeler Rif'at Efendi'nin inançlı, ilkeli, sağlam bir karaktere sahip, edep ve ahlâklı olmaya önem verdiği bir şair olduğu düşüncesi oluşturmaktadır.

“Bütün zevkleri bıçak gibi kesen ölümü çokça hatırlayın!” (Tirmizî, *Zühd*, 4). Hadis-i şerifi mucibince şair Ebubekir Rif’at Efendi okuyucuya, dolayısıyla insanlara ölümü hatırlatmak düşüncesindedir. Halk ölümü, ölüm sonrası hayatından gafil bir şekilde türlü kötülükler, günahlar, dinen yasaklanmış fiiller işlemektedir. Şair, insanoğlunu bekleyen hakikati hatırlatmak suretiyle onları kötülüklerden alıkoymak ister. Ancak, doğrudan bir vaiz edasıyla yapılacak hatırlatma etkili olmayacaktır. Şair, sözünü tesirli kılma ümidiyle ölüm hakikatini bir temsille ifade etme gayretindedir.

Çalışmamıza konu olan mesneviler müstakil eser olmayıp şairin divanında *Nazm-ı Rü’yâ* ve *Ta’birân-ı Rü’yâ* başlıklarıyla yer almaktadır.

Rif’at Efendi, mesnevi nazım şekliyle Müf te ‘i lün / Müf te ‘i lün / Fâ ‘i lün vezniyle yazmış olduğu manzumeye bir tasvirle başlamaktadır. Şair, sıcak yatağında huzurlu bir uyku çektiği gece, rüyasında kendisini ölüm döşeginde, can çekişmekte iken görür. Bedeni yatağında bitkin bir şekilde hareketsiz yatmış vaziyette durmaktadır. Dostları etrafında toplanmış, son yolculuğunda yalnız bırakmamak için başucunda toplanmışlar; hüznü, kederli gözlerle sevdikleri şahsın akıbetini beklemektedirler. Oğlu Mustafa da son nefesinde babasının yanında olmak isteğiyle sol ayağının karşısında durmaktadır. Şair oğluna, daima ilim tahsiline çalışmasını, Allah’ın hükümlerine uymasını, Allah’ın razı olduğu emirler üzere hareket etmesini nasihat ve vasiyet eder.

Okuyucunun zihninde resmedilmeye çalışılan sahne, her faninin son nefesinde yaşadığı sahnedir. O anda kişinin ailesi, dostları, sevenleri hüznü gözyaşı dökerler. Ölüm döşegindeki kişi de sevdiklerinden, gönül verdiği, sıkı sıkıya bağlandığı dünya hayatından el etek çekmenin hüznü, akıbetini bilmediği bir âleme gidiyor olmanın korkusu ve endişesi içindedir. Şair, okuyucuya bu duyguları hissettirmeye çalışmaktadır.

Rüya, uyku esnasında insan zihninde beliren görüntülerdir, diğer bir karşılığı “düş” tür. İnsan fizyolojisinin doğal bir ihtiyacı ve sonucudur. Ancak insanoğlu rüyalara farklı anlamlar yüklemiş, rüya tabiri kavramını geliştirerek uykuda görülen rüyalardan anlamlar ve çeşitli sonuçlar çıkarma yoluna gitmiştir.

İslam inancının temelini oluşturan Kur’ân’da, Hz.İbrahim’in gördüğü rüyanın gerçekleşmiş olmasına (es-Sâffât 37/104-105), Mısır hükümdarının gördüğü rüyayı Yûsuf peygamberin tabir etmesine (Yûsuf 12/4-5, 43, 100), Hz.Muhammed’in gördüğü rüyanın doğru çıktığının bildirilmesine (el-Feth 48/27) değinilmektedir. Kur’an’da çeşitli vesilelerle rüyanın insan hayatındaki önemine vurgu yapılmıştır.

Hz. Muhammed’e ilk vahiy, salih rüya şeklinde gelmiş ve bu altı ay kadar devam etmiştir. Peygamber’in sabah namazından sonra beraberindekilere, içlerinde rüya gören olup olmadığını sorduğu ve rüyaları tabir ettiği aktarılmaktadır (Buhârî, *Tabir*, 47). Peygamber’in kendi gördüğü rüyaları anlattığı, tabirini yaptığı veya sahabeden birine tabir ettirdiği şeklinde rivayetler de bulunmaktadır (Ebû Dâvûd, *Salât*, 28; İbn Mâce, *Ezân*, 1); (Çelebi, 2008, 306-309).

Dinî ve tasavvufî açıdan çeşitli şekillerde ifade edilen ve anlaşılabilir rüya konusu teferruatlı bir konudur. Rif’at Efendi’nin ölüm konusunu neden rüya temsili ile anlattığı hususunda fikir vermesi açısından burada kısaca değinilmiştir.

Metinde şairin gerçekten görmüş olduğu bir rüya üzerinden hareketle mi yoksa kurguladığı bir rüyaya mı dayanarak ölüm konusundaki hislerini anlattığı yönünde bir çıkarımda bulunmak zordur. Ancak ifadelerden anlaşılabilir, şairin ölüm karşısında duyduğu doğal ve samimi düşüncelerini ve hislerini anlattığıdır. Şair metinde okuyucuyu korkutmadan, ölümün soğukluğu ile yüzleştirip ürpertmeden rüya rehabetinde; buna karşılık ölüm hakikatini perdelemeden, başka sembollerle bezemeden ahiret yolculuğunu tasvire çalışmıştır.

Rif'at Efendi rüyasında büyük bir teslimiyetle, kesin bir inanmışlıkla kendini ölüme hazır hissetmektedir. Kendini, elbiselerinden soyunmuş, yalnız başına öylece kalakalmış olarak düşünür. Elini yorganın altına çekip (kimse görmeden) elbiselerini çıkarır, üzerinde sadece iç gömleği kalır. (Utanarak) ölüm anında üzerine örtmek üzere hırkayı eline alır, çıplak kalan yerlerini örter.

İnsanın canı çekildiğinde insan vücudu, hayret verici bir hâl alır, kaskatı olmuş eller ve ayaklar birer çengel olur. Bu yüzden dostları elbiselerini çıkarırken eziyet çekmesin diye kendi elbiselerini söküp çıkarır da kınından çıkmış yalın kılıç gibi kalır.

Şair biliyor ki ölüm durumunda insan esvaplarından soyulacak, gasil işleminden sonra kefenlenip daha sonra da defnedilecektir. Bu uygulamalara hazırlanmak amacıyla elbiselerini çıkarmaya çalışır. Bir yandan da çıplak kalmak onu utandırır. İç gömleğiyle çıplak bedenini örtmek çabasındadır. Bir yönüyle de şair, insanlara ölüm anında karşılaşılabilecekleri durumları hatırlatmak istegindedir.

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir durum da ölüm döşeğindeki kişinin utanmasıdır. İnsan çıplak vaziyette kullardan utanır. Günahkâr gidişiyle de Allah'tan hicap eder. Şair, vaziyetinin ne olduğunu bilmediğinden işlediği cürümlerle O'nun huzuruna çıkmaktan mahcubiyet duyar. Şairin Allah'tan günahlarını örtmesini umduğunu da düşünebiliriz.

Rif'at Efendi, bedenden tecrit olmuş ruhuyla kendi cansız bedenini temaşa etmektedir. Ölüm döşeğindeki hâline taaccüp etmekle, inanmamakla beraber artık her şeyiyle ölümü kabullenmiştir, hiç üzüntü duymamaktadır. Ne var ki koltuk altı ve kasık kıllarını almayı ihmal etmiştir. Şair, çıplak kalışı yanında bu durumdan dolayı da mahcup olur ve çok üzülür. İçinde bulunduğu utanç verici sıkıntılı durumdan kurtulmak, mahcubiyet duyduğu bu vaziyete çare bulmak için çok çabalar.

Ecel insanın yakasını tutunca artık ondan kurtuluş yoktur. Her ne kadar ecel teslimiyetle karşılanırsa da acı verici bir durumdur. Ayrıca canın çekilip alınması dayanılmaz bir durum; can verme anının şiddeti ölüm döşeğinde yatan insana aman vermez. En zoru da dostlardan, sevdiklerinden ayrılmaktır. Gönül ayrılmak istemez. Zira dostların sohbeti her zaman özlenir, hâlbuki şairin dostlarıyla konuşacağı daha pek çok mevzu kalmıştır. Heyhat ki ölüm gelip çatmıştır ve bir saniye de olsa sevdikleriyle kucaklaşıp vedalaşmasına, son sözünü söylemesine, işlerini toparlamasına fırsat vermez. Durum böyle vahamet arz ederken gidilecek âlemin belirsizliği, yaşanacak akıbet kişinin korkularını, endişelerini ziyadeleştirir. Kişi bu ruh hâliyle terk-i dünya eder.

Dünya hayatına bağlayan bunca mazerete rağmen işin sonu Allah'ın rahmetine dönüktür. Hiçbir mazeret ölümü engellemeye, ertelemeye sebep değildir. Cenazeyi yıkayacak olan kişinin, şairin ayıbına, kusuruna bakmayacağı temennisiyle şair sözü tamamına erdirir.

Ölüm teması edebiyatımızda genelde doğrudan, olduğu gibi değil de okuyucuya hissettirilerek, sezdirilerek verilmeye çalışılır. Rif'at Efendi ise, ölüm karşısındaki hislerini dile getirdiği bu manzumede, felsefi ya da tasavvufî derinliğe inmeden sıradan bir insanın algısıyla, ölmek üzere olduğunu hisseden kişinin durumunu doğal haliyle ifadeye çalışmıştır. Sevdiklerinden, dostlarından ayrılacak olmanın hüznünü, tamamlanamadan yarım kalmış işlerin insan ruhuna vermiş olduğu rahatsızlığı yansıtmıştır. Sadece kefene sarılı vaziyetteki çıplak bedeninin ayıplarıyla, kusurlarıyla gassal tarafından görülmesinin verdiği mahcubiyet duygusu içerisindedir. Şair böylece ölüm gerçeğini, ruhunu teslim etmenin zorluğunu, içinde bulunulan hâlin insana yaşatacağı mahcubiyeti vurgulamaya çalışmıştır.

Son nefesini verme anının rüyada görülmesi, olayı doğallıktan çıkarmakta kurgu olduğu hissi uyandırmaktadır. İşin içinde bazı semboller, birtakım mesajlar aranmasına sebep olmaktadır. Şair, görmüş

olduğu rüyayı hayra yorar, fakat durum merakını uyandırır. Gördüğü düşün taşıdığı işaretlerin manasını anlamak maksadıyla gönül ehli birine tabir ettirir.

Nazm-ı Rü'yâ mesnevisiyle aynı vezinde yazılmış olan *Tabîrân-ı Rü'yâ* mesnevisinde şair bir gönül ehline gördüğü rüyanın yorumunu yaptırır. Belki de şairin maksadı anlattıklarının okuyucuda bırakacağı etkiyi artırmak, fikirlerini gönül ehli bir zatın lisanından söyleterek teyit etmek veya sözlerinin tesirini artırmak ya da ölüm düşüncesi karşısında duyduğu üzüntüsünü, korkularını, endişelerini izaleye ve kendini teselliye çalışmaktır.

Gönül ehli, ölümün erbabı için bir hediye olduğunu, geçici olan bu dünya hayatını terk etmenin bir ayrıcalık olduğunu ifade eder. Ölüm isteği, Allah'a ulaştıracak yoldur. Zaten dünya hayatı bir gurbet âlemi değil midir? Gurbetten ayrılmanın mutlak sevgiliye yani Allah'a ulaşmanın yolu beden varlığından soyunup mücerret ruh olarak kalmaktır.

Rüyada görülen elbiselerin çıkarılması, üryan bir şekilde kalınması, mâsivâdan (madde âleminde) tecerrüdün ifadesidir; kesret âleminde vahdeti ifade eder. Önemli olan ölüm gelip çatmadan, dünya hayatında şehvî ve nefsanî heveslerden vazgeçmektir.

İnsanoğlunu dünya hayatına bağlayan şey, dünya zevkleri, eğlenceleri; zenginlik, mal-mülk, mevki-makam hırsıdır. Bu saydığımız hususlar insanın nefsinden neşet eden arzulardır ve bu arzuların hududu yoktur. Kişi dünya hayatı boyunca nefsin arzularını yerine getirmek için çabalar. Dünya üzerindeki pek çok cürmün, zulmün, suçun ve günahın temelinde de bu mücadele sırasında ortaya çıkan tutumlar yer almaktadır. Oysaki dünya hayatı geçicidir, bin türlü bedel ödeyerek elde edilen zenginlikler dünyada kalır. İnsanoğlunu dünya hayatında mutsuz eden iki durum vardır. Birincisi, zevkusefanın sınırının olmaması, mevki-makam ve zenginlik peşinde mücadele verirken çektiği meşakkatler; diğeri de bunca emek verdiği zenginliği bırakmak mecburiyetinde kalması ve son arzusuna ulaşamamasıdır. Bu nedenle dünya hayatında ve ahiret âleminde saadete ulaşmak isteyen, nefsin arzularını dizginlemeli ve dünya hayatına olan sevgisini azaltmalıdır.

Rüyada görülen can çekişme hâli, son nefesini teslim etme ise huzurun kaynağı demektir; beden ise ödünç alınmış, zamanı gelince iade edilecek olan gırtlak gibidir. Emanet gırtlak sahibine iade edildiğinde nefes alacak, canlıyı hayata bağlayacak irtibat gitmiş olacaktır. Elbiseler yani madde ise Allah'a, mutlak sevgiliye kavuşmada büyük bir engeldir. Kim ki örtülerini yırtarsa, kaldırırsa; yani dünya zevklerinden ve hırslarından uzaklaşırsa; onun yolu yegâne sevgili olan Allah'a kavuşur.

İnsanoğlu için en zor şey son nefesini verme, ruhunu teslim etme anıdır. Hâlbuki o an fânî âlemden, dağdağa ve çekişme ile geçen dünya hayatından baki olan ahiret yurduna geçiştir. Dünyada ahiret âlemine hazırlığını yapmış kişi için huzura yapılan yolculuktur. Ruh, mücerrettir, öte âleme geçecek olan odur. Beden ise dünyaya aittir ve dünyada kalacaktır. Ruh, bedenden kurtulmadıkça yükseliş gerçekleşemez. Kişi de dünyaya olan sevgi bağına kesmezse Allah'a yönelme arzusunu taşıyamaz, Allah'a yönelme arzusunu taşıyamazsa da O'na yükselemez. Bu nedenle dünya ile olan sevgi ve madde alakasından kurtulmak önemlidir.

Gönül dağdağası olarak nitelenen dedikodu ise dünya sevgisine işarettir. Fani olan dünya sevgisi de gönül bağlanacak iş değildir. Dünya sevgisinin varlığı-yokluğu insan zihnini meşgul etmemelidir. Dünya hayatına olan sevgi bağı, insanı bağlasa da şüphesiz gerçekte Allah'ı seven, O'na kavuşma arzusu taşıyan için Allah, dünya hayatından, dünya alakasından kurtulmayı kolaylaştırır.

Bilge, şaire son nefesini verme anını ölmek, yok olmak, anlamsız bir hayat sürdükten sonra adi bir toprak olmak zannetmemesini; bir akarsuyun çeşitli mecralarda aktıktan sonra deryaya ulaşması gibi vuslata ermek, sonsuz hayata kavuşmak olduğunu ifade etmektedir.

Unutma ki Allah'ın sevgili kullarına yakın olursan, onların lütfuyla maksadına kavuşursun; ifadeleriyle bilge kişi şaire, menzile varmak için kişinin kimlerle yol tuttuğunun da önemli olduğunu hatırlatır. Gönül ehli insanlarla sohbet arkadaşı olmak, gerçek müritlerin rehberliğinde yol almak gerekir. Dostların son nefeste yanında olmaları, başucunda toplanmaları bunun işaretidir.

Kişi varlık âleminin sırrını anlar, ebedî olanla geçici olanı idrak ederek mutlak olan Allah'ın varlığını kabul eder ve O'na yönelirse dünya hayatını da kıymetlendirmiş olur. Ebedî olanın (Allah'ın) himmeti kişiye eriştiğinde fâni dünyada beka bulur.

Şair, rüyanın tabir edildiği manzumede gönül ehlinden, rüya manzumesinde gördüklerinin birer sembol ve işaret olduğunu; ölüm gerçeğinin görünen kısmı ve görünmeyen kısmının olduğunu anlar. Zahiren içinde bulunulan hâl insana ürküntü verse de, üzse de gerçekte ebedî yeni bir hayata açılan kapı olması yönüyle durumun teslimiyetle karşılanması gerektiği hakikatini kavrar ve huzur bulur.

Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi her iki mesnevide ölüm düşüncesini rüya ve rüyanın yorumlanması şeklinde açıklamaya çalışır. Evvela gördüğü rüya çerçevesinde ölüm gerçeğini hatırlatırken, can verme anında insanın içinde bulunduğu ruh halini tasvir eder. Tabir bölümünde ise rüyadaki durumların sembolik anlamlarına yer verir.

5.1. *Nazm-ı Rû'yâ* (Rif'at Efendi, 1838, 6-7)

1	Vâkı'ada hayr ola 'abd-i fakîr
Seyr iderim bir gice emr-i hafîr	<i>Hayrola (Allah hayra tebdil ede), bu aciz kul bir
gece o yüce emri (ölümü) gözlediğime dair rüya
gördüm.</i>
2	İtmek için rahmet-i Hakka sefer
Kendimi olmuş görürüm muhtazır	<i>Kendimi Allah'ın rahmetine sefer etmek üzere can
çekişmekte olduğumu gördüm.</i>
3	Bisterim üstünde uzanmış tenim
Dostlarım yanıma gelmiş benim	<i>Vücudum yatağımın üzerinde uzanmış, dostlarım
da yanıma gelmişler.</i>
4	Ayağım ucunda olub müstakar
Her birisi hâlîme eyler nazar	<i>Ayakucumda sıralanmış vaziyette her biri hâlîme
bakar.</i>
5	Sol ayağım karşısını itdi câ
Kût-ı fu'âdım püserim Mustafâ	<i>Gönlümün gıdası olan oğlum Mustafa sol ayağım
karşısında durup</i>
6	Nush ve vasiyyet iderek ben ana
Söylüyorum 'ilme çalış dâ'imâ	<i>Ben ona daima ilim tahsiline çalışmasını nasihat
ve vasiyet ediyorum.</i>
7	Hükm-i şeri'atle mukîm ol müdâm
Emr-i rızâ-yı hakla kıl devâm	<i>Daima Allah'ın hükümlerine uymasını, Allah'ın
razı olduğu emirler üzere olmasını (nasihat
ediyorum)</i>

- 8 Mevti teyakkunla tehî-i künân
Sevbimi tecrîdî düşündüm hemân
Ölüme kesin iman etmiş olarak kendimi yalnız kalmış vaziyette elbiselerimden soyunmuş olarak düşündüm.
- 9 Zîr-i lihâfime çekub destimi
Gizlice tecrîd iderim üstümi
Elimi yorganın altına çekip elbiselerimi gizlice çıkarırım.
- 10 Cümle siyâbum çıkarup öyle ben
Kaldı tenüm üzre fakat pîrehen
Bütün giysilerimi öylesine çıkardım, üzerimde sadece iç gömleğim kaldı.
- 11 Âtîde nez' ile alub destime
Hırkayı setr itmek için üstüme
Gelecekte ölüm anının can çekişme telaşıyla üstüme örtmek için hırkayı elime aldım.
- 12 Sîneme zânûya gelince hemân
Anı dahî setr ideyurum nihân
Göğsüme, dizlerime gelince hemen onları da örtüyorum.
- 13 Cân gidicek cisme 'aceb hâl olur
Dest ile pâ her biri çengâl olur
Can gittiğinde vücuda insanı hayrete düşüren bir hâl olur da el ve ayakların her biri çengel olur.
- 14 Sevbimi nez' itmede ehl-i hubâb
Çekmeye tâ kim ta' b ü ıztırâb
Dostlarım acı ve ıstırap çekmesin diye elbisemi söküp çıkarırım.
- 15 Anın için eyler imişim temâm
Cismimi tecrîd misâl-i hüsâm
Bu yüzden (kınından çıkan) kılıç misali bedenimi tamamen elbiselerden tecrit edermişim.
- 16 Sanur iken kalmadı kılca keder
Netf-i ıbt müddeti geçmiş meger
Kıl kadar üzüntü, endişe kalmadı derken koltuk altı kıllarını alma zamanı geçmiş.
- 17 'Ânede hem eylemişim gafleti
Geçmiş anın dahî biraz müddeti
Kasık kıllarını almada gaflet etmişim, onun da biraz müddeti geçmiş.
- 18 İtdi bu mekrûh gönülden güzer
Hâtır-ı mahzûnuma virdi keder
Bu mekruh durum gönlümden geçti de mahzun gönlüme keder verdi.
- 19 Oldı dile bu da büyük hâtıra
Dağdağalar virdi o dem hâtıra
Bu gönlüme büyük bir hatıra oldu da o an gönlüme beyhude bir telaş verdi.
- 20 Virdi ta' b gönlüme bu ıztırâb
Bu ıstırap gönlüme acı verdi, (bu ıstırabı)

- İtdim anın def'i için pîç-tâb *defetmek için çok sıkıntı çektim.*
- 21 İtdi o hâlimde beni dil-hırâş *O hâlimde beni acınacak duruma düşürdüğünü*
Çâresine eyleye gördüm telâş *(içinde bulunduğum vaziyete) çare bulmak için*
telaşlandığımı gördüm.
- 22 Lîk ecel dest be-girîbân imiş *Lakin ecelin eli yakada, ölüm zaferi cana sıkıntı*
Zafer-i meniye şiken-i cân imiş *veren bir durum imiş.*
- 23 Virmez imiş 'abd-i fakîre emân *Canın alınmasının (ölüm) dayanılmaz şiddeti bu*
Şiddet-i tâkat-şiken nez'-i cân *zavallıya aman vermez.*
- 24 Toymaz imiş rû'yet-i ahbâba göz *Dostları görmeye göz doymazmış, meğer*
Kalmış imiş söyleyecek ba'zı söz *konuşulacak bazı sözler kalmış imiş.*
- 25 Def'-i ehibbâyı gönül kıymamış *Dostları uzaklaştırmaya gönül elvermemiş, kıysa*
Kıysa dahî tengî-i vakt uymamış *da vaktin darlığı uygun düşmemiş.*
- 26 Ma'zeret-i hâl ile encâm-ı kâr *Bütün bu mazeretlere rağmen işin sonu Allah'ın*
Rahmet-i Mevlâya kılınmış sipâr *rahmetine feda kılınmış.*
- 27 Ta'ne-i gassâl için itmem keder *Yıkayıcının kınamasına üzülmem, zira insansa*
Âdem ise 'aybıma itmez nazar *ayıbıma bakmaz.*
- 28 Tesliyet-i hâtır olub bu me'âl *Bu düşünce gönül tesellisi oldu da kalem böylece*
Yazdı kalem böylece tammü'l-mekâl *sözü tamama erdirdi.*

5.2. *Ta'birân-ı Rû'ya* (Rif'at Efendi, 1838, 7-8)

- 1 Vâk'ayı 'arz ile itdim su'âl *Durumu (gördüğüm rüyayı) bir gönül ehline*
Eyledi ta'bîrini bir ehl-i hâl *sordum, o da (rüyamın) tabirini yaptı.*
- 2 Mevt ki erbâbı için tuhfedir *Ölüm erbabı için bir hediyedir, arzu edene fani*
Terk-i fenâ matlabına nuhbedir *dünyayı terk (ise) seçkin bir durumdur.*
- 3 Mevt irâdı ki husûsiyle ol *Ölüm isteği, yüce maksada (Allah'a ulaşmaya)*
Maksad-ı aksâya olur toğrı yol *(götüren) doğru yol olur.*
- 4 Nez'-i siyâb mahz-ı tecerrüddür *Elbiselerin çıkarılması (maddeden) tecerrüdün*

- ‘Âlem-i kesretde tevehhüddürür *ifadesidir, kesret âleminde Allah'ı birlemedir.*
- 5 Mevt ki Hak vire anı kabl-ı mevt *Ölüm ki Allah onu ölmeden önce vere, dünya*
Mahv olub ol yerde kamu harf u *hayatında bütün harf ve sesler yok ola.*
savt
- 6 ‘Ayn-ı huzûr dimedurur ihtizâr *Can çekişme hâli huzurun kaynağı demektir;*
Varlık olmuş haceb-i müste‘âr *varlık ise ödünç gırtlak (gibi) olmuş.*
- 7 Oldı celâbîb-i beden hâ'ile *Beden elbiseleri engeli ise sevgiliye*
Vuslat-ı cânâne büyük gâ'ile *kavuşmada büyük bir sıkıntıdır).*
- 8 Şakk-ı hicâb eyleyecek bir kulı *Bir kul örtülerini yırtarsa, kaldırırsa onun yolu*
Vuslat-ı Mevlâya irişür yolu *Allah'a kavuşur.*
- 9 Dağdağa-i hâtır olan kâl ü kıl *Gönül dağdağası olan dedikodu dünya*
Kılca cihân meyline olmuş delîl *sevgisine delildir.*
- 10 Ol da gönül bağlayacak iş degil *O da gönül bağlanacak iş değil, varlığı*
Varlığı yokluğu da teşvîş degil *yokluğu insan zihnini karıştıracak bir durum*
değil.
- 11 Ânı da Mevlâ geçirür itme şek *Dünyanı eteği yapışsa da, (dünya hayatını terk*
Dâmen-i yir ana yapışınca pek *etmek istemesen de) Allah onu da geçirir*
şüphe etme.
- 12 Sanma bu keyfiyeti ölmekdürür *Bu durumu ölmek zannetme, belki vuslat*
Belki yemm-i vasla gömülmekdürür *denizine gömülmektir.*
- 13 Lutf-ı ‘azîzân ile sen bilmiş ol *Sen bilmiş ol ki aziz olanların lütfuyla yüce*
Maksad-ı aksâya bulursun vüsûl *maksada kavuşma imkânı bulursun.*
- 14 Himmet-i hâlid irişince sana *Ebedî olanın (Allah'ın)himmeti sana*
Mülk-i fenâ içre bulursun bekâ *eriştiğinde fani dünyada beka bulursun.*
- 15 Rif'ata oldur dü serâ devleti *(Allah'ın) himmetinin Rif'at'ın üstüne hazır*
Üstüne tek hâzır ola himmeti *olması; onun için iki cihan saadetidir.*

6. Sonuç

Canlı varlıkları bekleyen bir realite, bir son olan ölüm, insanlık tarihi boyunca insanoğlu için de anlaşılması, kavranması, anlamlandırılması hatta çözülmesi gereken bir mesele olmuştur. Dinî inanç ve anlayışlar, felsefi düşünceler ölüm mefhumuna çeşitli şekillerde açıklama ve yorumlar getirmişlerdir. İnsanoğlu için varlık kadar önem arz eden ölüm olgusu, onun his ve düşünce dünyasında birtakım kavrama biçimlerine, algılara sebep olmuş, bu kavramalar ve algılar sözlü ya da yazılı olarak edebî metinlere yansıtılmıştır. On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi de ölüm hakikatini kendi kavrayış çerçevesinde *Nazm-ı Rû'yâ*, *Ta'birân-ı Rû'yâ* mesnevilerinde ifadeye çalışır. Şair, *Nazm-ı Rû'yâ* başlıklı mesnevide, gördüğü rüyadaki kendi ölüm anını, ölüm döşeğindeki durumunu tasvir eder. Ölüm döşeğinde sahip olduğu düşüncelerini; dünyadan ve sevdiklerinden ayrılmanın verdiği hüznün, öte âlemde kendisini bekleyen akıbetin verdiği korku ve endişe gibi duygularını anlatır. Metinde insanın ölüm döşeğindeki hâli samimi bir tarzda okuyucunun muhayyilesinde canlandırılır. *Ta'birân-ı Rû'yâ* mesnevisinde ise şair, rüyadaki durumu merak eder; merakını izale maksadıyla kalp gözü açık birinden rüyasını yorumlamasını ister. Böylece şair, ölüm hakikatinin görünmeyen yönünü izaha çalışır.

Kaynakça

- Akyüz, Kenan vd. (1990). *Fuzûlî, Divan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arık, Durmuş. (2020). *Kavram Atlası/Dinler Tarihi I*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aydın, Fuat. (2021). *Yahudilik: Tarih, İnanç, İbadet, Kültür*. 4. Baskı. İstanbul: Mahya Yayıncılık.
- Beyatlı, Yahya Kemal. (1985). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: M.E.G.S. Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Bozyiğit, Esra. (2021). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. (2013). *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîh*. thk. Mahmud Muhammed Nassar. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çelebi, İlyas. (2008). "Rüya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/306-309. İstanbul: TDV Yayınları.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. (1988). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Gürkan, Salime Leyla. (2007). "Ölüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/32-34. İstanbul: TDV Yayınları.
- İbn Mâce, Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. (2009). *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaûd. Âdil Mürşid vd. yy., Darü'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsameddin. (bt). *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleri II*. haz. Nazif Öztürk. Vakıflar Dergisi.
- Karaman, Hayrettin vd. (2020). *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir – 1*. Cilt: 1. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kısakürek, Necip Fazıl. (bt). *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

- Kur'an-ı Kerim Meali, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meali-2/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyamet-isleri-baskanligi-meali-1>, (Erişim: 15.05.2023).
- Küçük, Sabahattin. (1994). *Bâkî, Divân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eşref Paşa, Mustafa. (1862). *Pâk-Divân-ı Eşrefü 'ş-Şu'arâ*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Okçu, Naci. (bt). *Şeyh Galib, Divan*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Rif'at Efendi. (1838). *Münşeat ve Divan*, Kahire: Bulak Matbaası, (Milli Kütüphane, 06 Mil EHTA 1231).
- Sarıkçıoğlu, Ekrem. (2002). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Savran, Ömer. (2009). "Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 4/2 170-188.
- Tatçı, Mustafa. (2005). *Yunus Emre Külliyyatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Topaloğlu, Bekir. (2007). "Ölüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/34-35. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uzun, Adnan. (2013). "Kırımlı (Ebubekir) Rif'at Efendi". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2/4.

Gazetecilerin Perspektifinden Halkla İlişkiler Uygulayıcıları: Konya Örneği*

Public Relations Practitioners from the Perspective of Journalists: The Case of Konya

Kahraman Kağan KAYA**

Mehmet Nejat ÖZÜPEK***

Öz

Medyayla ilişkiler, basın mensuplarına gönderilen metinlerin haber olabilmesi için planlanan ve hayata geçirilen faaliyetleri içermektedir. Gazetecilerin kararlarını kuruluşun yararına olacak biçimde vermesi ise bu sürecin başarılı bir şekilde işleyebilmesi noktasında zorunluluk göstermektedir. Araştırmanın amacı, basın mensuplarının halkla ilişkiler uygulayıcılarına yönelik algısını derinlemesine öğrenebilmek, böylece pratikte ortaya çıkan sorunları saptayabilmektir. Çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşme tercih edilmiştir. Araştırmanın evrenini, Konya'nın merkez ilçelerinde, günlük ve basılı yayın yapan on bir gazetede çalışan ve halkla ilişkiler uygulayıcıları ile ilişki ve iletişim sürecini yürüten, ayrıca eşik bekçiliği görevini üstlenen basın mensupları oluşturmaktadır. Görüşmelerden elde edilen bulgular, Gazetecilerin Perspektifinden Geleneksel Mecralarda Medyayla İlişkiler, Gazetecilerin Perspektifinden Dijital Ortamlarda Medyayla İlişkiler ve Gazetecilerin Perspektifinden Halkla İlişkiler Uygulayıcıları ve Gazeteciler Arasındaki İlişki Modelleri olmak üzere üç başlık altında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Medyayla İlişkiler, Gazeteciler, Halkla İlişkiler Uygulayıcıları, Konya

Abstract

Media relations includes the activities planned and actualized so that the texts sent to the members of the press become news. It is imperative for the journalists to make their decisions in a way that will benefit the organization in order to this process to work successfully. The aim of the research is to learn in depth the perception of the members of the press towards the public relations practitioners, thus to determine the problems that arise in practice. In the study, semi-structured interview was preferred. The population of the research consists of members of the press who work in eleven daily and printed newspapers in the central districts of Konya, carry out the relationship and communication process with public relations practitioners, and also undertake the duty of gatekeepers. The findings obtained from the interviews were analyzed under three headings: Media Relations in Traditional Channels from the Perspective of Journalists, Media Relations in Digital Mediums from the Perspective of Journalists, and Relationship Models between Public Relations Practitioners and Journalists from the Perspective of Journalists.

Keywords: Public Relations, Media Relations, Journalists, Public Relations Practitioners, Konya

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı'nda tamamlanan, "Gazetecilerin Perspektifinden Halkla İlişkiler Uygulayıcıları: Konya Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu'nun 09.09.2022 gün ve 357069 sayılı kararı ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

e-posta: kkagan.kaya@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6156-5027.

*** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

e-posta: nejatozuppek@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-1628-4744.

Gönderim Tarihi / Submitted: 10.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 14.09.2023

Atıf Bilgisi / Cite As: Kaya, Kahraman Kağan - Özüpek, Mehmet Nejat (2023), "Gazetecilerin Perspektifinden Halkla İlişkiler Uygulayıcıları: Konya Örneği", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 328-358.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Güncel anlamda halkla ilişkiler bakımından geniş bir fikir birliği bulunan noktaların başında, tanıma ve tanıtma çalışmalarının “halkla ilişkiler faaliyetlerinin iki temel amacı” olması gelmektedir (Göksel - Yurdakul, 2002, 163). Bu bağlamda tanıma, “muhatap kitlenin çeşitli özelliklerinin tam anlamı ile bilinmesi, onu şu ya da bu nedenle harekete geçiren saiklerin tesbit edilmesi” ve “yaş ortalaması, kültür, coğrafi dağılım ve beğeni odaklarının yapılacak araştırmalarla saptanması” olarak açıklanabilir (Göksel, 1990, 60).

Halkla ilişkiler açısından tanıtma ise, işletmelerde kararların hedef kitlelere açıklanması (firma çalışanları dahil), kamu yönetiminde halkın aydınlatılması, bilgiler verilmesi olarak algılanmaktadır. Özel sektörde ise bu olay, felsefesi gereği son derece önemlidir. Zira belirli karlılığa ulaşma amacı, o kuruluşun rakipleri karşısında daha fazla tanınması ve sempati toplaması ihtiyacını doğurmaktadır (Üzün, 1995, 19).

Halkla ilişkilerin tanıma ve tanıtma sürecinde yararlandığı faaliyetler, kurumsal reklamcılık, sorun yönetimi, kriz yönetimi, itibar yönetimi, lobicilik, uluslararası halkla ilişkiler, kamu diplomasisi, sponsorluk, kurumsal kimlik (Okay ve Okay, 2018), medyayla ilişkiler, finansal ilişkiler, pazarlama iletişimi, kurumsal sosyal sorumluluk, etkinlik yönetimi, kurumsal imaj, çalışanlarla/üyelerle ilişkiler ve toplumla ilişkiler (Kalender, 2008, 31–37) şeklinde sıralanabilir.

Halkla ilişkiler açısından hedef kitleye ulaşabilmenin ve bu kitleyi genişletebilmenin, her şeyden önce, kuruluşun çalışmalarını doğru bir biçimde, yerde ve zamanda duyurabilmesine bağlı olduğu ifade edilebilir. İşte bu nedenle medyayla ilişkiler, tüm halkla ilişkiler uygulamaları arasında belki de en önemlisi olarak ön plana çıkmaktadır.

“Halkla ilişkilerde en çok yararlanılan kaynak basındır” (Tortop, 1993, 60) ve hem bu nedenle hem de bu sürecin kitlesel bir boyutta tanıtıma fırsat verdiği gerçeğinden hareketle gazetecilerle sağlanan iletişimin rastlantıya bırakılmaması önem göstermektedir (Budak & Budak, 2010, 238). Üzerinde dikkatle durulması gereken noktalar arasında zamanlama, vurgulanmak istenen bakış açısı, haber değeri ve haber kaynağının kabulü gibi öğelerin yer aldığı medyayla ilişkiler (Ertekin, 1986, 52–53) bağlamında halkla ilişkiler uygulayıcılarının üstlendiği görevler ise kuruluşa ilişkin gelişmelerin basın mensuplarına “hızlı doğru ve bol bir biçimde” iletilmesi ve kurulan ilişkinin “karşılıklı güven ve anlayış içinde” sürekli bir hâle getirilmesi şeklinde sıralanabilir (Gürüz, 2010, 57).

Kuruluşların halkla ilişkilere, halkla ilişkilerin ise basına ihtiyaç duyması bir döngü karakteri taşıdığı için sürekli emek harcanmasını ve çeşitli planlamalar yapılmasını gerektiren medyayla ilişkiler (Canöz & Canöz, 2020, 69), daha önce de ifade edildiği gibi, hem tanıma hem de tanıtma açısından son derece önemli bir görünüm sergilemektedir. Buna rağmen Türkçe literatürde, diğer halkla ilişkiler faaliyetleri ile kıyaslandığında, medyayla ilişkiler konusunda oldukça az sayıda metin yer almaktadır. Çalışmanın, ilk olarak bu eksikliğin giderilmesine katkıda bulunması hedeflenmektedir.

Tüm bu açıklamalar neticesinde çalışmanın amacının, Konya’da faaliyet yürüten ve halkla ilişkiler uygulayıcıları ile kurulan ilişki ve iletişimden sorumlu olan basın mensupları açısından hem geleneksel mecralarda hem de dijital ortamlarda medyayla ilişkiler sürecinin başarısının tespit edilebilmesi, ayrıca halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri bağlamında mevcut durumun gözler önüne serilebilmesi olduğu belirtilebilir.

Macnamara (2009), halkla ilişkilerin basın üzerindeki etkisinin doğru bir şekilde ve tam anlamıyla saptanabilmesi için nicel yerine nitel bir yöntemin benimsendiği incelemelerin yapılması gerektiğini ifade

etmektedir. Bu gereklilik temelinden hareket eden ve veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşmeden yararlanılan çalışmanın ilk bölümünde, medyayla ilişkilerin kavramsal çerçevesi ile halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modellerine ilişkin bilgiler verilecek, ikinci ve son bölümünde ise gerçekleştirilen araştırmaya yönelik açıklamalar ve bulgular paylaşılacaktır.

2. Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Medyayla İlişkiler: Amaçlar, Yöntemler ve İlişki Modelleri

Kuruluşun iç ve dış paydaşları arasında son derece önemli bir konuma sahip olan medya (Ihlen - Pallas, 2014, 425), toplumla hızlı, tutarlı ve güvenilir bir iletişim kurabilme noktasında en temel kaynak olarak kabul edilmektedir (Wells & Spinks, 1999, 247). Halkla ilişkiler açısından medyayla ilişkilerin amacı ise basın bültenleri/bildirileri yayımlamak ya da gazetecilerden gelen soruları cevaplandırmak değil, hem kuruluşun hem de ürün ya da hizmetlerinin itibarını artırmak, hedef kitleleri etkilemek ve bilgilendirmektir (Bland, Theaker & Wragg, 2005, 55).

Günümüzde medyayla ilişkiler, neredeyse bütün halkla ilişkiler çalışmalarının kalbinde yer almaktadır çünkü kuruluşun kendisini tanıtmayı ve çevresini tanıması, ayrıca sosyal sorumluluk çerçevesinde yaptığı etkinliklerle ilgili halkı haberdar etmesi bakımından bir zorunluluk göstermektedir (Çamdereli, 2000, 89). Bir diğer ifadeyle medya, kuruluşla hedef kitle arasında bir köprü işlevi görmekte ve kuruluşun halkla ilişkiler amaçlarının gerçekleşmesi için olmazsa olmaz bir nitelik sergilemektedir (Biber, 2007, 15). Hatta “halkla ilişkiler çalışması bir yönüyle gazetecileri etkilemek çalışması ya da sanattır” (Kazancı, 2013, 111). Halkla ilişkiler uygulayıcıları, çeşitli mesajları iletilebilmek için ücret ödeyerek reklam satın almak yerine haber medyasında yer almayı yeğlemektedir ve bu, daima böyle olmuştur (Campbell, Martin & Fabos, 2012, 375). Bunun nedeni, kuruluşun finansal performansına ilişkin kaleme alınmış olumlu bir köşe yazısının, genellikle hazırlanan yıllık raporlardan çok daha işlevsel olmasıdır (Çöklü, 2004, 57). Elbette bu amacın gerçekleşmesinin, her şeyden önce, etkilenmek ve bilgilendirilmek istenen hedef kitlelerin doğru bir biçimde tespit edilmesine ve çalışmaların da buna göre planlanmasına ve yürütülmesine bağlı olduğu ifade edilebilir. Hedef kitlelerin belirlenmesinin ardından, iletinin ilgili hedef kitlelere ulaştırılacağı medyanın seçimi önem kazanmakta ve bu, bir bütün olarak medyayla ilişkiler alanının konusunu oluşturmaktadır.

Halkla ilişkiler açısından medyanın konumunun netleştirilebilmesinin yolu, bu süreçte kullanılan araç ve tekniklerin de açıklanmasından geçmektedir. Medyayla ilişkiler bakımından halkla ilişkiler uygulayıcılarının yararlandığı araç ve tekniklerin biçimi ve içeriği, iletişimin gerçekleştiği mecra ya da ortama göre değişiklik gösterebilmektedir. Medyayla ilişki kurmanın amacı ya da amaçları daima aynı olsa da bu noktada faydalanılan araç ve teknikler, geleneksel mecralarda ve dijital ortamlarda birbirlerinden farklılaşmakta ve çeşitli karakteristik özelliklere sahip olmaktadır.

2.1. Geleneksel Mecralarda Medyayla İlişkiler

World Wide Web’e erişim noktasında en kritik öge, web sitesidir ve web sitesinden, ilk web sitesinin kurulmasından kısa bir süre sonra, pek çok halkla ilişkiler faaliyeti için yararlanılmaya başlamıştır (Hill & White, 2000, 31). Web sitelerinin halkla ilişkiler amaçlı kullanımı, önemini artırarak devam etmektedir. “Geleneksel Mecralarda Medyayla İlişkiler” başlığı altında yer verilen araç ve tekniklerden ise internetin yaygınlaşmasından ve medyayla ilişkiler sürecini oldukça ciddi bir değişikliğe uğratmasından önceki dönemlerden bu yana faydalanılmaktadır. Netleştirilecek olursa “geleneksel mecralar” ifadesi, günümüzde internetin kendisi hâline gelmiş bulunan World Wide Web’in ve World Wide Web’e ulaşım açısından olmazsa olmaz bir nitelik taşıyan web sitesinin henüz ortaya çıkmadığı zamanlarda tercih edilmek zorunda

olan kanalları tanımlamaktadır. Çalışmada, “yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklara karşın hala geçerliliğini korumaları yönüyle” (Tarhan, 2013, 229) bunlardan da bahsedilmesi gereklilik göstermektedir.

2.1.1. Basın Bülteni/Bildirisi

Aralarında basın bültenlerinden düzenli bir şekilde, basın bildirimlerinden ise sadece gerektiği zamanlarda yararlanılması gibi küçük bir farklılık bulunsa da bu kavramlar, çoğunlukla eşanlamlı bir biçimde değerlendirilmekte ve birbirinin yerine kullanılabilir (Oktay, 1996, 119). Buna göre kuruluşlar için medyada yer bulabilmek açısından etkili bir araç, basın için de önemli bir veri kaynağı olarak görülen basın bültenleri/bildirimleri (Okay & Okay, 2015, 46), bir gazetecinin haber hazırlarken ihtiyaç duyabileceği öğeleri açık ve net bir tarzda kapsayan ve ortaya koyan yazılı metinlerdir (Theaker, 2006, 206).

Olumlu bir imaj oluşturmak için de kullanılan (Zikmund & d’Amico, 2002, 423–424) ve birincil amacı kamuoyuna ya da toplumun bir kesimine seslenmek olan basın bülteni/bildirisi, iyi bir şekilde düzenlendiği takdirde yayımlanma bakımından yüksek bir ihtimal içermektedir (Wells & Spinks, 1999, 247).

2.1.2. Basın Makalesi

Basın makalesi, hedef kitlenin ilgisini çekme amacı noktasında basın bülteni/bildirisi ile benzerlik gösterse de basın bülteninden/bildirisinden uzun olması ve güncellik zorunluluğu bulunmaması gibi açılardan ayırıcı bir görünüm sergilemekte, ayrıca üslup ve düzenleme bağlamında birtakım özgün nitelikler taşımaktadır (Oktay, 1996, 126).

Basın makalesi, müşteri ile daha fazla bilgi paylaşma, kuruluşa fon ve kaynak sağlama, işin iç yüzüne ilişkin bir perspektif sunma, durumlara ve olaylara insani bir boyut kazandırma ve standart ürün ve hizmetler hakkında tanıtım oluşturma potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır (Wilcox, 2005, 156). Bunların gerçekleşebilmesi için basın makalesinin, bir fikre, temaya ya da konuya sahip olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, basın makalesinin yazımı için zorunlu verilere izin alınarak erişilebilmesi son derece kritik bir aşamayı ifade etmektedir. Bu adımlar yerine getirildikten sonra sıra, medya kuruluşu ile müzakereye gelmektedir çünkü basın makalesinin yayımlanıp yayımlanmayacağı, böyle bir metnin istenip istenmediği ve kaç kelime talep edildiği bilinmemektedir. Buna göre basın makalesinin, editörün yönlendirmesi neticesinde hazırlanması önem göstermektedir (Jefkins, 1995, 157–158).

2.1.3. Basına Yönelik Organizasyonlar ve Basın Dosyası

Basına yönelik organizasyonlar arasında başı, basın konferansı/toplantısı çekmektedir çünkü basın konferansının/toplantısının, bu süreçte en etkili araç olduğu belirtilebilir. Basın konferansı/toplantısı, gazetecilere anlık olarak ilgili haberin ayrıntılı bir biçimde açıklanmasını talep etme fırsatı sunmakta, böylece karmaşık bir içeriğin iletilmesinde çeşitli avantajlar sağlamaktadır (Aydede, 2004, 88).

Jefkins (1995, 171), bazen basın konferansı/toplantısı yerine basın resepsiyonu teriminin kullanılabildiğini ancak bunun bir yanlışlık olduğunu ve basın resepsiyonunun daha ayrıntılı bir organizasyonu ifade ettiğini belirtmektedir. Buna göre basın resepsiyonu, basın konferansına/toplantısına kıyasla “sosyalleştirilmiş” bir etkinliktir. Basın resepsiyonunun planlanması, birkaç ay önceden başlamakta ve basın resepsiyonu, mekânı, davetiyeleri, ikramları, konuşmaları ve sunumları içeren bir düğün kadar kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Bahsedilmesi önem gösteren ve basına yönelik organizasyonlar arasında bulunan bir diğer etkinlik türü, basın gezisidir. Basın gezisinin planlanması, basın resepsiyonu ile benzer şekilde, oldukça uzun bir zaman gerektirmekte, maliyeti ise ciddi bir yüke yol açmaktadır. Basın gezisinin amacı, medyayla ilişkiler

bağlamında yararlanılan tüm araç ve teknikler gibi, haber hâline gelebilmektir. Buna göre kuruluşlar, gezilen konumda şahit olunan olay ve olguların gazetelerde yer alacağı düşüncesinden hareketle basın gezisine başvurmaktadır (Aydede, 2004,102).

Basına yönelik organizasyonlar açısından, yukarıda açıklanmaya çalışılan basın konferansı/toplantısı, basın resepsiyonu ve basın gezisi kadar büyük ve önemli yerler kaplamasa da basın kahvaltısı, basın kokteyli ve benzeri türlerden de söz edilebilmektedir (Duğan, 2019, 189–190). Örnekler çoğaltılabilir, bunlara basın yemeği, basın brunchı gibi aktiviteler de eklenebilir fakat sıralanan etkinliklerin tümü, belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilmekte ve bitirilmektedir. Ardından faaliyetin etkisini güçlendirebilmek ve mevcut ise katılmayan bir gazetecinin haber yapma olasılığını sürdürebilmek, hazırlanan basın dosyası ile mümkün olmaktadır.

Basın dosyasının önemi, çoğu medya kuruluşunun, basın bültenini/bildirisini ya da basın makalesini olduğu gibi kullanmak istemeyeceği, bunun yerine haberi yeniden kaleme alabilecek detayları öğrenmeyi tercih edeceği gerçeğinde yatmaktadır (Lattimore, Baskin, Heiman & Toth, 2012, 198). Basın dosyasının esas amacı ise basın mensuplarına, konuya ilişkin yazı yazmayı kolaylaştıracak çeşitli bilgiler ve kaynaklar sağlamaktır (Wilcox, 2005, 212).

Basın dosyasının dijitalleşmesi, doğal olarak, teknolojinin gelişmesi sayesinde mümkün olabilmıştır. Teknoloji, medyayla ilişkiler bağlamında, sadece basın dosyası noktasında değil, pek çok açıdan birtakım değişikliklere yol açmış, ayrıca gündeme yeni araç ve teknikler getirmiştir. Çalışmanın bir sonraki başlığı, bu araç ve tekniklerin açıklanmasına ve bazı özelliklerinin vurgulanmasına ayrılmaktadır.

2.2. Dijital Ortamlarda Medyayla İlişkiler

Gazeteciler bakımından değerlendirildiğinde internet, bilgiye erişim ve bilgiyi aktarım sürecinde nimetlerinden faydalanılması kaçınılmaz bir ortamı anlatmaktadır. Benzer şekilde, halkla ilişkiler uygulayıcılarının perspektifinden ele alındığında internet, önemli bağlantılar oluşturabilme ve kurumsal haberleri geniş bir kesime ulaştırabilme çabalarını (Theaker, 2006, 213) daha düşük bir maliyetle ve daha kısa bir zaman diliminde gerçekleştirme fırsatı sunmaktadır (Marken, 1998, 33).

Alfonso ve Miguel (2006, 267), internetin, kuruluşların hedef kitleleriyle iletişim ve etkileşim kurma pratiğini, dolayısıyla medyaya içerik sağlama biçimini de önemli ölçüde değiştirdiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, basın mensuplarının internet kullanımı da 1990'lardan itibaren giderek artmış, artık bir rutin hâline gelmiştir.

Birkaç kez vurgulandığı üzere medyayla ilişkiler, iki taraf arasında kurulan bir süreci anlatmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki internet kullanımı gazeteciler için önem kazandıkça halkla ilişkiler uygulayıcılarının da internette yararlanma oranının artması kaçınılmaz bir görünüm sergilemektedir. Bu noktada ön plana çıkan kanalları ise Tarhan (2014, 62), elektronik posta (eposta), kurumsal web sitesi ve sanal basın odası şeklinde sıralamaktadır.

2.2.1. Elektronik Posta (E-Posta)

Bir ağ üzerinden belirli bir kişiye ya da gruba yollanan mesajlar olarak tarif edilebilecek elektronik posta ya da e-posta, medyayla ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde, halkla ilişkiler uygulayıcılarının gazetecilere ulaşabilmesi bakımından son derece etkili bir kanal hâline gelmiştir. Bunun nedeni, e-posta sayesinde basın mensuplarının sorularının birkaç saniye içerisinde alınabilmesi ve yanıtlanabilmesi (Kohl, 2000, 4–7), ayrıca basın bültenlerinin/bildirilerinin paylaşılabilmesidir (Okay & Okay, 2015, 135–136).

E-posta, “kuruluşun gerek iç, gerekse dış hedef kitleleriyle İnternet üzerinden ilişki kurmak için yararlandığı ve giderek yaygınlaşan bir iletişim yöntemidir” (Peltekoğlu, 2014, 319) çünkü günümüzde, “İnternet kullanan herkes, bir e-mail adresine sahiptir ve genelde hemen herkesin, her gün yaptığı ilk iş, İnternete bağlanarak kendisine gönderilen postalara bakmaktır” (Ülger, 2003, 213). Bu ve benzeri nedenlerden ötürü kurumsal iletişim araçları arasında en etkili ve yaygın kanal olma noktasında kendisini kanıtlamış bulunan e-posta (Sayımer, 2008, 108), medyayla ilişkiler bağlamında, basın bültenlerinin/bildirilerinin gönderilmesi ile birlikte, daha önce de vurgulandığı üzere, medyanın sorularının cevaplandırılması gibi bir diğer kritik amaca da hizmet etmektedir. Geciktirilmeden gerçekleştirilmesi önem gösteren bu işlem, basın mensuplarının, gelecekte detaylarını merak ettiği herhangi bir olay meydana gelir ise kuruluşla temasa geçmesine katkı sağlamaktadır (Okay & Okay, 2015, 135).

2.2.2. Kurumsal Web Sitesi

Bir kuruluşun hedef kitle karşısındaki “ilk yüzü” olarak değerlendirilen (Seitel, 2017, 233) ve istenen metnin, herhangi bir biçimde ve zaman diliminde, arzu edilen süre boyunca paylaşılabilmesine olanak tanıyan kurumsal web sitesi (Tarhan, 2007, 77), günümüzde sadece pazarlama ve reklam hedefleri doğrultusunda değil, üretilen ürün ve sunulan hizmetler, ayrıca kamuoyu algısı ile ilgili toplumdaki geribildirim alabilmek için kullanılmaktadır (Okay & Okay, 2018, 654). Bunların yanı sıra, kurumsal web sitesi aracılığıyla yürütülebilecek halkla ilişkiler faaliyetleri arasında basın bültenlerini/bildirilerini paylaşmak (Marken, 1995, 36–37), medya ilgisini takip etmek ve gazetecilerle iletişim kurmak da bulunmaktadır (Duke, 2002, 315). Medyayla ilişkiler açısından, basın bültenlerini/bildirilerini paylaşmak doğrudan haber hâline gelebilme amacını taşıması, medya ilgisini takip etmek hangi içeriklerin kendisine yer bulabildiğini saptamaya yardımcı olması, gazetecilerle iletişim kurmak ise pek çok halkla ilişkiler uygulaması bakımından zorunlu bir nitelik sergilemesi nedeniyle önem göstermektedir.

Kontrol edilebilen ilk kitle iletişim aracı olarak kabul edilen kurumsal web sitesi (White & Raman, 1999, 406), kuruluşlara eşik bekçilerinin yönlendirmeleri olmaksızın mesaj tasarlayabilme fırsatı sunmasının yanı sıra medya nezdinde tanınma ya da basın mensupları ile etkileşim kurma sürecinde de yardımcı olmaktadır (Esrock & Leichty, 1999, 457). Bunun nedeni, gazetecilerin, yeni haberlere ilişkin bilgi toplayabilmek, söylentileri doğrulayabilmek ve makaleler yazabilmek gibi amaçlar doğrultusunda her gün kurumsal web sitelerini ziyaret etmesidir (Kent & Taylor, 2003, 14).

2.2.3. Sanal Basın Odası

“Bir medya ilişkileri profesyoneli olarak sizin göreviniz, bir muhabirin işini kolaylaştırmaktır” (Holtz, 2002, 203) ve bunu gerçekleştirebilmenin en iyi yolu, adı ne olursa olsun, sadece gazetecilere özgü bir alan yaratmaktır (Stewart, 2004, 219). Bu bağlamda kurumsal web sitesinin medya için oluşturulmuş özel bölümlerini ifade eden sanal basın odası (Scott, 2022, 351), kuruluşlara, modern halkla ilişkiler uygulamalarında kritik bir yer kaplayan iki yönlü simetrik iletişimi, medyayla da kurabilme olanağı tanımaktadır (Alikılıç, 2011, 80).

Medyayla ilişkiler, kuruluşun, olumlu bir şekilde haber hâline gelebilmesi amacıyla planlanan ve uygulanan faaliyetleri içermektedir. Bu bağlamda sanal basın odası, son derece önemli bir görünüm sergilemekte ve günümüzde, zorunlu bir karakter taşımaktadır.

Medyayla ilişkiler, basın mensuplarına gönderilen metinlerin haber olabilmesi için planlanan ve hayata geçirilen faaliyetleri içermektedir. Gazetecilerin kararlarını kuruluşun yararına olacak biçimde vermesi ise bu sürecin başarılı bir şekilde işleyebilmesi noktasında zorunluluk göstermektedir. Bu, doğal olarak, çeşitli

ilişki pratiklerini gündeme getirmektedir. Çalışmanın bir sonraki kısmının konusunu, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri oluşturmaktadır.

2.3. Halkla İlişkiler Uygulayıcıları ve Gazeteciler Arasındaki İlişki Modelleri

Mevcut bir yapı ya da süreçteki ilgili noktalarla eşleşeceği varsayılan model kavramı, bir semboller grubundan ve işleyiş kurallarından meydana gelmekte, ayrıca karmaşık olay ve olguların anlaşılabilir kılınmasını sağlamaktadır (Deutsch, 1952, 357–358). Halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri açısından ise Determinasyon Tezi, Medyalaştırma Tezi, Karşılıklı Bağımlılık Modeli, Siyam İkizleri Modeli ve Bilgi Sübvansiyonu Modeli ön plana çıkmaktadır.

2.3.1. Determinasyon Tezi

Halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri açısından “determinasyon” kavramı, ilk kez halkla ilişkiler uygulayıcılarının gazeteciler üzerindeki etkisini açıklayabilmek amacıyla Barbara Baerns tarafından kullanılmış ve diğer bilim insanlarıncı hızlı bir şekilde benimsenmiştir. Bu noktada determinasyon tezi ise halkla ilişkiler uygulayıcılarının, medya içeriklerini hem “konu” hem de “zamanlama” bakımından belirlediği görüşünden hareket etmektedir. Buna göre halkla ilişkiler uygulayıcıları aracılığıyla basın mensuplarına gönderilen metinlerin yayımlanması, halkla ilişkiler uygulayıcılarının haber kapsamını kontrol etmesi anlamına gelmektedir (Bentele & Nothhaft, 2008, 34–38) ancak determinasyon tezine ilişkin çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen gazetecilerin halkla ilişkiler uygulayıcılarıncı yönlendirilmekte olup olmadığı, tam olarak saptanamamıştır (Hoffjann’dan aktaran Okay & Okay, 2015, 31).

Determinasyon tezi ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların pek çoğunun altında, demokrasi için bağımsız gazeteciliğin değerine ilişkin açık ve normatif bir anlayış yatmaktadır çünkü yaygın olarak kabul edilen prensipler doğrultusunda basın mensuplarının, tarafsızlık ve denge, çoğulculuk, doğruluk ve kesinlik gibi konularda yüksek standartlara sahip olması gerekmektedir (Fröhlich, 2008, 193–194). Determinasyon tezine göre ise medya kuruluşlarının işleyişine ve kurallarına hâkim olan halkla ilişkiler uygulayıcıları, gazetecileri, bilgiyle besleyerek araştırma ve inceleme yükünden kurtarmakta ancak aynı zamanda da yönlendirmektedir (Stanev, 2011, 165). Bu noktadan hareketle determinasyon tezinin, tarafsızlık ve denge, çoğulculuk, doğruluk ve kesinlik ve benzeri ilkeler açısından oldukça büyük ve önemli bir problemi gözler önüne serdiği ifade edilebilir.

Determinasyon tezi yani halkla ilişkiler uygulayıcılarının haber içeriklerini belirlediği görüşü, oldukça iddialı bir görünüm sergilemektedir. Her şeyden önce bunun gerçekleşebilmesi, halkla ilişkiler alanının son derece gelişmiş ve kabul edilmiş olması, ayrıca halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından medyaya gönderilen metinlerin gazetecilerce epey sık bir şekilde kullanılması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir (Okay & Okay, 2015, 31).

2.3.2. Medyalaştırma Tezi

Medyalaştırma tezi noktasında gündem belirleme modeline bir parantez açmak gerekmektedir çünkü bu teze göre halkla ilişkiler uygulayıcıları, çalışmalarını, basın mensupları tarafından belirlenen gündem ile çelişmeyecek biçimde planlama ve hayata geçirme çabası içerisinde olmaktadır.

“Kitle iletişim araçları, dikkati belirli konulara çekmektedir” (Lang & Lang, 1981, 337) ve medya, “insanlara ne düşüneceğini söylemede çoğu zaman başarılı olmayabilir ancak okuyucularına ne hakkında düşüneceğini söylemede şaşırtıcı bir şekilde başarılıdır” (Cohen, 1993, 13). Buna göre gündem belirleme

modelinin temelinde, halkın görüşlerinin kitle iletişim araçlarının içeriğinden yoğun bir şekilde etkilendiği varsayımının yer aldığı belirtilebilir (Erdoğan & Alemdar, 2010, 161). Gündemin gazeteciler tarafından belirlenmesinin halkla ilişkiler uygulayıcılarına yansımaları ise kısa bir zaman diliminde gerçekleşmektedir çünkü bir süre sonra, başka bir konu gündem hâline gelmektedir (Güngör, 2020, 120).

Medyalaştırma tezine göre halkla ilişkiler uygulayıcıları, belirlenen gündem aracılığıyla gazeteciler tarafından yönlendirilmektedir çünkü mevcut gündeme uyma ve bu doğrultuda hareket etme, kendisini geliştirme zorunluluğu hissetmektedir (Okay & Okay, 2015, 32). Bu bağlamda yönlendirme, basın mensuplarının bilinçli olarak sergilediği bir eylem görüntüsü taşımamakta, daha çok, halkla ilişkiler uygulayıcılarının faaliyetlerini, medyada olumlu bir şekilde yer alabilmesi için gündem ile uyumlu biçimde gerçekleştirmeye çalışması anlamına gelmektedir.

Medyalaştırma tezinin temelinde, tıpkı determinasyon tezinde olduğu gibi, halkla ilişkiler uygulayıcıları ile gazeteciler arasında asimetrik bir ilişkinin egemenlik sürdüğü görüşü yatmaktadır (Hoffjann'dan aktaran Okay & Okay, 2015, 31–32) ancak medyalaştırma tezinde taraflar yer değiştirmekte, kontrol basın mensuplarına geçmektedir. Medyalaştırma tezine göre gazeteciler, bu kontrolü, gündem belirleme gücü sayesinde devam ettirebilmektedir çünkü halkla ilişkiler uygulayıcılarının, haber hâline gelebilmesi için gündeme uygun faaliyetler yürütmesi gerekmektedir.

2.3.3. Karşılıklı Bağımlılık Modeli

Karşılıklı bağımlılık modeli, bağımlılığı ilişkinin muhataplarından bir tanesine değil, her ikisine de atfetmesi ile determinasyon tezi ve medyalaştırma tezinden ayrılmaktadır. Bu doğrultuda halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler, birbirlerine bağımlı bir biçimde faaliyet yürütmekte (Okay & Okay, 2015, 32) ve kuruluşlar medyayı, medya da kuruluşları etkilemektedir (Verčič & Verčič, 2016, 495).

Karşılıklı bağımlılık modeline göre halkla ilişkiler uygulayıcıları ile gazeteciler arasındaki ilişkiler, üç farklı düzeyde (bireyler, kuruluşlar ve sistemler) kurulmakta (Zerfass & Verčič - Wiesenberg, 2016, 500) ve bunların tümünde, endüksiyonlar ve adaptasyonlar söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda endüksiyon, diğer tarafta bir etki uyandırması amacıyla planlanan ve yönlendirilen iletişimsel teklif ya da uyarı, adaptasyon ise iletişimsel ve kurumsal uyum süreci şeklinde tanımlanabilmektedir. Ayrıca hem endüksiyonlar hem de adaptasyonlar, üç boyutta gerçekleşmektedir (Bentele & Nothhaft, 2008, 36–37; Wehmeier, 2008, 2355):

- **Psikososyal Boyut:** Psikososyal boyut, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki kişisel ilişkileri bünyesinde barındırmaktadır.
- **Zamansal Boyut:** Zamansal boyut, halkla ilişkiler uygulayıcılarının çalışmaları, son teslim tarihini göz önüne alarak planlamasını içermektedir. Ayrıca, gazetecilerin bilgi edinebilme noktasındaki başarısının da halkla ilişkiler uygulayıcılarının rutinlerine göre hareket etmesine bağlı olduğu belirtilebilir.
- **Olgusal Boyut:** Olgusal boyut, halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından medya kuruluşlarının uygunluk kriterlerine entegrasyon sağlanması ya da formatları ile uyumlu formatların kullanılması gibi birçok özelliği, ayrıca olumlu biçimde haber hâline gelebilmesi için gerçekleştirilen tüm faaliyetleri kapsamaktadır.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan boyutlar açısından basın mensupları, vaktinde ulaştırılan (zamansal boyut) ve haber formatına uygun (olgusal boyut) içerikleri kullanmakta, böylece her iki tarafı da kapsayan bir etki (psikososyal boyut) meydana gelmektedir (Okay & Okay, 2015, 35). İşte bu etki, karşılıklı bağımlılık

modeline göre, hem halkla ilişkiler uygulayıcıları hem de gazeteciler için gerekli bir görünüm sergilemekte ve işlevsel bir karakter taşımaktadır.

2.3.4. Siyam İvizleri Modeli

Halkla ilişkiler ve gazeteciliğin “aynı madalyonun iki yüzü” olarak görüldüğü siyam ikizleri modelinde (Evans, 2010: 31), karşılıklı bağımlılık modelinin temelinde bulunan “karşılıklı olarak bazı şeyleri mümkün kılmak” anlayışının yerini “karşılıklı yarar” ilkesi almaktadır (Merten’den aktaran Okay & Okay, 2015, 35).

Siyam ikizleri modelinin kalbinde, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazetecilerin, iki uygulama alanının da birbirine ihtiyaç duyduğu noktasında geniş bir fikir birliğine sahip olması yatmaktadır (Macnamara, 2014, 743).

Halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri açısından siyam ikizleri modeli, “simbiyoz” (ya da sembiyoz) olarak da adlandırılabilir. Biyolojik bakımdan simbiyoz, “genel olarak canlılar arası bir ilişki türü olmakla birlikte, bu ilişkiye katılan (ortak olan) tüm canlıların fayda görmesi sonucu oluşur” (Bakırcı, 2011). Halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri bağlamında da benzer bir durum mevcuttur çünkü siyam ikizleri modeline göre “halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler, kaynak-muhabir ilişkisinde birbirlerine bağımlıdır” (Shin & Cameron, 2005, 321) ve bu süreçte, tek yönlü ya da karşılıklı etkiler “mükemmel değiş tokuş ilişkileri” hâline gelmekte, aktarılan öğeler farklılık gösterdiği için de oldukça güçlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda hem halkla ilişkiler uygulayıcıları hem de gazeteciler, kurulan ilişki sayesinde bir yarar sağlamak ve memnuniyet hissetmekte, böylece pratikte siyam ikizleri modeli söz konusu olmaktadır (Okay & Okay, 2015, 36).

Siyam ikizleri modeli, en basit ve net ifadelerle, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazetecilerin, birbirlerine duyduğu ihtiyaç doğrultusunda ilişki kurması neticesinde hem halkla ilişkiler uygulayıcılarının hem de gazetecilerin birtakım faydalar elde etmesi ve böylece tatmin sağlaması, sonuç olarak da karşılıklı bir memnuniyetin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Aslında, güncel anlamda halkla ilişkilerin ayırıcı özellikleri göz önünde bulundurulduğunda siyam ikizleri modelinin, medyayla ilişkiler bağlamında, ideal bir durumu işaret ettiği belirtilebilir.

2.3.5. Bilgi Sübvansiyonu Modeli

Kavramı ortaya atan Gandy (1982, 61), bilgi sübvansiyonunu, “başkalarının eylemleri üzerinde, bu eylemlerle ilgili bilgilere erişimlerini ve kullanımlarını kontrol ederek, bir etki yaratma girişimi” şeklinde tanımlamaktadır.

Mecralar ya da ortamlar, ülkeler ve kültürler doğrultusunda değişkenlik gösteren bilgi sübvansiyonu modeline (Verhoeven, 2016, 513) göre halkla ilişkiler uygulayıcıları, bir kuruluşun “bilgi takas odası” olarak hizmet etmektedir (Jo, 2003, 400) çünkü gündemi ve kamuoyunu yönlendirebilmek için basın mensuplarına bilgi sübvansiyonları sağlamaktadır (Curtin, 1999, 53). Bilgi sübvansiyonlarının kalitesinin ve değerinin ise aşağıda sıralanan faktörler gibi birbirlerini etkileyen pek çok ögeye bağlı olduğu ifade edilebilir (Zoch - Molleda, 2006, 290–292):

- Bilgilerin kalitesi
- Çerçeveleme
- Kişisel ilişkiler

- Haber üretim süreci
- Çevre koşulları
- Bireysel yargılar
- Kurumsal baskılar

Bilgi sübvansiyonu modeli, halkla ilişkiler uygulayıcıları ile basın mensupları arasındaki karşılıklılığın tanınmasına dayanmaktadır (Kent & Taylor, 2002, 26). Buna göre medya kuruluşları, kâr elde etmeyi amaçlamakta ve bu yüzden hem haber üretimini artırmayı hedeflemekte hem de birtakım tasarruf tedbirleri almaktadır (Akbulut, 2016, 8; Davis, 2003, 27). Bu nedenle gazeteciler, doğal olarak, maliyetleri düşürebilmek için çaba göstermek zorunda kalmakta (Ragas, 2012: 93) ve bu doğrultuda sürece, “gazeteciler için birer haber kaynağı” olan halkla ilişkiler uygulayıcıları dâhil olmaktadır (Öksüz & Özel, 2015, 23; Yayınoglu, 2013, 78).

Özetle bilgi sübvansiyonları, bir ihtiyaçtan ötürü gazetecilerce talep edilmekte ve bilgi sübvansiyonu modelinin determinasyon tezinden ayrıldığı en önemli noktayı, basın mensuplarının bu sübvansiyonlara yönelik arzusu oluşturmaktadır.

3. Gazetecilerin Halkla İlişkiler Uygulayıcılarına İlişkin Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Araştırma

Çalışmanın bu bölümü, yapılan araştırmaya dönük anlatımı içermektedir. Bu bağlamda birinci kısım, araştırmanın amacı ve önemine yönelik açıklamaları kapsamaktadır. İkinci kısımda araştırmanın yöntemine ilişkin (araştırma soruları, araştırmanın veri toplama tekniği, araştırma verilerinin analizi ve yorumlanması, araştırmanın sınırlılığı ve araştırmanın evreni ve örnekleme) bilgiler yer almakta, üçüncü kısımda ise araştırma bulguları paylaşılmaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Konya’da faaliyet yürüten basın mensuplarının halkla ilişkiler uygulayıcılarına yönelik algısını derinlemesine öğrenebilmek, böylece pratikte ortaya çıkan sorunları saptayabilmektir. Yereldeki durumun detaylı biçimde açıklanabilmesi için gerçekleştirilen çalışmada, ayrıca Konya’da, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri açısından basın mensuplarının nezdindeki mevcut tablonun belirlenebilmesi ve var olan tavrın bu modellerden hangisine daha yakın bir görünüm sergilediğinin tespit edilebilmesi hedeflenmiştir.

Türkçe literatürde, halkla ilişkiler uygulayıcılarınca yürütülen medyayla ilişkiler faaliyetlerine ilişkin, kurulan ilişkinin diğer tarafındaki kişilerin yani basın mensuplarının fikir ve düşüncelerine nitel bir perspektif ile odaklanan, ayrıca Konya’da yapılmış ve konuyu, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri açısından ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu boşlukları doldurmayı planlaması ise araştırmanın önemini koymaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, bulguları istatistikî süreçler ya da diğer sayısallaştırma araçları olmaksızın ortaya koyan (Strauss & Corbin, 1990, 17) ve “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik

nitel bir sürecin izlendiği araştırma” şeklinde tanımlanabilen (Yıldırım & Şimşek, 2018, 41) nitel bir yaklaşım benimsenmiştir.

3.2.1. Araştırma Soruları

Çalışmada, medyayla ilişkiler faaliyetlerinin gazetecilere yansımalarının, bir diğer ifadeyle basın mensuplarının perspektifinden halkla ilişkiler uygulayıcılarının mevcut durumunun tespit edilebilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu noktada var olan ilişkinin, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri açısından basın mensuplarına göre karakterinin saptanabilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen araştırmanın ilgili literatür ışığında hazırlanan soruları ise şu şekilde sıralanabilir:

- Gazeteciler, halkla ilişkiler uygulayıcılarından ne sıklıkla basın bülteni/bildirisi almaktadır ve basın mensuplarının nezdinde basın bültenleri/bildirileri açısından yapılan yanıtlar arasında neler bulunmaktadır?
- Gazeteciler, halkla ilişkiler uygulayıcılarından ne sıklıkla basın makalesi almaktadır ve basın mensuplarının nezdinde basın makaleleri açısından yapılan yanıtlar arasında neler bulunmaktadır?
- Gazeteciler, halkla ilişkiler uygulayıcılarından ne sıklıkla basına yönelik organizasyon daveti almaktadır ve basın mensuplarının nezdinde basına yönelik organizasyonlar ve basın dosyaları açısından yapılan yanıtlar arasında neler bulunmaktadır?
- Gazeteciler, halkla ilişkiler uygulayıcılarından ne sıklıkla elektronik posta (e-posta) almaktadır ve basın mensuplarının nezdinde e-postalar açısından yapılan yanıtlar arasında neler bulunmaktadır?
- Gazeteciler, haber üretim sürecinde kurumsal web sitelerinden ne sıklıkla yararlanmaktadır ve basın mensuplarının nezdinde kurumsal web siteleri açısından yapılan yanıtlar arasında neler bulunmaktadır?
- Gazeteciler, haber üretim sürecinde sanal basın odalarından ne sıklıkla yararlanmaktadır ve basın mensuplarının nezdinde sanal basın odaları açısından yapılan yanıtlar arasında neler bulunmaktadır?
- Gazeteciler, haber hâline gelmiş metinlerin kaynağını ne oranda halkla ilişkiler uygulayıcılarının oluşturduğunu kabul etmektedir ve halkla ilişkiler uygulayıcıları, yayımlanacak içeriğin belirlenmesinde nasıl bir rol oynamaktadır?
- Gazeteciler, kaynağı halkla ilişkiler uygulayıcıları olan haberlerin seçiminde içeriğin gündem ile uyumlu olmasına dikkat etmekte midir ve halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından gönderilen metinler, bünyesinde bu yönde bir amaç ve çaba barındırmakta mıdır?
- Gazeteciler, halkla ilişkiler uygulayıcıları ile olan ilişkisinde her iki tarafın da birbirine ihtiyaç duyduğunu düşünmekte midir ve basın mensuplarına göre bu bağlamda karşılıklı bir etki ortaya çıkmakta mıdır?
- Gazeteciler, halkla ilişkiler uygulayıcıları ile olan ilişkisinde her iki tarafın da birbirine yarar sağladığını düşünmekte midir ve basın mensuplarına göre bu bağlamda karşılıklı bir memnuniyet ortaya çıkmakta mıdır?
- Gazeteciler, halkla ilişkiler uygulayıcılarından içerik talep etmekte midir ve bu noktada, çeşitli nedenlerden ötürü, basın mensupları açısından birtakım ihtiyaçlar ve arzular söz konusu olmakta mıdır?

- Gazeteciler, genel olarak halkla ilişkiler uygulayıcılarını nasıl değerlendirmektedir ve bu süreçte karşılaştığı problemler arasında nelere yer vermekte, bunların ortadan kalkması için hangi önerileri getirmektedir?

Yukarıdaki soruların yanıtlanmasının, halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından kaleme alınan metinlerin ve sergilenen eylemlerin hangi noktalarda doğru, hangi noktalarda ise yanlış bir karakter taşıdığıнын, ayrıca halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri açısından basın mensuplarının nezdindeki mevcut durumun belirlenebilmesi bakımından önem gösterdiği ifade edilebilir.

3.2.2. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği

Araştırmada, “araştırma tasarımıyla belirlenen sistematik veri toplama süreci” (Erdoğan, 2012, 220) ve “araştırılan konuda karşılıklı konuşma yoluyla sözel bilgi toplama tekniği” (Şahin, 2010a, 147) olan görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Stewart ve Cash (2018, 7) tarafından “en az bir tane önceden belirlenmiş ve ciddi bir amacı olan, soruların sorulmasını ve cevaplanmasını içeren, iki taraf arasındaki etkileşimli bir iletişim süreci” şeklinde tanımlanan görüşmenin türleri arasında Patton (2002, 342), gayriresmî sohbet görüşmesine, genel görüşme rehberi yaklaşımına ve standartlaştırılmış açık uçlu görüşmeye yer vermektedir. Gayriresmî sohbet görüşmesi, literatürde yapılandırılmamış görüşme olarak daha yaygın biçimde bilinmektedir. Genel görüşme rehberi yaklaşımı ve standartlaştırılmış açık uçlu görüşme için de benzer bir durum söz konusudur. Buna göre genel görüşme rehberi yaklaşımının diğer isminin yarı yapılandırılmış görüşme, standartlaştırılmış açık uçlu görüşmenin ise yapılandırılmış görüşme olduğu ifade edilebilir.

Çalışmada, araştırmacının sosyal ve şahsi konuları derinlemesine incelemesine izin veren ve nitel bir araştırma için kullanılan en yaygın veri toplama tekniği olan (DiCicco-Bloom - Crabtree, 2006, 315) yarı yapılandırılmış görüşme tercih edilmiştir. Bunun nedeni, yarı yapılandırılmış görüşmede, temel soruların düzenlenmesi ve katılımcılara yöneltilmesi, görüşme esnasında bir ihtiyaç ortaya çıktığı takdirde bu sorulara yenilerinin de eklenebilmesidir (Erdoğan, 2012, 221). Ayrıca “farklı bireylerden daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi elde etmeyi” sağlayan yarı yapılandırılmış görüşme (Yıldırım - Şimşek, 2018, 132), araştırmacının olabildiğince tam ve doğru yanıtlar alabilmek amacıyla soruların tarzını, hızını ya da sıralamasını değiştirebilmesine de olanak tanımaktadır (Qu - Dumay, 2011, 246). Bu doğrultuda medyayla ilişkiler sürecinde yararlanılan yöntemlere ve halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modellerine ilişkin ilgili kaynaklarda bulunan bilgiler ışığında 12 maddelik bir görüşme formu hazırlanmıştır. Alanında uzman akademisyenler ve basın mensuplarının fikirlerine başvurulmasının ve görüşmelerde gündeme gelen noktaların dâhil edilmesinin ardından bu form, 16 soru ile son hâline kavuşmuştur.

3.2.3. Araştırma Verilerinin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmada, verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenmesini (Şahin, 2010b: 188) ve değişkenlerin tasvir edilmesini içeren (Erdoğan, 2012: 279) betimsel analizden yararlanılmıştır. Bulguların düzenlenerek yorumlanmasını ve aktarılmasını bünyesinde barındıran betimsel analizde, “görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir” (Yıldırım - Şimşek, 2018, 239–240). Bu doğrultuda çalışmada, basın mensupları ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler neticesinde elde edilen bilgiler, halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından medyayla ilişkiler sürecinde kullanılan araç ve teknikler, ayrıca halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri bağlamında değerlendirilmiştir.

3.2.4. Araştırmanın Sınırlılığı

Araştırmada, bir ildeki gazetecilere odaklanılmış ve yereldeki mevcut tavrın detaylı biçimde anlaşılabilmesini sağlamak hedeflenmiştir. Bu bağlamda betimsel bir şekilde analiz edilen verilerin, sadece Konya'daki durumu gözler önüne sermek açısından yardımcı olabileceği ifade edilebilir. Buna göre çalışmanın sınırlılığını, aynı zamanda nitel bir yaklaşımın doğası gereği, sonuçlarının genellenme olanağının bulunmaması oluşturmaktadır.

3.2.5. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Konya'nın merkez ilçelerinde, günlük ve basılı yayın yapan on bir gazetede (<https://gazete.bik.gov.tr/>) çalışan ve halkla ilişkiler uygulayıcıları ile ilişki ve iletişim sürecini yürüten, ayrıca eşik bekçiliği görevini üstlenen basın mensupları oluşturmaktadır.

Araştırmada, Anadolu'da Bugün Gazetesi, BBN Haber Gazetesi, Hakimiyet Gazetesi, Konya Postası Gazetesi, Konya Yenigün Gazetesi, Konya'nın Sesi Gazetesi, Merhaba Gazetesi, Pusula Gazetesi, Yeni Haber Gazetesi, Yeni Konya Gazetesi ve Yeni Meram Gazetesi'nden oluşan evrenin tümüne ulaşılması hedeflenmiş ve bu noktada başarı sağlanmıştır. Sıralanan on bir gazetenin on tanesinde söz konusu görevi yürüten personel sayısının bir, bir tanesinde ise iki olduğunun tespit edilmesiyle toplamda on iki kişiyle yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir.

Güncel bir çalışma, “nitel araştırmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde titizliğin temel taşı” olarak kabul edilen doygunluğa, görüşmede dokuz ile on yedi, odak grup tartışmasında ise dört ile sekiz arasında değişen bir katılımcı sayısı ile ulaşılabileceğini ortaya koymaktadır (Hennink - Kaiser, 2022). Buradan hareketle denilebilir ki on iki kişi, nitel bir araştırma için yeterli bir görünüm sergilemektedir.

Araştırmada, katılımcılar arasında bulunan basın mensupları, görüşmelerin gerçekleştirilme sırasına göre, gizliliğin korunabilmesi amacıyla Gazeteci 1 (G1), Gazeteci 2 (G2), Gazeteci 3 (G3) ... ve Gazeteci 12 (G12) şeklinde kodlanmıştır.

3.3. Araştırma Bulguları

Çalışma, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu'nun 09.09.2022 gün ve 357069 sayılı kararı ile etik açıdan uygun bulunmuş ve araştırma kapsamında yapılan görüşmeler, (on tanesi yüz yüze, iki tanesi ise ilgili gazetecilerin talebi doğrultusunda e-posta aracılığıyla) 24 Ekim 2022 – 8 Aralık 2022 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden elde edilen bulgular, Gazetecilerin Perspektifinden Geleneksel Mecralarda Medyayla İlişkiler, Gazetecilerin Perspektifinden Dijital Ortamlarda Medyayla İlişkiler ve Gazetecilerin Perspektifinden Halkla İlişkiler Uygulayıcıları ve Gazeteciler Arasındaki İlişki Modelleri olmak üzere üç başlık altında analiz edilmiştir.

3.3.1. Gazetecilerin Perspektifinden Geleneksel Mecralarda Medyayla İlişkiler

Basın bülteni/bildirisi açısından katılımcıların tümü, bu metinleri oldukça sık aldıklarını ifade etmiştir. Bu noktada G3, “günlük bir gazete olduğumuz için sürekli basın bültenleriyle muhatap olmaktadır” diyerek bunun nedenini açıklamış, G1 ise “Konya'daki halkla ilişkiler ajanslarından, birimlerinden aldığımız basın bülteni sayısı günde 20 ile 30 arasında değişiyor” cümlesiyle ortalama bir sayı belirtmiştir.

Gelen basın bültenlerinin/bildirilerinin kaynaklarına değinen gazetecilerden G9, “yerelden de geliyor, ulusaldan da gönderiyorlar” ifadesiyle bunların sadece Konya ile sınırlı kalmadığına dikkat çekmiş, G11 ise “bunların ağırlığını belediyeler oluşturuyor” sözlerini sarf etmiştir.

Kendilerine ulaşan basın bültenlerine/bildirilerine ve bunları kaleme alan halkla ilişkiler uygulayıcılarına ilişkin olumlu ya da olumsuz eleştirileri sorulan katılımcılardan G1, “bazı bültenler geç saatlerde geliyor, onları yayımlayamıyoruz” cümlesiyle zamanlamanın son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada G2, “genelde haberleştirme olmuyor, direkt metni atıyorlar, altına isim yazıyorlar. Bu bizi yoruyor, baştan bir haber yazmak zorunda kalıyoruz”, G8 ise “direkt başkanın veya söz konusu kişinin konuşma metnini gönderiyorlar, düzenleme yapmadan” diyerek metinlerin doğru bir şekilde habere dönüştürülemediğini belirtmiştir. Aynı probleme dikkat çeken gazetecilerden G3, “haber metni olmuyor çoğu, bilgilendirme metni gibi oluyor”, G9 ise “konuşma diliyle yazılanlar var, habere dökülmemiş olanlar var” sözlerini sarf etmiştir.

Basın bültenleri/bildirileri ile ilgili olarak katılımcıların negatif bir tutum takındığı bir başka nokta, imla hatalarıdır. Bu bağlamda G9, “imla hatası çok yoğun bir şekilde var, bazıları bizim tekrar revize etmemiz gereken basın bültenleri oluyor”, G3 ise “bir defa yazım dilinde sıkıntı var, çoğu metinde. Genelgeçer dil bilgisi kurallarına hâkim değiller metni oluşturan arkadaşlar” sözlerini sarf etmiştir.

Basın bültenleri/bildirileri noktasında G6, eleştirilerini, “özellikle yerelde, Türkçe bilmiyor maalesef halkla ilişkilerle ilgilenen personeller” cümlesiyle ortaya koyma yoluna gitmiş, aynı konuya dikkat çeken G4 ise “imla hataları falan oluyor, onları bir check etmek gerekiyor. Bazen cümle düşüklükleri, bazen noktalama işaretleri... Bu tür yanlışlar eğer varsa düzeltiyoruz ama çok büyük bir yanlış tabii ki yok” diyerek bu duruma ilişkin fikirlerinin diğer gazetecilere kıyasla daha olumlu bir yerde bulunduğunu gözler önüne sermiştir.

Yukarıdaki noktalar dışında G10, “bültenlerin bazılarında metin çok uzun olur” şeklinde görüş bildirirken G4, “herkesin bir duruşu var, bir çizgisi var. Kurumsal bir çizgi olabilir, siyasi bir çizgi olabilir, bunları önemsiyoruz tabii ki” diyerek basın bültenlerinin/bildirilerinin, ilgili medya kuruluşu tarafından kendisine uygun olup olmadığı açısından da değerlendirildiğini ortaya koymuştur. G6 ise “ana konuyu anlatmıyor, ana konunun dışında her şeyi anlatıyor. Bu bizi ilk bakışta uzaklaştırıyor, soğutuyor metinden” cümleleriyle G10 ile benzer bir konuya dikkat çekmiştir.

Daha teknik bir konuda fikir belirten G9, “çözünürlüğü düşük, gazeteye alamayacağımız fotoğraflar geliyor” sözlerini sarf ederken G11, “belediyeler bu konuda eleman istihdam ediyorlar, kaliteli arkadaşlar yetiştiriyorlar, onlarda bir sıkıntı olmuyor ama dışarıdan hizmet aldıkları için odalardan, siyasi partilerden gelen şeyleri gözden geçirmek gerekiyor” diyerek kaynaklar arasında bir karşılaştırma yapmayı seçmiştir. Son olarak G5, aşağıdaki tüm eleştirileri özetler nitelikte olan cümleleri kurmuştur:

Sıklık bana göre çok önemli değil, daha çok nitelik önemli. Gönderilen haberlerin içerikleri nasıl, habercilik kurallarına uyuyor mu veya anlatmak istediklerini tam anlatmışlar mı, benim için önemli olan bu. Konya’da artık kurum ve kuruluşlar hemen hemen her gün haber bülteni gönderiyor. O kurum ve kuruluşlarda iletişim fakültesi mezunu olmadığı için belli kurallar manzumesi içerisinde gelmiyor bu metinler, kendilerince bir şeyler yapıp gönderiyorlar. En çok karşılaştığımız olay, haber olarak gelmiyor. Türkçe imla kurallarına uyulmayan metinlerle sık karşılaşıyoruz (G5).

Basın mensuplarının geleneksel mecralarda medyayla ilişkiler bağlamında yararlanılan bir başka araç olan basın makalesi ile ilgili söyledikleri, değişiklik göstermektedir. Örneğin G2, “basın makalesi hiç almıyoruz, hiç talep de etmedik” diyerek bu metinlerle hiç karşılaşmadıklarını belirtirken G9, “böyle bir makale kaleme aldım, bunu nasıl yayımlayabiliriz tarzında çok nadir gelir. Basın makalesi dergimize alıyoruz, dergimizde daha rahat kullanabiliyoruz” cümleleriyle basın makalesinin dergiler açısından daha işlevsel bir teknik olduğuna yönelik görüş bildirmiştir. Bu noktada G3, “evet, zaman zaman alıyoruz”, G7 ise “basın bülteni

kadar olmasa da makale de gün içerisinde maillerimize düşmekte” sözlerini sarf ederek gazeteler için de basın makaleleri ile muhatap olabildiklerini ifade etmiştir. Son olarak, pek kullanılmayan bir tür olması bakımından basın makalesi temelinde yaşanan problemlere ilişkin katılımcılardan sağlıklı bir veri sağlanamamış ve sadece G1, bu konuyu detaylandırma yoluna gitmiştir:

Basın makalesini bazen özel olarak talep ediyoruz. Bu makaleyi haber diline uyarlıyoruz, ona göre yayımlıyoruz ama çok sık gelmiyor. Haftada bir, anca. Düz metin olarak gelebiliyor basın makaleleri, onları haber diline çevirmek biraz uğraştırıyor bizi. Bir de fotoğraf sıkıntısı olabiliyor, bazen kendimiz arayıp buluyoruz konuyla ilgili gerekli görseli (G1).

Geleneksel mecralarda medyayla ilişkiler, basın bülteni/bildirisi ve basın makalesi ile birlikte basına yönelik organizasyonlar ve basın dosyasını da içermektedir. Basına yönelik organizasyonların kapsadığı başlıca türler arasında ise basın konferansı/toplantısı, basın resepsiyonu ve basın gezisi bulunmaktadır.

Katılımcılara göre basın konferansının/toplantısının, en sık başvuru alan basına yönelik organizasyon çeşidi olduğu belirtilebilir. Bu noktada G1, “neredeyse her gün basın toplantısı daveti alıyoruz”, G2 ise “basın toplantısı davetini çok sık alıyoruz, olmadığı çok nadirdir” diyerek bu durumu gözler önüne sermiştir. Bu davetler konusunda G9, birden fazla basın konferansının/toplantısının çakışması hâlinde tercih haklarını nasıl kullandıkları ile ilgili ipucunu ise aşağıda yer alan ifadelerle vermiştir:

Eğer çok önemli bir programsa kesinlikle gidilir, bir partinin basın açıklamasıdır ya da bir bakan Konya’ya gelecektir... Bu basın davetleri bizim için öncelikli basın davetleridir. Onun dışında, bazı firmalar kendilerini tanıtmak için basın davetleri geçiyorlar. Onlara da yine katılım sağlıyoruz fakat eğer aynı gün içerisinde ikisi de geldiyse ve elimde tek muhabirim varsa ben öbürüne gönderiyorum. Yerel basında çalışan kişi sayısı daha az olduğu için ikisi arasında tercih yapmak zorunda kaldığımız zamanlar oluyor (G9).

Basın konferansının/toplantısının başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi noktasında G6, “artık görsel okunuyor, yazı okunmuyor. Bu görsellerin güzel bir şekilde ortaya çıkması için mekân dizaynı, programın yapıldığı yer çok önemli” uyarısında bulunmuştur. Basın konferanslarında/toplantılarında soru alınmaması ile ilgili eleştirilerini dile getiren G5 ise bu konudaki fikirlerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

Konya’da hemen hemen her gün en az iki üç tane basın faaliyeti oluyor, biz de iştirak ediyoruz. Bir basın toplantısı düzenliyor bir sivil toplum kuruluşu veya bir siyasi parti, bizi davet ediyor, açıklamasını yapıyor, anlatmak istediğini anlatıyor ama soru almıyor mesela. Bu bence büyük bir hata çünkü basın mensubu orada size soru sormak zorunda, bizim görevimiz o. Ben oraya onun hazırlamış olduğu metni okuyup dinlemek için gitmiyorum. O metni ben ondan bir şekilde alırım, haberleştiririm, girerim. Benim için önemli olan gündeme dair veya yaptığı faaliyete dair farklı, özgün sorular sormak (G5).

Katılımcıların tamamına yakını, bir başka basına yönelik organizasyon türü olan basın resepsiyonunun, neredeyse sadece özel günlerde ve çoğunlukla valilik tarafından düzenlendiğini ifade etmiştir. “Basın resepsiyonu daveti genelde Cumhuriyet Bayramı, 19 Bayramı gibi özel günlerde geliyor” (G1), “resepsiyonlar daha çok kamu kurumları tarafından düzenleniyor, yılda birkaç defa. Zafer Bayramı, Cumhuriyet Bayramı vesair (G8), “basın resepsiyonu özel günlerde, mesela 29 Ekim’de, 23 Nisan’da, valilik tarafından düzenleniyor” (G2) ve “resmî bayramların basın resepsiyonları oluyor, valilik düzenliyor” (G9) cümleleri, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

G11, basın resepsiyonu düzenlenen özel günlere, “Gazeteciler Günü’nde oluyor bazen” diyerek bir yenisini eklemiş, G9 ise “10 Ocak Gazeteciler Günü’müzde bir resepsiyon düzenleniyor, büyükşehir belediyesi tarafından” cümlesiyle Gazeteciler Günü vesilesiyle hazırlanan basın resepsiyonunun diğerlerinde olduğu gibi valilik değil, büyükşehir belediyesi tarafından organize edildiğini belirtmiştir. G1, “bir de bir filmin tanıtımıdır, bir festivalin tanıtımıdır, onlarda” sözleriyle basın resepsiyonunun gündeme gelme ihtimali olan yelpazeyi genişletmiş ve son olarak G6, kendilerine ulaşan basın resepsiyonu davetlerinden hareketle birtakım eleştirilerini ve önerilerini dile getirmiştir:

Program davetiyelerinde -mız, -miz eklerini çok fazla kullanıyorlar, bir de aydınlatıcı bilgi yok genelde. Basın resepsiyonlarında davetli sayısı çok fazla olduğu için basının yapacağı çok iş kalmıyor, biraz seçici olmak gerektiğini düşünüyorum. Çağırduğunuz kurum ve kişilerde seçici davranmanız, markanızın, kurumunuzun öne çıkması açısından çok daha değerli (G6).

Basına yönelik organizasyonlar, basın konferansı/toplantısı ve basın resepsiyonu ile birlikte basın gezisini de bünyesinde barındırmaktadır. Katılımcılar tarafından verilen yanıtlara bakıldığında basın gezisi noktasında ise ön plana, belediyeler çıkmaktadır. Örneğin G11, “genelde belediyeler yapıyor bunu” diyerek bu durumu gözler önüne sererken G2, “belediyeler onu çok iyi bir şekilde yapıyor” cümlesiyle ortada başarılı bir tablonun da bulunduğunu ifade etmiştir.

G1 ve G3, basın gezisinin sıklığı konusunda birbirine zıt fikirler ortaya koymuştur. Bu noktada G3, “rutin akış içerisinde oldukça sık alıyoruz. Konya’dan, Ankara’dan, İstanbul’dan sürekli davetler almaktayız” sözlerini sarf ederken G1, “basın gezisi daveti yılda beş, altı, en fazla ondur” cümlesiyle nadiren basın gezisi daveti aldıklarını belirtmiştir. Bir başka katılımcıya ait “sene başlarında özel üniversiteler kendilerini tanıtmak amacıyla bize bir gezi yaptırıyorlar, biz onları haberleştiriyoruz” (G9) örneğinin ise G1 tarafından öne sürülen duruma destek oluşturduğu ifade edilebilir.

Basın gezisi bağlamında halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından yapılan hatalar konusunda odak problemine değinen, “konu dışına çıkmak çok. Örnek verecek olursak, Meram Belediyesi’nin bir açılışı vardı, açılışa konuşanların tamamı farklı alanlardan konuşmalar yaptı ve çok uzatıyorlar” (G3) cümlelerinin kayda değer olduğu belirtilebilir. Bu noktada vurgulanan bir başka sorun ise basın gezisinin süresidir: “Basın gezilerinde ulaşım, yemek gibi organizasyonlarda hata yapıyorlar. Bir de çok uzun tutuyorlar. Bir personeli sabah sekizden akşam on altıya kadar bir alana göndermemiz mümkün değil. Olabildiğince kısa, tablet programlar olması gerekiyor” (G6). Son olarak G1, şu sözleri sarf ederek basın gezisi davetlerine ilişkin bilgi eksikliğine de dikkat çekmiştir:

Bilgilendirici bir materyal hazırlanmıyor. Mesela gezide bir şey oluyor, bilgi sahibi olamıyoruz. Davette bununla ilgili bir gezi var diyor, ne olduğunu bilmiyoruz. Orada birbirimize soruyoruz; bu gezide ne olacak, ne tanıtacak? Bizi davet eden başkandır, kurum yetkilisidir, o anlatana kadar konuyu bilmiyoruz” (G1).

Basına yönelik organizasyonların etkisini ve haber hâline gelme ihtimalini artırabilmek açısından basın dosyası, oldukça kritik bir görünüm sergilemektedir. Bu noktada ise katılımcılar arasında ciddi fikir ayrılıklarının bulunduğu belirtilebilir. Örneğin G2, “bana göre kesinlikle olması lazım” diyerek basın dosyasının önemini vurgularken G9, şu ifadelerle basın dosyasının gazeteciler için gerekli ve kullanışlı bir araç olduğunun altını çizmiştir:

Basın daveti ya da basın gezisi yapıyorlarsa bununla alakalı sonrasında bizimle paylaştıkları veriler de oluyor, hem dijital ortamda hem kâğıda basılı şekilde. Üniversitelerden örnek vermek gerekirse,

kitapçık bile hazırlıyorlar biz ulaşabilelim bilgilere diye, her şeyi detaylı bir şekilde orada anlatıyorlar (G9).

Basın dosyası konusunda G12, “ben buna karşıyım, bu çok kötü bir şey, çalışan genç arkadaşlarımızı tembelliğe itiyor” diyerek tam tersi bir görüş ortaya koymuştur. G5 ise karşılık bakımından G12 ile paralel bir şekilde, aşağıdaki sözleri sarf etmiştir:

Ben gazeteci olarak herhangi bir basın toplantısında, herhangi bir basın programında bu tür metinlerin verilmesine karşıyım. Eğer böyle bir metin verilecekse ben oraya niye gidiyorum? Biz oraya kendimiz özgün bir şekilde haber yazmak için gidiyoruz. Basın toplantısını yapan kişi kendini anlatacak, gündeme dair bir şeyler verecek ama ben onun istediği tarzda bunu almak zorunda değilim. Basın metni hazırlayıp vermek, sen al, bunu yaz demektir. Gazetecilik bu değildir ki. Bazıları flaşla veriyor daha kolay olsun diye, ben bunu doğru bulmuyorum. O zaman bizi oraya niye çağırıyorsunuz? Kendiniz basın toplantısını yapın, bana mail olarak gönderin, benim de vaktimi almayın (G5).

G5 tarafından kurulan cümlelerde yer alan, “bazıları flaşla veriyor daha kolay olsun diye, ben bunu doğru bulmuyorum” ifadesiyle karşı çıkılan duruma ilişkin G1, “dijital olması işimize geliyor çünkü zaten az kadroyla çalışıyoruz yerel medya olarak, flaş disk olursa daha rahat olur gazeteci için” diyerek oldukça pozitif bir tavır takınmıştır. Son olarak G6, basın dosyasına dair hem olumlu hem de olumsuz fikirler taşıdığını şöyle ortaya koymuştur:

Şu anda çok az basın dosyası dağıtan kurum. Genelde şuna geçti birçok kurum ve kuruluş; siz orada ne aldıysanız yazıyorsunuz ama beklerseniz eğer, programdan dört beş saat sonra mail adresinize hazır yazılmış metin ve görsel geliyor. Birçok basın kuruluşu tembelliğe doğru gitti bu sebeple. Dört beş saat sonra nasıl olsa o haber ve görsel gelecek bana, ya aynen yayımlarım ya da bir takla attırırım, ters çeviririm haberi, birkaç yeri oynarım, altına da bir imza çakarım, benim özel haberimmiş gibi olur diyorlar fakat bu doğru değil. Özel haber yapmak, orada sizin süzgecinizden geçen bilgileri aktarmak tabii ki daha doğru olanıdır ama bu alternatifin de sunulması gerekiyor bence. Gazeteci ortamı beğenmediyse kısacık görür o haberi, küçücük görür olayı. Stajyer yanlış anlar, yanlış yazar ama firma ya da kuruluş mail geçerse, birçok gazete ya bunu da değerlendirelim der, olduğu gibi alır. Marka için iyi, gazetecilik için kötü bir durum bu. Basılı olarak verilen basın dosyası pek işe yaramaz, onu oturup tekrar yazana kadar aldığım ses kaydını dinler, yazarım, hiç olmazsa özgün olur. Dijital olarak atılması tabii ki çok faydalı marka açısından çünkü sizin kontrolünüzde, siz hazırlıyorsunuz, sizin istediğiniz pencereden yayımlıyor birçok basın kuruluşu. Bu açıdan markalar için, kurumlar için kendi süzgeçlerinden geçen, kısa, öz, net, güzel görselli ve olayı anlatan, vurucu bir başlık ve vurucu bir spotla servis edilen bilgilendirme metinleridir doğru olanı (G6).

Tüm bu verilerden de anlaşılacağı üzere basın bülteni/bildirisi, basın makalesi ve basına yönelik organizasyonlar ve basın dosyası, önemini günümüzde de sürdürmektedir. Bununla birlikte, teknolojinin olanakları sayesinde gündeme gelen yeni araçların ise hem hız hem de maliyet konusunda birtakım avantajlar sağlaması nedeniyle halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler tarafından daha yoğun biçimde tercih edildiği ifade edilebilir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda bir sonraki başlıkta yer alan açıklamaların, oldukça kritik bir görünüm sergilediği belirtilebilir.

3.3.2. Gazetecilerin Perspektifinden Dijital Ortamlarda Medyayla İlişkiler

Dijital ortamlarda medyayla ilişkiler noktasında katılımcıların tamamına yakını, e-postayı birincil iletişim kanalı olarak işaret etmiştir. “Elektronik posta bizim elimiz ayağımız” (G4) ve “mail olmasa zaten bizim

çalışma sistemimiz yok diyebilirim. Basın için en önemli araç, mail” (G2) ifadeleri ise bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Gönderilen e-postaların yoğunluğu açısından G3, “günlük otuzun üstünde elektronik posta alıyoruz, buna kurumsal haberler dâhil” ifadelerine yer vermiş, G6 ise “şu anda iki yüz elli civarında mail geliyor. Bunun altmış yetmiş tanesi spam, geri kalanları genelde davetiye, haber, marka reklamıdır” diyerek daha detaylı bir anlatımı tercih etmiştir.

Kendilerine ulaşan e-postalarda bulunan yanlışlıklara ilişkin G9, “fotoğraf çözünürlüğü açısından, fotoğrafın çekimi açısından, metinlerin yazılımı açısından bazı sıkıntılar yaşanabiliyor. Onun dışında, çok fazla reklam maili alıyoruz” diyerek karşılaştığı problemleri dile getirmiş, “görsel büyüklüğü önemli” (G6) cümlesi de bu problemler arasında yer alan fotoğraf çözünürlüğü meselesine destek oluşturmuştur. G9 tarafından işaret edilen bir diğer sorun olan metinlerin yazılımı, “gelen e-postalarda yazım yanlışlarından tutun da ifade yanlışlıklarına kadar bir sürü hata oluyor. Tekrar düzeltme maili atmak zorunda kalıyorlar. Bu da hâliyle zaman kaybına sebebiyet veriyor” (G7) ifadeleriyle de vurgulanmıştır. G3 ise e-postaların barındırdığı hataların zaman kaybı yarattığı konusunda G7 ile hemfikir olarak, bu durumu içerik noktasındaki eksikliğe bağlamıştır: “Zaman zaman içerik eksikliği oluyor, içeriği tam yüklemiyorlar ya da Google Drive üzerinden gönderiyorlar. Dosyayı açamıyoruz, ulaşamıyoruz ve WeTransfer’den yüksek megabaytlı dosyalar gönderiyorlar. Bunu indirmesi, tekrar elemesi bizim zamanımızı harcıyor”.

Açıklanan problemlere ek olarak G2, “mesela çok uzun bir metin gönderilmesi benim için sıkıntı yaratıyor çünkü konunun içeriğini anlamaya çalışırken zaman kaybı yaşayabiliyorum, o yüzden daha kısa olabilir” cümlesiyle metinlerin daha kısa olması gerektiğini belirtmiştir. G4 ise “bazen yanlış gelen mailler olabiliyor, farklı isme gelebiliyor, isim hataları olabiliyor, mail adresi hataları olabiliyor...” diyerek gönderim hataları konusuna bir parantez açarken G6, “olayın yeri, saati, zamanı, içeriği, en azından programın ismi net bir şekilde yazılmalı. Bazen bizi davet ediyorlar ama programın ne olduğunu bilmiyoruz” ifadeleriyle bilgi eksikliklerine yönelik bir eleştiride bulunmuştur. Gelen e-postaların kurumsal kimlik unsurları ve Türkçe kullanımı yönünden zayıf olduğunu dile getiren G5 ise bu noktadaki düşüncelerini şu şekilde paylaşmıştır:

Maillerde bir kere kurumsallık tam oturmuş değil. Mesela bir siyasi parti mail gönderiyor, basın metni var içerisinde ama normal bir Word dosyası üzerinden gönderiyor. Siyasi partinin sonuçta bir kimliği var, bir logosu var, antetli şekilde bunu göndermesini isterim ama maalesef bu henüz oturmuş değil, yerel yönetimlerin dışında. Yerel yönetimler mecburen kurumsal bir yapıları olduğu için buna özen gösteriyor ama diğer sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler buna çok özen göstermiyor veya iş insanlarının temsilcileri... Ben onu doğru bulmuyorum. Türkçeye hiç özen gösterilmiyor, bu belediyelerde bile böyle (G5).

Gazetecilerle iletişim kurma sürecinde yararlanılan bir başka dijital ortam olan kurumsal web sitesi bağlamında katılımcıların tamamına yakını, bu ortamdan son derece sık faydalandığını belirtmiştir. Örneğin G7, “çoğu zaman yararlanıyoruz” sözlerini sarf ederken G9, “çok faydalaniyorum çünkü son dönemlerde ajanslardan ve mail üzerinden gelen haberler yetmiyor bana ve bütün kamu kurum ve kuruluşlarının web sitelerini ziyaret ediyorum” diyerek kurumsal web siteleri aracılığıyla haber ihtiyacını karşıladığını gözler önüne sermiş, G11 ise “her gün haber yoğunluğunun olması mümkün olmuyor, gazeteyi doldurmak için kurumların internet sitelerinden yardım alıyoruz” ifadeleriyle G9 ile benzer bir konuya dikkat çekmiştir. Bu noktada G3, “daha çok konuyla veya kurumla ilgili bilgi almak, zaman zaman da kişilerin unvanlarına bakmak amacıyla kurumsal siteleri ziyaret ediyoruz” cümlesiyle kimi bilgilere erişebilmek için kurumsal

web sitelerini değerlendirdiğini dile getirmiş, G5 ise kurumsal web sitelerini kullanım amaçlarını şöyle açıklamıştır:

Gazetecilik demek, araştırmak demektir. Eskiden bunu kitaplarla veya kütüphaneye gidip yapıyorduk ama artık internet ortamında her şey mevcut. Ben muhabirlerime de söylüyorum, bir haber yapacaksak önce bunun bir araştırma süreci olmalı diyorum. O açıdan haber yapacağımız kişiyi veya kurumu sürekli, her haberde neredeyse, girip araştırıyoruz. Soru hazırlamak adına, bir geri plan, arka plan oluşturmak adına bir araştırma yapmak durumunda kalıyoruz. Bunu da neredeyse her gün yapıyoruz çünkü her gün bir haber üretiyoruz, bu anlamda her gün bu doneleri kullanıyoruz (G5).

Katılımcıların medyayla ilişkiler bakımından kurumsal web sitelerine yönelik eleştirileri ve önerileri söz konusu olduğunda G3, “çoğu site karmaşık, kurumsal bir hafızaya ulaşmak zor oluyor. Kurumsal kimlik sıkıntısı yaşanıyor” diyerek karmaşıklığa vurgu yaparken G5, şeffaflığa ilişkin fikirlerini şöyle dile getirmiştir:

Bazı kurumlar var, web sitelerinde her şeyi şeffaf bir şekilde paylaşıyorlar. O tabii bizim işimize gelir, neticede şeffaflık bir gazetecinin arayıp da bulamadığı bir şey ama bazı kurumlar var, sadece kurumsal yapılarını anlatan içerikler giriyorlar, onun dışında çok fazla detay vermiyorlar. Bu benim açımdan iyi bir şey değil, mecburen aradığımı telefonda istemek durumunda kalıyorum. Bu açıdan kurumların daha şeffaf olması bence daha mantıklı (G5).

Katılımcılar, kurumsal web sitelerine ilişkin diğer eleştiriler arasında düzene ve güncelliğe yer vermiştir. Bu bağlamda G4, “web sitelerinin her zaman düzenli olması hepimiz için iyidir” cümlesiyle düzenin önemini vurgularken G7, “bilgilerin güncellenmemesi en büyük sıkıntılardan” ifadesiyle konuya güncellik açısından yaklaşmış, G2 ise bu noktadaki görüşlerini şu şekilde açıklama yoluna gitmiştir:

Web sitelerinden faydalaniyorum ama genel olarak kurumlara baktığınız zaman Konya’da, web sitesini çok fazla kullanmıyorlar. Siteyi güncellemiyorlar, sitelerde hiç güncelleme olayı yok. O çok yanlış yani. Bir de birçok faaliyet yapıyorlar ama hiç paylaşım olmuyor, paylaşmadığı zaman da sen oradan alıp haberleştiremiyorsun. Güncelleme yapılmalı (G2).

Üzerinde durulan konuların yanı sıra G8, “mesela küçük fotoğraflar oluyor, büyük fotoğraf olmuyor. Bu da tabii gazetecinin işini zorlaştırıyor” diyerek fotoğraf kullanımı ile ilgili yaşanan birtakım problemleri gözler önüne sererken benzer bir noktayı vurgulayan G6, düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

Görsel kopyalama kapatılıyor bazen. Bir kurumun haberini yaptık, elimde düzgün fotoğraf yok, kurum da göndermedi, fotoğraf alacağım, kurumun web sitesine giriyorum, görselden faydalanamıyorum, o görseli alamıyorum mesela. Bizim haber sitelerindeki künye kısmında muhabir, reklamcı, genel yayın yönetmeni, adres, telefon, yazı işleri müdürü gibi bilgiler olur. Firmaların bazılarında bu bilgiler yok, bazılarında adres yok, telefon yok. Şu anda sosyal medya hesapları, adres ve telefon bilgilerinin kurumsal web sitelerinde kesin olması lazım (G6).

Son olarak G11, “kurumlar bazen bülteni gönderiyorlar, görsel göndermiyorlar ya da görsel gönderip bültenlerini kendi siteleri üzerinden yayımlıyorlar. Çok önemli bir konuya bunları takip ediyorum. Bazılarında istediğim şeye hemen ulaşabiliyorum, bazılarında haberler çıkmıyor ya da çok eski haberlerle karşılaşıyorum” diyerek hem görsel hem de güncellik sorunlarını bir kez daha vurgulamış, G9 ise âdeta tüm eleştirilerin bir araya getirilmesi neticesinde ortaya çıkan şu cümleleri kurmuştur:

Bazı kamu kurum ve kuruluşları kendilerini anlatan şeyler paylaşıyorlar ve benim de işime geliyor. Bazıları çok aktif kullanmıyorlar, bu da bizi üzüyor açıkçası. Web sitelerinde yayımlanan haberleri genelde kendi dilleriyle yazıyorlar, iyelik ekiyle. Onları biraz revize etmemiz gerekiyor. Genelde metinleri çok kısa geçtikleri oluyor, mesela iki cümleyle kapatıp fotoğraflarla süsleme yoluna gidiyorlar. Bu da bizim işimizi zorlaştırıyor çünkü bir şeyler katmaya çalışıyoruz, fotoğraflardan gördüklerimizden bir şeyler eklemeye çalışıyoruz. Çözünürlüklerini epeyce düşürüp paylaştıkları oluyor fotoğrafları, fotoğrafların kalitesi bizim için çok önemli (G9).

Dijital ortamlarda medyayla ilişkiler sürecinde, e-posta ve kurumsal web sitesinin ardından, sanal basın odasının ön plana çıktığı ifade edilebilir. Bu konudaki değerlendirmeleri noktasında katılımcıların tümü, son derece az sayıdaki kuruluşun sanal basın odasının bulunduğunu, bunlarla ilgili olarak da, kurumsal web sitelerinde olduğu gibi, ciddi bir güncellik probleminin olduğunu belirtmiştir.

Sanal basın odalarına ilişkin G6, “şu anda sadece Konya’da değil, ulusalda da çok eksik görüyorum. Sanal basın odaları çok az yani ve güncel değil, en kötüsü de o. Bazı sitelerde üç yıl önceki bilgiler duruyor hâlâ en tepede” diyerek bu noktadaki durumun ulusal çapta hizmet veren kuruluşlar için de geçerli olduğunu belirtmiştir.

Az sayıdaki sanal basın odasında güncellik problemi bulunduğunu ifade eden G3, “basın odalarına zaman zaman bakıyorum. Maalesef aradığımı bulamıyorum, istediğim doneler yok. Başlangıçta bir iki tane girilmiş, öyle kalmış yıllarca” sözlerini sarf etmiş, kurumsal web sitesi için düzenin önemini vurgulayan G4 ise aynı öneriyi sanal basın odası noktasında da getirmiştir: “Yine düzen önemli, web sitesi tasarımında ne kadar önemliyse. Biz zamanla savaşıyoruz, zaman bizim için çok önemli. Girdik, aldık, hemen çıktık olması lazım bizim için. Kurcalayacağım, arayacağım falan... Bu benim işimi zorlaştırır, zamanımı kaybettirir”.

Sanal basın odasının gündeme gelme ihtimali bulunan olayları açıklama yoluna giden G8, “canlı organizasyonlarda, örneğin dünya kupası, sadece basının gireceği, günlük, anında veri ve fotoğraf alabileceği, şifreli bir site yapılıyor ama normalde yok” diyerek normal bir zamanda böyle bir ortamın kuruluşlar tarafından aktif bir biçimde kullanılmadığını belirtmiş, G9 ise yaygınlık kazandığı takdirde sanal basın odalarının basın mensupları için oldukça işlevsel olacağını şu şekilde dile getirmiştir:

Şu an o konuda bir aktiflik söz konusu değil, sitelere girdiğim zaman o alanın boş olduğunu veya o alanda benim kullanabileceğim bir materyal olmadığını görebiliyorum. Bu tabii ki işimizi zorlaştırıyor, bir tıkla haberlere ulaşabilirsek bizim için faydalı olur. Konya gibi bir şehirde bütün gazeteler buradan faydalanır (G9).

Yukarıdaki veriler, günümüzde medyayla ilişkiler sürecinin çok büyük bir oranda dijital ortamlar aracılığıyla gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte, daha önce de ifade edildiği gibi medyayla ilişkiler, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasında kurulan birtakım ilişkiler ortaya çıkarmaktadır. Bir sonraki başlıkta, Konya’daki basın mensuplarının bu ilişkiler ile ilgili olarak geliştirilmiş modellerin içerdiği varsayımlara ilişkin görüşleri yer almaktadır.

3.3.3. Gazetecilerin Perspektifinden Halkla İlişkiler Uygulayıcıları ve Gazeteciler Arasındaki İlişki Modelleri

Determinasyon tezi, yayımlanarak haber hâline gelmiş metinlerin ciddi bir kısmının halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından belirlendiği ve basın mensuplarının da yine halkla ilişkiler uygulayıcıları aracılığıyla kontrol altında tutulduğu fikrinden hareket etmektedir. Bu teze göre halkla ilişkiler

uygulayıcılarınca gönderilen içeriklerin, gazetelerin büyük bir bölümünü oluşturması gerektiği ifade edilebilir. Bu noktada katılımcılar ise birbirlerine oldukça uzak oranlar beyan etmiştir.

Haberlerin ne kadarının kaynağının halkla ilişkiler uygulayıcıları olduğu konusunda G2 ve G6, “%40 diyebilirim” cümlesiyle yarıdan daha düşük bir oran verirken G4, “onlar olmasa biz metne ulaşamayız, %70’i olabilir”, G8 ise “%80’lerde diyebilirim” sözlerini sarf ederek pratikte determinasyon tezinin içerdiği açıklamalara paralel bir durumun bulunduğunu ifade etmiştir.

Mevcut tablo noktasında G9, “gazetenin çoğunluğu bunlarla doluyor, %70’i diyebilirim. Kendi özel haberlerimiz de oluyor, onun dışında %70’lik bir kısmı kaplıyor” diyerek tıpkı G4 ve G8 gibi içeriğin büyük bir bölümünün halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından gönderilen metinlere dayandığını belirtirken G7, “o günün gündemine ve haber durumuna göre değişiyor” cümlesiyle ortada net ve statik bir durum olmadığını ifade etmiştir.

Halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri açısından ön plana çıkan bir diğer kavram, medyalaştırma tezidir ve bu teze göre determinasyon tezinin tam tersi bir durum söz konusudur. Bu doğrultuda bağımlı olan taraf halkla ilişkiler uygulayıcıları, bağımlı olunan taraf ise gazetecilerdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu bağımlılığın doğrudan değil, dolaylı bir şekilde, oluşturulan gündem aracılığıyla meydana gelmesidir.

Medyalaştırma tezi, halkla ilişkiler uygulayıcılarının mevcut gündeme uygun metinler kaleme alması, aksi takdirde basın mensuplarının karar haklarını bu metinleri yayımlamama yönünde kullanmasını gerektirmektedir. Bu noktada katılımcıların tümü, kendilerine ulaşan içerikleri değerlendirirken gündemin oldukça önemli bir kriter olduğunu belirtmiştir. Örneğin G4, “tabii, kesinlikle çok önemli” şeklinde görüş bildirirken G1, “o çok önemli, gündem dışı ise yayımlamıyoruz, konunun gündemle ilgili olması çok önemli” diyerek bu içeriklerden gündem dışı olanların haber hâline gelme olanağına sahip olmadığını ifade etmiştir. Bu konuyu detaylandırma yoluna giden G6 ise şu sözleri sarf etmiştir:

Tabii ki, çok dikkat ederiz, bizim için önemli bir konu. Aralık ayının ortasında kar yağarken gelen bir deniz turizmi haberinin bizim için bir faydası yok. Komik olur, gazeteye alamam. O yüzden zamanlama gerçekten çok önemli, markalar buna da dikkat etmeli (G6).

Aynı konuda benzer fikirlere sahip olan G9, “genelde gündemle alakalı konuları tercih ediyoruz. Gündem dışı olan konuları, gelen bültene baktığımız zaman ne alakası var diyebiliyorsunuz, inisiyatif olarak kullanmamayı tercih ediyorum” diyerek tıpkı G1 gibi gündem dışı içeriklerin değerlendirilmesi noktasında olumsuz bir tavır takındıklarını belirtmiş, gönderilen metinlerin durumuna ilişkin ise G7, “kurum ve çalışanlarına göre bu amaçtaki gayret biraz farklılık gösteriyor” cümlesiyle bu bağlamda kurum ve kuruluşlar arasında birtakım farklılıkların bulunduğunu ifade etmiştir.

Halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından kaleme alınan içeriklerde gündemle uyumlu olması bakımından bir çaba olup olmadığı konusunda G9, “hem gündemi düşünerek hem de bugün de bu haberi verelim deyip gönderdikleri oluyor” cümlesiyle zaman zaman olumlu, zaman zaman da olumsuz bir tablonun ortaya çıkabildiğini belirtmiştir. Bu bağlamda G8, “asgari ücret konuşuluyorsa sendikalar bu gündemle ilgili toplantılar yapıyor, basın açıklamaları yapıyor, basın bültenleri gönderiyor” diyerek sadece metinlerin değil, bu metinleri gönderen kurum ve kuruluşların da gündem doğrultusunda değişiklik gösterebildiğini ifade ederken G1, “genelde gündemle uyumlu geliyor metinler, gündem dışı gelen bir metin çok olmuyor. Örnek vereyim; maden kazası vardır ama adam sana konser haberi atmıştır, biz o haberi giremeyiz, biz onu

yayımlamayız. Genelde dikkat ediyorlar, gündemin dışına çıkmıyorlar” sözlerini sarf ederek bu noktada bir hassasiyetin de bulunduğunu gözler önüne sermiştir.

Gönderilen içeriklerin gündemle uyumlu olmasının önemini vurgulayan ancak ihtiyaç hâlinde gündem dışı metinlerden de yararlanabildiklerini belirten G11, “eğer ki haber kıtlığı yaşıyorsam gündemle alakalı olmasa da kullanıyorum ama gündemle uyumlu olması benim için önemli. Bize genelde gündeme uygun bültenler gönderiyorlar” diyerek G1 ile paralel biçimde, kendilerine ulaşan içerikler noktasında kayda değer problemlerin yaşanmadığını ifade etmiştir. Son olarak tüm katılımcılar gibi metinlerin gündeme uygunluğunun ne denli kritik olduğu üzerinde duran ve bu bağlamda halkla ilişkiler uygulayıcılarının çeşitli eksiklikleri bulunduğunu dile getiren G5, bu konudaki eleştirilerini şu şekilde ortaya koymuştur:

Bir kurum gündemden kopuk hareket ediyorsa o kurum, bana göre çok başarılı bir kurum değildir. Dolayısıyla çok dikkate alınması gereken bir kurum da olmaz, basın açısından. Biz haber yaparken mecburen gündeme uygun hareket etmek zorundayız. O açıdan tabii ki buna çok dikkat ediyoruz, özen gösteriyoruz. Gündem dışı açıklamaları çok yerinde bulmuyoruz. Türkiye’de gündeme stratejik bir cevap verme noktasında çok büyük sıkıntılar var, bu Konya’da had safhada. Bu da hem basının hem de kurum ve kuruluşların etkisini azaltıyor, o hassasiyet maalesef zayıf (G5).

Halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modellerinden bir diğeri olan karşılıklı bağımlılık modeli, bağımlılığa her iki tarafın da sahip olduğu görüşünü içermesiyle determinasyon tezi ve medyalştırma tezinden ayrılmaktadır.

Karşılıklı bağımlılık modeli, doğal olarak, karşılıklı bir etkilenme sürecini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların tamamına yakını, söz konusu hem bağımlılık hem de bu bağımlılık neticesinde kurulan ilişki ve iletişim sonucunda ortaya çıkan etkiler noktasında, doğrulayıcı fikirler beyan etmiştir. Örneğin G9, “tabii, kesinlikle. Bu bir zincir, zincirin bir parçası olmadığı zaman diğerlerinin hiçbir önemi kalmıyor” diyerek halkla ilişkiler uygulayıcıları olmaksızın gazetecilerin, gazeteciler olmaksızın da halkla ilişkiler uygulayıcılarının herhangi bir değerinin kalmayacağını ifade etmiştir.

Karşılıklı bağımlılık modelinin içerdiği açıklamalara ilişkin G7, “sonuçta bu karşılıklı bir iletişim ve etkilenme ister istemez oluyor” cümlesiyle her iki tarafın da birbirini etkilemesinin kaçınılmaz bir görünüm sergilediğini belirtmiştir.

Medyayla ilişkiler sürecinin hem halkla ilişkiler uygulayıcıları hem de gazeteciler açısından olumlu sonuçlar doğurduğunu düşünen G6, bu olumlu sonuçları “onun reklamı oluyor benimle iletişimi iyi olduğu için, ben de gazeteme manşet haber bulmuş oluyorum” diyerek oldukça net bir şekilde gözler önüne sermiştir. G6 ile benzer fikirler taşıyan G1 ise mevcut tabloyu şöyle ifade etme yoluna gitmiştir:

Mesela biz haber için bir yeri arıyoruz, diyoruz ki biz röportaj yapacağız, bize röportaj ayarlayın. Tamam diyor, zamanı ayarlıyor, gidiyoruz, röportaj yapıyoruz veya konuyla ilgili bir yazı istiyoruz, onu ayarlıyor. O da bazen bize diyor ki bu konuyla ilgili bir haberimiz var, yayımlar mısın, biraz geniş girebilir misin, manşetten verebilir misin? İmkânım varsa, tabii. Hep böyle bir ikili ilişkimiz ve birbirimize ihtiyacımız var yani (G1).

Karşılıklı bağımlılık modeli noktasında öteki katılımcılarla uyuşmayan, aykırı bir görüş dile getiren G3, “çok fazla ihtiyaç duyduğumuz söylenemez, bizim haber kaynaklarımız daha farklı. Bize gelen bültenler değerlendiriliyor, süzgeçten geçiriliyor, elemekten geçtikten sonra ancak yayımlanıyor. Burada daha çok sanki onlar bize ihtiyaç duyuyor gibi bir durum söz konusu” cümleleriyle yalnızca halkla ilişkiler uygulayıcılarının gazetecilere bağımlı olduğunu ifade ederken G4, “mutlaka, bir süre sonra arkadaş

oluyorsunuz zaten” diyerek diğer basın mensuplarına daha yakın bir düşünceye sahip olduğunu belirtmiştir. Son olarak G5, bu konuda şu sözleri sarf etmiştir:

Birlikte çalışıyoruz zaten, biz onları iş ortağımız olarak görüyoruz. Neticede biz bugün Büyükşehir Belediyesi’ne veya diğer belediyelere gittiğimiz zaman gidip de başkanla görüşmüyoruz veya gidip bir daire başkanıyla görüşmüyoruz. Orada bir basın birimi var, gidiyoruz, derdimizi anlatıyoruz, onlar bize bilgi veriyor veya veremiyor, onun da gerekçelerini anlatıyor. Dolayısıyla böyle sağlıklı bir ilişkiyle bu haber süreci yürümüş oluyor (G5).

Halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modellerinden dördüncüsü, siyam ikizleri modelidir. Siyam ikizleri modeli, en basit anlatımla, halkla ilişkiler uygulayıcılarının gazeteciler, gazetecilerin de halkla ilişkiler uygulayıcıları olmadığı takdirde işlerini sürdürme olanağının bulunmadığı bir tabloya gönderme yapmaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir detay, söz konusu sürecin bir zorunluluk değil, memnuniyet temelinde hayata geçmesidir. Buna göre denilebilir ki siyam ikizleri modeline göre her iki taraf da kurulan ilişki ve iletişim neticesinde tatmin olmakta ve birtakım yararlar sağlamaktadır.

Katılımcıların tamamına yakını, siyam ikizleri modelinin içerdiği açıklamalar ile uyumlu fikirler öne sürmüştür. Karşılıklı bağımlılık modelinde olduğu gibi siyam ikizleri modeli noktasında da sadece G3, karşıt bir görüş belirtmiş ve “bizim reklam talebimiz olur, onlar bunu karşılamıyor ya da biz haberi girmedik, kullanmadığımız için onların beklentileri, talepleri doğal olarak karşılanmıyor” diyerek medyayla ilişkiler sürecinde ne halkla ilişkiler uygulayıcıları ne de gazeteciler açısından herhangi bir olumlu sonucun ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Medyayla ilişkiler bakımından karşılıklı memnuniyet durumuna ilişkin G7, “evet, sağlıyor”, G8 ise “çoğu zaman oluyor” şeklinde görüş bildirmiştir. Bu bağlamda G1, “tabii ki bu ikili ilişkilerde memnuniyet var” cümlesiyle G7 ve G8 ile benzer düşüncelere sahip olduğunu gözler önüne sererken söz konusu karşılıklı memnuniyetin neden ve nasıl ortaya çıktığını detaylandırma yoluna giden G6, bu noktadaki fikirlerini paylaşırken aşağıdaki ifadelere yer vermiştir:

Karşılıklı memnuniyet tabii ki ortaya çıkıyor hatta çıkar ilişkisi de oluyor. Bir süre sonra biz reklam talep edebiliyoruz; reklamcı arkadaşlarımız o haberle birlikte firmaya gidiyor, bizim gazete size destek veriyor, şöyle de bir projemiz var, bir değerlendirir misiniz diye teklif dosyası bırakıyor. Atıyorum, eğitimle ilgili bir dergi yaptığımızda öncelikli olarak haberini yaptığımız eğitim kuruluşlarına teklif dosyası göndeririz, onlar da öncelikli olarak haberinin yayımlandığı gazeteleri tercih ediyorlar. Sonra biz dergimizi çıkartıyoruz, bir daha haber alıyoruz onlardan. Böyle bir ünsiyet oluşuyor, akrabalık ilişkisi gibi, sürekli devam eden bir ilişki oluyor (G6).

Halkla ilişkiler uygulayıcılarının gazeteciler, gazetecilerin de halkla ilişkiler uygulayıcıları için vazgeçilmez olduğunu savunan G4, bu konudaki görüşlerini “tabii, iki tarafın da faydası olur. Biz gazete olarak haberlerimizi ulaştırmış oluruz, onlar da kendi haberlerini halkla buluşturur. Biz onlar için vazgeçilmeziz, onlar da bizim için vazgeçilmezdir aslında” cümleleriyle belirtmiştir. Benzer biçimde G2, “çok olumsuz bir şey ortaya çıkmıyor, genelde olumlu şeyler ortaya çıkıyor” diyerek katılımcıların çoğunun fikrini paylaştığını gözler önüne sererken G11, “halkla ilişkiler biriminde çalışan arkadaşların basın kuruluşlarıyla olan diyalogu önemli, haberini yaparken bu yakınlığı dikkate alıyoruz” sözlerini sarf ederek bu bağlamda ikili ilişkilerin önemine dikkat çekmiş, aynı noktayı vurgulayan G5 ise düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Bu ilişkileri yürütürken biraz da kişisel ilişkiler ön plana çıkıyor. Onların sevmediği gazeteci var mıdır, vardır. Dolayısıyla sevmedikleri bir gazeteciye istediği tüm bilgileri vermek zorunda değiller. Mesela off the record bilgi, yazmayacağını bildiği için bana verebilir ama güvenmediği bir basın, sevmediği bir basın veya karşı görüşten olduğunu düşündüğü bir basın varsa o basına vermeyebilir (G5).

Halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modellerinden sonuncusunu oluşturan bilgi sübvansiyonu modeline göre halkla ilişkiler uygulayıcıları, hem çalıştığı medya kuruluşunun kâr etmesine yardımcı olmak için daha fazla haber kaleme almak hem de yine aynı amaçla bu haberlerin masraflarını düşürmek zorunda bırakılan basın mensuplarına bilgi sübvansiyonları sağlamaktadır.

Katılımcıların tümü, bilgi sübvansiyonu modelinin içerdiği tabloya paralel bir durumun mevcut olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda G5, “özel haber yapan her gazete, her gün kurumların basın birimlerini arayarak bilgi istiyordur” diyerek özel haber kavramının bu sübvansiyonlara ilişkin talep açısından büyük bir önem gösterdiğini belirtmiştir. Aynı noktaya dikkat çeken G7, “evet, oluyor. Özellikle özel konularda yapılacak haberlerde karşılıklı iletişim çok önemli”, G8 ise “tabii, oluyor. Bizim özel haber dediğimiz bir şey var. Bir konu hakkında görüş alabiliyoruz, bilgi alabiliyoruz, veri alabiliyoruz” sözlerini sarf ederken G4, “evet, oluyor. Mesela yeni bir yer açılmıştır, deriz ki biz bunu özel haber yapalım. Deriz ki geleceğiz, hem orayı tanımak istiyoruz hem o tesisi görmek istiyoruz hem sizinle röportaj yapmak istiyoruz. Mutlaka iletişim kuruyoruz” cümleleriyle bu süreci detaylandırma yoluna gitmiştir. Son olarak G4 ile benzer bir tercihte bulunan G6, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

Bazen bir marka ya da bir ürünle ilgili haber ihtiyacımız olur, gündeme getirmek isteriz. Biz şöyle bir haber yapacağız, siz bilgi verir misiniz diye önce halkla ilişkilerden sorumlu arkadaşımızı ararız, o yardımcı olursa haberi yaparız. Otomotivde ÖTV’de bir düzenleme olmayacak ama matrah düzenlemesi olacak diye bir bilgi verdi bakan. Şimdi Konya’da bir galerici bulmam gerekiyor, otomobil piyasası nasıl etkilenir, Konya’da fiyatlar düşer mi, müşteri pastası artar mı diye (G6).

Bilgi sübvansiyonu modelinin, daha önce de ifade edildiği gibi, determinasyon tezinden farklılaştığı boyutunu, gazetecilerin halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından gönderilen metinlere ilişkin ihtiyacı oluşturmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki bilgi sübvansiyonu modeli açısından dile getirilen görüşler, determinasyon tezine de bir dayanak olmaktadır ancak bu noktada üzerinde durulması gereken kritik bir detay, basın mensuplarının halkla ilişkiler uygulayıcılarınca sağlanan bilgi sübvansiyonlarına yönelik talebinin devam etmesinin, bu sübvansiyonların kalitesine bağlı olduğudur. Bu bağlamda, “halkla ilişkiler görevlisinin, uzmanının mutlaka gazetecilerin neye dikkat ettiğini bilmesi lazım. Gazetecilerin çalışma şartlarını, gazetecilikte kullanılan metinlerin daha temiz, daha düzgün bir Türkçeyle yazılması gerektiğini bilmesi lazım. Ayrıca, haberde gereken unsurları da bilmesi lazım” (G1) cümleleri önem göstermektedir çünkü halkla ilişkiler uygulayıcılarının, bu talebi karşılayabildiği sürece kuruluşun haber hâline gelmesini başarabileceği belirtilebilir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çalışmanın birinci bölümünde önemi açıklanan medyayla ilişkiler açısından Konya’da faaliyet yürüten halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından hayata geçirilen uygulamaların başarısının saptanabilmesi ve halkla ilişkiler uygulayıcılarına yönelik yerel basındaki algı ve değerlendirmelerin tespit edilebilmesi amacını taşıyan araştırma kapsamında, yine Konya’da, halkla ilişkiler uygulayıcıları ile ilişki ve iletişim sürecinden sorumlu olan gazetecilerle 24 Ekim 2022 ile 8 Aralık 2022 tarihleri arasında birtakım görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen araştırma neticesinde Konya'da faaliyet yürüten gazetecilerin, oldukça sık bir şekilde basın bülteni/bildirisi aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada katılımcılar tarafından ifade edilen sayılar, günlük otuzu bulabilmektedir. Basın bültenleri/bildirileri açısından yapılan yanırlar arasında ise uygun olmayan bir zamanda paylaşılması, metnin haberleştirilmeden gönderilmesi ve gereğinden uzun olması, imla hataları, odak problemleri ve kalitesiz görsellerin iletilmesi gibi ögeler yer almaktadır.

Çalışma sonucunda basın makalesinin, Konya'daki gazetecilerin sıklıkla muhatap olduğu araç ve teknikler arasında bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu noktada basın makalesini hiç almadıklarını belirten ya da kendilerine basın makalesinin nadiren ulaştığını ifade eden kişiler, çoğunluğu oluşturmaktadır. Basın makaleleri açısından yapılan yanırlar bağlamında ise basın mensuplarının bu tür içeriklerle pek karşılaşmıyor olması nedeniyle tek bir katılımcı tarafından beyan edilen görüşlerden hareketle, düz metin olarak iletilmesi ve görsel bakımından yaşanan sorunlar ve benzeri ögeler söz konusu olmaktadır.

Basına yönelik organizasyon kavramı, basın konferansını/toplantısını, basın resepsiyonunu ve basın gezisini bünyesinde barındırmaktadır. Gerçekleştirilen araştırma neticesinde, her şeyden önce, bu organizasyon türlerinin düzenlenme sıklığı açısından birbirlerinden farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin katılımcılara göre Konya'da, basın konferansına/toplantısına oldukça yoğun bir şekilde başvurulurken basın resepsiyonu neredeyse sadece millî bayramlarda, basın gezisi ise nadiren gündeme gelmektedir.

Düzenlenme sıklığı gibi, yapılan yanırlar da basına yönelik organizasyonların türleri açısından birtakım farklılıklar göstermektedir. Örneğin basın konferansı/toplantısı bağlamında soru alınmamasına, basın resepsiyonu bakımından davetiyelerde iyelik eklerinin kullanılmasına ve basın gezisi temelinde konunun dışına çıkılması, süreye dikkat edilmemesi ve benzeri ögelere bu yanırlar arasında yer verilebilir.

Basına yönelik organizasyonların ardından gazetecilere dağıtılan basın dosyaları konusunda katılımcılar tarafından ifade edilen görüşler, büyük bir değişiklik göstermekte ve bu noktadaki sorulara net bir cevap verilebilmesini son derece zorlaştırmaktadır. Örneğin basın mensuplarının bir kısmı, basın dosyalarının oldukça gerekli olduğunu vurgularken bir kısmı, çeşitli nedenlerden ötürü bu dosyalara şiddetle karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte, basın dosyalarının basılı değil, flaşla paylaşılmasının önemi üzerinde duran kişilerin de bulunduğu belirtilebilir.

Çalışma sonucunda Konya'da faaliyet yürüten gazetecilerin, son derece sık bir şekilde elektronik posta (e-posta) aldığı, ayrıca katılımcıların, e-postayı kendileri için birincil iletişim aracı olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir. E-postalar açısından yapılan yanırlar ise görsel noktasında ortaya çıkan problemler, hem yazım hem de gönderim aşamasında meydana gelen birtakım hatalar, içerik ve bilgi eksiklikleri, metinlerin çok uzun olması, kurumsal kimlik unsurları bakımından yaşanan zayıflıklar gibi ögelerden oluşmaktadır.

Gerçekleştirilen araştırma neticesinde Konya'daki gazetecilerin, kuruluşların kurumsal web sitelerinden yoğun biçimde yararlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada ön plana, haber ihtiyacını giderebilmek ve çeşitli bilgilere erişebilmek gibi amaçlar çıkmaktadır. Katılımcılara göre bu açıdan yapılan yanırlar arasında ise kurumsal web sitelerinin karmaşık ve düzensiz bir görünüm sergilemesi, yetersiz ya da kalitesiz görseller içermesi ve birtakım teknik problemlerinin söz konusu olması, ayrıca bünyesinde şeffaflık ve güncelleme bakımından kimi sorunlar barındırması ve benzeri ögeler bulunmaktadır.

Çalışma sonucunda Konya'da faaliyet yürüten gazetecilerin, sanal basın odalarından nadiren yararlanabildiği çünkü son derece az sayıda kuruluşun bu ortama sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar, sanal basın odaları açısından yapılan yanırlar arasında ise güncelliğinin bulunmaması, haber üretiminde kullanılabilecek materyaller barındırmaması ve düzensiz olması gibi ögelere yer vermektedir.

Gerçekleştirilen araştırma neticesinde Konya'daki gazetecilerin, yayımlanan haberler arasında kaynağı halkla ilişkiler uygulayıcıları olan metinlerin oranına ilişkin ifade ettiği sayıların %20'den %80'e kadar değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda içeriğin belirlenmesi sürecinde halkla ilişkiler uygulayıcılarının rolü bakımından katılımcılar nezdinde bir fikir birliği bulunmadığı, bu rolün ilgili medya kuruluşlarına göre farklılaştığı belirtilebilir.

Çalışma sonucunda Konya'da faaliyet yürüten gazetecilerin, halkla ilişkiler uygulayıcılarınca kendilerine gönderilen metinlerin haber hâline gelip gelmeyeceğine karar verirken içeriğin gündeme uygun olması konusunda son derece özenli davrandığı tespit edilmiştir. Katılımcılar açısından bu metinlerin böyle bir hassasiyet barındırıp barındırmadığı noktasında ise net bir durumun olmadığı ve bu tablonun değişkenlik gösterdiği ifade edilebilir.

Gerçekleştirilen araştırma neticesinde Konya'daki gazetecilerin, hem halkla ilişkiler uygulayıcılarının basın mensuplarına hem de basın mensuplarının halkla ilişkiler uygulayıcılarına ihtiyaç duyduğu konusunda geniş bir kabule sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların, halkla ilişkiler uygulayıcıları olmaksızın kendi çalışmalarının da sekteye uğrayacağını düşündüğü ve bu nedenle karşılıklı bir etkinin ortaya çıkmasını kaçınılmaz olarak değerlendirdiği belirtilebilir.

Çalışma sonucunda Konya'da faaliyet yürüten gazetecilerin, halkla ilişkiler uygulayıcılarının basın mensuplarına, buna paralel olarak basın mensuplarının da halkla ilişkiler uygulayıcılarına yarar sağladığına inandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların çoğunun, medyayla ilişkiler sürecinin her iki taraf için de nihayetinde bir memnuniyet ortaya çıkardığı fikrini taşıdığı ifade edilebilir.

Gerçekleştirilen araştırma neticesinde Konya'daki gazetecilerin, sıklıkla halkla ilişkiler uygulayıcılarından birtakım içerikler talep ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca basın mensuplarının bu bağlamda kimi sebepler nedeniyle ihtiyaç hâlinde olduğu ve bazı isteklerinin bulunduğu, bu noktada ise “özel haber” kavramının ön plana çıktığı belirtilebilir.

Çalışma sonucunda Konya'da faaliyet yürüten gazetecilerin, halkla ilişkiler uygulayıcılarını genellikle olumlu bir biçimde değerlendirdiği ancak önemli olarak gördükleri noktalarda yapılan hatalar da giderildiği takdirde daha pozitif bir iklimin yaratılabileceğini düşündüğü tespit edilmiştir. Basın mensuplarının söz konusu hataların ortadan kaldırılması açısından getirdiği öneriler arasında ise metinlerin düzgün bir Türkçeye haber formatında kaleme alınarak zamanında gönderilmesi, davetiyelerde gerekli bilgilere yer verilmesi ve basına yönelik organizasyonların süresine dikkat edilmesi, e-postaların doğru kişiye ve uygun bir şekilde iletilmesi, kurumsal web sitelerinin ve sanal basın odalarının düzenli, şeffaf ve güncel tutulması gibi öğeler bulunmaktadır.

Gerçekleştirilen araştırma neticesinde halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından hem geleneksel mecralarda hem de dijital ortamlarda medyayla ilişkiler sürecinde yararlanılan araç ve tekniklerin, gazeteciler açısından da son derece kritik bir noktada bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte kullanımı esnasında yapılan bazı hataların, bu araç ve tekniklerin haber hâline gelmesi bakımından basın mensupları nezdinde olumlu bir biçimde değerlendirilmesini zorlaştırabildiği saptanmıştır.

Çalışma sonucunda, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasındaki ilişki modelleri bağlamında, Konya'daki basın mensupları açısından daha yoğun olarak bilgi sübvansiyonu modelinin izlerinin görüldüğü tespit edilmiştir. Buradan hareketle Konya'daki gazetecilerin, hazırlanan haberlerin sayısını yükseltmek ancak bununla birlikte masrafları da düşürmek için birtakım baskılar hissettiği ve çareyi halkla ilişkiler uygulayıcılarından içerik talep etmekte bulduğu ifade edilebilir.

Tüm bu açıklamalar neticesinde halkla ilişkiler uygulayıcılarının, geleneksel mecralarda medyayla ilişkiler bağlamında, bir basın bülteni/bildirisi ya da basın makalesi kaleme alırken ve bir basına yönelik organizasyon düzenlerken azami ölçüde dikkat göstererek söz konusu yanlışları sergilemekten kaçınması, çalışmanın ilk önerisini meydana getirmektedir.

Çalışmanın ikinci önerisine göre halkla ilişkiler uygulayıcılarının, dijital ortamlarda medyayla ilişkiler bağlamında, bir elektronik posta (e-posta) oluştururken ve gönderirken son derece özenli davranması, ilgili metni doğru kişiye, doğru bir şekilde ve zamanda ulaştırması gerekmektedir. Bununla birlikte, halkla ilişkiler uygulayıcılarının kurumsal web sitesini ve sanal basın odasını mümkün olduğunca düzenli bir hâle getirmesinin ve güncel tutmasının, ayrıca haber üretimi için ihtiyaç duyulabilecek görsel ve yazılı materyalleri bu kanallardan gazetecilere sağlamasının oldukça önemli bir görünüm sergilediği ifade edilebilir.

Yapılan araştırma, daha önce de ifade edildiği gibi, sadece basın mensuplarını kapsamaktadır. Buna göre çalışmanın son önerisinin, medyayla ilişkiler konusundaki incelemelerin sayısının artırılması ve bunların hem halkla ilişkiler uygulayıcılarına hem de gazetecilere yönelik olarak planlanması ve uygulanması olduğu belirtilebilir.

Kaynakça

- Akbulut, D. (2016). Halkla ilişkiler ve gazetecilik sektörleri ilişkisi bağlamında haber kaynağı olarak basın bültenleri. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 1–24.
- Alfonso, G.-H., & Miguel, R. de V. (2006). Trends in online media relations: Webbased corporate press rooms in leading international companies. *Public Relations Review*, 32(3), 267–275.
- Alikılıç, Ö. A. (2011). *Halkla ilişkiler 2.0: Sosyal medyada yeni paydaşlar, yeni teknikler*. Efil.
- Aydede, C. (2004). *Profesyonel bir ilişki: Medya ve halkla ilişkiler*. Rota.
- Bakırcı, Ç. M. (2011). *Ortak yaşam (simbiyoz) nedir ve nasıl evrimleşmiştir?* 12 Temmuz 2022 tarihinde <https://evrimagaci.org/ortak-yasam-simbiyoz-nedir-ve-nasil-evrimlesmistir-84> adresinden erişildi.
- Bentele, G., & Nothhaft, H. (2008). The intereffication model: Theoretical discussions and empirical research. A. Zerfass, B. van Ruler, - K. Sriramesh (Ed), *Public relations research: European and international perspectives and innovations* içinde (s. 33–47). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Biber, A. (2007). *Halkla ilişkilerde temel kavramlar*. Nobel.
- Bland, M., Theaker, A., - Wragg, D. (2005). *Effective media relations: How to get results*. Kogan Page
- Budak, G., & Budak, G. (2010). *İmaj mühendisliği vizyonundan halkla ilişkiler*. Barış.
- Campbell, R., Martin, C. R., - Fabos, B. (2012). *Media - culture: An introduction to mass communication*. Bedford/St. Martin's.
- Canöz, K., & Canöz, N. (2020). *Halkla ilişkiler*. Palet.
- Cohen, B. C. (1993). *The press and foreign policy*. Institute of Governmental Studies.
- Curtin, P. A. (1999). Reevaluating public relations information subsidies: Market- driven journalism and agenda-building theory and practice. *Journal of Public Relations Research*, 11(1), 53–90.
- Çamdereli, M. (2000). *Ana çizgileriyle halkla ilişkiler*. Çizgi.

- Çöklü, Y. E. (2004). *Halkla ilişkilerde medya yönetimi: Yeni iletişim teknolojileriyle*. Set-Systems.
- Davis, A. (2003). Promotional times: The growth of public relations. S. Cottle (Ed.), *News, public relations and power* içinde (s. 27–42). Sage.
- Deutsch, K. W. (1952). On communication models in the social sciences. *The Public Opinion Quarterly*, 16(3), 356–380.
- DiCicco-Bloom, B., & Crabtree, B. F. (2006). The qualitative research interview. *Medical Education*, 40(4), 314–321.
- Duğan, Ö. (2019). *Gelenekselden sosyal medyaya halkla ilişkiler yazarlığı*. Literatürk.
- Duke, S. (2002). Wired science: Use of world wide web and e-mail in science public relations. *Public Relations Review*, 28(3), 311–324.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist metodoloji ve ötesi: Araştırma tasarımları, niteliksel ve istatistiksel yöntemler*. Erk.
- Erdoğan, İ., & Alemdar, K. (2010). *Öteki kuram: Kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi*. Erk.
- Ertekin, Y. (1986). *Halkla ilişkiler*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Esrock, S. L., & Leichty, G. B. (1999). Corporate world wide web pages: Serving the news media and other publics. *Journalism - Mass Communication Quarterly*, 76(3), 456–467.
- Evans, T. (2010). We are all in pr now. *British Journalism Review*, 21(2), 31–36.
- Fröhlich, R. (2008). Political public relations: Research on its success and its influence on german media coverage. A. Zerfass, B. van Ruler, - K. Sriramesh (Ed.), *Public relations research: European and international perspectives and innovations* içinde (s. 193–204). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Gandy, O. H. (1982). *Beyond agenda setting: Information subsidies and public policy*. Ablex.
- Gazete ilk sayfaları - Basın ilan kurumu - İlan bilgi sistemi*. 22 Şubat 2023 tarihinde <https://gazete.bik.gov.tr/Uygulamalar/GazeteIlkSayfalar?kapsam=yerel-il=62> adresinden erişildi.
- Göksel, A. B. (1990). *Halkla ilişkiler*. Tanık.
- Göksel, A. B., & Yurdakul, N. B. (2002). *Temel halkla ilişkiler bilgileri*. Ege Üniversitesi.
- Güngör, N. (2020). *İletişim: Kuramlar ve yaklaşımlar*. Siyasal.
- Gürüz, D. (2010). *Halkla ilişkiler teknikleri*. Ege Üniversitesi.
- Hennink, M., & Kaiser, B. N. (2022). Sample sizes for saturation in qualitative research: A systematic review of empirical tests. *Social Science - Medicine*, 292(114523).
- Hill, L. N., & White, C. (2000). Public relations practitioners' perception of the world wide web as a communications tool. *Public Relations Review*, 26(1), 31–51.
- Holtz, S. (2002). *Public relations on the net: Winning strategies to inform and influence the media, the investment community, the government, the public, and more!* AmaCom.
- Ihlen, Ø., & Pallas, J. (2014). Mediatization of corporations. K. Lundby (Ed.), *Mediatization of communication* içinde (s. 423–441). De Gruyter Mouton.

- Jefkins, F. (1995). *Public relations techniques*. Butterworth-Heinemann.
- Jo, S. (2003). The portrayal of public relations in the news media. *Mass Communication and Society*, 6(4), 397–411.
- Kalender, A. (2008). Halkla ilişkiler: Kavramlar, tanımlar ve uygulama alanları. A. Kalender - M. Fidan (Ed.), *Halkla ilişkiler içinde* (s. 11–47). Tablet.
- Kazancı, M. (2013). *Kamuda ve özel kesimde halkla ilişkiler*. Turhan.
- Kent, M. L., & Taylor, M. (2002). Toward a dialogic theory of public relations. *Public Relations Review*, 28(1), 21–37.
- Kent, M. L., & Taylor, M. (2003). Maximizing media relations: A web site checklist. *Public Relations Quarterly*, 48(1), 14–18.
- Kohl, S. (2000). *Getting attention: Leading-edge lessons for publicity and marketing*. Butterworth-Heinemann.
- Lang, K., & Lang, G. E. (1981). The mass media and voting. M. Janowitz - P. M. Hirsch (Ed.), *Reader in public opinion and mass communication içinde* (s. 327–340). The Free Press.
- Lattimore, D., Baskin, O., Heiman, S. T., - Toth, E. L. (2012). *Public relations: The profession and the practice*. McGraw-Hill.
- Macnamara, J. (2009). *Journalism and pr: beyond myths and stereotypes to transparency and management in the public interest*. 20 Mart 2023 tarihinde https://www.academia.edu/830291/Journalism_and_PR_Beyond_Myths_and_Stereotypes_to_Transparency_and_Management_in_the_Public_Interest adresinden erişildi.
- Macnamara, J. (2014). Journalism–pr relations revisited: The good news, the bad news, and insights into tomorrow’s news. *Public Relations Review*, 40(5), 739–750.
- Marken, G. A. (1995). Getting the most from your presence in cyberspace. *Public Relations Quarterly*, 40(3), 36–37.
- Marken, G. A. (1998). The internet and the web: The two-way public relations highway. *Public Relations Quarterly*, 43(1), 31–33.
- Okay, A., & Okay, A. (2015). *Halkla ilişkiler ve medya*. Derin.
- Okay, A., & Okay, A. (2018). *Halkla ilişkiler: Kavram, strateji ve uygulamaları*. Der.
- Oktay, M. (1996). *Halkla ilişkiler mesleğinin iletişim yöntem ve araçları*. Der.
- Öksüz, B., & Özel, E. K. (2015). Gazeteciler ve halkla ilişkiler uygulamacıları arasındaki gergin ilişkinin kodları: Gazeteciler ve halkla ilişkiler uygulamacıları üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim Dergisi*, 9(1), 22–54.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research - evaluation methods*. Sage.
- Peltekoğlu, F. B. (2014). *Halkla ilişkiler nedir?* Beta.
- Qu, S. Q., & Dumay, J. (2011). The qualitative research interview. *Qualitative Research in Accounting - Management*, 8(3), 238–264.

- Ragas, M. W. (2012). Issue and stakeholder intercandidate agenda setting among corporate information subsidies. *Journalism - Mass Communication Quarterly*, 89(1), 91–111.
- Sayımer, İ. (2008). *Sanal ortamda halkla ilişkiler*. Beta.
- Scott, D. M. (2022). *The new rules of marketing - pr: How to use content marketing, podcasting, social media, ai, live video, and newsjacking to reach buyers directly*. John Wiley - Sons.
- Seitel, F. P. (2017). *The practice of public relations*. Pearson Education.
- Shin, J.-H., & Cameron, G. T. (2005). Different sides of the same coin: Mixed views of public relations practitioners and journalists for strategic conflict management. *Journalism - Mass Communication Quarterly*, 82(2), 318–338.
- Stanev, V. (2011). Mass media vs pr: Interaction or conflict of interests? *Trakia Journal of Sciences*, 9(3), 161–168.
- Stewart, C. J., & Cash, W. B. (2018). *Interviewing: Principles and practices*. McGraw-Hill Education.
- Stewart, S. (2004). *Media training 101: A guide to meeting the press*. John Wiley - Sons.
- Strauss, A., - Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Sage.
- Şahin, Ç. (2010a). Veri toplama teknikleri. R. Y. Kıncal (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (s. 121–179). Nobel.
- Şahin, Ç. (2010b). Verilerin analizi. R. Y. Kıncal (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (s. 181–217). Nobel.
- Tarhan, A. (2007). Halkla ilişkilerde tanıma ve tanıtma aracı olarak internet: Belediyelerin web sayfaları üzerine bir analiz. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(4), 75–95.
- Tarhan, A. (2013). Halkla ilişkilerde medyayla ilişkiler: Medya çalışanlarının görüşleri üzerine bir saha araştırması. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 8(2), 226–251.
- Tarhan, A. (2014). Medyayla ilişkilerde kurumsal web sayfalarının kullanımı: Halkla ilişkiler odaklı bir değerlendirme. *Selçuk İletişim Dergisi*, 8(2), 61–89.
- Theaker, A. (2006). *Halkla ilişkilerin el kitabı* (M. Yaz (Çev.)). MediaCat.
- Tortop, N. (1993). *Halkla ilişkiler*. Yargı.
- Ülger, B. (2003). *İşletmelerde iletişim ve halkla ilişkiler: The big business*. Der.
- Üzün, C. (1995). *Kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve halkla ilişkiler*. Yenyol.
- Verčič, D., & Verčič, A. T. (2016). The new publicity: From reflexive to reflective mediatization. *Public Relations Review*, 42(4), 493–498.
- Verhoeven, P. (2016). The co-production of business news and its effects: The corporate framing mediated-moderation model. *Public Relations Review*, 42(4), 509–521.
- Wehmeier, S. (2008). Intereffication approach in public relations. W. Donsbach (Ed.), *The international encyclopedia of communication içinde* (s. 2354–2358). Blackwell.
- Wells, B., & Spinks, N. (1999). Media relations: Powerful tools for achieving service quality. *Managing*

Service Quality: An International Journal, 9(4), 246–256.

White, C., & Raman, N. (1999). The world wide web as a public relations medium: The use of research, planning, and evaluation in web site development. *Public Relations Review*, 25(4), 405–419.

Wilcox, D. L. (2005). *Public relations writing and media techniques*. Pearson Education.

Yayınoğlu, P. E. (2013). *Gazetecilik ve halkla ilişkiler mesleği: Mücadele mi, iş birliği mi?* Türkmen.

Yıldırım, A., - Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.

Zerfass, A., Verčič, D., & Wiesenberg, M. (2016). The dawn of a new golden age for media relations?: How pr professionals interact with the mass media and use new collaboration practices. *Public Relations Review*, 42(4), 499–508.

Zikmund, W. G., & d'Amico, M. (2002). *Effective marketing: Creating and keeping customers in an e-commerce world*. South-Western.

Zoch, L. M., & Molleda, J.-C. (2006). Building a theoretical model of media relations using framing, information subsidies, and agenda-building. C. Botan - V. Hazleton (Ed.), *Public relations theory II* içinde (s. 279–309). Lawrence Erlbaum Associates.

Güvercin Destanı'nın Bavyera Eyalet Kütüphanesinde Bulunan Farklı Bir Kopyası

A Different Copy of the Pigeon Epic found in the Bavarian State Library

Okan Celal GÜNGÖR*
Beytullah BEKAR**

Öz

Manzum halk hikâyelerinin Türk edebiyatında geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Şekil olarak divan şiirine özgü özelliklerin ön plana çıktığı bu türde dini-tasavvufi, ahlakî, konuların olağanüstülüklerle örülerek işlendiği görülür. İslamiyet'e geçişle ortaya çıkan bu eserler, özellikle Türklerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte yaygınlaşmıştır. Halka şiir yoluyla İslamiyet'i sevdirmek, İslamiyet'in esaslarını öğretmek amacıyla yazılmış bu eserlerde halkın rahatlıkla anlayabileceği sade bir dil kullanılmıştır. Bu özellikleri sebebiyle sözlü gelenek içerisinde yüzyıllarca anlatılagelmiş ve anonimleşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu türün en güzel örneklerinden biri de Kirdeci Ali'ye atfedilen *Güvercin Destanı*'dır. Türk-İslam edebiyatının ilk örneklerinden olan bu manzum hikâyenin 20'ye yakın nüshası tespit edilebilmiştir. Destanın hâlen farklı kütüphanelerde yeni nüshaları ortaya çıkmaktadır. Bavyera Eyalet Kütüphanesi urn:nbn:de:bvb:12-bsb10250028-7'de *Hikâye-yi Mevlid-i Şerif* isimindeki 51 sayfalık mecmuanın içinde taş basma (litografi) yöntemiyle hazırlanmış *Güvercin Destanı* bulunmaktadır. 1857 yılında İstanbul'da çoğaltılmış olan eserde *Güvercin Destanı* dışında farklı hikâyeler de vardır. *Güvercin Destanı*, 35. sayfanın 12. satırıyla başlayıp 37. sayfanın 8. satırına kadar devam etmektedir ve toplamda 34 beyit bulunmaktadır. Makalede bu nüsha çeviri yazıyla verilmiş ve metnin dizini çıkarılarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Bu çalışma, ortaya yeni çıkan nüshalarla birlikte bu destanlar üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasına ve *Güvercin Destanı*'nın tam bir metninin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bavyera Eyalet Kütüphanesi, Kirdeci Ali, destan, Güvercin Destanı, manzum hikâye

Abstract

Narrative poetry has a long history in Turkish literature. In this genre, characteristics unique to divan poetry can be observed in terms of form. Religious-mystical and moral subjects are intertwined with elements of fantasy. These works, which emerged with the translation of Islam, became widely popular, especially with the arrival of the Turks in Anatolia. They were written with the intention of instilling love for Islam and teaching the principles of the religion through poetry. These works utilized an enthusiastic and straightforward language that the general public could easily comprehend. As a result of these features, they have been passed down through the oral tradition for centuries, eventually becoming anonymous over time. One of the finest examples of this genre is the Pigeon Epic, attributed to Kirdeci Ali. Nearly twenty copies of this narrative poetry, considered one of the earliest examples of Turkish-Islamic literature, have been identified so far. New copies of the epic can still be found in various libraries. One of these copies is the journal registered in the Bavarian State Library with the urn:nbn:de:bvb:12-bsb10250028-7 identifier. The Pigeon Epic is featured in a 51-page mevlid book called *Hikâye-yi Mevlid-i Şerif*. This particular work, reproduced in Istanbul in 1857 using the lithography method, contains additional stories alongside the Pigeon Epic. The Pigeon Epic begins on the 35th page, with the 12th line, and continues until the 37th page, with the 8th line, totaling 34 couplets. In this article, this specific copy has been transcribed, the text has been indexed, and it has been made available for researchers to utilize.

Keywords: Bavarian State Library, Kirdeci Ali, destan, epope, Pigeon Epic, narrative poetry

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

e-posta: okancelalgungor@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5399-1336

** Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

e-posta: beytullahbekar@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8372-1190

Gönderim Tarihi / Submitted: 20.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 28.09.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Güngör, Okan Celal & Bekar, Beytullah (2023), "Güvercin Destanı'nın Bavyera Eyalet Kütüphanesinde Bulunan Farklı Bir Kopyası", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 359-369.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Türkler tarih boyunca farklı dinlere yönelmişlerdir. Göktürkler döneminde Gök Tanrı inancını, Uygurlar döneminde Budizm ve Manihaizm'i ve Karahanlılar döneminde ise İslamiyet'i kitleler hâlinde kabul etmişlerdir.

751 tarihindeki Talas Savaşı'ndan sonra Türkler ile Abbasiler arasında çok yakın ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler çerçevesinde Türk devlet adamları İslam'a çağrılmış, toplumlar arasında ekonomik ilişkiler daha da gelişmiştir. Bu ilişkilerin kurulmasında ve geliştirilmesinde tüccarların ve sufilerin önemli rolleri olmuştur. Müslüman olan Türkler Abbasiler tarafından ödüllendirilmiştir. Türkler, X. yüzyılda Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i devlet dini olarak kabul etmesiyle birlikte kitleler hâlinde Müslüman olmaya başlamışlardır. Türkler kitleler hâlinde Müslüman olduktan sonra İslamiyet'i öğrenebilecek kaynaklara ihtiyaç duymuşlardır. Bu amaçla ilk kez Kur'an tercüme yapılmış ve *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakayık*, *Divan-ı Hikmet* gibi dinî-ahlaki nitelikte eserler, ilmihâller kaleme alınmış ve meclislerde manzum halk hikâyeleri dilden dile söylenegelmiştir.

Bu eserlerden “mutluluk veren bilgi” anlamına gelen *Kutadgu Bilig*, İslamî dönemin ilk siyasetnamesi kabul edilir. Eserde ideal bir insanda ve iyi bir devlet adamında bulunması gereken özellikler hakkında bilgi verilir. Bu dönemin diğer bir eseri olan *Divânu Lugati't-Türk* ise Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış, Türk lehçelerinin XI. yüzyıldaki durumu hakkında bilgiler içeren Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Dönemin söz varlığı hakkında aydınlatıcı bilgiler veren bu eser, aynı zamanda Türkçenin o dönemdeki gramerine ilişkin de önemli bilgiler sunmaktadır. *Atebetü'l-Hakâyık* ise bir ahlak kitabı olup dinî-tasavvufi öğütler içermektedir. Bu eserler yanında İslamiyet'in kutsal kitabı olan *Kur'an-ı Kerim*'i tercüme çalışmaları da yapılmıştır. Bu ilk tercüme genellikle satır altı tercüme şeklindedir.¹

Manzum halk hikâyeleri ise hem şiire hem hikâyeye özgü özellikler göstermektedir. Köklü bir geleneği olan bu hikâyelerin geçmişi XI. yüzyıla kadar uzanmaktadır.² Bu türde dinî-tasavvufi, ahlakî, konuların olağanüstülüklerle örülerek işlendiği görülür. İslamiyet'e geçişle birlikte ortaya çıkan bu eserler, özellikle Türklerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte yaygınlaşmıştır. Halka şiir yoluyla İslamiyet'i sevdirmek, İslamiyet'in esaslarını öğretmek amacıyla yazılmış olan bu eserlerde halkın rahatlıkla anlayabileceği coşkulu, sade bir dil kullanılmıştır. Bu özellikleri sebebiyle sözlü gelenek içerisinde yüzyıllarca anlatılagelmiş ve zamanla anonimleşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu türün en güzel örneklerinden biri de Kirdecî Ali'ye atfedilen *Güvercin Destanı*'dir.

Kirdecî Ali'nin hayatı hakkındaki bilgiler eserlerinden elde edilenlerle sınırlıdır. Yazarın adı konusunda da kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Genellikle şairin isminin veya mahlasının bulunması gereken son beyitlerde hiçbir isme rastlanamamakta, bazılarında ise adı “Kirdecî Ali, Kethudâ Ali veya Aliyyü'd-dîn” olarak geçmektedir.³ Kirdecî Ali, destanların dilinden hareketle muhtemelen 14. yüzyıl veya en geç 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, İslam'ı hem de Türkçeyi iyi bilen bir kişidir. Ayrıca “kirde” kelimesi, Eski Anadolu Türkçesinde “tandır ekmeği, pide” anlamlarıyla kullanıldığı için yazar, tandır ekmeği veya pide yapıp satan bir usta olabilir.⁴ Bazı araştırmacılar ise yazarın kaleme aldığı manzum dinî-kahramanlık hikâyelerinden

¹ Tuncer Gülensoy, “İlk Dönem Türkçe İslami Eserler ve Atebetü'l-Hakayık”, *Yeni Türkiye (İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı D)*. 2 (2019), 105-106.

² Fazıl Gökçek, *Mehmet Akif'in Şiir Dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, 289.

³ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Folklorunda Kesikbaş (Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989), 12-13.

⁴ Mustafa Argunşah, *Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 10.

ve “kirdeci” lâkabından dolayı onun Ahilik teşkilatında bulunduğu kanaatindedir.⁵ Korkmaz ise hikâyelerdeki bilgilerden hareketle Ali’nin, şair, yazar ve din adamlarının en çok bulunduğu, Anadolu Selçuklularının en parlak dönemi olan Alâeddin Keykubad (1220-37) zamanında, muhtemelen Moğol İstilasıyla Anadolu’ya, Konya’ya gelmiş Yesevi dervişlerinden biri olabileceğini söyler.⁶

Bu çalışmada üzerinde durulan eser ise yaygın kaniya göre Kirdeci Ali’ye ait olduğu kabul edilen *Güvercin Destanı*’dır. Türk-İslam edebiyatının ilk örneklerinden olan bu manzum hikâyenin bugüne kadar 20’ye yakın nüshası tespit edilebilmiştir.

Nüshaları:

1. MK Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi yazmalar kısmında 06 Hk 1871 numarada bulunmaktadır. Eser, kayıtlarda “Hazâ Destân-ı Gügerçin” şeklinde geçmektedir. Eser, yazmanın 187a-188b varakları arasındadır ve toplamda 39 beyittir.
2. Hidiv Kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmında 9108/7 numarada “Dâstân-ı Güvercin” adıyla kayıtlıdır. Eser, nesih tarzında yazılmıştır ve her sayfada 31 satır vardır. İstinsah tarihi 1796’dır.
3. Hidiv Kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmında 17560/2 numarada “Hikâye-yi Gügercin” adıyla kayıtlıdır. Eser, nesih tarzında yazılmıştır ve her sayfada 19 satır yer alır. Aynı yazmada 17560/3 numarada “Hikâye-i Gügercin” adıyla bir hikâye daha kayıtlıdır.
4. MK yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz A 8624/5’te “Hikâyet-i Güvercîn” adıyla kayıtlıdır. Eser, yazmanın 68a-71a varakları arasındadır ve harekeli nesih ile yazılmıştır. Her sayfada 9 satır bulunmaktadır.
5. MK yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz A 7120/3’te “Dâstân-ı Güvercin” adıyla kayıtlıdır. Eser, yazmanın 15a-16a varakları arasında olup nesih hattı ile yazılmıştır. Yazmanın istinsah tarihi 1859’dur.
6. MK yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz A 3881/2’de “Dâstân-ı Güvercin” adıyla kayıtlıdır. Eser, yazmanın 54b-55b varakları arasındadır ve harekeli nesih ile yazılmıştır. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Yazmada eserin yazarı olarak “Sadık Veli” adı verilmiştir.
7. MK yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz A 3265/2’de “Dâstân-ı Güvercin ve Togan” adıyla kayıtlıdır. Eser, yazmanın 7b-8b varakları arasında yer alır. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır.
8. MK yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz A 9685/2’de “Güvercin-nâme” adıyla kayıtlıdır. Eser, yazmanın 136b-137b varakları arasında kayıtlıdır. Her sayfada 13 satır yer almaktadır.
9. MK yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz A 8624/5’te “Hikâyet-i Güvercin” adıyla kayıtlıdır. Eser, yazmanın 68a-71a varakları arasında kayıtlıdır ve abadî kâğıda harekeli nesih ile yazılmıştır. Her sayfada 9 satır bulunmaktadır.
10. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 42 Kon 3676/3 numarada “Destân-ı Güvercin” adıyla kayıtlıdır. Eser, yazmanın 14b-15b satırları arasında bulunmakta olup nesih hattıyla yazılmıştır. Her sayfada 16 satır bulunmaktadır.

⁵ İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 59.

⁶ Şenol Korkmaz, “Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Manzum Hikâye Mecmuası (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 79.

11. Namık Aslan'ın şahsi kütüphanesinde bulunmaktadır. “Destan-ı Güvercin” adlı eser 52 beyitten oluşmaktadır.
12. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut bölümünde 4339'da kayıtlı bir yazmanın 58a-59b varakları arasında yer almaktadır. Toplamda 43 beyitten oluşur. Her sayfada harekeli nesih ile yazılmış 13 satır bulunur.
13. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bölümünde 3938/4 numarada “Destân-ı Güvercin” adıyla kayıtlıdır. Eser, yazmanın 63-64. varakları arasındadır.
14. Nuruosmaniye Kütüphanesi 3430 numarada kayıtlıdır. Eser, yazmanın 58a-59b varakları arasında yer alır.
15. Şükrü Elçin, Türk Tarih Kurumu yazmaları arasındaki bir mecmuadan hikâyenin 1728 tarihli bir metnini yayımlamıştır. Eser, toplam 41 beyittir.
16. Cahit Öztelli Özel Kitaplığı'nda bulunan bir yazmadır. Eser, yazmada “Destân-ı Güvercin” adıyla üçüncü hikâye olarak geçmektedir. Eser, toplamda 162 sayfadır. Eserde tarih verilmemiştir. Metin, harekeliidir.
17. Cahit Öztelli Özel Kitaplığı'nda bulunan bir yazmadır. Eser, yazmada “Destân-ı Güvercin” adıyla beşinci hikâye olarak geçmektedir. Toplamda 166 sayfadır. Eser, 1872 tarihlidir. Metin harekeliidir.
18. Vatikan Kütüphanesinde Vat. Turc. 390 katalog numarası ile Destân-ı Güvercin” adıyla kayıtlıdır.⁷
19. Bavyera Eyalet Kütüphanesi A.or.95586'da “Süleyman Çelebi Vesiletü'n-Necat” adıyla kayıtlıdır. 1893 tarihlidir. 48 sayfadan müteşekkildir. Matbaa-yı Osmaniye'de basılmıştır. 32-34. sayfalar arasında olup harekeli nesihle yazılmıştır.
20. Bavyera Eyalet Kütüphanesi A.or.92.1162'de kayıtlıdır. Eserin ismi kayıtlarda “Hikâye-i Mevlûd” şeklinde geçmektedir. 48 sayfadan oluşmakta olup 1882 tarihlidir. Eser, harekeli nesihle yazılmıştır ve İstanbul İbrahim Efendi Matbaası'nda basılmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde destanın farklı kütüphanelerde yeni nüshaları ortaya çıkmaktadır. Bavyera Eyalet Kütüphanesi urn:nbn:de:bvb:12-bsb10250028-7'de kayıtlı olan mecmuanın içinde, bugüne kadar tespit edilen nüshalardan farklı olan bir nüshanın taş baskı yöntemiyle çoğaltılmış bir kopyasına ulaşılmıştır. *Güvercin Destanı*, *Hikâye-yi Mevlid-i Şerif* isimindeki 51 sayfalık bir mevlit kitabında bulunmaktadır. Taş basma (litografi) yöntemiyle 1857 yılında İstanbul'da çoğaltılmış olan eserde *Güvercin Destanı* dışında farklı hikâyeler de bulunmaktadır. *Güvercin Destanı*, 35. sayfanın 12. satırıyla başlayıp 37. sayfanın 8. satırına kadar devam etmektedir ve toplamda 34 beyit bulunmaktadır. Makalede bu nüsha çeviri yazıyla verilmiş ve metnin dizini çıkarılarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Güvercin Destanı'nda bir doğan tarafından avlanmak üzere olan bir güvercinin Hz. Muhamed'e gelip sığınması ve yardım talebi etrafında gelişen mucizevi olaylar anlatılmaktadır. Hz. Muhammed'e gelen güvercin kendisini doğandan korumasını ister, doğan ise güvercinin kendisi için bir rızık olduğunu, güvercini avlayarak yavrularını doyuracağı söyler. Hz. Muhammed ise doğandan güvercini kendisine bağışlamasını bunun karşılığında da beslenmesi için doğana koyun vermeyi teklif eder ancak doğan güvercin eti daha lezzetli

⁷ Şenol Korkmaz, “Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Manzum Hikâye Mecmuası (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)”, 127-131; Yasin Uysal, “Halk tipi mesnevi geleneği ve güvercin destanı'nın Vatikan nüshası hakkında bir inceleme”, *UHAD*, 7 (2021), 117-134.

olduğu için bu teklifi kabul etmez. Bunun üzerine doğana kendi insan etinin tatlı olduğunu söyleyip etinden vermeyi teklif eder ve yanındakilerden bıçak getirmelerini ister. Etrafındakiler bu durumdan kaygıya düşerken Hz. Muhammed bıçağı etine çalar fakat Allah'ın emriyle bıçak kesmez. Bu olaydan sonra güvercin ve doğan silkinirler, güvercin Cebrail'e doğan ise Mikail'e dönüşür. Daha sonra Cebrail ve Mikail, Hz. Muhammed'e onun hak peygamber olduğunu ve kendisinden şefaet dilemek amacıyla yanına geldiklerini söylerler. Destanın mesajı; çaresizlik içerisinde kalanlara ve özellikle imdat isteyerek sığınanlara, ölümü göze almak pahasına da olsa, yardım etmek gerektiği inancıdır.⁸

Metin

[35]

(12) Dasıtān-ı Gögercin

(13) İşıit imdi bir 'acāyib hoş haber

Kim ne dēmiş rāviyān-ı mu 'teber

(14) Resūl ikindi namāzın kılmış idi

Du 'ā edüp el yüze sürmüş idi

(15) Görđi-kim sağ yanında gögercin uçar

Ƙondı Resūlūñ dizine yaş şaçar

(16) Dēr Resūl'e saña geldim gizlegil

Bir toğan gelürse gizlegil

(17) Ol toğan üç gündür beni kovar

Cānım almak Ƙasdına olmuş sivār

[36]

(1) Gizler iseñ gizlegil şimdi gelür

Altı yavrım yā Resūl öksüz Ƙalur

(2) Yā gizlemezseñ destūr vēr uçayım

Yüce yüce Ƙayalara Ƙaçayım

(3) çün Resūl işitdi hem bu sözleri

Yaş-ıla toldı mübārek gözleri

(4) Resūl eyder yeñime gir ey hümām

Harāb olmuşdur seniñ işiñ tamām

(5) Yüz biñ toğan gelse seni vërmezem

Başımı vërüp seni terk étmezem

(6) Çün gögercin girdi Resūlūñ yeñine

Sen baƘ imdi Tañrımñ taƘdīrine

⁸ Namık Aslan, "Manzum dinî hikâyeler ve Kirdeci Ali'ye ait olduğu söylenen iki hikâye metni (güvercin ve geyik destanları)", *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/1 (2006), 189-207.

- (7) İndi hevādan ol sâ'at bir toğan
Yeri gögi ditredüp kıldı figān
- (8) Yā Resūl gizleme vèrgil avımı
Yoḥsa ḥasta kıluram ben cānımı
- (9) Gēce gündüz ben hevāda gezerim
Turmayup ardınca anı sezerim
- (10) Ol benim avımdır anı özleme
Vèrgil avımı yā Resūl gizleme
- (11) Altı yavrim açıkdı baqar yola
Pes anı terk eylemek nite ola
- (12) Resūl eyder bir koyun vèrem saña
Sen bağışla bu gögercini baña
- (13) Ol eyder koyun etini yèmezem
Baña yaramaz ben aña bakmazam
- (14) Kendi etimden vèreyim ben saña
Pes bağışla bu gögercini baña
- (15) Resūl eyder ādem eti tatludur
Sözüm işit söz işitmeñ kutludur
- (16) Çünkü baqdı ol toğan bu işlere
Muştafā batmış idi teşvîşlere
- (17) Destūr oldu bıçağı getürdiler
Hep aşḥāblar kayguya oturdılar
- (18) Ḥitāb geldi bıçağa kesme etiñ
Ger keserseñ al bīzārlıq berātın
- (19) Urdı bıçağı mübārek qoluna
Kesmedi bıçaq kodı sağ yanına

[37]

- (1) Kesmedi çünkim tenini ol bıçaq
Nice kessüñ kesme dèdi aña Ḥaḳ
- (2) Gögercin silkindi oldu Cebrā'ıl
Toğan silkindi oldu Mikā'ıl
- (3) Dèdiler Ḥaḳḳ'a ki sen olduñ ḥabīb
Sen olursun cümle dertlere tabīb
- (4) Seniñ için Ḥaḳ yaratdı 'ālemi

‘Arş u kürsî ins ü cinn ü âdemi

(5) Biz seniñ noldığını bilmiş idik

Şefâ‘atîñ⁹ ummağa gelmiş idik

(6) Kıl şefâ‘at evliyâlar serveri

Cümle peygamberleriñ rehberi

(7) Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât

Vêr Muhammed Muştafa‘ya şalavât

2. Sonuç

İslamiyet’e geçişle birlikte Anadolu’da söylenmeye başlanan ve daha çok kırsal kesimlerde anlatılan, süreç içerisinde çeşitlenen ve anonimleşerek ilk söyleyeni unutilan manzum halk hikâyeleri, Türk dili ve kültürü açısından büyük değer taşımaktadır. Değerine binaen üzerine çok sayıda çalışmanın yapıldığı bu hikâyelerin çeşitli kütüphanelerde halen keşfedilmemiş nüshaları bulunmaktadır. Tarafımızca yapılan bu çalışmada da Bavyera Eyalet Kütüphanesi’nde bulunan nüsha gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu çalışma, ortaya yeni çıkan nüshalarla birlikte bu destanlar üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasına ve *Güvercin Destanı*’nın tam bir metninin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Dizin

‘acâyib (Ar.): şaşılması, ilginç

‘a. 35/13

acıq-: açlık hissi duymak

a.- dı 36/11

âdem (Ar.): insan

â. 36/15

a.+ i 37/4

al-: kabul etmek, razı olmak

a. 36/18

‘âlem (Ar.): evren

‘â.+ i 37/4

altı: altı

a. 36/1, 36/11

aña: ona

a. 36/13, 37/1

anı: onu

a. 36/10, 36/11, 36/9

‘arş u kürsî (Ar.): göğün arş kısmıyla altındaki kürsü

‘a. 37/4

arT: arka

a.+ inca 36/9

berât (Ar.): nişan

b.+ in 36/18

bıçaK: kesici alet

b. 36/19, 37/1

b.+ a 36/18

b.+ ı 36/17, 36/19

bil-: fark etmek, anlamak

aşhâb (Ar.): sahabe

a.+ lar 36/17

av: bir hayvanın başka bir hayvanı yemek için yakalaması

a.+ ımdır 36/10

a.+ ımı 36/10, 36/8

bağışla-: vermek, hibe etmek

b. 36/12, 36/14

bağ-: 1. anlamak, idrak etmek

b. 36/6

2. ilgilenmek, yönelmek

b.- mazam 36/13

3. incelemek, değerlendirmek

baña: ben zamirinin yönelme durumu eki almış şekli

b. 36/12, 36/13, 36/14

baş vèr-: kendini feda etmek

b.+ ımı v.- üp 36/5

ben: I. teklik kişi zamiri

b. 36/13, 36/14, 36/8, 36/9

b.+ i 35/17

b.+ im 36/10

el: organ adı

e. 35/14

et: deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka

e.+ i 36/15

e.+ imden 36/14

e.+ in 36/18

e.+ ini 36/13

⁹ Metinde şefâ‘atîñ yazılmıştır.

b.- miş idik 37/5

bir: asıl sayı sıfatı

b. 35/13, 36/7, 36/12

bir: belirsizlik sıfatı

b. 35/16

biz: I. çokluk kişi zamiri

b. 37/5

bizârlık (Far. + T.): tedirginlik, huzursuzluk

b. 36/18

bu: işaret sıfatı

b. 36/12, 36/14, 36/16, 36/3

cān (Far.): varlık, öz

c.+ ımı 36/8

cān al- (Far. + T.): öldürmek

c.+ ım a.- mak 35/17

Cebrā'īl (öz. is.): bir melek adı

c. 37/2

cinn (Ar.): dinî inanışa göre duyularla kavranamayan, ilahi emirlere uymakla yükümlü yaratık

c. 37/4

cümle (Ar.): tüm, bütün

c. 37/3, 37/6

çün (Far.): -dI belirli geçmiş zaman ekiyle “-dığı zaman” anlamı veren edat

ç. 36/3, 36/6

çünkü (Far.): -dI belirli geçmiş zaman ekiyle “-dığı zaman” anlamı veren edat

ç. 36/16

çünküm (Far.): çünkü

ç. 37/1

dé-: söylemek

d.- di 37/1

d.- diler 37/3

d.- miş 35/13

d.- r 35/16

dert (Far.): derin üzüntü, tasa

d.+ lere 37/3

destür ol- (Far. + T.): izin verilmek

d. o.- dı 36/17

destür vèr- (Far. + T.): izin vermek

d. 36/2

ditreT-: sarsmak, etkilemek

d.- üp 36/7

diz: uyluk ile baldır kemiklerini birleştiren eklem yeri

d.+ ine 35/15

du'ā éd- (Ar. + T.): Allah'a yalvarmak, yakarmak

d.- üp 35/14

h. 37/3

Hak (Ar.): Allah

h. 37/1, 37/4

hem (Far.): bir şeyi açıklamak veya anmalı güçlendirmek için kullanılan “özellikle, zaten, bir de, şurası da var ki

h. 36/3

evliyā (Ar.): veliler, ermiş insanlar

e.+ lar 37/6

ey: seslenme edatı

e. 36/4

eyiT-: söylemek

e.- er 36/12, 36/13, 36/15, 36/4

figān kııl- (Far. + T.): yüksek sesle inlemek, ağlamak

f.- dı 36/7

gēce gündüz: sürekli, devamlı

g. 36/9

gel-: 1. varmak, ulaşmak

g.- dim 35/16

g.- miş idik 37/5

g.- se 36/5

g.- ür 36/1

g.- ürse 35/16

2. ulaşmak

g.- di 36/18

ger (Far.): eğer

g. 36/18

getür-: ulaştırmak, vermek

g.- diler 36/17

gez-: dolaşmak, hareket etmek

g.- erim 36/9

gir-: dışarıdan içeri girmek

g. 36/4

g.- di 36/6

gizle-: saklamak

g.- gil 35/16, 36/1

g.- me 36/10, 36/8

g.- mezseñ 36/2

g.- r iseñ 36/1

g.- gil 35/16

gögercin: bir kuş türü

g. 35/15, 36/6, 37/2

g.+ i 36/12, 36/14

göK: gökyüzü

g.+ i 36/7

gör-: göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak

g.- di 35/15

göz: görme organı

g.+ leri 36/3

gün: zaman dilimi

g.+ dür 35/17

haber (Ar.): bir olay, olgu, kişi hakkında edinilen bilgi

h. 35/13

habīb (Ar.): sevgili

h.+ a 37/3

harāb ol- (Ar. + T.): perişan olmak

h.- muşdur 36/4

hasta kııl- (Far. + T.): hastalanmak, rahatsızlanmak

h.- uram 36/8

kol: organ adı

h.+ una 36/19

kon-: kuş, bir yere inmek

- hep (Far.):** tüm, bütün
h. 36/17
- hevā (Ar.):** hava
h.+ da 36/9
h.+ dan 36/7
- hitāb (Ar.):** ses
h. 36/18
- hoş (Far.):** güzel, latif
h. 35/13
- hümām (Ar.):** gayretli
h. 36/4
- içün:** sebep belirten edat
i. 37/4
- ikindi namāzın kıl- (T. + Far. + T.):** ikindi namazını kılmak
i.- miş idi 35/14
- imdi /şimdi:** şimdi
i. 35/13, 36/1, 36/6
- in-:** kuş, bir yere konmak
i.- di 36/7
- ins (Ar.):** insan
i. 37/4
- iş:** bir kimseyi, şeyi ilgilendiren durum
i.+ iñ 36/4
i.+ lere 36/16
- işit-: 1.** duymak
i.- di 36/3
- 2.** dinlemek, dikkate almak
i. 35/13, 36/15
- kaç-:** sığınılacak bir yere girmek
k.- ayım 36/2
- kaşd (Ar.):** maksat
k.+ ina 35/17
- kaşya:** sert ve büyük taş kütleli
k.+ lara 36/2
- kaşğuya otur-:** kaygılanmak
k.- dılar 36/17
- kendi:** öz
k. 36/14
- kes-:** kesici aletle parçalara ayırmak
k.- erseñ 36/18
k.- me 36/18, 37/1
k.- medi 36/19, 37/1
k.- süñ 37/1
- ki (Far.):** özneyi, tümleci güçlendirerek cümlenin temel bölümüne bağlayan bir söz
k. 37/3
- kim:** ki bağlacı
k. 35/13, 35/15
- ko-:** bırakmak, koymak
k.- dı 36/19
- kaşç-:** akıtmak, dökmek
s.- ar 35/15
- kaşğ:** yön olarak sol karşıtı
s. 35/15, 36/19
- k.- dı 35/15
- kov-:** kovalamak, izlemek
k.- ar 35/17
- koşun:** bir tür hayvan
k. 36/12, 36/13
- kuştu:** hayırlı, mübarek
k.+ dur 36/15
- Mikā'il (öz. is.):** bir melek
m. 37/2
- Muhammed Muştafa (öz. is.):** Hz. Muhammed
m.+ ya 37/7
- Muştafa (öz. is.):** Hz. Muhammed
m. 36/16
- mübārek (Ar.):** uğurlu, kutlu
m. 36/3, 36/19
- ne:** soru zamiri
n. 35/13
- nice:** nasıl
n. 37/1
- nite:** nasıl
n. 36/11
- no-:** ne olmak
n.- dıgını 37/5
- ol: 1.** işaret sıfatı
o. 35/17, 36/16, 36/7, 37/1
- ol: 2.** işaret zamiri
o. 36/10, 36/13
- ol-: 1.** gerçekleştirmek, yapılmak o.- a 36/11
- 2.** bir varlığa dönüşmek
o.- dı 37/2
- 3.** bir ünvan, nitelik kazanmak
o.- duñ 37/3
- öksüz kal-:** annesiz kalmak
ö.- ur 36/1
- özle-:** benimsemek
ö.- me 36/10
- pes (Far.): 1.** bu durumda, öyle ise
p. 36/11
- 2.** velhasıl, sonuç olarak
p. 36/14
- peygamber (Far.):** Allah'ın elçisi
p.+ leriñ 37/6
- rāviyān-ı mu'teber (Ar.):** itibarlı, güvenilir anlatıcılar
r. 35/13
- rehber (Ar.):** yol gösterici
r.+ i 37/6
- Resul (Ar.):** Hz. Muhammed
r. 5/14, 36/1, 36/10, 36/12, 36/15, 36/3, 36/4, 36/8
r.+ e 35/16
r.+ üñ 35/15, 36/6
- sā'at (Ar.):** zaman, an
s. 36/7
- tu-:** durmak, beklemek
t.- mayup 36/9
- uç-:** kuş vb. hareketli kanatlarıyla havada yol almak

şalavāt vēr- (Ar. + T.): salavat duasını okumak

ş. 37/7

saña: sen zamirinin yönelme durumu eki almış şekli

s. 35/16, 36/12, 36/14

sen: II. teklik kişi zamiri

s. 36/12, 36/6, 37/3

s.+ i 36/5

s.+ iñ 36/4, 37/4, 37/5

server (Far.): lider, reis

s.+ i 37/6

sez-: takip etmek, peşinden gitmek

s.- erim 36/9

silkin-: bedenini silkelemek

s.- di 37/2

sivār ol- (Ar. + T.): etrafında bilezik gibi dönmek

s.- muş 35/17

söz: laf, kelam

s.+ leri 36/3

s.+ üm 36/15

söz işit-: söz dinlemek

s.- meñ 36/15

sür-: dokundurmak, değdirmek

s.- müş:idi 35/14

şefā'at (Ar.): birinin suçunun

bağışlanması için aracılık edilmesi

ş.+ in 37/5

şefā'at kı- (Ar. + T.): birinin suçunun bağışlanması için

aracılık etmek

ş. 37/6

tabīb ol- (Ar. + T.): derman, şifa olmak

ṭ.- ursun 37/3

taqdīr (Ar.): nasip, yazgı

t.+ ine 36/6

tamām (Ar.): yerine gelme, olma

t. 36/4

Tañrı: Allah

t.+ nıñ 36/6

ṭatlu: lezzetli

ṭ.+ dur 36/15

ten (Far.): vücudun dış yüzü, cilt

t.+ ini 37/1

terk êt- (Ar. + T.): bırakmak

t.- mezem 36/5

terk eyle- (Ar. + T.): bırakmak

t.- mek 36/11

teşvīslere bat- (Ar. + T.): zihni karışmak

t.- mış idi 36/16

ṭoğan: bir tür kuş

ṭ. 35/16, 35/17, 36/16, 36/5, 36/7, 37/2

ṭol-: kaplamak, örtmek

ṭ.- dı 36/3

u.- ar 35/15

u.- ayım 36/2

um-: umut etmek

u.- mağa 37/5

ur-: bıçak vb. çalmak, kesmek

u.- dı 36/19

ü (Far.): ve

ü. 37/4

üç: üç

ü. 35/17

vēr-: 1. teslim etmek, eline bırakmak

v.- gil 36/10, 36/8

v.- mezem 36/5

2. bağışlamak

v.- em 36/12

3. sunmak, ikram etmek

v.- eyim 36/14

yā (I) (Ar.): seslenme edatı

y. 36/1, 36/10, 36/8

yā (II) (Far.): veya, ya da

y. 36/2

yan: taraf, yön

y.+ ma 36/19

y.+ nda 35/15

yara-: uygun, münasip olmak

y.- maz 36/13

yarat-: var etmek

y.- dı 37/4

yaş: göz yaşı

y. 35/15

y.- ıla 36/3

yavri: henüz yetişkin olmayan, çok küçük yaşta olan

y.+ m 36/1, 36/11

yê-: yeme işi

y.- mezem 36/13

yeñ: giyeceklerin kol kısmı

y.+ ime 36/4

y.+ ine 36/6

yer: yeryüzü

y.+ i 36/7

yoḥsa: aksi takdirme

y. 36/8

yola baq-: birinin gelmesini beklemek, gözü yolda

kalmak

y.- ar 36/11

yüce yüce: çok yüksek

y. 36/2

yüz: organ adı

y.+ e 35/14

yüz biñ: yüz bin

y. 36/5

Kaynakça

- Aslan, Namık. “Manzum dinî hikâyeler ve Kirdecî Ali’ye ait olduğu söylenen iki hikâyeye metni (güvercin ve geyik destanları)”. *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/1 (2006), 189-207.
- Argunşah, Mustafa. *Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Çetin, İsmet. *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Gökçek, Fazıl. *Mehmet Akif’in Şiir Dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Gülensoy, Tuncer. “İlk Dönem Türkçe İslami Eserler ve Atebetü’l-Hakayık”. *Yeni Türkiye (İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı I)*. 2 (2019), 105-106.
- Korkmaz, Şenol. *Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Manzum Hikâyeye Mecmuası (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Folklorunda Kesikbaş (Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989.
- Uysal, Yasin. “Halk Tipi Mesnevi Geleneği ve Güvercin Destanı’nın Vatikan Nüshası Hakkında Bir İnceleme”. *UHAD*, 7 (2021), 117-134.

Sakarya Savaşı'nın Türk Dış Politikasına Yansımaları ve Diplomatik Gelişmeler*

Reflections of the Sakarya War on Turkish Foreign Policy and Diplomatic Developments

Muhammet YILDIZ**

Öz

Millî Mücadele dönemi Türk-Yunan ilişkileri bakımından son derece kıymet arz eden Sakarya Savaşı, sonuçları itibari ile de Türk dış politikasının önemli bir evreye geçtiğini göstermektedir. Bu savaş sonrasında gelişen siyasi süreç, uluslararası arenada Yunan Hükümeti'ni pasifleştirirken Türk Hükümeti'ni aktif bir duruma getirmiştir. Nitekim yapılan antlaşma ve antlaşma girişimlerinin ortaya çıkardığı atmosferle yeni ve olumlu bir sürece doğru ilerleyen Türk dış politikası, askerî alanda kazanılan başarılar üzerinden güçlü bir kazanım elde etmiştir. Bu çalışmada, Sakarya Savaşı sonrasında ortaya çıkan askerî vaziyetin Türk dış politikası üzerindeki etkileri, Anadolu'da varlığını sürdüren devletler ile mevcut ilişkilerin yeni bir çerçevede ele alınması ve Türk Hükümeti'nin ikili antlaşmalarla sağladığı avantajlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Millî Mücadele, Sakarya Savaşı, Yunanistan, TBMM

Abstract

The Battle of Sakarya, which was extremely valuable in terms of Turkish-Greek relations during the National Struggle period, shows that Turkish foreign policy has entered an important phase in terms of its results. The political process that developed after this war, while pacifying the Greek Government in the international arena, made the Turkish Government active. As a matter of fact, Turkish foreign policy, which is moving towards a new and positive process with the atmosphere created by the treaties and treaty initiatives, has made a strong gain through the successes in the military field. In this study, the effects of the military situation that emerged after the Battle of Sakarya on Turkish foreign policy, the current relations with the states existing in Anatolia in a new framework and the advantages of the Turkish Government with bilateral agreements are emphasized.

Keywords: Turkish Foreign Policy, National Struggle, Battle of Sakarya, Greece, TBMM

* Bu makale, Türk Kamuoyunda Sakarya Savaşı isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

e-posta: muhammet.yildiz@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1340-0818

1. Giriş

Yunan Hükümeti'nin Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra kazanımlarını korumak, büyüyen Türk ordusunu imha etmek, TBMM Hükümeti'ni işlevsizleştirerek Sevr Antlaşması'na zorlamak gibi hedefler ile Ağustos 1921'de girişmiş olduğu taarruz harekâtı, Türk-Yunan ilişkilerinin askerî ve siyasi alandaki en kritik dönemeçlerinden biridir. Nitekim bu muharebe sonrasında gelinen durum hem Yunan hem de Türk tarafında çok mühim hadiselerin başlamasına sebep olmuştur.

İzmir'in işgali ile başlayan Yunan ilerleyişinin Sakarya'da durması ve taarruz inisiyatifinin Türk tarafına geçmesi sonrasında gelişen süreç, dış politikada Yunan Hükümeti'ni zayıflatırken Türk Hükümeti'nin elini güçlendirmiştir. Her ne kadar Yunanlılara güvenmeseler de İngiltere'nin siyasi desteği nedeniyle süreci izlemekle zaman kazanmaya çalışan Fransız ve İtalyan Hükümetleri, bu muharebe sonrasında kesin olarak Türk Hükümeti ile müzakere yollarını aramaya başlamışlardır. Esasında Paris Konferansı'ndan beri aralarında anlaşmazlık bulunan İtilaf Devletleri bloğu, Sakarya'da Yunanlıların yenilmesi sonrasında kırılmış ve Türk Hükümeti bu durumu diplomatik yollarla lehine çevirmeye çalışmıştır. Fransız ve İtalyan Hükümetleri ile daha önceden yapılan görüşmelerin tekrar başlatılması, üzerinde anlaşmaya varılan bazı taslak metinlerin yeniden gündeme getirilmesi, İngilizler ile esir değişimi üzerinden atılan stratejik adımlar ve Doğu Cephesi'nde Sovyetler ile yeni müzakerelerin başlatılması gibi dış politikada gelişen birtakım süreçler, Türk Hükümeti'ne avantaj sağlayan durumlardır. Sakarya'da Türk ordusunun başarısı, Yunan Hükümeti'ni dış politikada çıkmaza sürüklerken, Türk Hükümeti'ne önemli bir alan açmıştır. Yunan Hükümeti uluslararası arenada yalnızlaşırken Türk Hükümeti Doğu'dan Batı'ya bütün devletler ile ilişkilerini geliştirme imkânını yakalamıştır.

Sakarya Savaşı sonucunda sahada kazanılan başarı, TBMM Hükümeti'ne geniş bir diplomatik alan üzerinde hâkimiyet mücadelesi verebilme imkânı tanımıştır. İngiltere dâhil birçok devletle kurulan stratejik temas ve bu temasların mutabakata dönüşmesi, başta Millî Mücadele olmak üzere milli hareketin de önünü açmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Türk Hükümeti'nin ortaya koyduğu söz konusu irade ve strateji üzerinden yürütülen dış politika anlayışı, ilerleyen süreçte Yunanistan'ı daha problemlili durumlara düşüreceği gibi Türk devletinin konumunu ise sağlamlaştıracaktır.

2. Savaş Sonrası Yunanistan'ın Faaliyetleri

Türk ordusunun kazandığı zafer sonrası iç politikada baş gösteren çalkantıları dizginlemek ve dış politikada yaşanabilecek herhangi bir olumsuz duruma engel olmak için bir takım siyasi faaliyetlere girişen Yunan Hükümeti, Başbakan Gunaris öncülüğünde, başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletlerinden yardım talebinde bulunmaya çalışmıştır. Esasında bir süre Sakarya boylarında alınan yenilgiyi Yunan kamuoyundan gizlemeye çalışan Gunaris ve Yunan Kralı Konstantin, yapmış oldukları açıklamalarda savaşı kendilerinin kazandıklarını dile getirmişlerdir. Gunaris, her ne kadar bütün savaş hedeflerini gerçekleştiremeseler de zaferin kendilerine ait olduğunu, artık Yunan ordusunun kontrolü altındaki bölgeleri güvenli bir duruma getirmeyi amaçladıklarını dile getirirken, benzer açıklamalar ve Yunan halkını teskin etmek için gerçek dışı söylemlerde bulunan Konstantin ise;

“Ankara'ya! Ankara'ya! diye haykırdığınızı duydum, ama sizi oraya giderek yeni zorluk ve fedakârlıklara katlanmaya bırakmak istemedim, çünkü bugüne dek başardıklarınız, kendi amaçlarımız için yeterlidir.”

ifadeleri ile sahada yaşanan durumu örtbas etmeye çalışmıştır (Sonyel, 2003, 181).

Yunanlı yetkililerin zafer kazandıklarını iddia ettikleri söylemlerine rağmen yapmış olduğu çalışmalar bu durumun aksini göstermektedir. Öyle ki savaş sonrası Başbakan Gunaris'in Avrupa seyahatine çıkarak İtilaf Devletleri ile bir dizi görüşmeler yapması, uluslararası basın dikkatinden kaçmamış ve Batı kamuoyu, Türk zaferi sonrasında Yunanistan'ın sulh arayışı içinde olduğunu dile getirmiştir (Vakit, 22 Ekim 1921; Özçelik, 2011, 208). Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde İtilaf Devletlerinin arabulucu olma teklifini reddeden Yunanistan'ın Sakarya Muharebesi'nden sonra söz konusu devletlerden yardım talep etmesi, hatta Cemiyet-i Akvam'ın sulh meselesine müdahil olmasının dahi dile getirilmesi, Gunaris'in Avrupa seyahatinden yansıyan notlardır (Açıksöz, 29 Eylül 1921).

Dış politikada yalnızlığa düşmemek için arayış içinde olan Yunan heyeti, ilk olarak Fransa'ya gitmiş ve başkent Paris'te temaslarda bulunmuştur. Fransa başbakanı Aristide Briand dâhil birçok yetkili ile görüşmeler yapan Gunaris ve Yunan heyetinin hedefi; Türk Hükümeti ile barış yapmanın stratejisini belirlemektir (Hâkimiyet-i Milliye, 24 Ekim 1921). Türk kamuoyuna yansıyan yönleri ile Yunanistan, Fransa'da yaptığı görüşmelerde, iç politikada yaşanan huzursuzluk ve savaş aleyhtarlığı kampanyalarının artması sebebiyle Anadolu harekâtına son vermeyi planlamaktadır (Peyam-ı Sabah, 23 Ekim 1921). Basında ifade edilen haberlere göre Yunan Hükümeti, yapılabilecek herhangi bir antlaşma durumunda Türk Hükümeti'nin şartlarını kabul edecektir (Anadolu'da Yenigün, 23 Ekim 1921).

Fransa temaslarından sonra, Yunan heyetinin bir sonraki güzergâhı İngiltere olmuştur. Sakarya'da Türk ordusu karşısında aldığı ağır yenilgi sonrası dış politikada belirsiz bir sürece doğru sürüklenen Yunanistan, bu açmazı kırmak için her durumda kendilerini destekleyen İngiltere ve İngiliz devlet adamları nezdinde birçok üst düzey görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ancak Lord Curzon dâhil yapılan ikili görüşmelerde beklenen sonucu alamayan Gunaris ve Yunan heyetinin bir sonraki durağı ise Roma olmuştur. Yunan heyetinin daha önceki temalarında talep ettiği arabuluculuk fikri, İtalyan Hükümeti tarafından da dikkate alınmamış ve böylece Yunanlı yetkililer, Avrupa seyahatinden eli boş dönmüşlerdir (Anadolu'da Yenigün, 24 Ekim 1921).

Avrupa kamuoyundan Türk basınına yansıyan haberlere göre Yunanistan, barış için her türlü fedakârlığı yapmakta ve sahada alınan mağlubiyeti siyaseten düzeltme çabasıdadır. Esasında Yunan Hükümeti'nin en önemli problemi, Türk Hükümeti'nin Sakarya Muharebesi sonrasında başlatmış olduğu diplomatik girişimler ve İtilaf bloğu dâhil birçok devletle imzaladığı antlaşmalardır. Türk Hükümeti'nin ortaya koyduğu bu girişimler ile uluslararası bir denge kurması, Yunan Hükümeti ve politikalarını iyice zayıflatmıştır. Her ne kadar 22 Mart 1922'de İngilizlerin arabuluculuğunda yapılan barış görüşmeleri ve bu görüşmeler sonrasında oluşan antlaşma taslakları (İstikbal, 27 Mart 1922) bir müddet daha Yunanistan'ın Anadolu'daki siyasi yalnızlığını gidermeye çalışsa da durum değişmemiştir. En nihayetinde Yunanistan'ın uluslararası platformlarda sergilemiş olduğu sonuçsuz politikalar, yeni bir harbi zorunlu kılmış ve bu çıkmaz Türk ordusunun "Büyük Taarruz" harekâtı ile çözülmüştür.

3. Türk Hükümeti'nden Diplomatik Hamleler ve Kars Antlaşması

Sakarya'da Türk ordusunun kazandığı başarı, TBMM Hükümeti'ne geniş bir alanda faaliyet gösterme fırsatını kazandırmıştır. Bu doğrultuda yapılan ilk girişim, daha önce Moskova Antlaşması ile belli bir zemine oturan Sovyet Rusya ile ilişkilerdir.

Çarlık Rusya'sı I. Dünya Savaşı devam ederken 1917 yılında vuku bulan devrimler sonrası yıkılmış ve Bolşeviklerin idaresinde yeni bir süreç başlamıştır. Rus egemenliğinin dağılması ile Kafkas bölgesinde Azerbaycan Türkleri ile Gürcü ve Ermenilerin oluşturduğu bir meclis kurulmuştur (Sürmeli, 2001, 16-17).

Söz konusu Meclis'in kuruluş amacı Rusya'da sağlanabilecek herhangi bir siyasi düzen sonrası faaliyet göstermektir. Ancak bir müddet devam etse de Rus topraklarında otoritenin tesis edilememesinden dolayı çalışma yapamayan bu meclis, daha sonra federatif bir yapıya dönüşmüştür (Gökay, 1998, 24-64). Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni yetkililerin ortak bir mutabakat üzerinde birlik sağlayamaması üzerine dağılan bu yapı sonrası, bölgede yeni devletler ortaya çıkmış en nihayetinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Gökay, 1998, 24-64). I. Dünya Savaşı sonucunda İtilaf Devletlerinin galip gelmesi ile bölgeyi az sayıda askerle işgal eden İngilizler, 1919 yılına kadar bu bölgeyi kontrolleri altında tutmayı başarsa da Kafkasya'da kurulan bu devletlerin fiili varlığı devam etmiştir. Esasında Rusya'da süren kaotik durumda Bolşeviklere karşı Çarlık taraftarlarını destekleme politikası güden İngiltere, bu mücadelede Bolşeviklerin galip gelmesi sonrası Rus hâkimiyetinin güneye inmesine engel olmak için (Vakit, 19 Ocak 1920) Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Devletlerini tanıma yoluna gitmiştir. (Alemdar, 20 Ocak 1920). Ancak Bolşevik Hükümet'in hızlı bir şekilde Kafkasya'ya inmesi, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kontrolü altına alarak bölgeyi Bolşevikleştirmesi, İngiltere'nin planlarını sekteye uğratmıştır (İstikbal, 21 Kasım 1920).

Kafkasya bölgesinde süren mevcut jeopolitik savaşı takip etmeye çalışan TBMM Hükümeti, İngiltere'nin bu politikalarına karşı Bolşevikler ile görüşme ve kara bağlantısını sağlama yönünde karşı bir hamle geliştirmiştir. Anadolu'nun Doğu'dan gelen bu tehlikeli siyaset karşısında işgale açık duruma gelebileceği düşüncesiyle hareket eden Türk Hükümeti, (Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 1991: 194) ilk olarak Ermenistan'a karşı bir harekât başlatmış ve Ermenilerin barış istemesi neticesinde bu sorunu bertaraf ederek Ruslar ile kara bağlantısını kurmayı başarmıştır (Açıksöz, 1 Aralık 1920). Nitekim Türk-Rus ilişkileri, bazı siyasi sorunlar olsa da (Cebesoy, 2002, 155) ilerleyen süreçte 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile belli bir zemine oturmuştur. Buna mukabil Kafkas ve TBMM Hükümetleri arasındaki münasebetlerin durumu da Bolşeviklerle kurulan siyasi süreç üzerinden yürütülmüştür (Arıkan, 2021, 279).

Moskova Antlaşması, her ne kadar Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir süreci başlatsa da taraflar arasındaki sorunların tamamını çözememiştir. Esasında Türk Hükümeti ile Bolşevikler arasında devam eden krizin en önemli parçası, Enver Paşa meselesidir. Zira Bolşevik Hükümet, kendisine daha yakın hissettiği Enver Paşa'nın Anadolu'da Batı emperyalizmine karşı süren mücadelenin başına geçmesini istemekte, bunun için de gerekli çalışmaları yapmaktadır (Karabekir, 2018, 126). Nitekim Bolşeviklerin desteğini de alarak Batum'a gelen ve Sakarya Savaşı'nda olası bir yenilgi durumunda Anadolu'ya girmek üzere hazır bekleyen Enver Paşa, Yunan ordusunun geri çekilişi sonrası bu düşüncelerinden vazgeçerek Orta Asya'ya yönelmiştir (Aydemir, 1972, 615-616).

Türk ordusunun Sakarya Harbi'ni kazanması neticesinde Sovyet Rusya ile kriz oluşturabilecek bu son hadisenin de bertaraf edilmesi, Türk-Rus ilişkilerini daha net bir duruma getirmiş ve böylece Sovyetlere bağlı Kafkas Hükümetleri ile anlaşma konjonktürü oluşmuştur. Nitekim Sakarya Harbi'nin kazanılması sonrası elini güçlendiren TBMM Hükümeti, dış politikada sağladığı manevra avantajını Ekim 1921'de başlayan Sovyetlerle görüşmelerde taçlandırmış Rus, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermeni Hükümetleri ile yeni bir diplomatik atılım başlatmıştır. Kars'ta başta TBMM olmak üzere söz konusu hükümetlerin temsilcilerinin¹ katılımıyla gerçekleştirilen konferans sonrası önemli bir antlaşma imzalanmıştır. Dostluk ve

¹ Kars Konferansı'nda Türk tarafını Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın başında bulunduğu, Burdur Mebusu Veli Bey, Eski Nâfia Müsteşarı Muhtar Bey ve Azerbaycan Mümessili Memduh Şevket Bey'den oluşan bir heyet, buna karşılık Ermenistan'ı Eskinaz Mravyan (Hâriciye Komiseri) ile Boğos Makinziyan (Dâhiliye Komiseri), Gürcistan'ı Chalva Eliava (Harbiye ve Bahriye Komiseri) ile Aleksandr Svanidze (Hâriciye ve Maliye Komiseri) ve Azerbaycan'ı Behbut Şahtahtinski

karşılıklı iyi dilekler havasında geçen konferans (Cebesoy, 2002, 268) daha önce imzalanan Moskova Antlaşması'nın tekraren onaylanması ile daha da samimi bir sürece evrilmiştir (Anadolu'da Yenigün, 27 Eylül 1921). İyi temenniler üzerinden devam eden Kars Konferansı, 13 Ekim 1921 tarihinde tarafların kabul ettiği metinlerin onaylanması sonucunda bir antlaşma ile son bulmuştur² (Hâkimiyet-i Milliye, 15 Ekim 1921).

Doğu sınırlarında barış ve güvenliğin sağlanması, Misak-ı Millî'nin ilgili devletler tarafından kabulü, ticari ilişkilerin geliştirilmesi, İstanbul'un güvenliği, Nahçıvan bölgesine özerlik verilmesi, tarafların birbirlerini resmen tanınması gibi (Sonyel, 2003: 186) TBMM Hükümeti'ne birçok alanda avantaj sağlayan Kars Antlaşması, (Soysal, 2000: 42-46) Sakarya Savaşı'nda sahada alınan askerî başarının masada siyasi bir zafere dönüştürülmesi olarak görülmektedir. Türk dış politikasının en önemli diplomatik zaferlerinden biri olan bu antlaşma, sadece Türk-Sovyet ilişkileri değil, aynı zamanda Batılı devletler ve Yunanistan ile olan mücadeleyi de etkilemiştir. Zira Doğu Cephesi'nde süren Türk ve Sovyet Hükümetleri arasındaki muğlak mücadelelerin bu antlaşma ile kesinlik kazanması, Türk Hükümeti'nin Batı siyaseti karşısında kurmaya çalıştığı denge mekanizmasını da nihayete erdirmiştir. Bu bağlamda Doğu Cephesi'ndeki belirsizliklerin aşılması sonucunda TBMM, bütün gücü ile Yunanistan meselesine eğilme fırsatını yakalamıştır. Aslında Bolşevik Rusya ile İngiltere arasındaki siyasi mücadelenin tam ortasında bulunan Türk Hükümeti ve milli hareket, Kars Antlaşması sonucunda mevcut sıkışıklıktan kurtulmuştur. Bu konuda önemli analizlerde bulunan İstikbal gazetesi yazarı Faik Ahmet Bey, Batı ve Doğu arasında süren siyasi mücadeleyi söz konusu antlaşma etrafında,

“Emperyalist Garb âlemi artık kuvvet takatten kesilmiş, fütuhât siyaseti iflâs etmiş, Anadolu'da çarpışan Garb emperyalizminin son enkazı da can vermeye meşgûl olmaya başlamıştır. Artık Şark'ın ebedî halâs ve huzur günleri çok yaklaşmıştır. Kars Muâhededesi bu mes'ûd günlerin arefesinde Şark milletleri aasındaki tesânüdü kuvvetlendirmekte ve bu milletlerin müstakbeldeki hayat ve münâsebât-ı dostanesine de sarsılmaz bir temel taşı olmaktadır.”

ifadeleri ile değerlendirerek mevcut süreci özetlemeye çalışmıştır (İstikbal, 21 Ekim 1921).

Sovyet Hükümetleri ile yapılan Kars Antlaşması'ndan yaklaşık bir ay kadar sonra halen mevcudiyetini koruyan hem Rus Hükümetiyle bazı iktisadi ve siyasi pürüzlerin halli hem de bir dostluk antlaşması yapılması için Ukrayna ile de görüşmeler yapılmıştır. Başkomutan General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin temsil ettiği Ukrayna heyetinin 13 Aralık'ta Ankara'ya gelmesi ile başlayan süreç, (Güven, 2012: 207) Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat katılım sağladığı barış görüşmeleri çerçevesinde sürdürülmüş ve ihtilafli durumların çözülmesi sonrasında mutabakatla sonuçlanmıştır (Aslan, 2002, 34). Nitekim 2 Ocak 1922 tarihinde iki tarafın da kabul ederek onayladığı Türk-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır³ (Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1922). Moskova ve Kars Antlaşmalarına benzer içeriklere sahip olsa da iki taraf açısından daha samimi görünen bu antlaşmanın en önemli özelliği, düzenli diplomatik ilişkilerin kurulmasının yanı sıra devlet armalarının iki hükümet tarafından birbirlerine iletilmesi ve Türk-Ukrayna egemenlik haklarının karşılıklı tanınmasıdır (Soysal, 2000, 65-68; Yıldız, 2023, 17). Sonuç olarak Sovyetler ve Ukrayna Hükümetleri ile gerçekleştirilen antlaşma metinlerinin içeriği ve uygulanmasının Türk dış politikası açısından en önemli başarısı, TBMM Hükümeti'nin hem jeopolitik anlamda İtilaf Devletlerine

(Devlet Mütarekesi Halk Komiseri) temsil etmişlerdir. Konferans'a Sovyet temsilcisi olarak ise Jaque Hanetsky katılmıştır. (Yıldız, 2023: 17). Antlaşmanın içeriği için bkz: (Soysal, 2000: 65-68).

² Kars Antlaşmasının TBMM'de görüşülüp onaylanması ile ilgili bkz: (BCA, 30.18.1.1.4.45/14, 22 Ocak 1921).

³ Ukrayna ile Türk Hükümeti arasında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın TBMM'de görüşülüp onaylanması ile ilgili bkz. (BCA, 30.18.1.1.4.45.13, 22 Ocak 1922).

karşı doğuda dostluk ve barış kuşağı kurmuş olması hem de siyasi varlığını bütün dünyaya kanıtlaması olarak ifade edilebilir. (Soysal, 2000, 62; Yıldız, 2023, 17).

4. Türk-Fransız İlişkileri ve Ankara Antlaşması

Doğu'da Sovyetler ve Kafkas Hükümetleri ile atılan diplomatik adımlar sonrasında TBMM'nin Türk dış politikası açısından en önemli kazanımı, Fransa ile yapılan görüşmeler ve bu görüşmeler sonrası imzalanan Ankara Antlaşması'dır.

I. Dünya Savaşı'nın akabinde Osmanlı Devleti ile imzalanan Mondros Mütarekesi sonucunda İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde hâkimiyet kurmaya çalışan Fransızlar, özellikle Kilikya ismiyle tabir edilen Kilis, Antep, Urfa ve Maraş vilayetlerinin içinde bulunduğu geniş bir araziye kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. 19 Eylül 1919'da İngiltere ile imzalanan Suriye İtilafnamesi üzerine bu topraklarda askerî ve siyasi otorite kurmaya çalışan Fransa, kısa sürede işgallere başlayarak söz konusu topraklara yerleşmiştir (Yavuz, 1992, 274). Fransız Hükümeti'nin bu bölgelerdeki varlığının devam ettiği günlerde, 4 Aralık 1919'da Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile bizzat görüşen Fransız temsilcisi Georges Picot, kendilerine bazı iktisadi ayrıcalıklar verilmesi halinde buldukları sahayı terk edebilecekleri taahhüdünde bulunmuştur (Güven, 2012, 103). Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifi reddetmesi üzerine bölgede baskısını arttıran Fransız askerî ve Ermeni gönüllü birlikleri, Müslüman ahaliyi göçe zorladıkları gibi farklı metotlar kullanarak katliam girişimlerinde bulunmuşlardır. Yapılan baskılara Kuvay-ı Milliye müfrezeleri ve bölge halkı tarafından karşılık verilmesi sonucunda ağır kayıplar yaşayan Fransızlar, işgal ettikleri Maraş ve Urfa'dan çekilmek zorunda kalmışlardır (Tansel, 1973, 193-216). Türk halkının istiklal mücadelesi karşısında direnemeyeceklerini anlayan Fransızlar, TBMM Hükümeti ile geçici bir anlaşma taslağı üzerinde çalışma yapmanın doğru olacağı kanaatiyle, tekrar Mustafa Kemal Paşa ile görüşme ihtiyacı duymuşlardır. Bu minvalde yapılan görüşmeler sonucunda 23 Mayıs 1920'de Türk ve Fransa Hükümetleri arasında 20 günlük bir mütareke imzalanmıştır. Ancak 8 Haziran 1920'de Fransızların Zonguldak Ereğli civarlarına asker çıkarması sonucunda doğal olarak bozulan geçici ateşkes anlaşması ile mücadele kaldığı yerden devam etmiştir. Her ne kadar uygulanma açısından kısa süreli ve yetersiz gibi görünse de bu antlaşma, Fransa'nın TBMM'yi dolaylı olarak tanınması açısından son derece önem arz etmektedir (Yavuz, 1992, 275).

Fransa'nın TBMM Hükümeti ile bu denli yakınlaşma eğilimi, esasında İngiltere ile baş gösteren sorunlardan kaynaklanmaktadır. Nitekim I. Dünya Savaşı sonrası kurulacak düzende, Almanya'nın yeniden hâkim güç olabilmesinin önünü tıkamaya çalışan Fransızlar, bu konuda İngiltere ile yaptığı görüşmelerde herhangi bir sonuç alamadığı gibi yapılan antlaşmalar ile Türk direnişinin tam ortasında kendilerini bulmuştur. Almanya'nın güçlenmesini engellemek adına Ortadoğu ve Musul petrollerinden dahi vazgeçen ve bu doğrultuda kendi adına taviz vermekten çekinmeyen Fransa, İngiltere'nin siyasi planları karşısında problemlili bir duruma maruz kalmıştır. Zira İngiltere, Avrupa'daki denge siyasetine mukabil Almanya'ya karşı sert bir politika izlemediği gibi Fransa'nın da etkin bir güç olmasına karşı önlemler almayı ihmal etmemiştir (Yavuz, 1994, 53-54). İngilizlerin kurmaya çalıştığı bu denge siyaseti karşısında Fransızlar, her ne kadar kendilerine tanınan haktan memnun olsalar da Sevr Antlaşması'nın içeriğinde değişiklik yapılmasının uygun olacağı yönünde adımlar atmaya çalışmış ve Türk Millî Mücadelesi karşısında, yürürlüğe girmesi zor görünen bu antlaşmanın yeniden düzenlenmesini istemiştir (Peyâm-ı Sabah, 12 Aralık 1920). 21 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı süreci dâhil, konferansta Türk-Fransız ikili antlaşmalarını etkileyen bu talepler, iki hükümetin birbirine siyasi yakınlaşmasının önünü açmıştır. TBMM adına Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in kendi inisiyatifi ile imzalanan ve Fransa'ya Sevr Antlaşması'nda tanınan haklara yakın bir metin

içeren bu antlaşma⁴ (Vakit, 16 Mart 1921) Misak-ı Milli'ye uymadığı için başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Meclis tarafından kabul edilmemiş ve onaylanmamıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1921, 4-8). Bekir Sami Bey'in kendi tasarrufu ile imzalanan Türk-Fransız mutabakatı, her ne kadar TBMM tarafından kabul görmese de ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve her iki hükümetin de antlaşma yapma konusunda yakınlaşma çabalarını izah etmektedir. Zira bu gelişmelerden sonra Fransa ile görüşmeleri kesmeyen Türk Hükümeti, kendi şartlarını sunmayı denemiş ve bu girişim üzerine Fransa Hükümeti Franklin Boullion'u Türk-Fransız temaslarını yürütmek adına Ankara'ya göndermiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 8 Haziran 1921).

9 Haziran 1921 günü Ankara'ya ulaşan Boullion, ilk olarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Türk-Fransız müzakerelerinin hangi zemin üzerinden yürütüleceği meselesi gündemdeyken Mustafa Kemal Paşa, Misak-ı Milli çerçevesini aktarmaya çalışmış ve Türk tarafının taleplerini iletmiştir (Nutuk/Söylev, 2019, 830-832). Kapitülasyonlar ve bağımsızlık konusunda taviz verilemeyeceğini aktaran Mustafa Kemal Paşa'ya karşılık Boullion, bu taleplerin Fransız Hükümeti tarafından kabulünün zor olduğunu, bu konuda karar verme yetkisinin olmadığını ve görüşülen şartların Fransız Hükümetine iletileceğini ifade ederek Ankara'dan ayrılmıştır. Görüşmeler netlik kazanmasa da bir anlaşma taslağı ortaya çıkmıştır (BCA, 30.10.262.764/3, 30 Haziran 1921). Esasında Fransız Hükümeti'nin amacı Türk Hükümeti ile bir antlaşma imzalamak için erken davranmamak ve yakın zamanda meydana gelecek olan Türk-Yunan savaşının sonucunu beklemektir (Güven, 2012, 126-127).

Verilen bilgiler doğrultusunda, Sovyet ve Kafkas Hükümetleri ile yapılan antlaşmalarda olduğu gibi Fransa ile de yapılacak kritik mutabakatın düğümünü çözecek olan Sakarya Savaşı'nın, Türk diplomasisi açısından ne denli kritik bir süreç arz ettiği görülmektedir. En nihayetinde bu muharebeyi Türk ordusunun kazanması sonrasında, taslak hâlinde olan Türk-Fransız müzakerelerine, önce muharebenin devam ettiği 26 Ağustos 1921 günü Fransa tarafından son şekli verilmiş (Yavuz, 1994, 288) ve Franklin Boullion'un tekrar Ankara'ya gelmesiyle Türk zaferinin etkilerinin hissedilmeye başladığı 24 Eylül 1921 günü ikili görüşmeler yeniden başlamıştır. Sonuç olarak; Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey ile Ali Fethi ve Münir Beylerden oluşan Türk heyeti karşısında, Boullion'un temsil ettiği Fransız Hükümeti ile günlerce yapılan sıkı müzakerelerden sonra 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM-Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır⁵ (Yavuz, 1994, 145-147; Hâkimiyet-i Milliye, 21 Ekim 1921). İmzalanan antlaşma, Hatay meselesi hariç büyük oranda Misak-ı Milli çerçevesinde oluşturulmuş, Türkiye'nin güney sınırları günümüze yakın bir şekilde düzenlenmiştir. Fransa, işgal ettiği bölgelerde hâkimiyetini sonlandırmayı, buna mukabil Türk Hükümeti genel bir af çıkarmayı kabul etmişlerdir. Yine anlaşma metnine göre Türk Hükümeti, gayrimüslimlerin haklarını tanımayı, Fransız Hükümeti ise Hatay'da bulunan Türk vatandaşlarının kültürel gelişimine izin vermeyi onaylamışlardır (İstikbal, 7 Kasım 1921).

TBMM Hükümeti ve Fransa arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi'nin Türk dış politikası açısından en önemli kazanımı, bir İtilaf grubunda yer alan devletin bu antlaşmayı imzalayarak Anadolu'da Ankara merkezli varlığını ispat etmeye çalışan Türk Hükümeti'ni resmen tanımasıdır. Antlaşmanın diğer bir kazanımı, İtilaf Devletlerinin aralarında yürütmüş olduğu siyasi birlikteliğin parçalanmış ve TBMM'nin Batı bloğundaki mutabakatı bu antlaşma ile bozmuş olmasıdır. Zira imzalanan Türk-Fransız İtilafnamesi'ni

⁴ 12 Mart 1921 tarihinde imzalanan bu antlaşmaya göre, taraflar savaşa son verecek, esirler serbest bırakılacak, Fransız ordusu Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'dan çekilecek, bölgedeki azınlıkların can ve mal güvenliği sağlanacak, Hatay'da Türk çoğunluğu sebebi ile Fransa bu bölgede özel bir yönetim kuracaktı. Bkz: (Güven, 2012, 121).

⁵ Bu görüşmelerde Türkiye-Suriye sınırı, büyük ölçüde Londra Konferansı'nda imzalanan ikili antlaşmaya uygun biçimde belirlenmiştir. Fransızların sağlık ve eğitim kurumlarının Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olmayacak şekilde varlıklarını sürdürmelerinin kabul edildiği, ancak ekonomik ayrıcalıklar konusunda taviz verilmediği görülmektedir. Antlaşma maddelerinin detayları için bkz: (BOA, HR.SYS, 2399.12, 28 Ekim 1921).

ihamet olarak ifade eden İngiltere, yapılan antlaşmanın kendilerinden habersiz olduğunu kamuoyuna duyurmuşlardır. Aleyhte yapılan bu açıklamalara karşılık Fransız makamları ise İngilizlerin bölgede uyguladığı politikaların Fransa'nın çıkarına olmadığı tezini savunmuş ve Türk Hükümeti ile imzalanan antlaşmaya sahip çıkmışlardır (İstikbal, 13 Aralık 1921). Ankara İtilafnamesi ile Türk Hükümeti sadece siyasi arenada değil sahada da birçok reel ve pozitif konum elde etmiştir. Bu doğrultuda, yürütülen Millî Mücadele'de Güney sınırlarında barış yapabilmeyi başaran TBMM söz konusu cepheyi kapatmış ve bütün dikkatini Batı Cephesi'ne verme imkânını elde etmiştir. Ayrıca Güney Cephesi'nden çekilen Fransız askerlerinin ellerinde bulunan bütün silahları Türk Hükümeti'ne bırakması ile de Türk ordusuna cephaneye açısından önemli bir katkı sağlanmıştır (Müderrişoğlu, 1974, 553).

5. Türk-İngiliz İlişkileri ve Esir Mübadelesi Antlaşması

TBMM Hükümeti'nin Anadolu'da vermiş olduğu Millî Mücadele'yi her türlü platformda baltalamaya çalışan ve Yunanistan'a genel olarak güçlü destek vermekten çekinmeyen İngiltere, Sevr Antlaşması üzerinden kurgulamaya çalıştığı denge politikasını Sakarya Savaşı sonucunda kaybetmeye başlamıştır. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde alınan Yunan başarısı üzerine Ankara ile Sevr Antlaşması hariç görüşmeye dahi tenezzül etmeyen İngiltere, Türk ordusunun Sakarya boylarında Yunan ordusunu ağır bir yenilgiye uğratması sonucunda bu tavrından vazgeçmeye başlamıştır. Buna mukabil Sakarya zaferi sonrasında Türk Hükümeti ile birtakım konuların halli için irtibat kurulmasının gündeme gelmesiyle İngiltere, ilk olarak esir değişimi ile alakalı girişimlerde bulunmuştur.

Türk ve İngiliz esirler ile alakalı Anadolu'da cereyan eden ilk olaylar İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında dayanmaktadır. Mütareke sonrası esir edilen bazı askerlerle birlikte, İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgali sonrası Türk ordu mensuplarının İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmesi taraflar arasında gerilimin artmasına sebep olmuştur. Rauf, Kara Vasıf ve Dr. Esat Beyler gibi içlerinde önemli isimlerin de olduğu toplam 144 kişinin tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmesine (Çapa, 1989, 39-400) karşılık TBMM Hükümeti de harekete geçmiş ve Anadolu'da birçok İngiliz askerinin esir edilme emrini vermiştir. Kontrol subayı Ravlingson dâhil 20 kadar İngiliz askerinin bu şekilde tutuklanması gerçekleşmiştir (Çapa, 1989, 400; Kürkçüoğlu, 2006, 203). Ankara ve Londra hattında mütekabiliyet esasına göre gelişen bu süreç, somut olarak ilk defa İngilizlerin I. İnönü Muharebesi sonrasında meydana gelen Londra Konferansı'nda konuyu gündeme getirmesi ile dikkate alınmış ve esirler konusu hakkında birtakım antlaşmalar olmuştur. Nitekim 16 Mart 1921'de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in kendi inisiyatifi doğrultusunda Anadolu'da tutuklu bulunan İngiliz askerlerin tamamının salıverilmesi ve bu meselede bütün işlemlerin TBMM Hükümeti tarafından yapılması konusunda İngiltere ile bir antlaşma imzalaması, Türk-İngiliz görüşmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak Bekir Sami Bey ile yapılan ikili antlaşmalara mukabil İngiltere'nin Türk esirlerden yarıya yakınına serbest bırakabileceği, kalan esirlerin yargılanmasına devam edileceği ve serbest bırakılan Türk esirler ile ilgili hiçbir masrafı üstlenmeyeceği ile alakalı bazı maddeler egemenlik hakları açısından sakıncalı görülmüş ve TBMM Hükümeti bu antlaşmayı onaylamamıştır (Kürkçüoğlu, 2006, 205-207; Nutuk/Söylev, 2019, 784-785). Bu gelişmeler akabinde meydana gelen II. İnönü muharebesi ve bu muharebenin Türk zaferi ile sonuçlanması İngiltere'nin farklı bir eğilim göstermesine sebep olmuş ve Malta'da bulunan esirlerden 33 tanesi Roma'da bulunan TBMM Hükümeti temsilcisi Cami Bey'e teslim edilmiştir. Daha önce bırakılan 3 esir ve Malta'dan kendi imkânlarıyla çıkmayı başaran 4 kişinin de eklenmesiyle toplam 40 Türk esir tutsaklıktan kurtulmuştur (Kürkçüoğlu, 2006, 209). İngiltere'nin bu hamlesine karşılık Ankara ise esir tutulan bazı İngiliz askerlerini serbest bırakmıştır (Çapa, 1989, 402).

Türk-İngiliz Hükümetleri arasında esirler üzerinden gelişen anlaşmazlığın nihayete vardırılması Sakarya Savaşı ile kazanılan Türk zaferi sonrasında gerçekleşmiştir. Nitekim İngiltere, 1 Ekim 1921'de Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold aracılığıyla, Ankara Hükümeti İstanbul temsilcisi Hamit Bey'e bir nota vermiş ve bu nota ile Malta'da bulunan Türk esirlere karşılık Anadolu'da tutuklu bulunan bütün İngilizlerin değişiminin kabul edildiği TBMM Hükümeti'ne iletilmiştir. Hamit Bey, Ankara ile yaptığı görüşmeler sonucunda, İngiltere'nin bu teklifinin TBMM tarafından kabul edildiğini ilgili makamlara bildirmiş ve İngilizler ile 23 Ekim 1921 tarihinde Esir Değişimi Antlaşması imzalanmıştır (İstikbâl, 27 Ekim 1921).

Türk Hükümeti'nin Sakarya Savaşı'nda kazandığı başarı sonrası İngiltere ile imzaladığı bu antlaşmanın niteliği oldukça önem arz etmektedir. Fransa ile yapılan Ankara İtilafnamesi sonrası savaş esirleri üzerinden de olsa diplomatik açıdan ciddi bir zafer olarak sayılan bu antlaşma, İtilaf Devletlerinin TBMM Hükümeti'nin siyasi varlığını tanıma noktasında önemli bir gelişme olarak görülmektedir. İngiltere, her ne kadar resmi olarak TBMM'yi tanımasa da karşılıklı olarak imzaladığı bu antlaşma ile Türk devletinin siyasi varlığını kabul etmiştir. Zira İngiliz Hükümeti'nin TBMM'nin istediği doğrultuda böyle bir antlaşmayı imzalaması, dolaylı da olsa Ankara Hükümeti'nin varlığını tanıdığı anlamına gelmektedir. Türk dış politikasında etki alanı çerçevesinde önemli bir gelişme olan Esir Değişimi Antlaşması, İngiliz kamuoyunun gözünden de kaçmamış ve bu konuda çeşitli haberler yapılmıştır. Türk basınına yansıyan yönleri ile İngiliz Hükümeti'nin Anadolu'da uyguladığı politikaları eleştiren İngiliz gazeteler, Türk Hükümeti lehinde birçok köşe yazıları yayınlamışlardır. Yapılan haberlerin çoğunda, Ankara Hükümeti ile diplomatik kanalların açık tutulması ve siyasi sürecinin işletilerek bir an önce barış şartlarının oluşmasına imkân tanınması konusunda analizlere yer verilmiştir (Açıksöz, 29 Eylül 1921; Peyâm-ı Sabah, 2 Kasım 1921; Hâkimiyyet-i Milliye, 20 Ekim 1921).

6. İtalya Hükümeti'nin TBMM ile Uzlaşma Girişimleri

İtalya, Mondros Mütarekesi ile Anadolu'da askerî varlığını sürdüren ancak İngiltere ve Fransa gibi TBMM Hükümeti ile çok fazla gerilim yaşamayan bir devlet konumundadır. Daha önce kendisine vaat edilmesine rağmen Paris Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda İzmir'in Yunanistan'a bırakılması ve İtilaf Devletleri tarafından çıkarlarının görmezden gelinmesi, İtalya'yı Türk Hükümeti ile daha yumuşak bir politika izlemeye sevk etmiştir. Bu politika kapsamında, Anadolu'da sadece ekonomik imtiyazlar isteyen ve Türk halkı ile iyi geçinmeye çalışan İtalyanlar, Antalya başta olmak üzere işgal ettikleri Akdeniz sahilinde gerginlik çıkaracak faaliyetlerden uzak durmaya çalışmışlardır (Çelebi, 2002, 134, 138).

TBMM Hükümeti ile siyasi olarak birçok alanda ilişki kurmaya çalışan İtalya, bu doğrultuda en önemli adımını 21 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'nda atmıştır. Esasında Sevr Antlaşması ile çok önemli ayrıcalıklara sahip olsa da İtalyanlar, tıpkı Fransızların İngiltere'ye karşı olumsuz bakışlarında olduğu gibi bu antlaşmanın yeniden tanzimini gündeme getirmişlerdir. Sakarya zaferi sonrasında yaşanan Türk-İtalyan müzakerelerine doğru belli bir zemine kavuşan bu ilk İtalyan adımları, iki taraf açısından da yeni bir başlangıç olmuştur. Nitekim Londra Konferansı'nda yaşanan gelişmeler ve daha önce sıkça vurguladığımız Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in yetkisini aşarak İtalya ile oluşturduğu anlaşma ortamı söz konusu ilişkilerin daha samimi bir sürece evrilmesini sağlamıştır. Öyle ki Batı Anadolu'daki kazanımlarını kaybetmek istemeyen İtalya, konferans süresince Türk tezlerine yakın bir duruş sergilemiş ve bu sayede Türk Hükümeti heyeti ile ikili anlaşmalar imzalamayı başarmışlardır. Ancak 12 Mart 1921 günü İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile Bekir Sami Bey'in mutabık kaldıkları Türk-İtalyan antlaşmasında

geçen metinler Misak-ı Milli prensiplerine aykırı olduğu için⁶ TBMM tarafından onaylanmamıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1921, 4-8).

Türk Meclisi'nin Londra'da alınan kararları görmezden gelmesiyle bir süre İtalyan Hükümeti ve kamuoyunda eleştirel yorumlar yapılsa da (Çelebi, 2002, 265-267) Türk-İtalyan ilişkilerinin genel olarak olumlu bir düzlemde sürdürüldüğü görülmektedir. Esasında İtalya Hükümeti meseleye daha geniş bakmakta ve İngiltere'nin İtalyan menfaatlerini görmezden gelmesine karşılık Türk Hükümeti ile anlaşma çabalarını sürdürmeye çalışmaktadır. TBMM'nin Londra Konferansı'ndaki talepleri uygun görmemesine rağmen Anadolu'daki siyasi belirsizliklerin artmasının kendileri açısından problem doğuracağını düşünen İtalya, bir süre sonra işgal altında tuttukları bölgelerdeki askerlerinin bir kısmını çekmeye başlamıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 3 Haziran 1921). Başlarda Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesi İtalyanların yaptığı bu hamleye şüphe ile yaklaşan Türk Hükümeti, meselenin doğruluğunu İngiltere'nin İtalya Hükümeti'ni bu faaliyetinden dolayı eleştirmesi ve Ankara'ya karşı kışkırtması sonrasında anlamıştır (Çelebi, 2002, 291; Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ağustos 1921). Türk-İtalyan münasebetlerinin seyrinde önemli bir gelişme sayılan bu durum, siyasi görüşmelerin yeniden olumlu bir yöne doğru gittiğini göstermektedir. Sakarya Savaşı öncesinde yaşanan bu gelişmeler ile İtalya Hükümeti, görüşmelerin daha sağlıklı ve sonuç alıcı olabilmesi için Ankara'ya bir heyet göndermeyi istemiştir. Bu kapsamda Alberto Tuozzi riyasetinde hazırlanan İtalyan Heyeti Ankara'ya gelmek üzere yola çıkmıştır. 12 Haziran 1921'de Antalya'ya ulaşan heyet, Ankara'ya doğru gitmek üzere hazırlık yaparken Türk Hükümeti'nin engeli ile karşılaşmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Antalya'daki İtalyan askerinin çekilmediğini öne sürmesi ve ancak mevcut askerlerin bölgeyi terk etmeleri sonrasında böyle bir görüşmenin olabileceğini söylemesi üzerine İtalyan Heyeti ile yapılacak görüşme ertelenmiştir. Her ne kadar sonrasında yapılan hamleler ve Antalya'daki İtalyan askerlerinin çekilmesi gibi mevcut görüşme koşullarının sağlanmasına rağmen kısa süre içinde başlayan Kütahya-Eskişehir Muharebeleri dolayısıyla Türk-İtalyan müzakereleri ertelenmiştir (Çelebi, 2002, 300-301).

Yunanistan'ın Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde kazandığı başarılar, sonrasında İtalyan Heyeti'nin TBMM ile görüşmeleri daha da uzatmasına sebep olmuştur. Ancak Sakarya Savaşı'nda Yunan ordusunun yenilmesi ve Türk Hükümeti'nin sırasıyla Kafkas Hükümetleri ve Fransa ile anlaşmalar yapması sonrasında daha önceden başlatılan münasebetleri tekraren gündeme alan İtalya, yeniden Ankara'ya heyet gönderme hazırlıklarına başlamış ve bu minvalde Alberto Tuozzi başkanlığında bir heyet Ankara'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. 24 Ekim 1921 günü yola çıkan İtalyan temsil heyeti Ankara'ya ulaşır ulaşmaz görüşmeler başlamıştır (Çelebi, 2002, 303; Vakit, 27 Ekim 1921). Müzakerelerde TBMM'nin yaklaşımı Misak-ı Milli çerçevesinde bir anlaşma imzalamak, İtalya Hükümeti ise Sevr Antlaşması'nda tanınan ekonomik haklarından mahrum bırakılmamak hedefindedir. Esasında İtalya, Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'na uygun bir mutabakat çabasında bulunmak istemiş ve bu konuda ısrarcı davranmaya çalışmıştır. Ancak Türk Hükümeti, ısrarcı tavrı ve bu müzakerelerde İngiltere'nin kendisine örtülü destek vermesi gibi nedenlerden dolayı İtalya ile anlaşma meselesine mesafeli durmuştur (Çelebi, 2002, 304-305). Buna mukabil İtalyan heyetinin Ankara'da tutulması ve görüşmelerin samimiyetle sürdürülmesi, Türk diplomasisinin barış yönlü

⁶ Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey'in şahsi girişimleri ile imzalanan Türk-İtalyan Antlaşması'nda Ankara ve Roma Hükümetleri, Osmanlı Hükümeti'nin yardımı olmadan Antalya, Burdur, Muğla ve Isparta sancaklarıyla kısmen Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya bölgelerinin iktisadî gelişimini sağlamak için işbirliği yapmayı kesin olarak kararlaştırılması, İtalyan işletmelere Anadolu topraklarında ayrıcalıklar verilmesi gibi ekonomik bağımsızlığı tehlikeye atabilecek maddelerin varlığı TBMM Hükümeti tarafından reddedilmiştir. Meclis'in haberi olmadan böyle bir tasarrufta bulunan Bekir Sami Bey, Ankara'ya gelişinden sonra yoğun tepkiler almış ve görevinden istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bkz: (Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1921).

bir çizgide ilerletildiği hissiyatının oluşturulması için de önemlidir. Zira 11 Aralık'a kadar Ankara'da bulunmasına rağmen İtalyan heyeti ile herhangi bir antlaşma zemini oluşmamıştır (Güven, 2012, 228-229). Bu konuda İstanbul İtalyan Yüksek Komiseri Garroni, Türk basınına verdiği röportajda, İtalya'nın Türk Hükümeti ile başlangıçtan beri çatışma içinde olmadığını, dolayısıyla bir antlaşma yapma ihtiyacı da duymadığını ifade etmiştir. Ankara'ya gönderilen İtalyan heyetinin ise Antalya ve Zonguldak gibi yerlerde yaşanan birtakım sorunların giderilmesi için görevlendirildiğini ancak iletişim vasıtalarının yokluğu sebebiyle şimdiye kadar görüşülen müzakere içeriklerinden kendisinin de bilgisi olmadığını açıklamıştır (İkdam, 27 Kasım 1921). 4 Ocak 1922'de İstanbul'a gelen ve Garroni'nin açıklamalarına benzer bir mülakat veren Tuozzi ise Ankara ile yapılan görüşmeleri önemsizleştirmeye çalışmıştır (Güven, 2012, 230-231; Vakit, 11 Kasım 1922).

Müzakerelerde Sevr Antlaşması içeriğinde geçerli olan imtiyazlarından vazgeçmeyen İtalya karşısında, diplomatik kanalların açık olduğu halde ekonomik imtiyazlar konusunda taviz verilmeyeceği ve Misak-ı Milli'ye bağlı kalınacağı hususunu sürekli ifade eden Türk Hükümeti, bu düşüncesine bağlı kalmıştır. TBMM'nin Misak-ı Milli konusunda taviz vermemesi üzerine istediği doğrultuda bir antlaşma zemini bulamayan İtalyanlar, bu görüşmelerde yaşadığı diplomatik zaafı örtmeye çalışmış ve yukarıda ifade edildiği üzere kamuoyundan bu durumu gizlemek istemiştir. Hatta Ankara Hükümeti'nin çözülmez diplomatik refleksi karşısında umduğunu bulamayan İtalyan Heyeti, İstanbul Hükümeti ile birtakım antlaşmalar yapmış (Güven, 2012, 230-231) ve Türk Hükümeti karşısında sergileyemediği diplomatik çabaları İstanbul Hükümeti üzerinden gerçekleştirerek kendini tatmin etmeye çalışmıştır. İtalyan iktisadi isteklerinin TBMM Hükümeti tarafından sakıncalı bulunması ve bu isteklerin herhangi bir mutabakat ile neticelenmemesi Misak-ı Milli çerçevesinde alınan karar ile doğru orantılıdır. Bu bakımdan Türk dış politikasının ana hedefi, Sakarya Savaşı öncesi ile sonrası arasında güç bakımından farklılık göstermiş, İtilaf Devletleriyle verilen mücadele, sahadaki askerî vaziyete göre yürütülmüştür. Türk-İtalyan ilişkilerinde de bu durum belirgindir. Nitekim Türk Hükümeti Savaş öncesinde sergilemiş olduğu diplomasi ile ihtiyacı olan zamanı İtalyanlarla ilişkileri koparmayarak kazanmış, (Çelebi, 2002, 312) muharebede elde edilen zafer sonrasında ise tavizsiz bir politika sergilemiştir.⁷

7. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası uygulanan işgal politikaları ve Sevr Antlaşması'na giden sürecin getirdiği ortam, Osmanlı Devleti'ni fiili bir yıkıma sürüklemiştir. Özellikle İzmir'in Yunan işgaline uğraması ile Türk vatanının parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalması, sorunların daha derin bir hâle doğru sürüklenmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda başlayan Milli Mücadele, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yeni bir hareketin doğmasını gerekli kılmıştır. Erzurum Kongresi'nden sonra Temsil-i Heyet adıyla çıkılan milli hareket, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması ile Ankara'da resmi bir hüviyet kazanmış ve Kuvay-ı Milliye'den Müdafaa-i Hukuk'a uzanan kavramsal ve resmi bir organizmanın adımları atılmıştır.

⁷ Sakarya Savaşı'nda kazanılan zafer ve 1921 yılının sonuna doğru görülen olumlu hava neticesinde Ankara, sahada yapılan mücadelenin bir benzerini masada uygulamak, Yunan Hükümetini tamamen saf dışı bırakmak ve bir denge unsuru oluşturmak amacıyla bir dizi çalışmalara başlamıştır. Bu bağlamda Yusuf Kemal Tengirşek Başkanlığı'nda bir heyetin Avrupa'ya diplomatik görüşmeler yapmak için gönderilmesi gündeme gelmiştir. TBMM'de gerekli yetkileri ve güveni alan ilgili heyet, 7 Şubat 1922'de Ankara'dan ayrılarak Avrupa seyahatine çıkmıştır. Yaz aylarına kadar faaliyetlerini yürüten Türk heyeti, başta Fransız ve İngilizler olmak üzere birçok yetkili ile görüşmüş ve Misak-ı Milli çerçevesinde uzlaşma çabaları aramıştır. Bkz: (Uzun, 2012: 298-310).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de açılmasıyla başlayan siyasi yapılanma, başta sahada olmak üzere dış politikada gelişen olayların yeni ve daha rasyonel bir zeminde ilerlemesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda ilk olarak Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişi durdurulmuş ve sahada Ankara Hükümeti'nin varlığı ispatlanmaya çalışılmıştır. İnönü Muharebelerinde iki defa yenilgiye uğratılan Yunanlar, meselenin askerî boyutunun çok daha ötesinde bir durum olduğunu kavramışlardır. İtilaf Devletleri gelişen süreçte endişelerini gizleyemedikleri gibi TBMM ile bir an önce antlaşma yapma ve Sevr taslağını onaylatma girişimlerini hızlandırmıştır. Londra Konferansı'nda gündeme gelen bu girişimlerin, esasında sahada kesin bir başarı alınmadan siyasi problemlerin çözülmesine imkân olmadığını göstermekte, TBMM'nin resmi varlığını da sekteye uğratmaktadır. Bu gelişmelerin bilinciyle hareket eden Ankara, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde aldığı yenilgiye rağmen Sakarya Savaşı'nda göstermiş olduğu direnişle, sahadaki varlığını net bir şekilde kanıtlamıştır. Savaş sonrası gelişen ortamda Yunan Hükümeti aldığı mağlubiyetle birlikte dış politikada güven kaybederken buna mukabil Türk Hükümeti daha etkin bir diplomasi alanına sahip olmuştur. Doğu'da kurduğu ittifaklarla Kafkasya Bölgesini barış kuşağı haline getirirken bundan aldığı motivasyonla Batı'da yaptığı politik hamleler sonucunda, yeni bir diplomasi anlayışı ortaya koymuştur. Nitekim Fransızlarla yapılan Ankara İtilafnamesi ve İngilizler ile çözülen esir mübadelesi sorunu dahi bunun en önemli göstergesidir.

Kaynakça

- Arıkan, M. (2021). *Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Dış Politika Yönelimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Y. (2002). *Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri*, Atatürk Dergisi, 3 (2), 21-57.
- Atatürk, M. K. (2019). *Nutuk/Söylev*, 1-2, TTK Yayınları, Ankara.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri* (1991). ATAM Yayınları, Ankara.
- Avrupa Hakikati Anlamaya Başlıyor, *Açıksöz*, (29.09.1921), s. 1.
- Aydemir, Ş. S. (1972). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, III*, Yükselen Matbaacılık, İstanbul.
- Azerbaycan ve Gürcistan İstikbâlinin Tasdiki, *Vakit*, (19.01.1920), s. 1.
- BCA, 30.10.262.764/3, 30 Haziran 1921.
- BCA, 30.18.1.1.4.45/14, 22 Ocak 1921.
- Bekir Sami Bey İstifa Etti, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.05.1921), s. 2.
- Bizim İstiklâlimiz, *Alemdar*, (20.01.1920), s. 1.
- BOA, Hariciye Siyasi, (HR.SYS), 2399.12, 28 Ekim 1921.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Çapa, M. (1989). Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler, *Atatürk Yolu Dergisi*, I (3), 399-418.
- Çelebi M. (2002). *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ermeni Hükümeti Sevr Muâhedesi'ni Reddetti, *Açıksöz*, (01.12.1920), s. 4.

Fransızlarla İtilâf-İtilâfnâmenin Metn-i Resmîsi, *İstikbâl*, (07.11.1921), s. 1.

Gökay, B. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gunaris Tavassut mu Talep Ediyor? *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.10.1921), s. 1.

Gunaris'in Seyahati Hakkında, *Peyâm-ı Sabah*, (23.10.1921), s. 1.

Güven, C. (2012). *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Eğitim Yayınevi, Konya.

İngiliz Siyasetinde Zecrî Bir Tebeddül, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.10.1921), s. 1.

İngilizlerle de Mücadele-i Üserâ, *İstikbâl*, (27.10.1921), s. 1.

İngiltere'nin İtirazları, *İstikbâl*, (13.12.1921), s. 2.

İtalya Mümessili Marki Garroni Cenapları, *İkdam*, (27.11.1921), s. 1.

İtalyanlarla Ankara'da Müzâkerâta Başlandı, *Vakit*, (27.10.1921), s. 1

Karabekir, K. (2018). *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kars Muâhedesi, *Hâkimiyet-i Milliye*, (15.10.1921), s. 1.

Kars Muâhedesi, *İstikbâl*, (21.10.1921), s. 1.

Kilikya'nın Tahliyesi ve İktisâdî İtilâflar, *Vakit*, (16.03.1921), s. 1.

Kürkçüoğlu, Ö. (2006) *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara.

Moskova Muâhedenâmesi'nin Teâtisi, *Anadolu'da Yenigün*, (27.09.1921), s. 2.

Mösyö Franklin Boullion, *Hâkimiyet-i Milliye*, (08.06.1921), s. 2.

Mösyö Tuoazzi ile Bir Mülâkat, *Vakit*, (11.01.1922), s. 2.

Müderrişoğlu, A. (1974). *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara.

Özçelik, M. (2013). *Türk Kamuoyunda Sakarya'dan Büyük Taarruz'a (Eylül 1921-Ağustos 1922) Sessiz Bekleyiş*, Yalın Yayıncılık, İstanbul.

Sevr Muâhedesi, *Peyâm-ı Sabah*, (12.12.1920), s. 1.

Sonyel, S. R. (2003). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sürmeli, S. (2001). *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Şark İçin İngiliz Matbuatı Ne Diyor, *Peyâm-ı Sabah*, (02.11.1921), s. 1.

Şark'ta İtalya Siyaseti, *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.08.1921), s. 1.

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri (BOA, BCA).

Tansel, S. (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara.

Tavassut Dileniyorlar, *Açıksöz*, (29.09.1921), s. 2.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 8, Cilt: 9, 1921, s. 4-8.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 8, Cilt: 9, 1921, s. 4-8.

Teklif Olunan Mütarekenin Şartları, *İstikbâl*, (27.03.1922), s. 1.

Türk-Fransız İtilâfnâmesi İmza Edildi, *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.10.1921), s. 1.

Türkiye-Ukrayna Muâhedesi İmzalandı, *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.01.1922), s. 1.

Uzun, H. (2012). Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara, s. 295-332.

Wrangel Ordularının İnhilâli, *İstikbâl*, (21.11.1920), s. 1.

Yavuz, B. (1992). 1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8 (23), 273-308.

Yavuz, B. (1994). Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yıldız, M. (2023). *Türk Kamuoyunda Sakarya Savaşı*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yunan Heyeti Londra'dan Roma'ya Geliyor, *Anadolu'da Yenigün*, (24.10.1921), s. 1.

Yunanistan Müttefiklerin Tavassutuna Dört El ile Sarıldı, Sulhe Uğraşılıyor, *Vakit*, (22.10.1921), s. 1.

Yunanistan, Sulh İçin Anadolu'nun Kat'iyen Israr Ettiği Esasa Muvâfakat Ediyormuş, *Anadolu'da Yenigün*, (23.10.1921), s. 1.

EKLER

Ek 1. Kars Muahdesesine Dair Bazı Hususları İçeren 15 Ekim 1921 Tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi.

YouTube Üzerinden Çocukluğun Yok Oluşuna Bir Örnek: “Kısmetse Olur” Programı*

Being a Spectator to the Disappearance of Childhood on YouTube: The Case of “Kısmetse Olur”

Seyyid Halid ÖZGÜR**
Ahmet ESKİCUMALI***

Öz

Yeni iletişim teknolojileri sayesinde sosyal yaşam hızla dönüşmektedir. Dijitalleşmenin zirveye ulaştığı günümüzde, ekrana maruz kalma yaşı giderek düşerken, ekran karşısında geçirilen süreler de artmaktadır. Çocukların ekran karşısında geçirdikleri süre oldukça fazla olduğundan günümüz medyası aile, mahalle ve akran çevresi gibi sosyalleşme araçlarıyla, uzun yıllara yayılan yaşam deneyimleri yerini dijital platformlarda izlenen dizi ve videolara terk etmektedir. Bu çalışmada YouTube’da yayınlanan Kısmetse Olur programı Postman’ın ‘Çocukluğun Yok Oluşu’ kavramsallaştırması bağlamında ele alınmış olup nicel ve nitel yöntem birlikte kullanılmıştır. Araştırmada yetişkinler için hazırlanan ancak çocukların YouTube platformunda daha çok izlediği bir program haline gelen Kısmetse Olur dizisinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri ele alınarak dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla çocukluğun değişen ve dönüşen yapısına dikkat çekilmektedir. Araştırmanın ilk bölümünde Sakarya’da yaşayan 570 sekizinci sınıf öğrencisine YouTube izleme alışkanlıkları ile ilgili bir anket uygulanmıştır. İkinci bölümde çocukların YouTube’da en çok izledikleri yapımlar olarak bulguların Kısmetse Olur programının, toplam 62 milyon görüntüleme almış olan 29 saat 45 dakikalık 11 bölümünün videolarında geçen konuşmaların transkriptleri ve her bölümün altında yer alan izleyicilerin yazdığı toplam 90.049 yorum nitel içerik analizi yöntemlerinden biri olan In Vivo kodlama yöntemiyle MAXQDA 2022 analiz programı kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre tüm konuşmalar ve yorumların %35,9’unda “Aşağılama/Argo/Alt Kültür”, “Cinsellik/Dış Görünüş”, “Evlilik/Aldatma/Para” kategorileri altında yer alan kelimeler yer almaktadır. Ayrıca “dış görünüş”ün aşırı önemli gösterilip özendirildiği ve cinsellik boyutunda da belli bir alt kültürün yaşam tarzına özendirildiği tespit edilmiştir. Çalışmada çocukların en sevdikleri kanallar arasına girmesi ve çocukları evlilik, ilişkiler, cinsellik gibi yetişkin gündemlerle erken yaşta tanıştırması, ebeveynlerin de denetim konusundaki farkındalıklarının yeterli olmaması gibi bulgular YouTube üzerinden çocukluğun yok oluşuna seyirci kalınmakta olduğunu düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: sosyal medya, YouTube, Kısmetse Olur, çocukluğun yok oluşu, Postman

Abstract

Social life is rapidly transforming thanks to new communication technologies. Today, when digitalization has reached its peak, the age of exposure to screens is gradually decreasing, while the time spent in front of the screen is increasing. Since the amount of time children spend in front of the screen is quite high, today's media, socialization tools such as family, neighbourhood and peer circle, and life experiences spread over many years are being replaced by series and videos watched on digital platforms. In this study, the Kısmetse Olur program broadcast on YouTube was examined in the context of Postman's conceptualization of 'The Vanishing of Childhood' and quantitative and qualitative methods were used together. In the research, the negative effects of Kısmetse Olur, which is prepared for adults but has become a program that children watch more on the YouTube platform, on children are discussed and the changing and transforming structure of childhood with the spread of digital technologies is drawn attention. In the first part of the study, a questionnaire about YouTube viewing habits was applied to 570 eighth grade students living in Sakarya. In the second part, the transcripts of the conversations in the videos of the Kısmetse Olur program, which was found to be the most watched production on Youtube by children, in 11 episodes of 29 hours and 45 minutes with a total of 62 million views, and a total of 90,049 comments written by the viewers under each episode were analysed using the MAXQDA 2022 analysis program with the In Vivo coding method, one of the qualitative content analysis methods. According to the findings of the study, 35.9% of all speeches and comments contain words under the categories of "Humiliation/Slang/Subculture", "Sexuality/Outward Appearance", "Marriage/Deception/Money". It was also found that "appearance" was shown as overly important and encouraged, and in the dimension of sexuality, the lifestyle of a certain subculture was encouraged. The findings of the study, such as the fact that it is among the favourite channels of children and introduces children to adult agendas such as marriage, relationships and sexuality at an early age, and that parents' awareness of supervision is not sufficient, suggest that the destruction of childhood on YouTube is being watched.

Keywords: social media, YouTube, childhood, disappearance of childhood, Postman

* Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu, 06.10.2022, Sayı: E-61923333-050.99-175551.

Bu çalışmada birinci yazarın hazırladığı henüz yayınlanmamış doktora tezinden istifade edilmiştir.

** Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü, halidozgur@subu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7942-2027

*** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, ecumali@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3296-9580

Gönderim Tarihi / Submitted: 02.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 04.11.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Özgür, Seyyid Halid & ESKİCUMALI, Ahmet (2023), “Youtube Üzerinden Çocukluğun Yok Oluşuna Bir Örnek: “Kısmetse Olur” Programı”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 386-405.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Yeni medyanın en güçlü sosyalleşme faktörlerinden biri haline geldiği günümüzün çocukları artık geniş bant iletişimin, mobil cihazların, sosyal ağların, etkileşimli oyunların ve çevrimiçi videoların kişisel yaşamlarına tamamen entegre olduğu küresel bir medya ortamında büyümektedirler. Postman (1995, 73)'a göre, geleneksel kültürden dijital kültüre geçişle birlikte yetişkinler dünyasının sınırları kolay erişilebilir olmaya başlamış, bununla beraber çocukluk ve yetişkinlik arasındaki çizgi de bulanıklaşmıştır. Çocuklar yeni medya araçlarını kullanarak her bilgiye ulaşabildiklerine ve yetişkinlerin sınırlarını bile öğrenebileceklerine göre çocuklukla yetişkin arasındaki sınırlar ortadan kalkmaktadır. Postman (1995, 57) bu durumu “çocukluğun yok oluşu” olarak tanımlamaktadır.

Medyaya erişim olanaklarının artması ve çeşitlenmesiyle birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerini daha sık kullananlar arasında çocuk ve yetişkin grupları iç içe geçebilmekte, hatta birbirlerinin yerini alabilmektedir. Aşar (2013, 88)'a göre bunun birkaç nedeni vardır: Birincisi, iş dünyası ve tüketici pazarı iki grubu bir araya getirerek ve birlikte tanımlayarak kâr oranlarını artırmak istemektedir. Bu durum çocuklara yönelik gibi görünen ancak kendilerinden çok yetişkinlerin ilgisini çeken oyuncak ve filmlerde daha belirginleşmektedir. İkinci olarak, yetişkinin çocuğuyla “arkadaş gibi” olması şeklinde bir imge söz konusudur ki, bu imgeye göre günümüzün çocukları akıllıdır, çabuk olgunlaşmaktadır ve demokratik ortamın gereği hızla bilinçlenmektedirler. Böylece çocuk ve yetişkin aynı dili konuşabilmekte, aynı ortamı paylaşabilmektedir. Aşar (2013, 89)'a göre çocuğuyla “arkadaş gibi” olmak, çocukluk ve yetişkinlik kategorilerinin özelliklerini bozmak demektir yani aynı takımı tutmak, aynı jargonu kullanmak, aynı elbiseleri giymek, vb., çocuğun çocukluğunu doğal biçimde yaşamasını engellemektedir. Yetişkinle çocuk arasındaki sınırların “arkadaşça” ortadan kalkması sonucu yetişkinlerin çocuklar üzerindeki otoritesi de sarsılmış, her şey bilindiğinden ve paylaşıldığından çocukça meraklar, hatta yaramazlıklar ve utanma duygusu zayıflamış, nezaket de yerini ukalalığa bırakmıştır.

Günümüzün ebeveynleri için zaman çok önemli hale gelmiştir. Özellikle iki ebeveynin de çalıştığı çekirdek ailelerde çocuklarına yeterince zaman ayıramadığını düşünen ebeveynler, bu açığı çocuğuna abartılı maddi imkânlar sunarak ya da ekran karşısında daha fazla özgürlük vererek çözmeye çalışmaktadır. Öte yandan günlük iş yaşamından bunalan ebeveynler kendilerine vakit ayırabilmek adına çocuklarını “medyanın kontrolsüz dadılığına” emanet etmektedirler. “Medya çocukları” olarak bilinen bu çocuklar, bilinmeyenleri ebeveynlerinden veya öğretmenlerinden değil, medyadan öğrenmektedir. Bandura (1977, 22)'ya göre insan davranışlarının çoğu modelleme yoluyla gözlemsel olarak öğrenilir: kişi başkalarını gözlemleyerek yeni davranışların nasıl yapıldığına dair bir fikir oluşturur ve daha sonraki durumlarda bu kodlanmış bilgi eylem için bir rehber görevi görür. Ancak çocuklar gerçeklik ve kurgusalılık ayrımını yapamamakta (Sezer, 2022, 105), dolayısıyla YouTuber'ların sunduğu içeriklerden etkilenmekte ve kendilerine sunulan sosyal ve eğlence hayatının ihtişamına kapılabilmektedirler.

Çocukların Dijital Teknolojileri Kullanma Alışkanlıkları

TÜİK (2021)'in araştırmasına göre teknoloji ürünlerinden (bilgisayar, cep telefonu/akıllı telefon, TV/akıllı TV, akıllı saat ve oyun konsolu) en az birinin sadece kendi kullanımında olduğunu beyan eden 6-15 yaş grubundaki çocukların oranı, %66,6'dır.

18-24 yaş arası gençlerin %72,5'i dijital platformları cep telefonundan izlemekte, %79,5'i her gün 1-2 saatini YouTube'da geçirmektedir (SosyalAğHaritası.gov.tr, 2023). Dünya çapında yayınlanan güncel istatistiklere göre (Hubspot, 2023), Z kuşağının %56'sı, Y kuşağının %54'ü, X kuşağının %48'i ve Boomers kuşağının

%26'sı yeni ürünleri en sık YouTube'da keşfettiklerini söylüyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmaya göre, YouTube veya YouTube Kids kullanan ebeveynler, YouTube'un çocuklarının öğrenmesini daha eğlenceli hale getirdiği konusunda hemfikir olduğu bulgulanmıştır (OxfordEconomics, 2021). TVtech'in (2021), 2-12 yaş arası YouTube izlediğini bildiren çocukların oranı %85'tir, bu da YouTube'la tanışma ve YouTube izleme yaşının ne kadar erken dönemlere kadar düştüğünü göstermektedir.

Çocuklar, özellikle yaş grubu küçüldükçe medya okuryazarlığı noktasında daha az bilgiye sahip olduklarından sosyal medyanın olumsuz etkilerine karşı daha savunmasız durumdadırlar. Medya okuryazarlık düzeyi noktasında ise çocuğun yaşı ne kadar küçük ise, medya okuryazarlığı o kadar düşük düzeydedir. RTÜK'ün (2022) güncel raporunda araştırmaya katılan gençlerde 21 yaş grubunda okuryazarlık düzeyinin yüksek olduğu, 18 yaş grubunda orta düzey ve 15-16 yaş grubunda ise düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde konuya farklı perspektiflerden bakan çeşitli çalışmalar yer almaktadır. İşliyen (2020: 442)'in çalışmasında “cinsel içerik” bağlamında 18 yaş altına hitap eden 8 çizgi film örneklemini üzerinde betimsel analiz tekniğiyle elde edilen bulgulara göre çizgi filmlerde cinsellik unsurunun yoğun bir şekilde resmedildiği tespit edilmiştir. Ünür (2022: 156)'ün çalışmasında televizyonda da sık sık tekrar gösterime giren Türk sinemasındaki farklı film türlerinde cinsellik ile şiddetin sunumu ve bunlara bağlı olarak ahlaki değerlerin temsilinde farklılıklar incelenmiş ve tüm örneklem içerisinde cinsellik sahnelerinin yarısından fazlasının Yeşilçam sinemasında olduğu bulgulanmıştır.

Altınoluk (2018, 184)'un çalışmasında kadınlar yönelik gündüz kuşağında yayınlanan Kısmetse Olur programında kadın devamlı olarak bakımlı erkeklerin söylem aracılığıyla gücün ve bedenün üst bölgesinin yüceltildiği parçalı bir beden algısı oluşturulmaya çalışıldığı görülmüş, izlenen bölümlerde günümüzün beden beklentileriyle benzer sunulduğu görülmüştür. RTÜK'e 2016 yılında en çok şikâyet edilen Kısmetse Olur evlilik programının televizyonda yayınlanan 30 bölümünü inceleyen Korkmaz (2018: 40)'ın çalışmasına göre ise gelin/damat adayları, sunucular ve konukların cinsiyetçi söylemler kullanması, evlilik kurumunun toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla dikte edildiğine dair bulgular elde etmiştir. Güzelhisar (2021, 214) ise televizyonda yayınlanan “Kısmetse Olur” programını eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelemiş, kadın ve erkek çatışması şeklinde ilerlediğine dair tespitlerde bulunarak, baskın erkekliğin etkisiyle kadın edilgenliğinin medya tarafından pekiştirildiğini belirtmiştir. Güner ve Genç (2014, 250)'in çalışmasında ise ortaokul öğrencilerinin televizyon mecrası üzerinden medya ile olan etkileşiminin, öğretmen görüşlerine göre tespit ettikleri araştırmanın bulguları arasında öğrencilerin dizilerdeki kurgulanmışlık boyutunu fark edemedikleri yönündeki görüşlerin ağırlıklı olduğu bulunmuştur. Canatan ve Avşar (2019, 113)'in çalışmasında, ebeveynler ile çocukları arasında sosyal medya kullanım ve paylaşımlarında mahremiyet algularının farklılıklar gösterdiği özellikle beden, ev ve aile alanlarına ilişkin de ebeveynlerle çocuklar arasında görüş farklılıkları bulgulanmıştır. Kırık, Ahmet, Çetinkaya ve Gül (2015, 121)'ün çalışmasında ebeveynlerin bilgi eksikliği ve çocuklarına rehberlik etme konusundaki başarısızlıkları sosyal medya bağımlılığını tetikleyen başlıca nedenler arasında görmektedirler ve bunun önlenmesi için çocukluğun en başında sosyal medya bilincinin geliştirilmesinin önemli olduğunu belirtmektedirler. Bostancı ve Çakır (2022, 106)'ın çalışmasında erken çocukluk çağında çocuğu olan ebeveynlerin dijital ebeveynlik farkındalık düzeylerinin yeterli düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılrken, bir diğer bulgu da ebeveynlerin medya aracılık davranış düzeylerinin ortalamanın biraz üzerinde olduğu bulgulanmıştır. Toğuşlu (2021, 72)'nin izleyici alışkanlıklarını (YouTube, Netflix, Amazon Prime vb. gibi) dijital platformlar ile kuşaklara göre değerlendirildiği çalışmasının sonuç bölümünde, dijital platformların -geleneksel televizyonlardan farklı olarak- içeriklerini her zaman erişilebilir olmalarını dizilerin de aynı sinema filmleri gibi kalıcı ve önemli olmasını sağladığı şeklinde tartışılmıştır.

Çocuk içerik üreticileri (çocuk YouTuber'lar) boyutuna bakıldığında ise YouTube'da yayınlanan videolarda çocuk YouTuber'ların yetişkin olarak tanımlandığı, çocuk gibi değil 'minyatür yetişkinler' gibi olduğu tespit edilmiştir Tosun (2023, 148). Fide ve Sapsağlam (2020: 208) Youtube editörlerinin çocukların kimlik oluşumundaki etkisini incelemiş ve Youtube içerik üreticilerinin çocukların gelecek beklentileri ve cinsiyet kimliğinin oluşumunda etkili olduğu, özellikle kızların belli bir güzellik standardına yönlendirme çabası içinde oldukları bulmuştur.

YouTube'un (ve Google'ın) geliştirdiği algoritmalar sayesinde bu içerikler çocukların istemedikleri zamanlarda bile karşlarına çıkmaktadır. Otomatik oynatma işlevi; kullanıcı davranışını izler ve kullanıcının ilgisini çekebilecek videoları bir oynatma listesine yerleştirmektedir ve bu işlem tamamen algoritmalar tarafından yapılmaktadır (Gezer - Elmas, 2019). YouTube öneri sisteminin Google Research'te yayınlanan "YouTube Önerileri için Derin Sinir Ağları" başlıklı makalede derin öğrenmenin son zamanlarda YouTube video öneri sistemi üzerindeki yoğun etkisine odaklanmıştır. YouTube'un var olan en büyük ölçekli ve çok gelişmiş endüstriyel öneri sistemlerinden birini temsil ettiğinin savunulduğu çalışmada (Sargın ve Covington, 2016) YouTube'un aslında sadece bir parçası olduğu büyük resmin ve görünenin arkasındaki büyük gücün Google çalışanları tarafından açıklanması da ayrıca önemlidir. Ebeveynler ve eğitimciler tarafında bu durumun bilinmesinin ve çocuklara uygun şekilde öğretilmesinin çok önemli olduğuna bir gerçektir. Çünkü özellikle 13-14 yaş grubu savunmasız çocuklar, çok güçlü şirketlerin büyük bütçeler ayırdığı, uzman psikolojik danışmanlarının yazılımcılarla desteklediği ve derin sinir ağları kullanan endüstriyel sistemlerle karşı karşıyadır ve bu her geçen gün daha ciddi bir boyutta gerçekleşmektedir. Postman (1995, 124), çocukların medyaya erişimini kontrol etmek için iki yol önermiştir: 1. Çocukların medyaya maruz kalmasının sınırlandırılması, 2. Çocuklara gösterilenleri dikkatle gözlemlemek ve medyada gösterilen programların temaları ve değerleri konusunda sürekli olarak makul eleştiriler yapmalarına yardımcı olmak. Ancak her ikisini de başarmak çok zordur ve çoğu aile bunun farkında olmamak bir tarafa bu konuda bir çaba harcamaktan çok uzaktadır.

YouTube kendi web sitesinde inançlarını ve değerlerini öz cümlelerle ifade etmektedir. YouTube Sosyal Etki sayfasında; "Herkesin birbirine destek olan, engelleri aşan, sınırların ötesine geçen ve ortak ilgi alanları ile tutkular etrafında bir araya gelen topluluklar bulabilmesi gerektiğine inanıyoruz (Youtube, 2023)" cümleleri yer almaktadır. Yine aynı sayfada, değerlerinin dayandığı dört özgürlük türünü de şöyle sıralamaktadır: 1. İfade Özgürlüğü 2. Bilgi Edinme Özgürlüğü 3. Fırsat Özgürlüğü 4. Dilediğiniz Yere Ait Olma Özgürlüğü. Kulağa hoş gelen bu özgürlük ifadelerini YouTube'un değerleri olarak iletişim literatürüne not ederken, eleştirel perspektiften bakarak bu cümlelerin arkasındaki örtük anlamlara, sınırlanmamış ve denetlenmemiş özgürlüklerin oluşturabileceği olası sosyal etkilerin çocuklar için risklerine dikkat çekilmesinin çok önemli olduğu düşünülmelidir. Çocukluğun masum dünyası bir avuç şirketin içerik pazarlayıp reklam üzerinden para kazandığı ve bunun için sadece şirketin kendi ahlak anlayışı çerçevesinde sınırlamalar koyarak "özgürlük" adı altında her türlü içeriğin yayınlanmasına müsaade ettiği, hatta birçok inanç sistemi tarafından sapkın kabul edilen görüşlerin bile yaygınlaşmasına destek olduğu kabul görmüş bir gerçektir.

Bütün bu düşünceler çerçevesinde YouTube platformunun çocuklar üzerindeki olası olumsuz etkilerini araştırmak önemlidir. Bu bağlamda çocukların düşüncelerini ortaya koymak, sevdikleri kanalları tespit etmek ve bu kanalların sunduğu içerikler üzerinden çocukların cinsellik gibi yetişkinlik dönemi gündemleriyle erken yaşlarda tanışmasının getireceği olumsuz etkilere dikkat çekmek hedeflenmektedir.

2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı televizyonda yayından kaldırılan ama YouTube üzerinden yayınlanan ve 13-14 yaş ortaokul 8. Sınıf düzeyi çocukların en sevdiği kanallar arasına giren Kısmetse Olur kanalının, sunduğu içeriklerin çocukları yetişkin gündemlerle çok hızlı tanışması sonucunda çocukların ‘çocukluğunun yok oluşuna’ sebep olduğuna dikkati çekmektir.

Araştırmanın niceliksel tarafında ise 13-14 yaş arası gençlerin YouTube platformundaki favori kanalları, saha anketi sorularına verdikleri yanıtlarla belirlenmiştir. Araştırmanın nitel tarafında Kısmetse Olur YouTube kanalında ne tür içeriklerin sunulduğunu belirlemek amacıyla nitel içerik analiz yöntemlerinden biri olan In Vivo kodlama yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda “kod” sıklıkla dilsel veya görsel verileri tanımlamak için sembolik olarak kullanılan, özet, dikkat çekici veya yansıtıcı ve/veya bağlantı içeren bir kelime veya kısa ifade olarak tanımlanabilir (Saldana, 2023, 110).

Evren ve Örneklem: Araştırmanın nicel kısmının evrenini Sakarya ili Serdivan ilçesi Ortaokullarının 8. sınıflarında okuyan 1741 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem ise %95 güven aralığı ve %5 hata payıyla, en az yaklaşık 384 öğrenci ile yüz yüze anket görüşmesi gerektirmekte olup, olası hatalar göz önünde bulundurularak toplamda 570 öğrenci ile anket yapılmıştır. Araştırmanın nitel analiz kısmında evren YouTube’da Kısmetse Olur kanalına 29 Ağustos 2022 – 29 Ağustos 2023 tarihleri arasında bir yıllık süre içerisinde her gün yayınlanan (her biri yaklaşık 2 saat 40 dakikadan oluşan) programlardan 217 tam bölüm videosundan oluşmaktadır.

Verilerin Seçimi: YouTube’da yayına başlayan Kısmetse Olur kanalında yayınlanan 217 program içerisinde, en çok izlenen bölümleri listelenmiş ve 5 milyon görüntülenmenin üzerinde olan 11 farklı bölüm seçilmiştir. İlgili bölümlerde yapılan iki ayrı unsur incelenmiştir; bu unsurlar video içerisindeki karakterlerin konuşmaları ve aynı videoya izleyicilerin videonun altına yaptıkları etkileşimli yorumlardır. İncelediğimiz bölümler 2, 3, 4, 6, 11, 17, 44, 48, 157, 200 ve 201. bölümlerdir. Bu bölümler yaklaşık olarak toplam 63 milyon görüntülenmiştir.

Verilerin Analizi: Büyük veri seti üzerinde çalışılacağı için yazılım desteği almak üzere nitel araştırmalarda, içerik analizi çalışmalarında sık tercih edilen kodlama ve analiz araçlarından biri olan MAXQDA 2022 tercih edilmiş ve araştırma için lisanslanmıştır. En çok izlenen bölümlerden seçilen 11 bölüm içerisinde (toplam 29 saat 45 dakikalık videoda) yer alan konuşmacıların kendi söylemlerinde kullandıkları ifadeler ve her bölümün altındaki yorum alanında izleyicilerin bölüm gündemi, oyuncular ve birbirlerine karşı etkileşimli olarak yazdıkları ilk 10.000 yorum toplam olarak 90.049 yorum veri seti olarak yazılıma yüklenmiştir. Yorumlar kimi zaman bir satır kimi zaman birkaç paragraf metinden oluşmaktadır. Böylece veri seti içinde programın oyuncularının (gelin ve damat adayları) ile sunucunun seçilen bölümlerdeki yaklaşık toplam 30 saatlik videodaki konuşmaları ve 90.000 yorumdan oluşan izleyicilerin yorumları birlikte içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu veri seti içerisinde yer alan yetişkinlere dair kelimeler aranmış, frekansına (yoğunluğunun fazlalığına) göre kodlanmış, anlamsal olarak birbiriyle benzer kodlar birleştirilip kodlar gruplanmış ve ardından benzer kod grupları uygun kategoriler altında toplanarak kodlardan kategorilere ulaşıp, programın analiz araçları aracılığıyla bulgular elde edilerek ve yorumlanmıştır.

Nitel içerik analizi için In Vivo kodlama yöntemi tercih edilmiştir. Saldana'ya göre (2023, 105), In Vivo kodlama yönteminin literatürde temel anlamı "canlı olanın içinde" olup, "katılımcıların" kodlama sürecinde kullandıkları kısa sözcükler ve nitel veri kayıtlarında kullanılan dilin kendisini ifade eder. Belirli bir alt kültüre özgü argo yerel terimleri veya söz dağarcığını bulmak için In Vivo kodlama oldukça faydalı bir yöntemdir.

Ek olarak, özellikle gençlerle yapılan eğitim alanındaki etnografik çalışmalarda son derece yararlıdır. Gençlerin ve çocukların sesleri sıklıkla ötekileştirilir, bu nedenle bir yetişkinin gerçek sözlerini kodlamak, gençlerin kültürlerini ve dünyalarını daha iyi anlamasını sağlamaktadır.

Çalışmamızın nitel içerik analizi aşamasında sahanın sesine kulak vermek için Kısmetse Olur programının oyuncuların, sunucunun konuşmalarına ve izleyicilerin izledikten sonra/izleme sırasında ilgili bölüm hakkında yaptıkları yorumların incelenmesi amaçlanmıştır. Hem oyuncular yarışma sürecinde aralarında belli konuları sıklıkla konuşmakta, konuşurken belli sözcükler, kavramlar diğerlerine göre daha fazla geçmektedir. İzleyicilerin izledikleri bölüme dair kendi aralarında da tartışmalara girdikleri bu sırada öne çıkan ve tekrar edilen bazı kelimeler olduğu görülmüştür. Böylece çocukların çok izlediği bu kanalın içerikleri, kanalda yayınlanan videoların içeriklerinden keşfedilerek direkt katılımcıların sesinden oluşturulmuştur. Ayrıca ilgili videolara yapılan yorumlar da incelenmiştir.

3. Bulgular

Araştırma kapsamındaki katılımcılara ait temel karakteristik ve demografik bulgular tablolar ve altında yorumlarıyla beraber sunulmuştur.

Tablo 1. Cinsiyete Göre Dağılımı

	Frekans	%
Erkek	209	53,9
Kız	179	46,1

Katılımcıların, %53,9'u (n=209) erkek, %46,1'i (n=179) kızdır. Türkiye'deki nüfusun genel cinsiyet dağılımına yakın bir orandır, Türkiye nüfusunun %49,9'unu kadınlar, %50,1'ini erkekler oluşturmuştur (TÜİK, 2022), bu bağlamda çalışmamızın cinsiyet göre dağılımı da Türkiye örneği açısından iyi bir örneklem oluşturmaktadır.

Tablo 2. YouTube Kullanım Amacına Göre Dağılımı

	Frekans	%
Eğlenmek/Vakit geçirmek	309	79,6
Eğitim/ödev vb.	30	7,7
Ürün inceleme/araştırma	32	8,2
Video yükleme	4	1,0
Belirtmek istemiyorum	13	3,4

YouTube kullanım amaçları, %79,6'sının (n=309) eğlenmek/vakit geçirmek, %7,7'si (n=30) eğitim/ödev, %8,2'sinin (n=32) ürün inceleme/araştırma, %1,0'inin (n=4) video yükleme ve %3,4'ünün (n=13) belirtmek istemiyorum'dur. Literatürde T.C. İletişim Başkanlığı'nın daha büyük bir evren ve örneklem (2510 kişi) ile gerçekleştirdiği güncel iletişim araştırmasının sonuç raporunda da YouTube izleme amaçları bizim bulgularımızla benzerlikler içermektedir: %68,2 müzik, %42,5 eğlenceli içerikler / mizah içerikleri / komik videolar, %15'i eğitim şeklindedir (SosyalAğHaritası.gov.tr, T.C. İletişim Başkanlığı, 2023).

Tablo 3. YouTube’da Kültürel, Ailevi veya Dini Geleneklerine Uymayan İçeriklerle Karşılaşma Durumuna Göre Dağılımı

	Frekans	%
Evet	230	59,3
Hayır	158	40,7

Katılımcıların, %59,3’ü (n=230) YouTube’da kültürel, ailevi veya dini geleneklerine uymayan içeriklerle karşılaşır iken, %40,7’si (n=158) karşılaşmamıştır. Çocukların %59,3’ü kültürel ailevi ve dini geleneklerine uymayan içeriklerle karşılaştığını belirtmiştir, yani çocukların aslında karşılaştıkları içeriklerin uygunsuz olduğunun farkında olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Günlük YouTube İzleme Sürelerinin Ortalaması

	Ort±SS	Min-Max (Medyan)
Günlük YouTube İzleme Süresi (saat)	1,91±0,138	0,20-5 (1,5)

Günlük YouTube izleme süreleri 0.20 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalama 1,91±0,138 saattir. T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı’nın Sosyal Ağ Haritası sitesinde yapılan araştırmada YouTube kullanıcısı olduğunu ifade eden katılımcılara günlük ortalama YouTube’da geçirdikleri süre sorulmuştur, 15-17 yaş arası gençlerin büyük çoğunluğu (%55,4) 1-2 saat arası kullanırken, %19,4’ü 0-1 saat kullanmakta, %20,4’ü ise 2-4 saat kullanmaktadır (SosyalAğHaritası.gov.tr, 2022). Bu araştırmanın sonuçlarını ortalama kullanım süresi hesabı yaparak 1,54 ile bizim örneklemimizin ortalama izleme süresine yakındır.

Tabii ki araştırmamızda sadece YouTube’da geçen süre sorulmuştur, dolayısıyla diğer sosyal medya platformlarında geçirilen süreler ile günlük ortalama toplam sosyal medya kullanım süresi yükselmektedir.

Tablo 5. Ailelerin Çocuklarının YouTube’da İzlemesini İstemediği Kanallar

	Frekans	%
Yanıt yok *	388	89,2
Enes Batur	22	5,1
BTS	4	0,9
Minecraft	3	0,7
Tonguç	2	0,5
Tolunay Ören	2	0,5
Elraen	2	0,5
Diğer	11	2,7

*Açık uçlu anket sorusuna hiç yanıt vermeyenleri göstermektedir.

Katılımcıların, %89,2’si (n=388) açık uçlu soruyu boş bırakmıştır, yanıt vermemiştir. Yüksek oranda yanıtlanmaması ebeveynlerin çocuklarına YouTube kanalları veya YouTuber’lar noktasında kısıtlamadıklarını şeklinde yorumlanabilir. Bir diğer çıkarım da ebeveynlerin YouTube’un içeriklerinden tam bilgi sahibi olmadığı yönünde olabilir. Bunu destekleyen bir diğer bulgu aynı soruya yanıt veren katılımcıların %5,1’inin (n=22) Enes Batur kanalını belirtmesidir. Enes Batur sinema filmi çekmiş, filminde başrol oynamış, televizyonlarda haber olmuş Türkiye’nin en çok bilinen ve en çok kazanan YouTuber’larından (Durmuş,

2021, 329). Geleneksel mecralarda da kanalıyla ilgili haberler yer almaktadır. Ancak ebeveynlerin çocuklarının izlemesini istemediği kanallardan biri olduğunu çocuklarından öğrendiğimiz bu kanal, 16 Aralık 2022 tarihinde “255 Gün Videosuz Neler Yaşadım” (Batur, 2022) başlıklı bir video yayınlamıştır. Yani ebeveynlerin çocuklarının izlemesini istemediği kanal, yaklaşık bir yıla yakın bir süredir YouTube’a hiç video yüklememiştir. Bu bulgular bizi ebeveynlerin Enes Batur kanalını haberlerden duymuş olabileceği, ama uzun bir süredir video yayınlamadığının farkında olmayabileceklerini düşündürmektedir.

Araştırma anketinde “En sevdiğiniz YouTuber’ın adını (veya kanalını) yazınız?” açık uçlu sorusuna verilen yanıtlar derlenmiş ve en çok sevilen 5 kanal aşağıda Tablo 6’da listelenmiştir.

Tablo 6. Çocukların En Sevdiği YouTuber’lar veya YouTube Kanalları*

Kanal Adı	%
Mr.Beast	15
Noluyo Ya	13
Elraenn	12
Orkun İşitmak	10
Kısmetse Olur	10

*Araştırma anketindeki açık uçlu soruya yanıt verenler arasındaki dağılımı göstermektedir ve %10’un altındaki çok sayıda farklı kanal hariç tutulmuştur.

MrBeast kanalı. ABD merkezli olan kanal, dünyanın en çok kazanan kanallarından biri olarak (Brown & Freeman, 2022) 177 milyon aboneye ve 30 milyardan fazla görüntülemeye sahiptir. Yüksek yapım bütçeli (örneğin tüm videolar Türkiye’de profesyonel Türkçe dublajlanmaktadır) ve büyük prodüksiyonlar olan ‘oyunlaştırılmış hayır işleri’ videoları yayınlanmaktadır (Miller ve Hogg, 2023: 1006).

Noluyo Ya kanalı. Türkiye merkezli 2016 yılında açılmış olan kanal 5,22 milyon aboneye, 1,4 milyardan fazla görüntülemeye sahiptir. Evli çift Fırat Albayram ve Ceyda Kasabalı Albayram’ın Vlog, Eğlence ve Yemek videoları yayınlanmaktadır (YouTube, 2023).

Elraenn kanalı. Türkiye merkezli 2,42 aboneye ve yaklaşık 589 milyon toplam görüntülemeye sahip kanal, Tuğkan Gönültaş resmi hesabıdır (Elraenn, 2023), dijital oyun oynama videoları yayınlanmaktadır.

Orkun İşitmak kanalı. Türkiye merkezli olan kanal, 2007’de açılmış ve 10,6 milyon aboneye ve toplam 3,4 milyardan fazla görüntülemeye sahiptir. Acılı Ev Turları, Sonradan Görme Serileri, Ölmeden Önce Yapılacak Şeyler serisi gibi yüzlerce farklı seri ile haftada 2 video yayınlanmaktadır (Orkunİşitmak, 2023).

Kısmetse Olur kanalı. Türkiye merkezli kanal 2022 yılında açılmıştır, 1,47 milyon aboneye, 1,4 milyar görüntülemeye sahiptir. Evlilik, kız-erkek ilişkileri üzerine videolar yayınlanan kanalın Hakkında sayfasında tanıtım amacıyla şu ifadeler yer almaktadır: “Efsane geri döndü! Aşkın gücüne inanıyor musunuz? Bir ilişkide nasıl davranılır? Doğru bildiğimiz yanlışlar neler? 9 Kadın 9 Erkek bir araya gelecek... Artık Kısmetse Olur!” (KısmetseOlur, 2023). Profesyonel bir ‘televizyon yapımı’ olarak daha önce Türkiye’de televizyon kanallarında yayınlandığı dönemde RTÜK tarafından idari para cezaları almıştır (RTÜK, 2015). 29 Nisan 2017 tarihinde tüm evlilik programlarının yayından kaldırılması üzerine kanalın internet sitesinde bir süre devam etmiştir (KanalD, 2023). Daha sonra, "Kısmetse Olur: Aşkın Gücü" adıyla 12 Aralık 2022 tarihinden itibaren YouTube üzerinden yayımlanmaya devam etmektedir. Bu bulgular araştırmacılar olarak bizi araştırmamıza katılan çocukların en sevdiklerini belirttikleri YouTube kanalları içerisinde yer alması dolayısıyla daha detaylı incelemeye yönlendirmiştir.

2015-2017 yılları arasında televizyonda yayınlanmaya başlayan programın türü “Dating – Reality yarışma”dır. Hedef kitlesi Genel İzleyici olan programın süresi 120-160 dk ve yayın periyodu Hafta içi her gün “Final Prime Time”dir. Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Meksika’da yayınlamıştır. İki sezon olarak özel bir televizyon kanalında yayınladıktan sonra, yayından kaldırılmış ve bir süre ara verildikten sonra 12 Aralık 2022 tarihinde aynı prodüksiyon şirketi tarafından televizyon yerine “sadece YouTube’da” yayınlanmaya başlamıştır (Kısmetse Olur, 2023). Yapım şirketi programı web sitesinde televizyon döneminde tanıtım metninde şu ifadeleri vurgulamıştır: “Program bir yarışma programı şeklinde tasarlandığı için ilgi çekiciliği özellikle çocuklar için daha yüksek olabilmektedir” (Kısmetse Olur, 2023).

Araştırmamızın anket sonuçlarındaki bulgular arasında da çocukların en çok sevdiği YouTube kanalları (Tablo 6) arasında programın çıkması tesadüf olmadığı gibi, bilinen bir gerçek olarak bulgularımızı desteklemektedir.

Tablo 7. Kısmetse Olur YouTube Kanalı İçerik Analizi İçin Seçilen Videolar

	Görüntüleme (Milyon)	Yorum	Süre (saat)	Yayın Tarihi
201. Bölüm	1	2516	02:42:00	2.08.2023
200. Bölüm	1,1	4072	02:40:38	1.08.2023
157. Bölüm	1,5	3461	02:37:44	12.06.2023
48. Bölüm	7,4	27962	02:36:48	4.02.2023
44. Bölüm	6,1	28770	02:41:01	31.01.2023
17. Bölüm	6,2	15721	02:51:38	30.12.2022
11. Bölüm	5,7	20871	02:34:05	23.12.2023
6. Bölüm	6,4	24496	02:37:58	17.12.2023
4. Bölüm	7,8	23798	02:50:59	15.12.2022
3. Bölüm	8,8	22921	02:50:16	14.12.2023
2. Bölüm	10	21582	02:42:01	13.12.2022
Toplam	62	196170	29:45:08	

Veri setine seçilen bölümler Tablo 4’te listelenmiştir. En az 1 milyon, en çok 10 milyon görüntüleme olmak üzere toplamda 62 milyon görüntüleme almış olan videolara toplam 196.170 yorum gelmiştir ancak MAXQDA 2022 veri tabanının sınırlaması sebebiyle her bölüm için ilk 10.000 yorum alınabilmektedir, bu sebeple toplamda 90.049 yorum veri setine dahil edilmiştir. Toplam 29 saat 45 dakikalık videoda geçen konuşmaların transkripti analiz edilmiştir.

Tablo 8. Kod Sistemi ve Kodlardan Geliştirilen Kategoriler

Kod Sistemi	Frekans	%
Toplam	137235	100,0
DİĞER YORUMLAR	87931	64,1
Üst-seviye yorumlar	65277	47,6
Yorumlara cevaplar	22654	16,5
AŞAĞILAMA / ARGO / ALT KÜLTÜR	24882	18,1
linç fan kafa koparma çocuk ergen şok show	6885	5,0
iğrenç boş kusucam rezil tiksiniç	5660	4,1
varoş trip toksik kasıntı manit zort keko vibe	3570	2,6
ego samimiyetsiz özgüven psikolojisi bozuk	2834	2,1
itici	2085	1,5
sinsi iki yüzlü yalan	1845	1,3
mal hayvan yılan yalaka sümük	1154	0,8
koymak oha geber laf sokma	821	0,6
13-14 yaş	28	0,0
CİNSELLİK / DIŞ GÖRÜNÜŞ	16856	12,3
güzel beğen havalı çirkin hoşlanma yakışıklı	5942	4,3
ilişki kırmızı oda erkeksi öpüşme flört	4883	3,6
vücut burun dudak g*t kalça göğüs popo	2103	1,5
estetik makyaj dövme botoks	1679	1,2
açık giyinme elbise ayakkabı dekolte	1145	0,8
dans twerk dansöz	659	0,5
tiktok instagram	445	0,3
EVLİLİK / ALDATMA / BOŞANMA	6449	4,7
aşk sevgili kıskanç aşko kuşko	3024	2,2
para dolar euro	1124	0,8
karı koca hanımcı	731	0,5
ayrılma	689	0,5
gelin damat düğün	382	0,3
aldatma	375	0,3
ifşa	81	0,1
ihanet	27	0,0
boşanma	16	0,0
GELENEKSELLİK	1117	0,8
aile terbiye değerler	1008	0,7
kültür gelenek görenek örf	102	0,1
rtük	7	0,0

Kod sistemi içerisindeki kategorisi altında bulunan kodların toplam frekansları; *Aşağılama / Argo / Alt Kültür* için %18,1 (n=24882), *Cinsellik / Dış Görünüş* için %12,3 (n=16856), *Evlilik / Aldatma / Para* için %4,7 (n=6449), *Geleneksellik / Aile* için ise %0,8'dir (n=1117). Örneklem içerisindeki 11 bölümün tamamında bu dört kategorinin toplam frekansı ise %35,9'dur (n=49304). Programın gündemine dair önemli bulgulardan birisi %35,9'un yetişkinlere hitap eden belli kodların tekrarından oluşmuş olmasıdır.

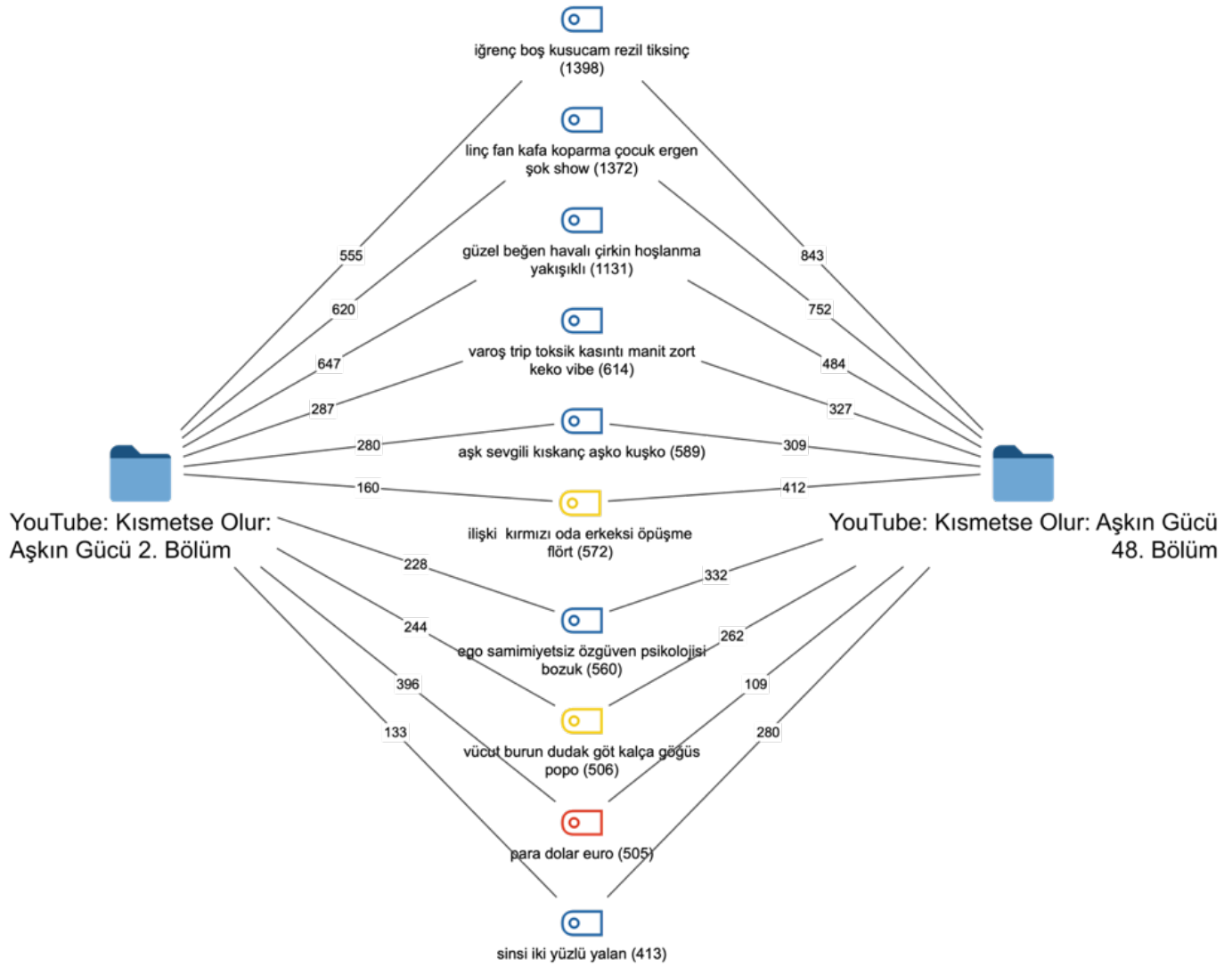
Aşağılama / Argo / Alt Kültür. Bu kategoride linç fan kafa koparma çocuk ergen şok show kodunun %5,0'tir (n=6885). İkinci yüksek frekanslı olan iğrenç boş kusucam rezil tiksiniç kodu %4,1'dir (n=5660). Alt kültüre ait varoş trip toksik kasıntı manit zort keko vibe kodunun frekansı da %2,6'dır (n=2834). Bu bulgulardan da izleyicilerin belli türde aşağılama, argo ve sosyal medyaya özel kelimelerden oluşan bir alt kültür ağzı konuştukları/yazıştıkları görülmektedir. Bazı kodlar ise tek başına, yani -diğer benzer kodlarla birleştirilmeye gerek kalmadan- yüksek frekanslı çıkmaktadır. Örnek olarak itici kodu, seçilen 11 bölümlük örneklem içerisinde %1,5 (n=2085) oranında kullanılmıştır.

Cinsellik / Dış Görünüş. Bu kategori altında frekansı en yüksek olan *güzel beğen havalı çirkin hoşlanma yakışıklı* kodu seçili bölümlerin %4,3'ünü (n=5942) oluşturmaktadır. İkinci olarak *ilişki kırmızı oda erkeksi öpüşme flört* kodunun frekansı %3,6'dır (n=4883), üçüncü olarak *vücut burun dudak g*t kalça göğüs popo* kodunun frekansı %1,5'tir (n=2103). Cinsellik yanında *estetik makyaj dövme botoks* gibi insanların vücudu, değişimi veya süslenmesine dair dış görünüş ile bağlantılı kodun frekansı da %1,2'dir (n=1679) ve her gün yayınlanan bir program olması sebebiyle oyuncular ve sunucu arasında sürekli gündem edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kategorideki kodlar ve frekanslarından çıkan bulgular bize çocukların yetişkin gündemlerle erken yaşlarda tanıştıklarını, dış görünüşün (estetik, burun, dudak, makyaj, dövme vb.) aşırı önemli gösterilip özendirildiği (ya da belli görünüşlerin toplum tarafından dışlanacağı algısının yerleştirdiğini) ve cinsellik tarafında da belli bir alt kültürün yaşam tarzının gündem edildiğini göstermektedir.

Evlilik / Aldatma / Para. Bu kategoride en yüksek frekanslı kod %2,2 (n=3024) ile *aşk sevgili kıskanç aşko kuşko*'dur. İkinci kod ise %0,8 (n=1124) ile *para dolar euro* kodudur. Aynı ayrı kodlar olarak frekansları az olsa da *ayrılma, aldatma, ifşa, ihanet, boşanma* kodları da bir araya geldiğinde %0,9'a (n=1188) ulaşmaktadır. Bu kategoriye dair yorumlarken çocukların evlilik sürecini aşko-kuşko, para-dolar-euro ve ayrılma-boşanma-ifşa kelimeleriyle duymalarının sosyal gerçeklik oluşumu açısından olumsuz etkiler oluşturabileceği not edilmelidir.

Geleneksellik. Bu kategorinin kodları ise frekansı düşük kodlardan oluşmaktadır. Genellikle aile ve değerler konusunda duyarlı olan az sayıda kişinin arasında yazılmış etkileşimli yorum ve yorumlara cevaplar şeklindedir. Bu kategoride *aile terbiye değerler* kodu %0,7 (n=1008) ile kategori içindeki en yüksek frekanslı kodudur. İkinci olarak *kültür gelenek görenek örf* kodunun frekansı %0,1'dir (n=102). Geleneksel konuşma ve yorumların frekansı diğerlerinin yanında çok zayıf bulgulanmıştır.

Yetişkinlere dair gündemlerin farklı bölümlerde devamlı olup olmadığını örneklemek için birbirinden uzak zamanlarda yayınlanan bölümler arasında kodlar ile ilişkisi sorgulanmış ve aşağıdaki grafik gösterimde sunulmuştur.

Şekil 1. Kismetse Olur 2. Bölüm ve 48. Bölüm Kod Karşılaştırması

Farklı zamanlarda yayınlanan iki farklı bölümün konuşma ve yorumlarında en çok geçen 10 kod frekans değerleri parantez içinde yanlarında gösterilmiştir. Bu tarz bir gösterimle amacımız programın ana gündemine dair farklı zamanlarda bile kodlama yapılsa yaklaşık olarak tekrarlar devam etmektedir, örnek olarak *iğrenç boş kusucam rezil tiksiniç* kodu iki bölümdeki toplam frekansı 1398'dir ve 2. Bölüm içerisinde 555 defa geçerken -aradan yaklaşık bir buçuk ay geçtikten sonra yayınlanan- 48. bölümde 843 defa yer almıştır. Benzer şekilde *linç fan kafa koparma çocuk ergen şok show* kodu ise 2. bölümdeki frekansı 620 iken 48. bölümdeki frekansı 752'dir. Bu veriler aynı zamanda şunu da göstermektedir; kodların çoğunda (yani bu iki bölüm örneğinde 10 kodun 8'inde) program ilerledikçe frekanslarda artış görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle program ilerledikçe belli kodlar frekans olarak genellikle artmakta ve tüm bölümlerde belli bir seviyede süreklilik arz etmektedir.

Tablo 9. “Cinsellik / Dış görünüş” ile “Aşağılama / Argo / Alt Kültür” kategorilerinin kod ilişkileri

Kod Sistemi	güzel beğen havalı çirkin hoşlanma yakışıklı	ilişki kırmızı oda erkeksi öpüşme flört	vücut burun dudak g*t kalça göğüs popo	estetik makyaj dövme botoks	tiktok instagram	açık giyinme elbise ayakkabı dekolte	dans twerk dansöz
linç fan kafa koparma çocuk ergen şok show	2101	2062	682	559	277	323	307
iğrenç boş kusucam rezil tiksiniç	1701	1706	636	431	140	405	221
varoş trip toksik kasıntı manit zort keko vibe	1142	1057	409	335	149	235	101
Ego samimiyetsiz özgüven psikolojisi bozuk	923	924	329	234	66	117	128
itici	778	505	294	242	95	116	48
sinsi iki yüzlü yalan	572	646	182	137	58	66	72
Mal hayvan yılan yalaka sümük	332	329	204	83	30	70	39
Koymak oha geber laf sokma	271	256	95	65	30	54	28
13-14 yaş	4	4	5	5	4	0	0
Toplam	7824	7489	2836	2091	849	1386	944

MAXQDA’ın Kod İlişkileri Tarayıcısı’nda “Cinsellik / Dış görünüş” kategorisi ile “Aşağılama / Argo / Alt Kültür” kategorisinde yer alan kodlar satır ve sütun olarak seçilerek, aynı belgedeki kodların yakınlığına bakıldığında Tablo 9’da listelenen sonuçlara ulaşılmıştır, sonuçların daha kolay yorumlanabilir olması için sütunlar kod modellerinin benzerliğine göre ve frekans değerlerine göre azalan şekilde sıralanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre en yakın mesafede ilişkili (n=2101) olanlar *güzel beğen havalı çirkin hoşlanma yakışıklı* kodu ile *linç fan kafa koparma çocuk ergen şok show* kodu iken, benzer şekilde aynı kategorideki *iğrenç boş kusucam rezil tiksiniç* kodu (n=1701) ve *varoş trip toksik kasıntı manit zort keko vibe* (n=1142) kodu da yakın mesafeli bulunmuştur. Programın seçilen bölümlerinde konuşulan konular ve bölümlerin altında yazılan yorumlarda araştırmamızın odaklandığı yaşta çocuklar için kullanılan “çocuk” ve “ergen” kelimelerinin (aşağılama şeklinde kullanılarak) sık tekrar edilmesi ve *beğenilme, hoşlanma, güzellik, çirkinlik* kodu ile yakın mesafeli çıkması dikkat çekmektedir.

Öte yandan *linç, kafa koparma, şok gibi* argo kodu ise; *ilişki, kırmızı oda, erkeksi, öpüşme, flört* (n=2062) kodu ve *vücut, burun, dudak, g*t, kalça, göğüs, popo* (n=682) kodu ile yakın mesafeli olduğu görülmektedir. Çocukların cinselliği öne çıkararak kelime bu kadar açıktan ve bu bağlamlarla duymaları, onları çocukluğun masum dünyasından hızlı bir şekilde yetişkinlerin dünyasına taşımaktadır. Üstelik gerçek dünyada yaygın olmadığı şekliyle, ilişkilerde cinsellik boyutunu öne çıkararak, basite indirgenmiş bir sosyal ilişki algısına sahip olmalarına yola açabileceğini de düşündürmektedir. 13-14 yaşındaki çocuklara evlilik, gelin/damat olma, alt-kültür kız-erkek ilişkileri ve aile kurumu doğru giden süreci bu şekilde kurgusal bir alt-kültür tarzında sunulması, araştırmanın bulguları arasında dikkatimizi çekmektedir ve bize çocukluğun yok oluşuna dair önemli sinyaller vermektedir.

4. Sonuç

Araştırma kapsamında en az 1 milyon, en çok 10 milyon görüntüleme olmak üzere toplamda 62 milyon görüntüleme almış olan 11 bölümde geçen Toplam 29 saat 45 dakikalık videoda geçen konuşmaların transkripti ve her bölümün altında yer alan izleyicilerin yazdığı toplam 90.049 yorum analiz edilmiştir.

Araştırmanın bulguları göstermektedir ki; televizyon mecrasında yayından kaldırılmış evlilik (dating) temalı programlardan birisi, YouTube’da yayınlanabilmekte, çocuklara kolayca ulaşabilmekte ve bunun da ötesinde çocukların en sevdiği kanallar arasına (Tablo 6) girebilmektedir. Tabii ki YouTube’un içerik politikalarının “özgürlük” kelimesinin arkasında saklanan küresel bir serbestliğe dönüşümü görülmektedir ve bu yaşananlara karşı seyirci mi kalmaktayız, sorusunu akıllara getirmektedir. Öyle görünüyor ki, çocukları önceleyen bir sosyal medya denetimi (hatta yaptırımları) kritik önemdedir, çünkü bu içeriklerin etkisi alanında bulunanlar çocuklarımızdır ve denetimi istenen düzeyde yapılmayan/yapılamayan içerikler yoğun bir şekilde algoritmaların önermeleriyle çocuklara -istemesele de ulaşmaktadır.

Evrensel değerler perspektifinden bakıldığında, insan neslinin devamı için gerekli olan “evlilik” kurumu, tüm dünyada farklı kültürlerde de kutsal ve toplumların özü olarak kabul edilmesine rağmen; Kısmetse Olur programındaki evlilik (aile kurma) kavramının işleniş biçimi ciddi sorunlar içermektedir. Evlilik sürecine giden yolda gösterilen kız-erkek (gelin-damat) adaylarının iletişimleri hem saygı ve sevgiden yoksun, hem de kaba ve sert sözel kavgalar içermektedir. Araştırmanın bulgularına göre toplam 30 saatlik bölümünde geçen konuşmalar ve yorumların %35,9’u “Aşağılama/Argo/Alt Kültür”, “Cinsellik/Dış Görünüş”, “Evlilik/Aldatma/Para” kategorileri altında yer alan kelimeler yer almaktadır (Tablo 8). Bu kadar olumsuz ve yoğun bir içeriğin çocukların en sevdiği kanallar arasına giren bir kanalın videolarında kapladığı alan çocukların ahlaki ve gelişimleri yönünden gerçekten tedirgin edici boyutta olduğu görülmektedir. Peki çocuklar bu tarz içeriklerin kurgu olduğunu fark edebiliyorlar mı? Araştırmalar, yaşı küçük olan çocukların medya okuryazarlığı düzeyinin de düşük seviyede olduğunu gösterdiğinden şu yorum kolaylıklar yapılabilir: Çocuklar burada daha çok görüntüleme uğruna yapılan kurgusal ve sahte ilişkileri bir sosyal gerçeklik olarak algılayacaklardır. Çoğunlukla sözel (ve duygusal) kavgaların olduğu (argo, küfür, cinsellik çağrışımı ifadeler, laf ebelikleri ve fiziksel güzellik/yakışıklılık yarıştırmaları) üzerine kurulu bir iletişim şekli, ne evlilik sürecinde kabul edilebilir ne de sağlıklı bir aile oluşumunu destekleyebilir. Bunu ifade ederken, 2016 yılında televizyonda yayınlanan programda tanışıp evlenen bir çiftin 3 yılın ardından boşanma kararı alması (CNNTürk, 2019) veya programın gözde gelin adaylarından birinin daha önce evlenip boşandığının ortaya çıkması (İnternetHaber, 2019) gibi haberleri de destekleyebilir. Üstelik bu konular sadece programın içerisinde işlenmekle kalmıyor, ek olarak internet ve geleneksel mecralarda da haber niteliğinde işlenerek iyice

yaygınlaştırılıyor. Çocuklar ise bir şekilde evlilik kurumunun gerçekliği konusunda hem izledikleri hem de gerçekte yaşananlar arasında sıkışıp kalmaktadır.

Araştırmanın bulguları arasında çarpıcı olanlardan birisi de Kısmetse Olur dizisinde “dış görünüş”ün (estetik, burun, dudak, makyaj, dövme vb.) aşırı önemli gösterilip özendirildiği (ya da belli görünüşlerin toplum tarafından dışlanacağı algısının yerleştiğini) ve cinsellik tarafında da belli bir alt kültürün yaşam tarzı olarak özendirildiği tespit edilmiştir. İndirgemeci bir yaklaşımla insanların evlilik sürecinde konuştuğu konuların açık açık “*vücut burun dudak g*t kalça göğüs popo*” gibi kelimelerin tekrarının %1,5 olması, -küçük bile görünse- bize çocuk yaşta için dozu çok yüksektir. En azından televizyonda bile bu kelimelerin çoğu bip’lenmektedir, ama YouTube’da bunlar serbest bırakılarak normalleştirilmektedir. Her ne kadar yapılan içerik analizinde sözel/yazınsal olarak programda geçen konuşmalar ve yorumlar üzerinden yapmış olursa da, görsel anlamda verilen mesajlar tartışmasız cinsellik ağırlıklı kurgulanmıştır. Kızların ve erkeklerin toplumun gerçekliğinden ve kültüründen uzak “çıplaklığa varan” giyim-kuşamlarının da çocuklara özendirilmesi söz konusudur. Üstelik çocukların çok izlenen videolarda gördüklerini rol model alma potansiyeli de ayrıca değerlendirilmelidir. Zira 13-14 yaşında evlilik, ilişkiler, cinsellik gibi konularla bu şekilde (seviyesiz) tanışmak çocuklar büyüdüğünde ve yaş olarak yetişkinliğe adım attığında açığa çıkacak özümsemiş yaklaşımlara dönüşecektir.

Araştırmada dikkati çeken bulgulardan biri de programın konuşma ve yorumlarında belli türde aşağılama, argo ve sosyal medyaya özel kelimelerden oluşan bir alt kültür ağzı konuşulduğu/yazışıldığının görülmesidir. Yani kendilerine has bir alt kültür jargonu söz konusudur; şöyle ki *varoş trip toksik kasıntı manit zort keko vibe* gibi kelimelerin toplam frekansı %2,6’dır. Bunun yanında tek başına *itici* kelimesi %1,5 oranında kullanılmıştır. Araştırmamızın bulgularından bir diğeri de program ilerledikçe (yeni bölümler yayımlandıkça) belli kodlar frekans olarak genellikle artmakta ve tüm bölümlerde belli bir seviyede süreklilik arz etmektedir (Şekil 1)

Öneriler

Çocukları zararlı medya içeriklerinden korunmak için; çocuktan birinci derecede sorumlu çocuğun ailesini, özdenetim sahibi olması için çocuğun kendisini ve zararlı içeriklerden korunup, faydalı içerikler sunmak için içerik üreticilerini bilinçlendirmek gerekmektedir. Çocuklar medya izleme alışkanlıklarını doğal olarak önce evde öğrenmektedir. Anne- babanın medya ile kurduğu ilişki bu açıdan çocuğa rol model oluşturmaktadır. Çocuklar, hayatın diğer kısımlarında olduğu gibi, medya izleme alışkanlıklarını da onlardan gördüğü şekliyle belirlemektedir. O yüzden aile önce kendisi bilinçli bir medya kullanıcısı olarak doğru rol model olmalıdır. Avrupa ülkelerinde internet risk faktörleri konusunda ailelerin bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar ülkemizde de yapılmalıdır. Daha sağlıklı bir nesil ve toplum oluşturmak için ailelerin internet kullanımı ve çocuklarıyla ilgili riskler hakkında bilgi sahibi olması ve bunu açık ve basit bir rehber olarak ele alması gerekir. Ailenin kendisinin de medyaya ayırdığı vakitten kısarak çocuklarına vakit ayırması, onlarla iletişim kurması ve deneyimlerini artırabileceği ortam sunması sağlanmalıdır.

Ailelerin medyayı çocuklarıyla birlikte kullandığı zamanlar olmalıdır. Çocuklarla medya izlemek medya mesajlarını ve içeriğini tartışmaya, uyarılarda ve tespitlerde bulunmaya imkân sağlayacaktır. Aynı zamanda şiddet ve eğlence arasındaki ayrımın yapılması sağlanacak ve çocuğun medyayı araştırmaya dönük kullanabileceği gösterilebilecektir. Öte yandan ebeveynler “dizi izliyorum” diyen çocuğu masum görmemelidir, hangi kanalı, hangi tür içeriği izlediğini iyi bir iletişim kurarak tespit etmeli ve uygunluğuna dair yönlendirmelerde bulunmaları önerilebilir. Çünkü yetişkinlere yönelik olan içeriklerin çocukların en

sevdiği kanallar arasına girmesi mümkündür. Televizyon kanallarındaki programların öncesinde, sinema filmlerinin başında gösterildiği gibi hangi yaşa hitap ettiğine dair uyarılar konulması bir çözüm önerisi olabilir.

Çocukları korumak temelde anne babaların görevidir ancak bunun için ebeveynlerin yeterli bilinç/bilgi düzeyine ulaşması gerekmektedir. Bunun yanında RTÜK tarafından çocuklara olumsuz etki yapacak içeriklerin engellenmesi için çalışmalar yapılmalı, sosyal medya platformları dünyanın başka ülkelerinde ve Türkiye’de farklı düzeylerde adım atılmaktadır (BBCNewsTürkçe, 2020), ancak yeterliliği konusu düşündürücüdür. AB (Avrupa Birliği) AB’nin yeni internet içeriği denetimi yasası yürürlüğe girmesi (VOATürkçe, 2023), umut verici görünmektedir.

Medya okuryazarlığı sayesinde çocukların günlük yaşamlarının her anında karşılaştıkları her türlü medya içeriğine eleştirel bir şekilde ulaşabilmeleri gerekmektedir. Böylece kavramın tanımı gereği, yazılı ve yazılı olanın ardındaki mesajlara erişme, bunları analiz etme, değerlendirme ve iletme yeteneği kazandırılmalıdır. Bir yandan bilinçli medya oluşturma becerisini, diğer yandan da iletilen medya unsurlarını analiz etme yeteneğini içeren medya okuryazarlığı eğitiminin hedefleri şöyle özetlenebilir: 1. Medya mesajlarını doğru algılamak, 2. Eleştirel değerlendirme 3. Gerçek ile kurguyu ayırt etmek 4. Medyada sunulan dünyanın gerçekçi olmayabileceğini fark etmek 5. İletişimin yönlendirici ve yönetsel bir role sahip olduğunun farkına varmak.

Öte yandan içerik üreticilerinin de bu anlamda kritik bir sorumlulukları olduğunu bilinmelidir YouTuber’lar ve yapım şirketleri çocuk dostu bir anlayış benimseyerek içerik üretmelidir. Bu bağlamda BM tarafından kabul edilen “Çocuk Hakları Dair Sözleşme”de (UNICEF, 2023) yer alan hassasiyetleri yeniden gündeme taşınmalıdır. İçerikler, çocuğun korunması ve uyumlu gelişmesi bakımından her halkın kendine özgü geleneklerinin ve kültürel değerlerinin taşıdığı önemi göz önünde tutarak geliştirilebilir. Yine kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun; özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlâki gelişimi ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlamak üzere -geleneksel medyada olduğu gibi- sosyal medya platformlarının da gerektiğinde devlet eliyle ve bağımsız bir üst kurul politikaları aracılığıyla denetlenerek düzenlemeler yapılabilir.

Kaynakça

- Aşar, E. (2013). Keşfedilen Çocuk, İletişim Teknolojileriyle Yitip Giden Çocukluk ve Çocuk Kültürü. *İletişim ve Diplomasi / Çocuk ve Medya*, 83-94. Keşfedilen Çocuk, İletişim Teknolojileriyle Yitip Giden Çocukluk ve Çocuk Kültürü adresinden alındı
- Altınoluk, D. (2018). "Kismetse Olur1 Diyen Damatların "Erkeklik Krizi". H. Kuruoğlu & K. T. Özsel (Eds.), *Medya ve Beden* (69-190). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alver, F. (2004). Neil Postman'ın Çocukluğun Yok Oluş Sürecinde İletişim Teknolojisi Eleştirisinin Eleştirisi. *İletişim Araştırmaları*, 129-141.
- Alqahtani, S. I., Alluhaibi, R., M. S. Yafooz, W., Alsaedi, A., & Syed, L. (2023). Children's Safety on YouTube: A Systematic Review. *Applied Sciences*.
- Balcombe, L., & De Leo, D. (2023). *The Impact of YouTube on Loneliness and Mental Health. Informatics*.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. New Jersey: Prentice-Hall A Paramount Communications Company Englewood Cliffs.
- Batur, E. (2022). *Enes Batur*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=HENe9orVqWg> adresinden alındı

- BBCNewsTürkçe. (2020). Sosyal medya yasası: Hangi ülke, internette nasıl denetimler uyguluyor? *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53261921> adresinden alındı
- Biricik, Z. (2022). Yeni İletişim Teknolojileri ile Değişen Çocukluk Kültürü: Dijital Çocukluk. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli SBE Dergisi Dijitalleşme Özel Sayısı*, 108-124.
- Boone, T., Reilly, A. J., & Sashkin, M. (1977). SOCIAL LEARNING THEORY Albert Bandura Englewood Cliffs. *Group & Organization Studies*, 384-385.
- Bostancı, S., & Çakır, R. (2022). Erken Çocukluk Çağında Çocuğu Olan Ebeveynlerin, Çocuklarına Medya Kullandırmadaki Aracılıkları ve Dijital Ebeveynlik Farkındalıklarının İncelenmesi. *Turkish Journal of Primary Education*, 86-116.
- Brown, A., & Freeman, A. (2022). The Highest Paid YouTube Stars: MrBeast, Jake Paul, and Markiplier Score Massive Paydays. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/abrambrown/2022/01/14/the-highest-paid-youtube-stars-mrbeast-jake-paul-and-markiplier-score-massive-paydays/?sh=241e83fe1aa7> adresinden alındı
- Canatan, K., & Avşar, S. A. (2019). Anne-Baba ve Ergen Çocukların Mahremiyet Algısındaki Farklılıkların Sosyal Medya Üzerinden Okunması. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 93-125.
- Chang, V., Golightly, L., Xu, Q. A., Boonmee, T., & Liu, B. S. (2023). Cybersecurity for children: an investigation into the application of social media. *Enterprise Information Systems*.
- CNNTürk. (2019). *Magazin*. CNN Türk. <https://www.cnnturk.com/magazin/nur-erkoc-ile-batuhan-cimillinin-3-ay-once-bosandiklari-ortaya-cikti> adresinden alındı
- Dijk, J. V. (2018). *Ağ Toplumu*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Durmuş, B. T. (2021). Kitleleşme Öz-İletişim Sistemi Bağlamında, Üretici-Tüketici YouTuberlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 312-343.
- Elraenn. (2023). *YouTube*. Elraenn. <https://www.youtube.com/@Elraenn/playlists> adresinden alındı
- EUKidsOnline. (2010). *Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi*. The London School of Economics and Political Science. <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/toolkit/information-for-parents/TurkeyExecSum.pdf> adresinden alındı
- Fide, E. G., & Sapsağlam, Ö. (2020). Youtube Yayıncılarının Çocukların Kimlik İnşa Süreçlerine Yansıması. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 199-210.
- Garlen, J. C., & Hembruff, S. L. (2021). Unboxing Childhood: Risk and Responsibility in the Age of YouTube. *Journal of Childhood Studies*, 78-90.
- Gerbner, G. (1992). Crisis and Democracy: Mass Communication and the Disruption of Social Order. In M. Raboy & B. Dagenais (Eds.), *Media "Violence and Terror in and by the Media"* (pp. XX-XX). California: Sage Publications.
- Gerbner, G. (2014). *Medyaya Karşı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gezer, E., & Elmas, B. (2019, 05 22). Dijital Medya ve Çocuk. *İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi*. <https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2019/05/22/youtube-algoritmaları-ve-cocuklar/> adresinden alındı

- Güner, F., & Genç, S. Z. (2014). Medyadaki "Gerçeklik" Sorunu ve Ortaokul Öğrencileri (Öğretmen Görüşlerine Göre Durum Tespiti). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 233-254.
- Güzelhisar, E. (2021). Gözetim Toplumu Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin İnşası: "Kismetse Olur" Programının Değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 194-218.
- Hubspot. (2023). *YouTube Demographics & Data to Know in 2023*. <https://blog.hubspot.com/marketing/youtube-demographics> adresinden alındı
- İnternetHaber. (2019). *Medya*. İnternet Haber. <https://www.internethaber.com/kismetse-olur-gelini-dilek-hakkinda-olay-ifsa-1591123h.htm> adresinden alındı
- İşliyen, M. (2020). Çocuk, Televizyon ve Cinsellik: Çizgi Filmler Üzerine Bir İnceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)*, 442-477.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2006). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Kitap.
- KanalD. (2023, Ağustos 21). *Kismetse Olur*. <https://www.kanald.com.tr/kismetse-olur/bolumler> adresinden alındı
- Karadoğan, U. C. (2019). "Çocuk ve Çocukluk" Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi. *Çocuk ve Medeniyet*.
- Kesici, İ. (2022). Türkiye’de Genç İzleyiciler, Youtube Kültürü ve Hayran Kavramı. *EKEV Akademi Dergisi*, 109-125.
- Kırık, A. M., Ahmet, A., Çetinkaya, A., & Gül, M. (2015, 08). A Quantitative Research on the Level of Social Media Addiction among Young People in Turkey. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 108-122.
- Kismetse Olur. (2023, 07 23). *Kismetse Olur*. <https://www.productionhouse.com.tr/kismetseolur.html> adresinden alındı
- Kismetse Olur. (2023, 08 21). *Kismetse Olur: Aşkın gücü*. YouTube. <https://www.youtube.com/@kismetseoluraskingucu/about> adresinden alındı
- Korkmaz, M. Z. (2018). *Marriage Programs in Turkish TV Channels: Reproduction of Sexist Discourse in "Kismetse Olur"*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Korkmaz, M. Z. (2018). *Türk Tv Kanallarındaki Evlilik Programları: Kismetse Olur’da Cinsiyetçi Söylemin Yeniden Üretilmesi*.
- Miller, V., & Hogg, E. (2023). ‘If you press this, I’ll pay’: MrBeast, YouTube, and the mobilisation of the audience commodity in the name of charity. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 997-1014.
- Morris, A. (2014). *YouTube in continuity with broadcast media history*. Boston University Theses & Dissertations. <https://open.bu.edu/> adresinden alındı
- Orkunİşitmak. (2023, Ağustos 21). *Orkun İşitmak*. YouTube. <https://www.youtube.com/@orkunisitmak/about> adresinden alındı
- OxfordEconomics. (2021). *Assessing the Economic, Societal, and Cultural Impact of YouTube in the US in 2021. The State of The Creator Economy*.

<https://kstatic.googleusercontent.com/files/7625201505a4dd9375fd4103cb05e5080c231c79a16db0d2202d733a02e4325c435d9b4f6442288838d1444f620065901c918ddbccc82feb4cecd55420da95a6> adresinden alındı

Piaget, J. (2020). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Popat, A., & Tarrant, C. (2022). Exploring adolescents' perspectives on social media and mental health and well-being – A qualitative literature review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 3-14.

Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yok Oluşu*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Postman, N. (1999). *Televizyon: Öldüren Eğlence*. İstanbul: Ayrıntı.

RTÜK. (2015, 11 11). *RTÜK Üst Kurul Kararları*. RTÜK. <https://www.rtuk.gov.tr/UstKurulKarar/Detay/6901> adresinden alındı

RTÜK. (2022). Gençlerin Medya Kullanımı ve Dijital Okuryazarlık Araştırması 2022. *RTÜK Kamuoyu Araştırmaları*. <https://www.rtuk.gov.tr/genclerin-medya-kullanimi-ve-dijital-okuryazarlik-arastirmasi-2022/4402> adresinden alındı

Saldana, J. (2023). *Nitel Araştırmacılar için Kodlama El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.

Santos, R. M. (2023). The associations between screen time and mental health in adolescents: a systematic review. *BMC Psychology*.

Sargın, E., & Covington, P. (2016). *Deep Neural Networks for YouTube Recommendations*. *Google Research*. <https://static.googleusercontent.com/media/research.google.com/en//pubs/archive/45530.pdf>

Sezer, N. (2022). Ebeveyn ve Çocuk Açısından Medya Okuryazarlığı. İçinde E. Y. Hilal (Ed.), *Çocuk ve Yeni Medya Sempozyumu / Çalıştayı* (s. 99-127). Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

Shapiro, J. (2020). *Yeni Çocukluk*. Sola Unitas.

Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., & Hasebrink, U. (2020). EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. The London School of Economics and Political Science.

SosyalAğHaritası.gov.tr. (2022). Günlük Ortalama Youtube Kullanımı Ocak-Aralık 2022. *Sosyal Ağ Haritası*. <https://sosyalagharitasi.gov.tr/statistic/show/son-1-ayinizi-degerlendirdiginizde-youtubeu-gunde-ortalama-kac-saat-kullanirsiniz-2294>

SosyalAğHaritası.gov.tr. (2023). *T.C. İletişim Başkanlığı, YouTube Kullanım Raporu Mart 2023*. <https://sosyalagharitasi.gov.tr/report/download/124>

Taylan, H. H. (2011). *Televizyonla Yetişmek*. Çizgi Kitabevi.

Toğuşlu, C. (2021). *Dijital Platformlar Sonrası İzleyici Alışkanlıklarının Kuşaklara Göre Değerlendirilmesi*. Işık Üniversitesi.

Tosun, E. (2023). Youtube'un Minyatür Yetişkinleri: Kidfluencer Videolarının Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 121-151.

Türetken, M. (2023). *Gündem*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/rtukten-evlilik-programlari-ile-ilgili-aciklama/890361>

- TÜİK. (2021). *Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*, 2021. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>
- TÜİK. (2022). *İstatistiklerle Kadın*. TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1#:~:text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,l'ini%20ise%20erkekler%20olu%C5%9Turdu>.
- TVtech. (2021). *New Data Shows YouTube Dominates Video Landscape for Kids*. TVtech. <https://www.tvtechnology.com/news/new-data-shows-youtube-dominates-video-landscape-for-kids>
- Twenge, J. M. (2018). *i-Nesli*. Kaknüs Yayınları.
- UNICEF. (2023, 09 02). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. UNICEF Türkiye. <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>
- Ünür, E. (2022). Kültürel Göstergeler Projesi Kapsamında Türk Sinemasında Şiddet ve Cinsellik. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 119-161.
- Üstündağ, A. (2020). Çocukların Sosyal Medya Kullanım Durumları ve Sosyal Medyanın Çocukların Duygu Durumları Üzerine Etkisi. *International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES)*, 286-302.
- VOATürkçe. (2023). *AB'nin yeni internet içeriği denetimi yasası yürürlüğe girdi*. VOA Voice of America Türkçe. <https://www.voanews.com/turkish/abnin-yeni-internet-icerigi-den-timi-yasasi-yururluge-girdi>
- WHO. (2022). *Recognizing adolescence*. WHO (World Health Organization). <https://apps.who.int/adolescent/second-decade/section2/page1/recognizing-adolescence.html>
- Yalman Polatlar, D. K., Akyüz, M. H., Bilici, N., & Özdoğru, Z. (2022). Modern çocukluğa bakış: Neil Postman değerlendirmesi. *Journal of Sustainable Educational Studies (JSES)*, 314-328.
- Youtube. (2023, 07 21). *Youtube Social Impact*. <https://socialimpact.youtube.com/intl/tr/about/>
- Youtube. (2023, 07 21). *Youtube Hakkında*. <https://about.youtube/>
- YouTube. (2023, Ağustos 21). *Noluyo Ya*. <https://www.youtube.com/@NoluyoYaa/about>
- Youtube Yardım. (2023, 07 23). *YouTube Kids, YouTube ve çocuğunuzun Google Hesabı*. <https://support.google.com/youtubekids/answer/7124142?hl=tr#:~:text=13%20ya%C5%9F%C4%B1n%20alt%C4%B1ndaki%20%C3%A7ocu%C4%9Funuz%20i%C3%A7in,ve%20kendi%20Google%20Hesab%C4%B1n%C4%B1%20yönetemez>

Fındık (*Corylus avellana*) Bitkisinin Tüketimi; Türkiye’de Kullanım Alanlarına Yönelik Bir Araştırma

Consumption of Hazelnut (*Corylus avellana*); A Study on Usage Areas in Türkiye

Ceyhun AKYOL*

Öz

Bu çalışmada, özellikle Karadeniz Bölgesinde önemli bir yere sahip olan fındığın dünü, bugünü araştırılarak bitkinin Türkiye’de üretimi, yayılımı ve ihracat bilgileri ile yiyecek bitkisi olarak kullanımı açısından bir değerlendirme yapılmaktadır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada ikincil verilerden yararlanılmış, literatür taraması tekniği ile farklı kaynaklar aracılığıyla tarama gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarında fındık bitkisinin mutfaklarda tüketiminin yanı sıra beslenme, sağlık ve kültür açısından kullanımı ile ilgili bulgulara yer verilmektedir. Bulgularda fındığın Türkiye özelinde kullanım ve tüketim bilgileri de yer almaktadır. Karadeniz Bölgesinin doğu kesimleri başta olmak üzere, ağırlıklı olarak fazla eğimli arazilerde yetişen fındık bitkisi, iktisadi boyutta ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamakta, milli gelir ve dış ticarete önemli katkılarda bulunmaktadır. Fındık bitkisinin, ekonomik katkısının yanında kültürel ve sosyal anlamda da topluma olumlu yansımaları olmaktadır. Fındık, insan sağlığına önemli derecede olumlu etkileri olmasının yanı sıra kültürel bir değer olarak da kullanılmakta, ayrıca bilimsel çalışmalarda da araştırma sahası ve ürünü olarak da yer almaktadır. Fakat tanıtım yetersizliği, bilgi eksikliği, yüksek fiyatlar, çerez olarak tüketimin yaygın olmaması ile ikame ürünlerin fazlalığı gibi etkenler Türkiye’de fındık tüketiminin çoğalmasındaki en önemli engeller olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fındık, Üretim, Tüketim, Endüstri

Abstract

In this study, the past and present of hazelnut, which has an important place especially in the Black Sea Region, are investigated and an evaluation is made in terms of the production, distribution, and export information of the plant in Türkiye and its use as a food plant. In the study where qualitative research method was used, secondary data was used, and the literature review technique was scanned through different sources. The research results include findings regarding the consumption of the hazelnut plant in cuisine, as well as its use in terms of nutrition, health, and culture. The findings also include usage and consumption information of hazelnuts in Türkiye. The hazelnut plant, which grows mainly on highly sloping lands, especially in the eastern parts of the Black Sea Region, makes significant economic contributions to the country’s economy and contributes significantly to national income and foreign trade. In addition to its economic contribution, the hazelnut plant also has positive reflections on society in cultural and social terms. In addition to having significant positive effects on human health, hazelnuts are also used as a cultural value and are also included as a research field and product in scientific studies. However, factors such as lack of promotion, lack of information, high prices, not widespread consumption as snacks and the abundance of substitute products stand out as the most important obstacles to the increase of hazelnut consumption in Türkiye.

Keywords: Hazelnut, Production, Consumption, Industry

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Artvin Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü
e-posta: ceyhunakyol@artvin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5542-7309

Gönderim Tarihi / Submitted: 23.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 15.11.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Akyol, Ceyhun (2023), “Fındık (*Corylus avellana*) Bitkisinin Tüketimi; Türkiye’de Kullanım Alanlarına Yönelik Bir Araştırma”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 406-420.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Gelişme derecesi ne olursa olsun, tarım endüstrisi ülke tarihlerinin her döneminde stratejik önemini koruyan, ekonomi ve politikalarına yön veren bir endüstri olmuştur (Mateş ve Grosu, 2008, 457; Salkım, 2014, 1). Türkiye’de; öz kaynakların değerlendirilmesi, istihdam oluşturması ve diğer endüstri kollarına hammadde temin etmede kullanılabilme potansiyeline sahip birbirinden önemli ürünler toprak ekonomisi içerisinde yer almaktadır. Fındık da tarım ekonomisi için yüksek katma değeriyle önemli tarımsal ürünler arasında yer almaktadır. Diğer yandan, dünya genelinde yaşanan küreselleşme hareketleri, rekabet ortamının artması, pazar koşullarının değişen yapısı gibi gelişmeler, fındığın üretim ve tüketim özelliklerini değiştirmektedir.

Fagales takımının *Betulaceae* ailesi içerisinde olan fındık bitkisi *Corylus* cinsine ait olup kabuğu sert ve ömrü uzun bir meyvedir (Kayalak, 2009, 36). Fındık, bitkinin olgun yumurtalığı olması sebebiyle meyve olarak sınıflandırılmaktadır. Bitkinin yenen kısmı çekirdeği çevreleyen kısmı değil, çekirdeğin kendisidir (Hergenç, 2015, 146). Fındık meyvesinin önemli olan ve iktisadi açıdan kültürü yapılan çeşitleri; *Corylus avellana* L. (Adi fındık), *Corylus colurna* L. (Türk fındığı) ve *Corylus maxima* Mill. (Lambert fındığı)’dir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017, 3). Fındığın, milattan önce 2.800’lü yıllarda Çin’de var olduğu ulusal ve uluslararası literatürde geçmektedir (Simoons, 1991, 268; Malhotra, 2008, 399; Güney, 2014, 23). Göç ve akın gibi toplumların yer değiştirme hareketleri sebebiyle fındık Yunanlılar, Araplar, Romalılar ve Osmanlılarla tanışmıştır (Harman, 2013, 19). Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle ticaret ve dış satım işlemleri sayesinde üretim alanlarında artış gösteren fındık bitkisi, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren ciddiyle ele alınarak ülke genelinde bilinçli ve planlı bir yayılım göstermiştir (Rekabet Kurumu, 2018, 12). Bu süreç neticesinde Anadolu’ya ulaşan bitkinin, kültür fındığı kavramı açısından ana vatanının Karadeniz kıyıları olduğu kabul edilmektedir.

Fındık bitkisi başta meyvesi, yağı ve kabuğu olmak üzere, geniş ve alternatif bir üretim ve kullanım yelpazesine sahiptir. Bu ve benzeri sebeplerle fındık tarımsal, ekonomik, kültürel, sosyal ve sağlık konuları açısından önemli bir üründür (Yıldız, 2016, 34). İnsan beslenmesinde etkili bir yeri olan fındığın iktisadi sisteme, kültürel ve sosyal değerlere önemli katkıları bulunmaktadır. Bunların yanı sıra gıda, sağlık ve diğer endüstrilerde de farklı şekillerde tüketilmekte ve kullanılmaktadır. Gıda ürünleri içerisinde lezzet ve besleyici özelliği ile ön plana çıkan bitkinin, insan sağlığı açısından da önemi büyüktür.

Fındık, Türkiye’de sadece bir bitki değil, toplumsal bir olgudur. Toplumsal olgu çerçevesinde yürütülen çalışmalarda konu ile ilgili tespit ve analizler gerçekleştirilmektedir. Toplumun genelini ilgilendiren, genel bir kullanım alanına sahip fındık bitkisi; ziraat, gıda, sağlık, ekonomi, işletme, pazarlama, tarih, turizm, mühendislik gibi disiplinlerarası birçok çalışmaya konu olmuş (Şimşek ve Aslantaş, 1999; Kılıç vd., 2007; Ceylan ve Aktaş, 2008; Redpath, 2011; Öztürk ve Akçay, 2011; Soner, 2013; Çakır, 2016; Yazarkan, 2016; Akkaya, 2018), alanında faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların araştırmalarından elde edilen bilgi, tespit ve öneriler raporlandırılmıştır (Trabzon Ticaret Borsası, 2014; Giresun Ticaret Borsası, 2015; Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017; Fındık Tanıtım Grubu, 2018; Toprak Mahsulleri Ofisi, 2019; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019; Türkiye Kalkınma Vakfı, 2022). Çalışma kapsamında sosyal bilimler çerçevesinden bakılmaya çalışılarak fındık besininin tüketim alanlarına yönelik ilgili literatüre katkı sağlama amacı güdülmekte, konu ile ilgili tespitler ve durum değerlendirmeleri yapılmaktadır. Araştırmada fındık bitkisinin üretimi ve yayılımı hakkında bilgiler verilmekte, ürünle ilgili Türkiye ihracat bilgilerine değinilmekte ve kullanım alanları ile ilgili bilgiler sunulmaktadır. Ayrıca fındığın Türkiye açısından önemi ile daha fazla üretiminin ve tüketiminin sağlanması yönünde öneriler getirilmeye çalışılmaktadır.

2. Türkiye’de Üretimi ve Yayılımı

Karadeniz’in Antik Çağ’daki ismi olan “Pont Exinus”tan gelen “pontik” sözcüğünden türeyen bir kelime olan fındığın Pontos kıyılarından getirilmesi, bitkiye “Pontos cevizi” denmesine sebep olmuştur. Ulusal ve uluslararası literatürde fındık bitkisinin Akdeniz, Orta Doğu ve Avrupa ülkelerine yayılmasının Doğu Karadeniz’den olduğu ve adını da beraberinde götürdüğü yer almaktadır (Bayram, 2014, 59). Fındık kültürü Türkler arasında üç dönem içerisinde yayılmıştır. Türklerin Orta Asya’da olduğu dönem birinci dönem olup bu coğrafyada fındığa “kosık” ya da “koşuk” denmekteydi. Batı Türklerinin fındığa “çetlevük” şeklinde hitapları ikinci dönem, Anadolu Türklerinin ise Arap etkisi ile fındığa “bunduk” ve sonrasında değişime uğratarak “fındık” şeklinde adlandırmaları da üçüncü dönemi yansıtmaktadır (Giresun Ticaret Borsası, 2015).

İnsanlık için bilinen en eski bitkilerden biri olan fındık özellikle Karadeniz kıyılarında doğal olarak yetişmektedir (Gianessi ve Williams, 2012, 1). Üretimi çok eskilere dayanan bitkinin dünyadaki en uygun ekolojik koşulları, Karadeniz Bölgesinin kıyı illerinde mevcuttur. Bitkinin yaklaşık 2.500 yıldır Doğu Karadeniz Bölgesinde kültür bitkisi olarak yetiştirilmesi ve dünyanın hiçbir bölgesinde bu denli eski kültürel izle rastlanılmaması, ana vatanının Anadolu olduğunu kanıtlar niteliğinde bir durumdur (Zaman ve Cerrah, 2011: 201). Fındık bitkisi ile ilgili zengin bir çeşitliliğe sahip olan Türkiye, fındığın en önemli yabancı çeşitleri ve kültür türlerine ev sahipliği yapmaktadır (Sıray & Akçay, 2010, 43). Tombul, palaz, çakıldak, foşa, mincane, uzunmusa, cavcava, kargalak, kan, kalıncara, ince kara, sivri, kuş, acı, karafındık, yassı badem, yuvarlak badem, Allahverdi, ikiz, ham ve hanım Türkiye’de tanımlanan 21 standart fındık türüdür (Balık, 2007, 1; Ustaoglu, 2009, 10; Keşap Ziraat Odası, 2022). Bu türler fiziki görünümleri, içerdikleri yağ ve protein oranları, iç oranları ve üretildikleri coğrafi bölgelere göre ayrılmaktadır.

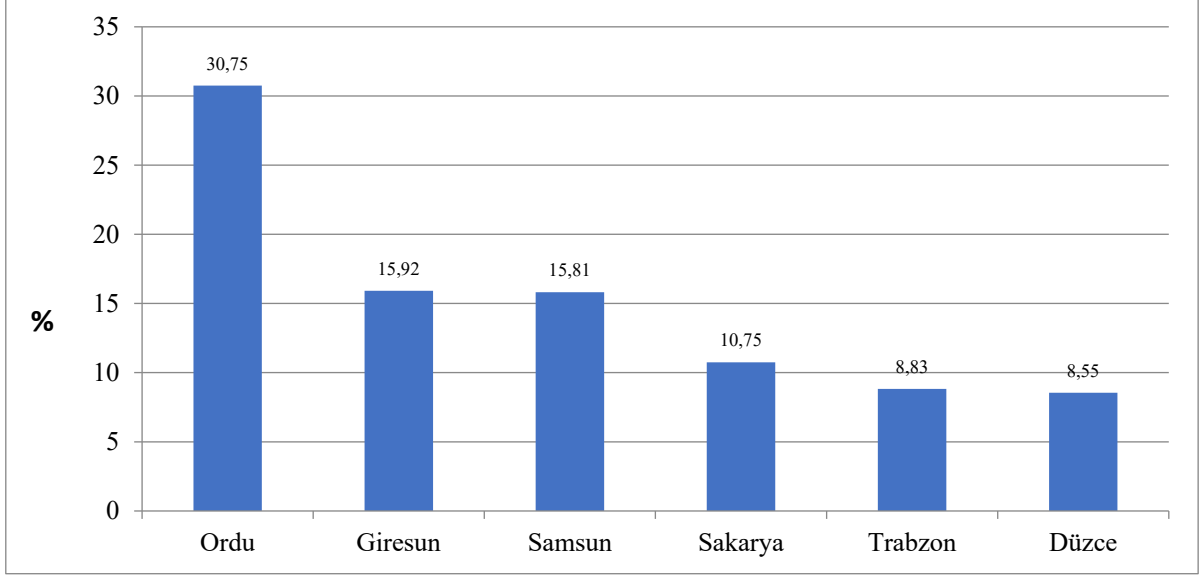
Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)’nün verilerine göre, Karadeniz Bölgesinde 3.000’in üzerinde köy ve 3 milyonun üzerinde insan fındık tarımıyla doğrudan ilgilenmektedir. Fındık tarımı ile ilgili tüccar, manav, mevsimlik işçi gibi paydaşlar da dikkate alındığında 5 milyonun üzerinde insanın hayatında fındık bitkisinin önemli derecede aktif olarak rol aldığı görülmektedir (Narin, 2017, 20).

Fındık, ağırlıklı olarak Karadeniz Bölgesinde üretilmekte olup, bölge halkının temel geçim kaynaklarından biridir (Alkan, 2006, 1). Doğal yetişme alanı olan Karadeniz Bölgesi (özellikle doğusu) ve coğrafyasıyla özdeşleşmiş, yöre insanların ekonomik, kültürel ve sosyal yapılarına derin izler bırakan fındığın sosyal boyutu incelendiğinde, bitkinin geniş bir aile oranını özellikle yaşam faktörü ve geçim kaynağı açısından etkilediği görülmektedir (Birinci vd., 2002, 379). Fındık, bölgedeki tarımın iskeletini oluşturan bitkiler arasında olup (Çalık, 2015, 5) yöre ve ülke ekonomisine önemli fayda getirmesinin yanı sıra, kırsal kesimin kalkınmasına, şehir hayatının da iktisadi ve sosyal boyutta gelişmesine de katkı sağlamaktadır.

Fındık yetiştiriciliği sebebiyle özellikle Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesindeki kırsal kesim nüfusunun bu bölgelerde kalmasını sağlamış ve büyük kentlere göçü engellemiş veya büyük oranda etkilemiştir. Bu açıdan, fındığın ve tarımının sosyal ve yapısal anlamda da Türkiye’ye katkısı olduğu görülmektedir (Saka, 2013, 72). Diğer yandan sanayi tesislerinin azlığı, hizmet endüstrilerindeki gelirin yeterli olmaması ve alternatif tarım ürünlerinin eksikliği gibi faktörler yöre halkını fındık bitkisinin yetiştiriciliğine zorunlu olarak bağlamıştır (Cebecioğlu, 2020, 2).

Kültür ırkı fındık yetiştirme ilk kez Doğu Karadeniz Bölgesinde başlamış, 1964 yılından itibaren devlet fındık için alım garantisi vermiştir. Bu duruma bölgeden diğer kesimlere gerçekleşen göçler de eklenince

findık yetiştiriciliği Batı Karadeniz ve diğer bölgelere yayılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Türkiye’de 739 bin hektar findık dikim alanı bulunmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021; Türkiye Kalkınma Vakfı, 2022: 3). Bu alanlarının %90’ına yakını Karadeniz’e kıyısı olan illerimizdedir (Grafik 1).

Grafik 1. Fındık alanına sahip Karadeniz'e kıyısı olan iller ve oranları

Türkiye’de 43 il genelinde findık yetiştiriciliği yapılmasına rağmen (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019) yasal izinle belirlenen 16 ile bağlı (Artvin, Bartın, Bolu, Düzce, Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Kocaeli, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Ordu, Tokat, Trabzon, Zonguldak) 123 ilçede findık yetiştiriciliği yapılmakta olup (Resmî Gazete, 2014) 2014-2021 yılları arası verilere göre Türkiye’de ortalama findık üretimi 684 bin tondur (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2019; 5 Türkiye Kalkınma Vakfı, 2022: 3).

3. İhracat Bilgileri

Dünya findık üretiminin büyük bölümünü elinde bulunduran Türkiye, aynı oranda da ticaretini yapmaktadır. Türkiye’nin önemli ihracat kalemlerinden biri olan findık bitkisinin ülkede aynı zamanda çevresel, sosyal ve ekonomik anlamlarda da etkili bir pozisyonu bulunmaktadır. Dünya findık ihracatının son yıllardaki gelişmelerle birlikte yaklaşık %75’ini Türkiye yapmakta, bundan dolayı da iç piyasada uygulanan politikalar dünya piyasalarını ve fiyatlarını oldukça etkilemektedir. 2021 yılında Türkiye’nin findık ihracatındaki ilk beş ülke sırasıyla; Almanya (536,4 milyon dolar), İtalya (497,7 milyon dolar), Fransa (163,1 milyon dolar), Polonya (106,3 milyon dolar) ve Hollanda (84,1 milyon dolar) olarak gerçekleşmiştir. İl bazında ise en fazla ihracat (781,9 milyon dolar) Trabzon ilinden gerçekleştirilmiştir (Anadolu Ajansı, 2022). İhracatın türleri ise tamamına yakını işlenmiş veya iç findık (%63 iç, %16 işlenmiş bütün, %21 ileri işlenmiş) şeklinde işlem görmüştür. Bu eğilimde belirleyici rol oynayan Türkiye’deki en önemli etkenler; kırma ve işleme tesislerinin modernizasyonlarının alıcı ülke standartlarına uygunlukları ve nakliye giderlerinden sağlanan tasarruflar olmaktadır (Hekimoğlu ve Altındağ, 2019: 9).

4. Yiyecek Ürünü Olarak Kullanımı

4.1. Mutfaklarda Tüketim

Fındık meyvesi, kuru ve sert kabuklu meyveler kategorisinde değerlendirilmektedir (Gökçe, 2019: 127). Fındık ile ilgili günümüz koşullarında kuru ve yaş meyve olarak tüketim gösterme seçeneği mevcutken farklı yiyecek ürünlerinde çeşni malzemesi olarak katkı sağlamak, dolgu yapmak ve kaplama malzemesi amacıyla kullanmak mümkündür. Sıklıkla çerezlik olarak tüketilen fındık meyvesinin büyük bir bölümünden (%80) pasta, kek, helva, dondurma, bisküvi, tatlı yapımı ve özellikle çikolata endüstrisinde yararlanılmaktadır. Çerez olarak yaş, kuru ve kavrulmuş olarak tüketilen fındıktan ezmeler, dondurmalar yapılmakta, helvalara konmakta, birçok tatlı ve yemeğe de ilave edilmektedir. Her çeşit çikolataya katma imkânı olan, ince öğütülmüş, füre takviyesi uygulanan fındık malzemesi (Resmî Gazete, 2017), ürünlere iç malzeme olarak ilave edilerek gevrek türleri, sulu ve etli yemekler (Şeren-Karakuş vd., 2015, 64), soğuk tatlılar, helvalar, komposto, aşure, çörek, tart, pay, sufle (Turkuvaz, 2012, 74, 186, 202), pasta ve keklerde kullanılmakta olup badem şekerinin elde edilmesine de yardımcı olmaktadır (Çelik, 2015, 56).

Fındık, İslamiyet döneminden itibaren mutfaklarda yer alan kuruyemişler türleri arasında olan bir besindir (Sandıkçioğlu, 2018: 9), Oğuzlar tarafından bilinip tüketildiği de Divân-ı Lügât’it-Türk’te geçen bilgilerdendir. İdil Bulgarlarında fındık ağacının fazlalığı, Mevlevî mutfağında özellikle eğlence meclislerinin önemli mezeleri arasında yer aldığı bilinmektedir (Akman ve Mete, 1998; Şahin, 2018, 43). Özellikle Orta Çağ süresince önemli ihracat kalemleri arasında yer alan fındığın (Meeker, 2005, 8) mutfaklarda kullanımını incelendiğinde Osmanlı mutfağında sıkça kullanılan bir ürün olduğu görülmektedir.

Fındık yaprağı ile sarılan etli dolma (Hatipoğlu, 2016, 144) fındık takviyesi ile hazırlanan akide şekeri, fındık kullanılan baklava, güllaç, aşure ve zerde saray tatlıları (Işın, 2010, 24, 131; Başaran, 2018, 76) ile kurabiyeler Osmanlı mutfağında örneklerdir. Dövülmüş fındık bu dönemde ayrıca, ekmek içi ile zeytinyağı, sarımsak, limon suyu ve tuz ile hazırlanan bir ezme çeşidi olarak da kullanılmıştır. Bu ezmenin servis edilme alanları; balık ızgara, kaya balığı, uskumru balığı, istakoz gibi deniz ürünleri ile ince dilimli salatalık, taze fasulye, haşlanmış ıspanak gibi sebzeler olmuştur (Samancı, 2008, 214). Tazeleri şehir çevrelerinden, kuruları ise imparatorluk coğrafyasındaki topraklardan tedarik edilen fındık (Bilgin, 2019, 15), Osmanlı mutfağında sarma yemekleri, meze çeşitleri, şekerlemeler, tatlılarda kullanılmış, seyyar satıcıların sattığı atıştırmalık ürünler arasında da yer almıştır (Samancı, 2019, 64).

4.2. Beslenmedeki Önemi ve Sağlık Üzerine Etkileri

Bademden sonra dünyada en yaygın üreticiliği yapılan sert kabuklu meyve olan fındık, sağlıklı beslenme açısından da önemli besin öğeleri taşımaktadır. Günlük dengeli beslenmede hayati bir besin ve katkı maddesi olan fındık, kalp sağlığı açısından da en faydalı besinler arasındadır (İstanbul Ticaret Odası, 2006: 4). Zengin bir besin maddesi ve iyi bir enerji kaynağı olan fındığın 100 gramı (gr.) 640-725 arası kalori enerji sağlamaktadır. Yaklaşık %62 yağ içeren fındık, zengin proteine (12,6-19,6 / 100 gr.) sahip olup bitkisel kaynaklı besinlerle kıyaslandığında protein kalitesi (%66,6) yüksektir. Bitkisel kaynaklı besinler içerisinde de en fazla demir (%3,4 ila 4,99) içeren bitki olan fındığın günlük 25 gr. tüketimi, günlük E vitamini gereksiniminin %100`ünü ve B6 vitamininin %25`ini karşılamaktadır (Fındık Tanıtım Grubu, 2018). Yüksek oranda fenolik antioksidan madde içeren fındık ayrıca; gallik asit, kafeik asit, vanilik asit, ferulik asit, sinapik asit, katekhin, kaemferol, kuersetin de içermektedir (Botta vd., 1994: 693; Yurttaş vd., 2000, 277; Altun vd., 2013, 54).

Ürünün enerji, besin / mikro besin içerik değerleri incelendiğinde; 100 gr. fıındıkta 61 gr. yağ, 100 gr. fıındık yağı besininde 78 gr., 100 gr. kavrulmuş fıındıkta ise 47 gr. tekli doymamış yağ asidi bulunmaktadır (Hergenç, 2015: 146). İç fıındık %10 ila 22 arasında karbonhidrat içermektedir. Fıındıktaki kuru madde miktarının %2,8 ila 7,9 arası toplam şekerdir. Bunun %90'ı sakaroz, %6'sı stakiyoz, %3'u rafinoz, %1'i ise glikoz, fruktoz ve miyoinisitoldur. Kuru madde miktarının %1 ila 3,6'sını nişasta oluşturmaktadır.

Birleşiminde; yağ (%55-66), protein (%14-16), karbonhidrat (%11-12), su (%4,5-5), kül (%2) ile fosfor, kalsiyum, magnezyum, mangan, çinko, demir ve sodyum gibi madensel maddeler bulunan fıındık meyvesi (Trabzon Ticaret Borsası, 2014: 13) içerisinde en fazla olan yağ asitleri oleik ve linoleik asit bulundurmaktadır. Oleik asit kan kolesterol düzeyinin düşmesini sağlamakta, linoleik asit ise damar içi daralmasını önlemektedir (Yalçın, 2009: 9; Artık, 2016: 66). İyi bir enerji kaynağı olan, vücuda güç ve enerji veren fıındık ayrıca bedensel ve zihinsel yorgunluğu gidermekte, kalp ve damar sağlığına da faydalı olmaktadır. Her gün düzenli olarak tüketilen fıındık, kalp krizi geçirme riskini azaltmakta, akciğer hastalıkları ve soğuk algınlığına da faydalı olmaktadır. Beden ve kemik gelişimini destekleyen, cildi güzelleştiren bir besin olan fıındığın en önemli özelliği ise kansızlığa iyi gelmesidir (Sağlam, 2012: 9).

B2 ve B6 vitaminlerini içermesi nedeniyle, kan yapımı ve ruhsal sağlık için vücuda önemli katkı sağlayan fıındık, gelişme çağındaki çocukların beslenmesinde de büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan fıındık, kan yapımında görev alan demir, kemiklerin ve dişlerin yapımı için gerekli olan kalsiyum, büyüme ve cinsiyet hormonlarının gelişmesinde rol oynayan çinko için çok önemli bitkisel kaynaklardan biridir. Sinirlerin uyarılması ve kas dokusunun çalışması için gerekli olan potasyumca da zengin (Karadeniz vd., 2009: 21) olan fıındık, E vitamini kalp ve diğer kasların sağlığı ve üretim sisteminin normal çalışması için de gerekli olup alyuvarların parçalanmasını önleyerek kansızlığa karşı koruyucu etki yapma işlevi de görmekte, cilt yapısını da düzenlemektedir (Eroğlu, 2016, 9). Ayrıca kanser yapıcı etmenlerin oluşmasını önleyerek ya da oluştuktan sonra onları etkisiz hale getirerek vücuda korumaktadır. Fıındık besini, kalp ve diğer kasların sağlığı için en iyi besinlerden biridir (Pourfarzad ve Mehrpour, 2017).

Fıındık, besin değeri yüksek olduğu için diğer bitkilerin kıtlığında insanların yağ ve protein ihtiyacı karşılayan bir bitkidir. Fıındık genel olarak kalp ve damar sağlığı, kalp sağlığı, kanser riskleri, kas sağlığı, kabızlık sorunları, sinir sistemi, sindirim sistemi, bağışıklık sistemi, saç sağlığı konularına faydalı olmakla birlikte erken yaşlanma, kilo verme, stresle mücadele, doğurganlık seviyesinin artması, diyabet gibi konulara da yardımcı olabilmektedir. Kasların çalışması, düşünme prosesleri, solunum gibi enerji gerektiren aktivitelerde vücutun yakıt olarak kullanacağı ve açığa çıkaracağı serbest enerjiyi içeren (Erdoğan, 2009: 10) besin maddelerinin yağlı tohumlar grubuna giren fıındık ayrıca kalp, kolestrol ve insülin seviyesi üzerinde olumlu etkilerinin olduğu fonksiyonel gıdalar grubundadır (Ayhan ve Orhan, 2015: 256). Diğer yandan, fıındık ürünü vejetaryen diyeti uygulayan bireylerin de kullandığı bir besin maddesidir (Magner, 1999, 1185; Kılıç ve Bekar, 2019, 223).

Fıındık kullanımı ile ilgili diğer gıda uygulamaları ise mutfakta soğuk olarak hazırlanan yemeklere katkısı ile kızartmalık ve yemeklik ürünlerde kullanılan yağdır (Ivanova, 2013; Yıldız, 2018, 14; Sarıışık, 2019, 151). Fıındığın kavrulması, soğutma ve zarının uzaklaştırılması sonucu beyazlatılması, pişirilmesi, kaba parçalanması ve homojenizatörden geçirme işlemleri neticesinde elde edilen fıındık sütü, muhallebi üretiminde ve bazı meyvelerin pulpları ve şeker katkısı ile pastörize edilmesinde de kullanılmaktadır (Çelik, 2019, 16; Ersöz, 2019, 4). Saklama koşulları ise; açık şekilde 2 hafta, normal ambalajda 3 ay, kabuklu 4 ay, vakumlanmış 1 yıl şeklinde (Türksoy, 2002, 310) olan fıındık bitkisi Türkiye'deki organik üretim sistemi içerisinde en önemli ürünler arasında yer almaktadır (Demiryürek, 2016, 65).

Gıda alanında fındığın kullanıldığı konulardan biri de küçük çocuklardır. Özellikle et sevmeyen çocuklara yemeklerin hazırlanmasında etlerdeki besin öğelerine yakın özellikler taşıyan fındık tavsiye edilmektedir. Eğer çocuk iki yaşından büyükse kuruyemiş, küçük ise kek aracılığıyla fındığın tercih edilebileceği, sütlü tatlılarda da dövülmüş fındığın kullanılabilmesi yönünde öneriler bulunmaktadır (Akalin, 2014, 9).

4.3. Yağının ve Kabuğunun Önemi

Türkiye’de üretilen fındığın bir kısmı yağ olarak işlenmekte olup içerdiği yüksek doymamış yağ içeriği nedeniyle kalp ve damar hastalıklarına karşı koruyucu olarak bilinmektedir. Diğer yandan, fındık yağı hücre ve organların yaşlanmasını geciktirmekte, kanser hastalığının gelişimini yavaşlatmakta, yüksek kalsiyum içeriği sayesinde çocuklarda kemik ve diş oluşumuna katkı sağlamaktadır. Kalsiyum hastaları tarafından özellikle yağ içeriği nedeniyle tercih edilen fındıktaki yağ asitleri düşük yoğunluklu lipoprotein değerini (LDL) düşürerek insan sağlığına fayda sağlamaktadır (Yücesan vd., 2010, 30). Fındık yağı vücutta karbonhidrat, protein ve yağ metabolizmasını düzenleyen B grubu vitaminlerinin de önemli bir kaynağıdır.

Fındık yağı ayrıca tıp endüstrisinde serumlarda kolesterol seviyesini düşürme, otomotiv endüstrisinde dizel araçlarda motor performansını artırma ve emisyon özelliklerinin değişimini hızlandırma, kozmetik sanayi, yalancı maki olarak da adlandırılan psödomaki bitki topluluğunun bir üyesi olan (Bayrakdar, 2017, 278) ağacının ve dallarının yakılmasıyla yüksek kalorili mangal kömürü elde edilmesi gibi alanlarda da kullanılmaktadır (Kabacık, 2019, 150). Yağı çıkarılan fındıktan meydana gelen küspe %38 ila 45 oranında protein içermekte ve hayvan yemi olarak da yem sanayisinde kullanılmaktadır.

Fındık kabuğu Türkiye’de çoğunlukla yakacak maddesi olarak kullanılmaktadır. Kabuğundan yakıt olarak yararlanılan fındık, çeşitli sanayi kollarının üretim aşamalarında değerlendirilmektedir. Endüstriyel kullanım alanı olan yenilenebilir sanayinin bir yan ürünü olan fındık kabuğu; kontralit, sunta, yer muşambası, plastik, boya, parlatma yağı gibi üretim alanlarında ham madde olarak kullanılmaktadır (Öztürk ve Kaşko Arıcı, 2017, 22).

4.4. Kültür Açısından Kullanım

Fındık yetiştirmek özellikle Karadeniz Bölgesinin en önemli geçim kaynağı olması, bölge kültürünü de etkilemiş; türkü, bilmece, fıkra, deyim, atasözü, mâni, tekerleme, dua-beddua, destan, şiir ve ninnilere dahi konu olmuştur (Güleç, Ersoy & Yücetoker, 2011, 257; Ay, 2019, 20; Damcı, 2019, 60). Fındığın bir başka kültürel kullanım alanı da bazı yörelerin düğün gelenekleridir. Örnek olarak fındık; gelinlerin damat evine girmesinde bereket getirmesi düşüncesiyle başından dökülen ürünlerin arasında geldiği yöreler mevcuttur (Sağır, 2012, 2685). Fındık ağacı kuşaklı sepet ile kıracak gibi mutfak ve diğer birim malzemelerinin yapımında da kullanılmıştır (Bilgin, 2019, 159). Bu yöndeki kullanım günümüz el sanatları ve dekoratif malzemelere de yansımaktadır (Derelioğlu Kaan, 2019, 231).

Fındık ayrıca, Türkiye’nin coğrafi işaretli ürünleri içerisinde de farklı başlıklarla yer almaktadır (Şekil 1). Akçakoca Sarı fındığı (Düzce), Arsin foşa fındığı (Trabzon), dağ fındığı (Bolu), fındık şekeri (Bolu), fındıklı tahin helvası (Düzce), fındık ezmesi (Giresun), kalınkara fındığı (Giresun), sivri fındığı (Giresun), tombul fındığı (Giresun), fındıklı burma tatlısı (Ordu), Çatalzeytin fındık şekeri (Kastamonu) ürünleri fındık ile ilgili coğrafi işaretli ürünler arasındadır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023).

Karadeniz Bölgesi

Şekil 1. Türkiye'nin fındık ile ilgili coğrafi işaretli ürünleri ve illeri

4.5. Muhafaza Koşulları

Muhafaza koşullarının sıcaklık ve nem içerikleri, fındığın raf ömrünü belirleyen en önemli etkenlerdir (Shafiei vd., 2020). Fındık kalitesinin korunumu açısından depolama şartları önemli olmakta, bu durum üretimden satışı kadar tüm süreci etkilemektedir. Serin, kuru ve iyi havalandırma koşulları taşıyan muhafaza imkânı fındığın saklanabilme süresini artıran en önemli unsurlardandır. Erken toplanarak ve iyi kurutulmadan muhafaza edilen fındık küf ve acılanma olayları ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu doğrultuda fındığın depolandığı yerlerin temizliği çok önemlidir. Tüketilinceye veya satılincaya kadar fındığın serin ve düşük nemli yerlerde muhafaza edilmesi gerekmektedir (Özdemir, 2003, 9; Bostan & Koç Güler, 2016, 43). Özellikle kurutma aşamasında yapılmayan doğru uygulamalar ürünün sadece muhafaza değil, tüketim ve pazarlama aşamasından da sorunlarla karşılaşılmasına sebebiyet vermektedir (Turan ve İslam, 2016, 273).

5. Sonuç ve Öneriler

Karadeniz Bölgesinin doğu kesimleri başta olmak üzere, ağırlıklı olarak fazla eğimli arazilerde yetişen fındık bitkisi, iktisadi boyutta ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamakta, milli gelire ve dış ticarete önemli katkılarda bulunmaktadır. Ürünün, ekonomik katkısının yanında kültürel ve sosyal anlamda da topluma olumlu yansımaları bulunmaktadır. Fakat farklı araştırmalar ve raporlar da göstermektedir ki; tanıtım yetersizliği, bilgi eksikliği, yüksek fiyatlar, çerez olarak tüketimin yaygın olmaması ile ikame ürünlerin fazlalığı gibi etkenler fındık tüketiminin çoğalmasındaki en önemli engeller olarak ön plana çıkmaktadır (İstanbul Ticaret Odası, 2006; Hekimoğlu & Altındağ, 2019; Toprak Mahsulleri Ofisi, 2019).

Bir diğer önemli konu, fındığın üretim ve tüketim aşamalarının etkinliği ve verimliliği ile ilgilidir. Yapılan araştırmalardan elde edilen neticeler göstermektedir ki, özellikle Doğu Karadeniz Bölgesindeki toprak ömrünü tamamlamış fındık bahçelerinin yenilenme çalışmalarına ağırlık verilmeli, yeni yöntem dikim, üretim, işleme, hasat, harman, depolama sistemlerine geçiş işlemleri hızlandırılmalıdır. Üretim ve hasat aşamalarında karşılaşılan verim kayıplarına müdahale edilebilmeli, konu ile ilgili mevcut ve ileri teknolojilerden yararlanılmalı, inovasyonel çalışmalar hızlandırılmalıdır. Arazi yapılarına uygun otomasyon ve makineleşme sistemleri bölgeye entegre edilmelidir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2011; Harman, 2013; Trabzon Ticaret Borsası, 2014).

Ürünün ihracat ve tüketiminin artırılması amacıyla Dış Ticaret Müsteşarlığı, Karadeniz ile İstanbul Fındık ve Mamulleri İhracatçıları Birliği koordinasyonunda Fındık Tanıtım Grubu oluşturulmuştur. Bu kurumun sürdürdüğü reklam ve tanıtım faaliyetleri ile fındık tüketim miktarının ve ürüne olan ilginin artması beklenmektedir. Fındığın insan sağlığına katkısı ve önemi konularında bilgilendirici ve tanıtıcı pazarlama hareketlerine ağırlık verilmelidir. Ürünün tanıtım çalışmalarına yönelmeli, yöresel ve bölgesel tanıtım faaliyetlerinden ziyade ulusal hatta uluslararası tanıtım çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Yurt içi tüketimin artırılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmeli, konu ile ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektör temsilcileri iş birliği içerisinde hareket etmelidir.

Karadeniz Bölgesinde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren üniversiteler ve diğer akademik kuruluşlar fındık ile ilgili bilimsel çalışmalarını artırmalıdır. Araştırmalarda tespit ve durum analizlerinden ziyade, konu ile ilgili olası gelişmelere ve çözüm önerilerine yer verilmelidir. Konuya özgü toplantılar yöresel ve bölgesel çapta kalmamalı, ulusal ve uluslararası düzeyde panel, çalıştay, sempozyum, kongre gibi bilimsel toplantı organizasyonları gerçekleştirilmelidir.

Turizm endüstrisi dünya genelinde küresel bir güç, Türkiye açısından da etkili ve önemli bir ihracat kalemidir. Gastronomi bilim dalının da fındığa ilgi göstermesi ve yararlanması gerekmektedir. Fındık, Osmanlı Devleti’nden günümüze dek seyrini devam ettirmiş bir bitkidir. Osmanlı mutfağının sıkça kullandığı bir besin olan fındık gastronomi açısından değerlendirilmeli, konuya ilgili kesimlerce önem gösterilmelidir. Örneğin alternatif turizm türlerinden gastronomi turizmi adı altında gerçekleştirilmesi muhtemel yiyecek-içecek ziyaretleri, fındık temalı festivaller gibi etkinlikler özellikle Karadeniz Bölgesinin turizm faaliyetlerinin artmasına yol açabilecek ve bölge insanının fındık bitkisinin üretimine olan ilgisini artıracaktır.

Fındık tarımının, bölgeye katkısı sadece iktisadi yönden olmamaktadır. Üretim alanlarının neredeyse tamamının Karadeniz kıyı bölgeleri olduğu fındık ve tarımı, ayrıca yıl boyunca bol yağışlı bölgenin dik eğimli arazilerinde erozyonu önleyerek toprağı korumaktadır. Ayrıca fındık hasat zamanı canlanan bir iç turizmden de bahsetmek mümkündür. Fındık tarımını gerçekleştirdiği yerler dışında yaşayan gurbetçilerin hasat ve satış zamanı memleketlerine gitmeleri, buralardaki harcamaları, yaptıkları ziyaretler bölge turizmine de katkı sağlayıcı faaliyetlerdir.

Sonuç olarak; Türkiye coğrafi şartları sayesinde birçok tarımsal ürüne ev sahipliği yapmakta, üretim konusunda sıkıntı yaşamamaktadır. Fakat özellikle dış ticaret işlemlerinde tam olarak istenen performanslara ulaşamaması, tarımsal ürünlerin ihracatını da etkilemektedir. Karadeniz Bölgesinin sahip olduğu coğrafi özellikler ve iklim sebebiyle bölge genelinde yetişen bitki, ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır. Özellikle Karadeniz Bölgesinin ev sahipliği yaptığı fındık bitkisi, Türkiye’nin önemli ihracat kalemlerindedir. Son yıllarda fındık ihracatı rakamlarında dalgalanmalar olsa da Türkiye fındık ihracatında dünyada ilk sırada yer almaktadır. Sağlanan döviz girdisi, dünya piyasasına söz sahibi olunması, hâkimiyetin

sürdürülebilir olması gibi etkenler düşünüldüğünde üretim ve tüketim aşamalarında yaşanan eksiklikler ve aksaklıklar konularında etkin ve verimli adımlar atılmalıdır.

Kaynakça

- Akalın, Handan. (2014). *Çocuk Beslenmesi, Besin Hazırlama, Pişirme, Saklama ve Sunum-I*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Akkaya, Aydın. (2018). “Organik Buğday Tarımı Ülkemizde Hangi Koşullarda Daha Uygun Alternatif Olabilir”. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 21/1, 100-105.
- Akman, Mehmet. (1998). Mustafa Mete. *Türk ve Dünya Mutfakları*. Konya: Pak-Sil Ltd. Şti., Yayın No: 002.
- Alkan, Işıl. (2006). “Samsun İli Terme İlçesinin Ova ve Yüksek Kesiminde Fındık Yetiştiriciliğinin Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi”. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Altun, Mehmet. (2013). Saliha Esin Çelik, Kubilay Güçlü, Mustafa Özyürek, Erol Erçağ, Mustafa Reşat Apak. “Total Antioxidant Capacity and Phenolic Contents of Turkish Hazelnut (*Corylus avellana* L.) Kernels and Oils”. *Journal of Food Biochemistry*, 37, 53-61.
- Anadolu Ajansı. (2022). Ekonomi. Erişim Tarihi: 20.06.2023, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-findik-ihracatinda-gecen-yil-ab-ulkeleri-basi-cekti/2471670>,
- Artık, Nevzat. (2016). Küllemenin Fındık Kalitesine Etkisi. *Fındıkta Külleme Çalıştayı Bildiri Kitabı* içinde (s. 56-67). Trabzon: Trabzon Ticaret Borsası.
- Ay, Kübra. (2019). “Fındık Tarımındaki Dönüşüm ve Toplumsal Yansımaları: Giresun İli Duroğlu Beldesi Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayhan, Kamuran, Orhan, E. (2015). Fonksiyonel Gıdalar ve Biyoaktif Maddeler. Fügen Durlu Özkaya, Serap Coşansu Akdemir, Kamuran Ayhan (Ed.), *Her Yönüyle Gıda* içinde (ss. 249-265). İzmir: Sidas Medya Ltd. Şti.,
- Balık, Hüseyin İrfan. (2007). “Ordu’nun Ünye İlçesinde Palaz Fındık Çeşidi Klon Seleksiyonu”. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Başaran, Vedat. (2018). Osmanlı Dönemi Türk Mutfak Kültürü. Alev Dünder Arıkan (Ed.), *Türk Mutfak Kültürü* içinde (ss. 50-85). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bayrakdar, Cihan. (2017). *Doğal Faktörlerin Turizme Etkisi*. Kültürel Miras ve Turizm Önlisans Programı Ders Kitabı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını,
- Bayram, Ömer Faruk. (2014). “Doğu Karadeniz Bölgesinde Geçmişten Günümüze Vernaküler Mimari”. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bilgin, Arif. (2019). Mutfak ve Sofra Araç Gereçleri. Arif Bilgin, Sibel Önçel, (Ed.), *Osmanlı Mutfağı* içinde (ss. 146-170). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, Arif. (2019). Osmanlı Başkentinin İaşesi ve İstanbul Mutfak Kültürü. Arif Bilgin, Sibel Önçel (Ed.), *Osmanlı Mutfağı* içinde (ss. 2-24). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Birinci, Avni. (2002). Tecer Atsan, Kenan Peker, Fahri Yavuz. Doğrudan Gelir Desteğinin Fındık Sektörüne Olası Etkilerinin Ekonometrik Analizi. *Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (ss. 379-387), İzmir: Tarım Ekonomisi Derneği,
- Bostan, Saim Zeki, Saadet Koç Güler. (2016). “Kabuklu Olarak Depo Edilen Bazı Fındık Çeşitlerinde Kalite Değişimleri”. *Bahçe*, Cilt 45. Sayı 2. 41-53.
- Botta, Roberto. Cristiana Gianotti, Darly Richardson, Anawat Suwanagul, Carlos L. Sanz. (1994). “Hazelnut Variety Organic Acid Sugars and Total Lipid Fatty Acid”. *Acta Horticulture*, Sayı 351. 693-699.
- Cebecioğlu, Hasan. (2020). “Fındık Finansmanının Yöre Kalkınmasına Katkısı”. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceylan, İlhan. Mustafa Aktaş. (2008). “Isı Pompası Destekli Bir Kurutucuda Fındık Kurutulması”. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 23. Sayı 1. 215-222.
- Çakır, Ali Galip. (2016). “Giresun İlinde Fındık İşleyen ve Pazarlayan İşletmelerin Yapısal Özellikleri, Sorunları ve Çözüm Önerileri”. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çalık, İsmail. (2015). *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Araştırması (Gümüşhane, Trabzon, Rize, Artvin, Giresun, Ordu)*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, Mehmet Furkan. (2015). “Klâsik Şiirde Bâdem”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 14. Sayı 14. 47-66.
- Çelik, Sakine Kübra. (2019). “Fındık Sütünün C Vitamince Zengin Meyve Pulpları ile Zenginleştirilmesi, Bileşimi ve Raf Ömrü Üzerine Araştırma”. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Damcı, Cansu. (2019). “Giresun’da Fındık Folkloru”. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demiryürek, Kürşat. (2016). *Organik Tarım ve Ekonomisi*. T.C. Kalkınma Bakanlığı Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- Derelioğlu Kaan, Gülşen. (2019). “Kültür ve Ekonomi İlişkisi Bağlamında Fındık Folkloru”. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, Samiye. (2009). *Beslenme ve Besin Teknolojisi* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık,
- Eroğlu, Evren Çağlar. (2016). “Fındık Protein Hidrolizatlarının Antihipertansif Etkisinin (Ace İnhibisyon Aktivitesinin) Belirlenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,
- Ersöz, Duygu. (2019). “Fındık Sütünden Muhallebi Üretimi ve Bazı Özelliklerinin Araştırılması”. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,
- Fındık Tanıtım Grubu. (2018). Erişim Tarihi: 18.07.2023, Erişim Adresi: <http://www.ftg.org.tr/tr/turk-findigi-turkiyedefindik.html>,
- Gianessi, Leonard. Ashley Williams. (2012). “Hazelnut Producer Thanks to Insecticides”. *International Pesticide Benefits Case Study*, Cilt 58. Sayı 5. 1.

- Giresun Ticaret Borsası. (2015). “Piyasa Analizleri, Fındık Piyasa Analizi”. Erişim Tarihi: 12.07. 2023, Erişim Adresi: www.giresuntb.org.tr/images/piyasaanalizi2.pdf,
- Gökçe, Nazlı. Meyveler. (2019). Semra Günay Aktaş (Ed.), *Gıda Coğrafyası* içinde (ss. 124-156). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güleç Ersoy, Kübra. Yücetoker, İzzet. (2011). Safranbolu Kültüründe Ninnilerin Yeri ve Önemi. *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (ss. 253-261). Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları,
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2017). *2016 Yılı Fındık Raporu*. Ankara: Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- Güney, Osman İnanç. (2014). “Turkish Hazelnut Production and Export Competition”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 24/1, 23-29.
- Harman, Cihan. (2013). “Karadeniz Bölgesindeki Endemik Tarım Ürünleri: Fındık, Çay ve Kivinin Üretimi, Pazarlanması ve Tüketimi”. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hatipoğlu, Aysu. (2016). *Osmanlı Saray Mutfağının Gastronomi Turizmi Çerçevesinde İncelenmesi*. Almanya: Lambert Academic Publishing.
- Hekimoğlu, Burhan. (2019). Mustafa Altındağ. *Fındık Sektörünün Mevcut Durumu*. Samsun: Samsun Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Hergenç, Gülay. (2015). *Beslenme, Sağlık ve Hastalıkta Bitkiler*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapları.
- Işın, Priscilla Mary. (2010). *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Ivanova, Mariya. (2013). *The Black Sea and the Early Civilizations of Europe, the Near East and Asia*. New York: Cambridge University Press.
- İstanbul Ticaret Odası. (2006). *Fındık Sektör Araştırması*. Dış Ticaret Şubesi Uygulama Servisi: İstanbul: İstanbul Ticaret Odası,
- Kabacık, Mehmet. (2019). Karadeniz Bölgesi'nin Yöresel Mutfağı. Ebru Zencir (Ed.), *Yöresel Mutfaklar* içinde (ss. 138-164). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Karadeniz, Turan. S. Zeki Bostan, Celal Tuncer, Ceyhan Tarakçioğlu. (2009). *Fındık Yetiştiriciliği*. Ordu: Ziraat Odası Başkanlığı Bilimsel Yayınlar Serisi.
- Kayalak, Selma. (2009). “Türkiye Fındık Piyasasındaki Ekonomik Değişkenlerin Yapısal Değişimi ve Zaman Serisi Analizi”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Keşap Ziraat Odası. (2022). “Çeşitlilik”. Erişim Tarihi: 11.06.2023, Erişim Adresi: <http://kesap.ziraatodasi.org.tr/cesitlilik>.
- Kılıç, Burhan. Bekar, Aydan. (2019). Menü Yönetiminde Güncel Konular. Hakan Yılmaz, Alev Dünder Arıkan (Ed.), *Menü Yönetimi* içinde (ss. 214-241). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, Osman. Işıl Alkan, Turan Binici. (2007). “Türkiye’de Fındık Dikim Alanlarının Daraltılmasına Karşı Çiftçi Davranışlarının Belirlenmesi (Samsun-Çarşamba Ovası)”. *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 11/3-4, 9-14.
- Magner, Lois N. Korea. Kenneth F. Kiple. (1999). Kriemhild Coneè Ornelas (Ed.), *The Cambridge World History of Food-II* içinde (ss. 1183-1192). New York: Cambridge University Press.

- Malhotra, S. P. (2008). *World Edible Nuts Economy*. New Delhi: Concept Publishing Company.
- Mateş, Dorel. Veronica Grosu. (2008). “Evaluating and Recognising Biological Assets and Agricultural Activities According to IAS 41”. *Lucrări Ştiinţifice-Seria Agronomie*, 51/1, 457-462.
- Meeker, Michael E. (2005). *A Nation of Empire the Ottoman Legacy of Turkish Modernity*. (çev. T. Vardağlı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2011). *Fındık Yetiştiriciliği*. 621EEH041. Ankara.
- Narin, Özgür. (2019). Doğu Karadeniz Bölgesinde Fındık Üreticilerinin Durumu ve Üretici Kooperatifi Olanakları Üzerine. İçinde, İktisadi ve İdari Boyutlarıyla Fındık Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı, (ss. 20), Ordu: Ordu Üniversitesi.
- Özdemir, Murat. (2003). “Fındık Hasatı ve Hasat Sonrası İşlemleri ile Fındık İşleminde Kritik Kontrol Noktaları Tehlike Analizi”. *Gıda*, 28/1, 5-12.
- Öztürk, Derya. Akçay, Yaşar. (2011). “Fındık Yetiştiriciliği Yapan İşletmelerin Ekonomik Analizi (Samsun İli Çarşamba ve Terme Ovası Örneği)”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 28/2, 73-83.
- Öztürk, Derya. Kaşko, Arıcı Yeliz. (2017). “Fındık İşletmelerinin Üretim ve Pazarlama Sorunlarının Analizi: Samsun İli Örneği”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7/1, 21-34.
- Pourfarzad, Amir. Mehrpour, Gisou Raouf. (2017). “Health Benefits of Hazelnut”. *EC Nutrition*, 8/3, 101-105.
- Redpath, M. (2011). *The Identification of Hazelnut Varieties Available in New Zealand*. Part 2 of MAF Sustainable Farming Fund Project L08-088.
- Rekabet Kurumu. (2018). *Fındık Sektör Araştırması Raporu*. Ankara: III. Denetim ve Uygulama Dairesi Başkanlığı.
- Resmî Gazete. (2014). “Fındık Alanlarının Tespitine Dair Kararda Değişiklik Yapılması Hakkında Karar”. Erişim Tarihi: 06.07.2023, Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150207-6.htm>.
- Resmî Gazete. (2017). “Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. Türk Gıda Kodeksi Kakao ve Çikolata Ürünleri Tebliği: 2017/29”. Sayı No: 30229. Erişim Tarihi: 11.07.2023, Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171103-10.htm>.
- Sağır, Adem. (2012). “Bir Yemek Sosyolojisi Denemesi Örneği Olarak Tokat Mutfağı”. *Turkish Studies*, 7/4, 2675-2695.
- Sağlam, Pınar. (2012). “Türkiye’de Tarımsal İşletmelerde Fındık Üretim Teknikleri ve Dünyadaki Benzerleriyle Karşılaştırılması”. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saka, Gökhan. (2013). “Türkiye’de Fındık Dış Ticareti, Sektör Yapısı ve Sorunları”. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Salkım, Arzu. (2014). “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Uygulamaları ve Sosyal Sermaye Bileşeni Çerçevesinde Manisa Salihli İlçesi Üzerine Yapılan Bir Araştırma”. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Samancı, Özge. (2008). İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü. Arif Bilgin, Özge Samancı (Ed.), *Türk Mutfağı* içinde (ss. 199-218). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Samancı, Özge. (2019). Halk Mutfağı. Arif Bilgin, Sibel Önçel (Ed.), *Osmanlı Mutfağı* içinde (ss. 50-70). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sandıkçıoğlu, Tolunay. (2018). Türk Mutfağının Tarihsel Gelişimi. A. D. Arıkan (Ed.), *Türk Mutfak Kültürü* içinde (ss. 2-21). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sarıışık, Mehmet. (2019). Orta Doğu Mutfağı. Alev DüNDAR Arıkan (Ed.), *Dünya Mutfakları II* içinde (ss. 144-170). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Shafiei, Gita. Ghorbani, Mohammad., Hosseini, Hamed., Mahoonak, Alireza Sadeghi., Maghsoudlou, Yahya., & Seid Mahdi Jafari. (2020). "Estimation of Oxidative Indices in the Raw and Roasted Hazelnuts by Accelerated Shelf -Life Testing". *Journal of Food Science Technology*, 57, 2433-2442.
- Sıray, Erdal., & Akçay, Yaşar. (2010). "Giresun İli Merkez İlçede Fındık Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi, Üretim ve Pazarlama Sorunlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27/1, 43-56.
- Simoons, J. Frederick. (1991). *Food in China: A Cultural and Historical Inquiry*. United States: CRC Press, Inc.
- Soner, Fikret. (2013). "Gastronomy Tourism: A Solution for Small Cities Marketing and Regional Development". Master Thesis, Yeditepe University Graduate Institute of Social Science.
- Şahin, Haşim. (2018). Orta Asya, Selçuklu ve Beylikler Dönemi Türk Mutfak Kültürü. Alev DüNDAR Arıkan (Ed.), *Türk Mutfak Kültürü* içinde (ss. 22-49). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şeren Karakuş, Suzan., Ceyhun Sezgin, Aybuke., & Şanlıer, Nevin. (2015). "Türk Mutfağında Kullanılan Et ve Etlî Yemek Çeşitlerinin Yapımı ve Sağlık Açısından Değerlendirilmesi". *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3/3, 62-68.
- Şimşek, Atilla., & Aslantaş, Rafet. (1999). "Fındığın Bileşimi ve İnsan Beslenmesi Açısından Önemi". *Gıda*, 24/3, 209-216.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019). "Çiftçi Bilgiler Sorgulama". Erişim Tarihi: 20.05.2023, Erişim Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/ciftci-bilgileri-sorgulama>.
- Toprak Mahsulleri Ofisi. (2019). *2018 Yılı Fındık Sektör Raporu*. Ankara: Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü.
- Trabzon Ticaret Borsası. (2014). *Fındık El Kitabı*. Fındıkta Verim ve Kaliteyi Arttırma Projesi, Trabzon: Klasmat
- Turan, Ali., & İslam, Ali. (2016). "Çakıldak Fındık Çeşidinde Kurutma Ortamları ve Muhafaza Süresine Bağlı Olarak Meydana Gelen Değişimler". *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Cilt 6. Sayı 2. 272-285.
- Turkuvaz. (2012). *Sofra ile Çay Saati*. İstanbul: Turkuvaz Gazete Dergi Basım A.Ş.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2020). "Coğrafi İşaret Platformu". Erişim Tarihi: 14.07.2023, Erişim Adresi: <https://ci.turkpatent.gov.tr/coGRAFI-isaretler/liste?il=&tur= &urunGrubu=&adi=findi>.

- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). “Bitkisel Ürün İstatistikleri Veri Tabanı”. Erişim Tarihi: 17.07.2023, Erişim Adresi: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>.
- Türkiye Kalkınma Vakfı. (2022). *Fındık Özet Raporu*. Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı.
- Türksoy, Adnan. (2002). *Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Yönetimi* (2. Bası). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ustaoglu, Beyza. (2009). “Türkiye’de İklim Değişikliğinin Fındık Tarımına Olası Etkileri”. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü.
- Yalçın, Hanife. (2009). “Fındık Sektörünün Türkiye Ekonomisi ve İhracatındaki Yeri, Önemi ve Sektörün Sorunları”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazarkan, Hakan. (2016). “Üretim İşletmelerine Ait Fındık Bahçelerine İlişkin Mali İşlemlerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi: Durak Fındık A.Ş. Örneği”. *Yönetim ve Ekonomi*, 23/2, 409-434.
- Yıldız, Emrah. (2018). Fransız Mutfağı, Hakan Yılmaz (Ed.), *Dünya Mutfaqları I* içinde (ss. 2-27). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, Özge. (2016). “Sakarya İlinde Fındık Üretimi ve Pazarlaması”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yurttas, H. C., Schafer, Heinrich Wilhelm., & Warthesen, Joseph J. (2000). “Antioxidant Activity of Nontocopherol Hazelnut (*Corylus spp.*) Phenolics”. *Journal of Food Science*, 65/2, 276-280.
- Yücesan, Fulya Balaban., Orem, Asim., Vanizor Kural, Birgül., Örem, Cihan., & Turan, İbrahim. (2010). “Hazelnut Consumption Decreases the Susceptibility of LDL to Oxidation, Plasma Oxidized LDL Level and Increases the Ratio of Large/Small LDL in Normolipidemic Healthy Subjects”. *The Anatolian Journal of Cardiology*, 10/1, 28-35.
- Zaman, Serhat., & Mehmet Cerrah. (2011). “Doğal ve Kültürel Ortamla Etkileşimi Yönüyle Sürmene’de Çay, Fındık ve Mısır Tarımı”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26, 183-212.

Sosyal Medyanın Ergenlerin Psikososyal Kişilik Gelişimine ve Benlik Saygısına Etkileri: YouTube Örneği*

The Effects of Social Media On Adolescents' Psychosocial Personality Development And Self-Esteem: YouTube Example

Abdullah TÜRKMEN**

Öz

Bu araştırma, sosyal medyanın benlik saygısı becerisine ve bireylerin psikososyal kişilik gelişimine olan etkilerini Erik Erikson'un kişilik gelişimi teorisine dayanarak incelemeye çalışmaktadır. Araştırmada koşulların istenildiği gibi değiştirilebilmesine ve tekrarlanabilmesine olanak sağlayan nicel araştırma yöntemlerinden biri olan deneysel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkenleri benlik saygısı ve psikososyal kişilik gelişimi bağımsız değişkenleri ise sosyal medya kullanılması ve izlenen YouTube videoları olarak belirlenmiştir. Araştırma, gerekli etik izinler doğrultusunda Rize Merkez Anadolu Lisesinde öğrenim gören 60 öğrenci ile 6 (altı) ay boyunca gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler, amaçlı örnekleme yöntemi yoluyla seçilmiştir. Deney ve kontrol grupları seçkisiz atama yoluyla oluşturulmuştur. Gruplar seçilirken cinsiyet, sosyal-ekonomik düzey vb. faktörler göz önüne alınmıştır. Araştırmada geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanmış Petersen'in ergenler için kendini ifade etme ölçeği, Erikson'un kişiliğin Psikososyal gelişim ölçeği kullanılarak veriler toplanmıştır. Araştırmada .05 manidarlık düzeyi benimsenmiştir. Araştırmada deney grubunun benlik saygısı ve psikososyal kişilik gelişimi öntest/sontest puanları arasındaki farkın manidarlığını incelemek için bağımlı örneklem t-testi yapılmıştır. Analiz neticesinde deney grubundaki öğrencilerin deney öncesi ve deney sonrası benlik saygısı ölçeği yeterlilik ve baş etme, üstünlük ve mesleki hedefler alt boyutlarına ilişkin puanların manidar şekilde arttığı görülmektedir. Psikososyal kişilik gelişimi ölçeği puanlarına ilişkin sonuçlar incelendiğinde ise deney-kontrol grubundaki öğrencilerin sontest sonuçları arasında çalışkanlık boyutu hariç güven, özerklik, girişkenlik, kişilik, kişiselilik boyutlarında deney grubunun lehine artış olduğu görülmektedir. Araştırmanın bulguları, sosyal medyanın ergenlerin kişilik gelişiminde etkili bir şekilde rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Etki, Benlik Saygısı Gelişimi, Youtube Videoları

Abstract

This research attempts to examine the effects of social media on self-esteem development and its psychological personality development based on Erik Erikson's personality development theory. The experimental method which is one of the quantitative research methods that allows the research conditions to be changed and repeated as desired was used. The dependent variable of the research was self-esteem and psychosocial personality development the independent variable was the use of social media and YouTube videos. The research was conducted with 60 students studying at an Anatolian High School in Rize for 6 (six) months, in accordance with the necessary ethical permissions. Student groups were selected through targeted sampling, considering aspects such as gender, social-economic level, etc. Petersen's self-expression questionnaire for adolescents and Erikson's socio-psychological development questionnaire of personality measurement tools, whose validity and reliability have been proven, were used in the study. In the study, a dependent sample t-test was conducted to examine the significance of the difference between the self-esteem and psychosocial personality development pre-test/post-test scores of the experimental group. As a result of the analysis, it is seen that the scores of the students in the experimental group regarding the self-esteem scale competence and coping, superiority and professional goals sub-dimensions increased significantly before and after the experiment. When the results regarding the psychosocial personality development scale scores are examined, it is seen that among the post-test results of the students in the experimental-control group, there is an increase in favor of the experimental group in the dimensions of trust, autonomy, initiative, personality, personality, except for the dimension of diligence. The findings of this study show that social media plays an effective role in the personality development of adolescents.

Keywords: Social Media, Impact, Self-Esteem, Psychosocial Personality Development, YouTube Videos

* Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Etik Kurulu'nun 12.07.2023 tarih ve 2023/206 sayılı kararı ile etik onaya sahiptir. Makalenin geliştirilmesinde önerileriyle yapmış olduğu değerli katkılarından dolayı, Bakü Devlet Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Psikoloji Fakültesi, Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Azerbaycan Milli Meclis'i Milletvekili (Bilim ve Eğitim Komisyonu Başkanı) ve Doktora tez danışmanım Prof. Dr. Bakhtiyar ALİYEV'e sonsuz teşekkürlerimi bildiririm.

** Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

e-posta: abduallah.turkmen@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8740-2106

Gönderim Tarihi / Submitted: 25.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 14.12.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Türkmen, Abdullah (2023), "Sosyal Medyanın Ergenlerin Psikososyal Kişilik Gelişimine ve Benlik Saygısına Etkileri: Youtube Örneği", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 421-435.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Günümüzde serbest zamanları değerlendirmek, eğlenmek, sohbet etmek, bilgi paylaşmak, bilgiye erişim gibi çeşitli amaçlar için kullanılan sosyal medya internetin sunduğu teknolojik olanaklar sayesinde geleneksel medyadan ayrılmaktadır. Geleneksel medya özellikle haber alma amacıyla tek taraflı olarak bilginin izleyiciye sunulduğu iletişim araçları olarak tanımlanırken kullanıcıların kolaylıkla ulaşabileceği, konum ve araçların erişim durumlarının değişkenlik gösterdiği, çabuk tüketilebilir nitelikteki dijital iletişim ve sosyalleşme platformları ise yeni medya olarak tanımlanmaktadır (Hennig & Malthouse, 2010). Yeni medya uygulamalarında bireyler geleneksel medyadan farklı olarak benliklerini yeni iletişim ortamlarında oluşturmaktadırlar. İnternetin kolay ulaşılabilirliği ve herkes tarafından kullanıma başlanmasıyla birlikte hayatımıza farklı kavramlarda girmiştir. Bunların en önemlilerinden biri ise sosyal medyadır. Yeni medya araçlarından biri olan sosyal medya, kullanıcılara görünürlük sağladığından, daha kolay kabul edilir hâle gelmiştir. Bireyler kendi tasarımlarını sosyal medyada başkalarına sunarken aynı zamanda başkalarının görmek isteyeceği bir versiyonda yaratma sürecini başlatırlar (Karaçelik, 2019). Sosyal medya, bizim kim olduğumuzu önemsemek yerine kim olmak istediğinizi fark etmemizde önemli bir rol oynamaktadır (Tolu, 2019). İsteklerini, özlemlerini ve fikirlerini karşısındaki insanlara özgürce ifade etmek isteyenler sosyal meydanın sunduğu kimliklere uyum sağlamaktan çekinmezler. Bu bağlamda sosyal medya, bireylere kendi benliklerini inşa ve ifade etme, sonrasında da bunları paylaşma fırsatı vermektedir (Çalışır & Çakıcı, 2015). Sosyal medya, "Ben kimim?" sorusuna dayalı bir sistem dayatmak yerine, "Ben kim olmalıyım?" algısını bireyin içine yerleştirmeyi amaçlamaktadır. İlaveten bu ağlar diğer insanlarla tanışma, benzer düşünen insanlardan oluşan gruplara katılma ve toplulukta kendi kimliğini oluşturma fırsatları sağlamaktadır. Bu durum, sosyal medyayı bir yansıma alanının ötesine bir etkileşim medyası alanı haline getirmektedir. Dolayısıyla bireyler, hayallerini gerçekleştirmek için kimliklerini sanal dünyalarda ifade etmeyi seçmektedir. Sosyal ağlarda bireyler kendi hikayelerini anlatarak dijital kimliklerini kendilerine özgü olan etik alan içerisinde inşa etmektedirler (Luppicini, 2008). Ağrılıklı olarak ergenlerin kullandığı sosyal medya, ergenlerin birbirini yakından takip edebildiği, hayatlarını ortaya koymaktan çekinmediği, gerçek dünya ile sanal dünyanın arasında bulunabilen bir gerçekliğe ulaşmıştır. Bu bağlamda yeni teknoloji dünyası, ergenlik dönemindeki arayışların doğru şekilde ele alınmaması ve bu dönemi yaşayan ergenlerin yeterince desteklenmemesi durumunda onların kendi yaşamlarında sağlıklı bir şekilde çözümedikleri iç çatışmalar yüzünden kimlik karmaşası gibi ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Erikson, 1993; Ekşi, vd. 2013; Önder & Coşkun, 2018; Dursun & Özkan, 2019; Carducci, 2020, Vatandaş, 2020; Kaya, 2021; Suveren, Y. ve Zeren Kosal, 2021; Yabacı, vd. 2021). Bu nedenle kimlik karmaşası yaşayan bireyler, kimlik tanımıyla ilgili sorunlarla karşılaşabilmekte ve bu durum onları birçok psikopatolojiye karşı savunmasız hale getirmektedir. Erikson, ergen kişilik krizlerine çözüm aradığı için, birçok bireyin alternatif rolleri ve değerleri öğrenmek ve diğer insanların bunlara nasıl tepki vereceğini değerlendirmek için psikolojik bir moratoryuma veya "ara"ya ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Erikson, bu süreci psikososyal moratoryum olarak tanımlamıştır. Moratoryumun başlıca belirtileri; günübürlük yaşama, boş vermişlik, vurdumduymazlık ve hedefsizliktir. Ergenler, halihazırda var olan ve yetişkinler tarafından tanınan çocuk kimliklerini paylaşarak bireyselleşirler (Erikson, 1968). Bu bağlamda, araştırma konusu olarak sosyal medyayı seçmemizin nedeni, giderek dijitalleşen dünyada sosyal ağların bireylerin kendini ifade etmede önemli bir rol oynadığı temeline dayanmaktadır. Sosyal medya, sosyal ağ siteleri, YouTube, TikTok gibi mikrobloglar ve anlık mesajlaşma tüm dünyada ergenlerin hayatlarını birçok açıdan etkilemektedir. Bu nedenle, etkilerin neden ve sonuçlarını incelemek amacıyla, çalışmamız ergenlerin youtube'daki videoları kendi kendilerine izlemelerinin benlik saygısı becerisine ve bireylerin psikososyal kişilik gelişimine olan etkilerini incelemiştir.

2. Teorik Arka Plan

Bireyler, yaşamları boyunca var olan düşünsel ve davranışsal boyutlarına bağlı olarak benliklerini şekillendirirler. Bir bireyin toplumdaki konumu, onun kimliğinin göstergelerine dayanan çeşitli değişkenler tarafından belirlenir. Bireyler bu nedenle toplumda yer edinmek ve kim olduklarını tanımak için "benlik ve kimlik" oluşumunu temel alan davranışlar sergilerler. Bu davranış kalıpları ile kimlik, kişisel değerleri de kapsamaktadır. Sosyoloji biliminde "kimlik" kavramı, bireyin benlik duygusunu, duygularını ve kendisi hakkındaki fikirlerini ifade eder. Benlik kavramı, bireyin toplum tarafından onaylanması veya değerli olma açısından sahip olduğu tüm özellikleri içermektedir (Çalışır & Çakıcı, 2015). Bireyin benliğinin inşası duygu ve düşüncelere dayandığı gibi çevresel örüntülerin de benlik üzerinde etkin olduğu görülmektedir. Benlik, kendi içinde kimlik boyutları yaratabilir. Benlik ve kimlik arasındaki ilişki aynı zamanda iç ve dış faktörlerin birleşimini de ele almaktadır. Bauman ve Raud (2018) benliğin gerçek ve sanal dünyalarına ilişkin şunları belirtmektedir: "Her birimiz tamamen ayrı iki dünyada yaşıyoruz: çevrimiçi ve çevrimdışı, birbirinden ayrı ama çoğu zaman aynı anda." Aynı zamanda kimlik fiziksel, bilişsel ve sosyal alanda paylaşılabilen ve bireylerin sınıflara ayrılmasında bir unsurdur (Özdemir, 2015). Bu tür durumlarda benlik, "Ben" olarak algılanmaktan "Kim" olarak bilinmeye doğru geçiş yapar. Benlik, bireylerin kendilerinin bir uzantısını yansıtmalarına yardımcı olur. Böylece benlik yeni bir bireyle karşılaştığında kendisine yeni bir kimlik katar ve olmak istediği bireye dönüşebilir. Sosyal meydanın benlik ve kimlik için sınırsız alanı bunun için daha fazla fırsat sunuyor. Benlik ve kimlik her ne kadar biçimsel bir döngü içerisinde var olsa da bireyin sosyal ortamdaki davranışlarını oluşturmaktadır. Mead'a (2017) göre merkezi sinir sistemi, bireyin kendi davranışını bilinçli olarak kontrol etmeye çalışır. Böylece zihin hem içinde bulunduğu kimlik içerisinde kendi "ben" dünyasını yaratmakta, hem de nasıl görünmek istiyorsa öyle olmaya çabalamaktadır. Sosyal medya, özellikle ergenlik döneminde ve henüz oluşmamış kişiliğin oluşmasında insanların hayata bakış açılarının şekillenmesinde önemli bir faktördür. Nasıl ki diğer canlılar yaşadıkları ortama uyum sağlayacak şekilde değişiyorsa, gençler de dijital evrenin taleplerine uyum sağlayacak şekilde gelişim göstermektedirler. Kelsey'in yaklaşımına göre günümüzün gençleri röntgencilğe karşı temkinli, teşhircilik konusunda uzman ve narsisizm konusunda saftır. Tam entegre olunmuş bir sosyal medya platformunda dikkat çekmek için profillerin sık sık güncellenmesi, yeni görsellerin yüklenmesi ve canlı gelişmelerin hızlı bir şekilde iletilmesi gerekir. Bu tür aktiviteler dijital dünyada başkalarına "Bana bakın!" diye seslenmenin bir yolu olmaktadır (Twenge & Campbell, 2019). Sosyal medya, ergen bireylerin şekillenmeye ve etkiye açık kimlikleri kolaylıkla istenilen şekillere sokabilmektedir. Kişilik özellikleri henüz tam olarak gelişmediği için bu kişiler diğer insanlardan, mesajlardan, hâkim söylemlerden, akımlardan ve karşıtlıklardan çok kolay etkilenebilirler. Bireylerin hayatlarına her alanda entegre olan sosyal medyanın; Yönlendirici, yönlendiren, koşullandıran ve değiştiren yaptırımları vardır. Sürekli maruz kaldığımız bu içerikler öncelikle bireyi, dolayısıyla toplumu etkilemektedir (Ay, 2020). Sosyal medyayı kullanan kimi gençler, hesaplarında yansıttıklarının "gerçek benliği" göstermediğini söylemektedirler. Ancak ergenlik dönemi farklı kimliklerin denendiği bir dönem olduğundan sosyal medyadaki kimlikler kolaylıkla "gerçek ben" in bir parçası haline gelebilmektedir. Sosyal ağlarda dikkat çekme çabaları, çekici görünme isteği ve kendilerine yapılan olumsuzluklara karşılık verme düşüncesi hem hayranların ilgisini çekiyor hem de onları beğeni ve yorumlarla ödüllendiriyor. Bu geri bildirimler, bireylerin eylemlerini tekrarlamasına neden olabilmektedir. Pek çok sosyal medya kullanıcısı, duygularını ya da deneyimlerini doğru bir şekilde aktarmaktan ziyade, kimliğini gerçekleştirme hedefiyle motive olmaktadır. Bu nedenle belirli hedeflere ulaşmak için dikkat çekmeye çalışmaktadırlar. Bu durum özellikle videolarını paylaşırken mümkün olduğunca "gerçek" görünmesini sağlayan YouTuber'lar için dikkat çekicidir (Lewis ve Molyneux, 2019). Youtube, bireylerin internetten video yükleyip paylaştığı ve bu paylaşılan videoları izlediği

küresel bir İnternet paylaşım sitesini ifade etmektedir (Kokoç, 2020). Bireylerin paylaştığı bu videolara yorum yapılabilir, etiketlenebilir ve oynatma listelerine eklenebilmektedir (Vardarlier, 2016). YouTube tüm kullanıcılara açık olduğundan sitede üye olmadan herkesin video izlemesine olanak sağlar. Ancak içerik indirmek isteyen kullanıcıların üye olması gerekmektedir. Üye kullanıcılar sınırsız sayıda video yükleyerek paylaşımda bulunabilmektedirler. YouTube'da Twitter benzeri bir takip sistemi ile kullanıcılar abone olarak birbirlerinin paylaşımlarını takip edebilmektedir (Erkesim, 2021). YouTube artık günlük videoların paylaşıldığı bir sosyal medya kanalı olmaktan çıkıp film, dizi, reklam gibi içeriklerin de yer aldığı bir platform haline gelmiştir (Altunay & Albayrak, 2021).

Bu görüşler bağlamında birey, profilindeki mesajlar aracılığıyla kendisini kontrol edebilir ve diğer kullanıcılara yansıtabilir. Bu durumda kullanıcı dijital kimliğinin kontrolünü elinde tutar, onu içerikle değiştirir ve diğer insanlarla etkileşime girerek onu istediği gibi kontrol eder. Böylece doğru mu yanlış mı olduğu anlaşılması zor olan duygu, düşünce ve eylemlerle kendini anlatabilme yeteneğini elinde bulundurmaktadır. Araştırmada, sosyal medya ve araştırmacı tarafından belirlenen YouTube videolarının bireylerin benlik saygısının gelişimine ve psikososyal kişilik gelişimine olan etkilerini incelemek için aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Çalışmaya katılan deney ve kontrol grubu öğrencilerinin, benlik saygısı becerisi puanları ve psikososyal kişilik gelişimi ölçeği puanları öntest sonuçları arasında anlamlı fark var mıdır?
2. Çalışmaya katılan deney ve kontrol grubu öğrencilerinin, benlik saygısı becerisi puanları ve psikososyal kişilik gelişimi ölçeği puanları sontest sonuçları arasında anlamlı fark var mıdır?
3. Çalışmaya katılan deney grubu öğrencilerinin, haftalık grup anketi sonuçları nasıl değişmektedir?
4. Çalışmaya katılan deney ve kontrol grubu öğrencilerin sosyal medyaya yönelik görüşleri nasıldır?

3.Araştırmanın Organizasyonu ve Yürütülmesi

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan deneme modeli kullanılmıştır. Gerçek deneme modellerinden ön test-son test kontrol gruplu desen kullanılarak yürütülen araştırmada gruplar yansız atama yoluyla oluşturulmuştur.

3.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Rize ili Rize Merkez Anadolu Lisesinde öğrenim gören 60 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri bu okulda öğrenim gören 60 öğrenciden araştırma süresi boyunca 6 (altı) ayda toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örneklem yoluyla belirlenmiş ve yansız atama yoluyla deney ve kontrol grupları oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan tüm öğrenciler Rize Merkez Anadolu Lisesinde öğrenim görmektedir. Bu okulun belirlenmesinde sosyal medya ve internetin aktif olarak kullanılma durumu önemli rol oynamıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin parametrik analizler yoluyla çözümlenmesine olanak sağlaması açısından her gruptaki öğrenci sayısını en az 30 olmasına dikkat edilmiş ve öğrenci sayısı bu nedenle 60 olarak belirlenmiştir. Katılımcılar üzerinde izledikleri YouTube videolarının benlik saygıları ve psikososyal kişilik gelişimlerine olan etkilerini araştırmak için 10 ar kişilik 3 adet deney grubu oluşturulmuştur. Ayrıca tüm deney grubunun katılımıyla WhatsApp grubu kurulmuş grupların ev ortamında YouTube izleme deneyimlerini tartışmaları istenmiştir. Grupların WhatsApp üzerinden yaptığı yazışmalar, konuşmalar vs. videoya kaydedilmiş ve yazıya dökülerek ilgili gruplar için kodlanmış ve saklanmıştır.

4. Veri Toplama Araçları

4.1. Araştırmada Kullanılan Ölçme Araçları

4.1.1. Psikososyal Gelişim Ölçeği

Erikson tarafından geliştirilen ve güven, özerklik, girişkenlik, çalışkanlık, kişilik, kişisellik olmak üzere altı evreden oluşan 7'li likert tipindeki psikososyal kişilik gelişimi ölçeği kullanılmıştır. Her bir alt ölçek için elde edilen veriler alt ölçekteki madde sayısına bölünerek aritmetik ortalamaların 1-7 arasında değişmesi sağlanmıştır. Böylece 1-3 arasındaki değer düşük 3-5 arasındaki değerler orta ve 5-7 arasındaki değerler ise yüksek kişilik gelişimini gösterecek şekilde puanlar elde edilmiştir. Erikson'un psikososyal gelişim dönemleri ölçeğinin güvenirlik analizleri sonucu her bir alt ölçek için hesaplanan güvenirlik katsayısı 0,86-0,75 arasında bulunmuştur. Sonuç olarak, Erikson'un psikososyal gelişim dönemleri ölçeğinin bu çalışma için kullanılabilmesi yorumu yapılabilir.

4.1.2. Benlik Saygısı Ölçeği

Petersen tarafından geliştirilen bu ölçek dürtü kontrolü, duygusal ton, bedensel imaj, yeterlilik ve baş etme, psikopatoloji, üstünlük, akran ilişkileri, aile ilişkileri, mesleki hedefler olmak üzere dokuz alt ölçekten oluşan 6'lı likert tipindedir. Her bir alt ölçekten elde edilen veriler alt ölçekteki madde sayısına bölünerek aritmetik ortalamaların 1-6 arasında değişmesi sağlanmıştır. Böylece 1-2,5 arasındaki değer düşük, 2,5-4,5 arasındaki değerler orta ve 4,5-6 arasındaki değerler ise yüksek benlik algısını gösterecek şekilde puanlar elde edilmiştir. Bu ölçme aracının her bir alt boyutundan elde edilen Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,78- 0,86 arasında değişmektedir. Bu açıdan elde edilen bulgular bu aracın çalışmada kullanılabilmesini göstermektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerden okullarının bilgisayar laboratuvarında Petersen'in ergenler için kendini ifade etme ve Erikson'un kişiliğin psikososyal gelişim ölçeklerinde yer alan bölüm başlıkları anahtar kelime şeklinde verilerek YouTube videoları aramaları ve buldukları videoları izlemeleri istenmiştir. Sosyal medyanın benlik saygısı ve bireylerin psikososyal kişilik gelişimine olan etkilerini incelemek için nitel bir odak grup yaklaşımı kullanılmış ve 10'ar kişilik 3 deney grubu oluşturulmuştur. Araştırmacının kontrolünde WhatsApp grubu kurularak okul dışında öğrencilerin sosyal medya pratiklerini 4 başlık altında devam ettirmeleri sağlanmıştır:

- Tüketme: WhatsApp'ta arkadaşlarının izlenilen YouTube videolarına yönelik yeni paylaşımlarını okuma.
- İletişim: İlgi alanına dayalı tartışma gruplarındaki üyelerle etkileşimde bulunma.
- Oluşturma: Devam eden medya sohbetlerine başka birinin çalışmasını eklemek veya remix yapma, başkalarının çalışmalarını yeniden düzenleme (örneğin YouTube'da video, ses veya görüntü oluşturmak, kişisel ilgi alanları veya deneyimler hakkında yazmak).
- Paylaşma: Eğlenceli bilgiler sağlayan (eğlence haberleri, komik videolar) ilginç videoları yeniden paylaşma ve ilgi alanlarına ait içerikleri paylaşma.

Yukarıdaki adımlar izlenerek, deney grubunun ev ortamında WhatsApp üzerinden izleme deneyimlerini tartışmaları sağlanmıştır. Elde edilen veriler kaydedilmiş, yazıya dökülmüş ve ilgili gruplar için kodlanarak saklanmıştır. Ayrıca her hafta düzenli toplantılar yapılarak öğrencilere kendilerine izletilen YouTube videolarının ve sosyal medyanın yaşamları üzerinde ne gibi etkisi olduğu sorulmuş ve öğrencilerden geri bildirim alınmıştır. Örneğin;

- YouTube'u hangi amaçlarla kullanıyorsunuz? (Eğitim, eğlence, bilgi edinme vb.)

- YouTube'da hangi tür içerik üreticilerini takip ediyorsunuz ve onların içerikleri size neden ilginç geliyor?
- YouTube'da video izlerken etkileşime geçmeyi tercih ediyor musunuz? Yorum yazma veya beğenme gibi aktiviteleri neden yapıyorsunuz ya da yapmıyorsunuz?
- Youtube'da izlediğiniz içeriklerin sizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz? (Düşünce değişikliği, öğrenme, eğlence vb.)

Katılımcılara haftada bir tez tekrarlanacak odak grubu toplantılarının 75 süreceği ve son 30 dakikasının araştırmacının takip soruları sorması için kullanılacağı belirtilmiştir. Araştırma etik konuları doğası gereği karmaşık ve çok yönlüdür. Çoğu araştırmacı her zaman etik davranmak istese de işimize bir yönüyle çok odaklandığımızda, bir adım geri çekilip geniş bir bakış açısına sahip olmak ve kendimize güvenmek zor olabilir. Bu yüzden, bu araştırma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, araştırma etik kurulu yönetmeliği doğrultusunda gerekli bütün izinler araştırma öncesi elde edilmiştir. Araştırmacı, gerçek bir araştırma çalışmasının kabul edilen etik standartlarına bağlı kaldığını göstermiş olmuştur. Katılımcıların, verilerine kimin erişebileceğini ve bu verilerle ne yapıldığını bilme hakkına sahip oldukları açıklanmıştır. Araştırma öncesi tüm okulun ve ailelerin izinleri alınıp, öğrencilerin izleyeceği videolar ailelere danışılıp araştırmacılar ile ortak kararlar belirlenmiştir. Öğrencilere videolar okul saatleri dışında ortak bir ders ortamında 10 kişilik gruplar halinde izletilmiştir ve araştırmacı tarafından toplanan bütün veriler güvenli bir ortamda saklanmıştır.

5. Verilerin Analizi

Araştırmanın verilerinin analizinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Araştırmada deney-kontrol grubundaki öğrencilerin önce (ilk testten sonra) ve sonra (son test) bireyin benlik saygısı ve psikososyal kişilik gelişimi düzeyleri arasındaki farkın anlamlılığını incelemek amacıyla, gerekli olasılıklar test edilmiş bağımsız gruplar için t-testi analizi yapılmıştır. Deney ve kontrol grupları için her bir grubun ön test puanları arasında ve son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını belirlemek için bağımlı gruplar için t-testi analizi yapılmıştır. Tüm analizlerde .05 manidarlık düzeyi benimsenmiştir.

Verilerin analizine geçilmeden önce bu analizler için deney ve kontrol gruplarının normallik varsayımı ve örneklem sayısı varsayımı test edilmiştir.

6. Bulgular ve Yorumlar

Araştırma hedeflerinin bir parçası olarak değerlendirilen analizlerden elde edilen veriler benlik saygısı ve Psikososyal evre olarak iki ana başlık altında sunulmaktadır.

6.1. Benlik Saygısı İçin Elde Edilen Bulgular

Araştırmada kullanılan deneysel yaklaşımın etkileri açısından incelenen ilk değişken benlik saygısıdır. Bu amaçla öğrencilerin deney öncesi ve sonrasında benlik saygılarının belirlenmesi için Petersen tarafından geliştirilen ve dürtü kontrolü, duygusal ton, bedensel imaj, yeterlilik ve baş etme, psikopatoloji, üstünlük, akran ilişkileri, aile ilişkileri, mesleki hedefler olmak üzere dokuz alt ölçekten oluşan 6'lı likert tipindeki benlik saygısı ölçeği kullanılmıştır. Her bir alt ölçekten elde edilen veriler alt ölçekteki madde sayısına bölünerek aritmetik ortalamaların 1-6 arasında değişmesi sağlanmıştır. Böylece 1-2,5 arasındaki değer düşük 2,5-4,5 arasındaki değerler orta ve 4,5-6 arasındaki değerler ise yüksek benlik algısını gösterecek şekilde puanlar elde edilmiştir. Elde edilen alt ölçek puanlarının karşılaştırılmasında bağımsız örneklem veya bağımlı örneklem *t-testi* yapılmıştır.

6.2. Deney-Kontrol Gruplarının Benlik Saygısı Ön Test Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmada, deney başlatılmadan önce deney ve kontrol gruplarının eşdeğerliğini incelemek için her gruptaki benlik saygısı türleri ve düzeyleri arasındaki farkların manidarlığı incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda her iki gruba da uygulanan benlik algısı ölçeğinden elde edilen öntest puanları üzerinden grup ortalamaları karşılaştırılmıştır. Tablo 1 deney-kontrol gruplarının benlik saygısı ön test puanlarını karşılaştıran bağımsız örneklem t testinin puanlarını göstermektedir.

Tablo 1. Deney-Kontrol Grubu Benlik Saygısı Öntest Puanları Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Öz İmaj	Grup	N	A.O.	Std. Sapma	t	sd	p	Fark
Dürtü	Deney	30	3,65	0,75	-0,638	58	0,526	-0,13
	Kontrol	30	3,78	0,87				
Duygusal	Deney	30	3,85	0,43	2,256	58	0,258	0,32
	Kontrol	30	3,53	0,65				
Bedensel imaj	Deney	30	2,85	0,95	-0,747	58	0,458	-0,17
	Kontrol	30	3,02	0,80				
Yeterlilik	Deney	30	2,47	0,63	-0,820	58	0,415	-0,16
	Kontrol	30	2,63	0,81				
Psikopati	Deney	30	4,24	0,72	1,275	58	0,207	0,28
	Kontrol	30	3,96	0,98				
Üstünlük	Deney	30	3,05	0,62	-0,018	58	0,986	0,00
	Kontrol	30	3,05	0,79				
Akran	Deney	30	2,68	0,88	-1,475	58	0,146	-0,35
	Kontrol	30	3,03	0,97				
Aile	Deney	30	2,46	0,81	-0,724	58	0,472	-0,16
	Kontrol	30	2,62	0,81				
Mesleki Hedef	Deney	30	2,37	0,69	-0,993	58	0,325	-0,20
	Kontrol	30	2,57	0,86				

Tablo 1'e göre deney-kontrol grubunun benlik algısı puanlarının birbirine yakın olduğu bulunmuştur. Deney grubu ile kontrol grubunun demokratik kültür bilinci düzeyi arasındaki fark manidar bulunmamıştır ($p > .05$). Bu neticelere göre deney-kontrol grubunun deneye başlamadan önceki dürtü kontrolü, duygusal ton, bedensel imaj, yeterlilik ve baş etme, psikopatoloji, üstünlük, akran ilişkileri, aile ilişkileri, mesleki hedefler alt ölçekleri için benlik algısı başlangıç düzeylerinin benzer olduğu söylenebilir.

6.3. Deney-Kontrol Gruplarının Öntest-Sontest Puanlarının Karşılaştırılması

Çalışma kapsamında deney ve kontrol gruplarının deney sonunda benlik algısı düzeylerindeki değişimin başlangıç düzeyinden manidar bir şekilde bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla deney grubu ve kontrol grubu için benlik algısı öntest-sontest puanları arasındaki farkın manidarlığı incelenmiştir. Deney ve kontrol grupları için ön test ve son test fark değerleri arasındaki farkı incelemek amacıyla yapılan bağımlı örneklem t testinin sonuçları Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Deney-Kontrol Grubu Öz-İmaj Öntest-Sontest Bağımlı Örneklem t-Testi Sonuçları

Grup	Öz-İmaj	A.O. Fark	Std. Sapma	t	sd	p
Deney	Dürtü Kontrolü (Öntest) - Dürtü Kontrolü (Sontest)	0,16	1,00	0,886	29	0,383
	Duygusal Ton (Öntest) - Duygusal Ton (Sontest)	0,17	0,64	1,418	29	0,167
	Bedensel İmaj (Öntest) - Bedensel İmaj (Sontest)	-0,37	1,56	-1,302	29	0,203
	Yeterlilik ve Baş Etme (Öntest) - Yeterlilik ve Baş Etme (Sontest)	-0,46	1,06	-2,388	29	0,024
	Psikopatoloji (Öntest) - Psikopatoloji (Sontest)	-0,08	1,08	0,432	29	0,669
	Üstünlük (Öntest) - Üstünlük (Sontest)	-0,32	0,77	-2,292	29	0,029
	Akran İlişkileri (Öntest) - Akran İlişkileri (Sontest)	-0,18	1,30	-0,774	29	0,445
	Aile İlişkileri (Öntest) - Aile İlişkileri (Sontest)	-0,39	1,29	-1,635	29	0,113
	Mesleki Hedefler (Öntest) - Mesleki Hedefler (Sontest)	-0,77	1,00	-4,229	29	0,000
Kontrol	Dürtü Kontrolü (Öntest) - Dürtü Kontrolü (Sontest)	-0,03	0,94	-0,195	29	0,847
	Duygusal Ton (Öntest) - Duygusal Ton (Sontest)	-0,04	1,04	-0,224	29	0,825
	Bedensel İmaj (Öntest) - Bedensel İmaj (Sontest)	0,06	1,22	0,286	29	0,777
	Yeterlilik ve Baş Etme (Öntest) - Yeterlilik ve Baş Etme (Sontest)	0,18	1,11	0,907	29	0,372
	Psikopatoloji (Öntest) - Psikopatoloji (Sontest)	-0,10	1,42	-0,373	29	0,712
	Üstünlük (Öntest) - Üstünlük (Sontest)	-0,13	1,06	-0,674	29	0,506
	Akran İlişkileri (Öntest) - Akran İlişkileri (Sontest)	0,10	1,19	0,447	29	0,658
	Aile İlişkileri (Öntest) - Aile İlişkileri (Sontest)	-0,04	1,07	-0,181	29	0,858
	Mesleki Hedefler (Öntest) - Mesleki Hedefler (Sontest)	-0,09	0,95	-0,516	29	0,610

Tablo 2 incelendiğinde deney grubundaki öğrencilerin yeterlilik ve baş etme (Sontest-Öntest A.O.= 0,46), üstünlük (Sontest-Öntest A.O.= 0,32), mesleki hedefler (Sontest-Öntest A.O.= 0,77) boyutlarındaki deneysel işlem sonrası benlik saygısı düzeylerinin deneysel işlem öncesine göre manidar şekilde arttığı görülmektedir. Ancak dürtü, duygusal ton, bedensel imaj, psikopatoloji, akran ilişkileri, aile ilişkileri boyutlarında ise sontest ve öntest sonuçları arasındaki fark manidar bulunmamıştır. Buna göre uygulanan deneysel işlemin yeterlilik ve baş etme, üstünlük, mesleki hedefler boyutlarında öğrencilerin benlik algılarının artmasında etkili olduğunu göstermektedir. Kontrol grubunun öntest-sontest fark puanları incelendiğinde benlik algısı ölçeğinin hiçbir alt boyutunda kontrol grubundaki öğrencilerin deneysel işlem sonrasında benlik saygısı düzeyleri ile deneysel işlem öncesi benlik saygısı düzeyleri arasındaki fark manidar bulunmamıştır ($p>.05$). Araştırmadan elde edilen neticeler kontrol grubunda yer alan öğrencilerin öntest ve sontest sonuçlarının birbirine benzer olduğunu göstermektedir.

6.4. Deney-Kontrol Gruplarının Benlik Saygısı Sontest Puanlarının Karşılaştırılması

Çalışma kapsamında deney ve kontrol gruplarının deneye başlama öncesindeki benzerliği öntest puanları karşılaştırılarak incelenmiş ve grupların deneysel işlem öncesinde benzer olduğu görülmüştür. Deneysel işlem sonrasında deney-kontrol gruplarının benlik algılarının incelenmesi için grupların benlik saygısı türlerinin ve düzeylerinin ortalama değerler arasındaki farkın manidarlığı incelenmiştir. Bu amaçla her iki gruba da uygulanan benlik algısı ölçeğinden elde edilen sontest puanları üzerinden grup ortalamaları değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Deney-Kontrol Grubu Öz-İmaj Sontest Puanları Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Öz İmaj	Grup	N	A.O.	Std. Sapma	t	sd	p	Fark Öntest	Fark Sontest																																																																																																										
Dürtü	Deney	30	3,49	0,75	-1,692	58	0,096	-0,13	-0,33																																																																																																										
	Kontrol	30	3,82	0,75						Duygusal	Deney	30	3,68	0,46	0,675	58	0,502	0,32	0,11	Kontrol	30	3,57	0,78	Bedensel imaj	Deney	30	3,22	1,04	1,026	58	0,309	-0,17	0,26	Kontrol	30	2,96	0,95	Yeterlilik	Deney	30	2,93	0,86	2,101	58	0,040	-0,16	0,49	Kontrol	30	2,44	0,94	Psikopati	Deney	30	4,15	0,81	0,393	58	0,696	0,28	0,10	Kontrol	30	4,05	1,14	Üstünlük	Deney	30	3,37	0,49	1,238	58	0,221	0,00	0,19	Kontrol	30	3,18	0,69	Akran	Deney	30	2,86	0,88	-0,326	58	0,746	-0,35	-0,07	Kontrol	30	2,94	0,87	Aile	Deney	30	2,85	0,85	0,972	58	0,335	-0,16	0,20	Kontrol	30	2,65	0,74	Mesleki Hedef	Deney	30	3,15	0,65	2,557	58	0,013
Duygusal	Deney	30	3,68	0,46	0,675	58	0,502	0,32	0,11																																																																																																										
	Kontrol	30	3,57	0,78						Bedensel imaj	Deney	30	3,22	1,04	1,026	58	0,309	-0,17	0,26	Kontrol	30	2,96	0,95	Yeterlilik	Deney	30	2,93	0,86	2,101	58	0,040	-0,16	0,49	Kontrol	30	2,44	0,94	Psikopati	Deney	30	4,15	0,81	0,393	58	0,696	0,28	0,10	Kontrol	30	4,05	1,14	Üstünlük	Deney	30	3,37	0,49	1,238	58	0,221	0,00	0,19	Kontrol	30	3,18	0,69	Akran	Deney	30	2,86	0,88	-0,326	58	0,746	-0,35	-0,07	Kontrol	30	2,94	0,87	Aile	Deney	30	2,85	0,85	0,972	58	0,335	-0,16	0,20	Kontrol	30	2,65	0,74	Mesleki Hedef	Deney	30	3,15	0,65	2,557	58	0,013	-0,20	0,48	Kontrol	30	2,66	0,81								
Bedensel imaj	Deney	30	3,22	1,04	1,026	58	0,309	-0,17	0,26																																																																																																										
	Kontrol	30	2,96	0,95						Yeterlilik	Deney	30	2,93	0,86	2,101	58	0,040	-0,16	0,49	Kontrol	30	2,44	0,94	Psikopati	Deney	30	4,15	0,81	0,393	58	0,696	0,28	0,10	Kontrol	30	4,05	1,14	Üstünlük	Deney	30	3,37	0,49	1,238	58	0,221	0,00	0,19	Kontrol	30	3,18	0,69	Akran	Deney	30	2,86	0,88	-0,326	58	0,746	-0,35	-0,07	Kontrol	30	2,94	0,87	Aile	Deney	30	2,85	0,85	0,972	58	0,335	-0,16	0,20	Kontrol	30	2,65	0,74	Mesleki Hedef	Deney	30	3,15	0,65	2,557	58	0,013	-0,20	0,48	Kontrol	30	2,66	0,81																						
Yeterlilik	Deney	30	2,93	0,86	2,101	58	0,040	-0,16	0,49																																																																																																										
	Kontrol	30	2,44	0,94						Psikopati	Deney	30	4,15	0,81	0,393	58	0,696	0,28	0,10	Kontrol	30	4,05	1,14	Üstünlük	Deney	30	3,37	0,49	1,238	58	0,221	0,00	0,19	Kontrol	30	3,18	0,69	Akran	Deney	30	2,86	0,88	-0,326	58	0,746	-0,35	-0,07	Kontrol	30	2,94	0,87	Aile	Deney	30	2,85	0,85	0,972	58	0,335	-0,16	0,20	Kontrol	30	2,65	0,74	Mesleki Hedef	Deney	30	3,15	0,65	2,557	58	0,013	-0,20	0,48	Kontrol	30	2,66	0,81																																				
Psikopati	Deney	30	4,15	0,81	0,393	58	0,696	0,28	0,10																																																																																																										
	Kontrol	30	4,05	1,14						Üstünlük	Deney	30	3,37	0,49	1,238	58	0,221	0,00	0,19	Kontrol	30	3,18	0,69	Akran	Deney	30	2,86	0,88	-0,326	58	0,746	-0,35	-0,07	Kontrol	30	2,94	0,87	Aile	Deney	30	2,85	0,85	0,972	58	0,335	-0,16	0,20	Kontrol	30	2,65	0,74	Mesleki Hedef	Deney	30	3,15	0,65	2,557	58	0,013	-0,20	0,48	Kontrol	30	2,66	0,81																																																		
Üstünlük	Deney	30	3,37	0,49	1,238	58	0,221	0,00	0,19																																																																																																										
	Kontrol	30	3,18	0,69						Akran	Deney	30	2,86	0,88	-0,326	58	0,746	-0,35	-0,07	Kontrol	30	2,94	0,87	Aile	Deney	30	2,85	0,85	0,972	58	0,335	-0,16	0,20	Kontrol	30	2,65	0,74	Mesleki Hedef	Deney	30	3,15	0,65	2,557	58	0,013	-0,20	0,48	Kontrol	30	2,66	0,81																																																																
Akran	Deney	30	2,86	0,88	-0,326	58	0,746	-0,35	-0,07																																																																																																										
	Kontrol	30	2,94	0,87						Aile	Deney	30	2,85	0,85	0,972	58	0,335	-0,16	0,20	Kontrol	30	2,65	0,74	Mesleki Hedef	Deney	30	3,15	0,65	2,557	58	0,013	-0,20	0,48	Kontrol	30	2,66	0,81																																																																														
Aile	Deney	30	2,85	0,85	0,972	58	0,335	-0,16	0,20																																																																																																										
	Kontrol	30	2,65	0,74						Mesleki Hedef	Deney	30	3,15	0,65	2,557	58	0,013	-0,20	0,48	Kontrol	30	2,66	0,81																																																																																												
Mesleki Hedef	Deney	30	3,15	0,65	2,557	58	0,013	-0,20	0,48																																																																																																										
	Kontrol	30	2,66	0,81																																																																																																															

Tablo 3 incelendiğinde deney-kontrol grubunun benlik saygısı düzeyleri incelendiğinde dürtü ve akran boyutları dışında duygusal, bedensel imaj, yeterlilik, psikopati, üstünlük, aile ve mesleki hedef boyutlarında deney grubundaki öğrencilerin benlik algılarının kontrol grubuna göre daha yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Deney grubu ve kontrol grubu sontest sonuçları arasındaki farkın manidarlığı incelendiğinde ise sadece yeterlilik boyutunda deney grubundaki öğrencilerin (A.O.= 2,93; S.S.=0,86) manidar şekilde kontrol grubundaki öğrencilerden (A.O.= 2,44; S.S.=0,94) daha yüksek benlik algısına sahip oldukları görülmektedir. Ancak diğer boyutlarda deney-kontrol grupları sontest sonuçları arasındaki fark manidar bulunmamıştır. Buna göre deneysel işlemin deney grubundaki öğrencilerin yeterlilik benlik saygılarını geliştirmede etkili olduğu söylenebilir.

7. Psikososyal Kişilik Gelişimi İçin Elde Edilen Bulgular

Araştırma kapsamında yapılan deneysel çalışmanın etkisinin incelendiği ikinci değişken psikososyal kişilik gelişimi değişkenidir. Bu amaçla deney yapılmadan önce ve deney yapıldıktan sonra öğrencilerin psikososyal kişilik gelişimlerinin belirlenmesi için Erikson tarafından geliştirilen ve güven, özerklik, girişkenlik, çalışkanlık, kişilik, kişisellik olmak üzere altı evreden oluşan 7'li likert tipindeki psikososyal kişilik gelişimi ölçeği kullanılmıştır. Her bir alt ölçek için elde edilen veriler alt ölçekteki madde sayısına bölünerek aritmetik ortalamaların 1-7 arasında değişmesi sağlanmıştır. Böylece 1-3 arasındaki değer düşük, 3-5 arasındaki değerler orta ve 5-7 arasındaki değerler ise yüksek kişilik gelişimini gösterecek şekilde puanlar elde edilmiştir. Elde edilen alt ölçek puanlarının karşılaştırılmasında bağımsız örneklem ve bağımlı örneklem t-testi kullanılmıştır.

7.1. Deney-Kontrol Gruplarının Psikososyal Kişilik Gelişimleri Öntest Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırma kapsamında deneysel işlem öncesinde deney-kontrol gruplarının denkleğinin incelenmesi için grupların psikososyal kişilik gelişimi türlerinin ve düzeylerinin ortalamaları arasındaki farkın manidarlığı

incelenmiştir. Bu amaçla her iki gruba da uygulanan psikososyal kişilik gelişim ölçeğinden elde edilen öntest puanları üzerinden grup ortalamaları karşılaştırılmıştır. Gruplardaki birey sayısının 30 olması ile birlikte normallik varsayımının karşılanmasından dolayı ortalamaların karşılaştırılması için bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Deney-kontrol grupları için yapılan normallik testi sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Psikososyal Kişilik Gelişimi Öntest Puanları Normallik Testi Sonuçları

Psikososyal Kişilik	Grup	Kolmogorov-Smirnova			Shapiro-Wilk		
		İstatistik	sd	p	İstatistik	sd	p
Güven (Öntest)	Deney	,080	30	,200*	,985	30	,940
	Kontrol	,112	30	,200*	,970	30	,537
Özerklik (Öntest)	Deney	,116	30	,200*	,975	30	,680
	Kontrol	,130	30	,200*	,935	30	,068
Girişkenlik (Öntest)	Deney	,094	30	,200*	,978	30	,772
	Kontrol	,134	30	,182	,949	30	,154
Çalışkanlık (Öntest)	Deney	,149	30	,089	,940	30	,092
	Kontrol	,118	30	,200*	,959	30	,293
Kişilik (Öntest)	Deney	,126	30	,200*	,954	30	,222
	Kontrol	,114	30	,200*	,971	30	,573
Kişisellik (Öntest)	Deney	,120	30	,200*	,951	30	,178
	Kontrol	,096	30	,200*	,981	30	,849

Tablo 4’e göre tüm psikososyal kişilik türlerinin her iki grupta da birbirine benzer olduğu görülmektedir. Deney-kontrol grubu psikososyal kişilik gelişimi öntest puanlarının karşılaştırılması için yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Deney-Kontrol Grubu Psikososyal Kişilik Gelişim öntest Puanları Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Psikososyal Kişilik	Grup	N	A.O.	Std. Sapma	t	sd	p	Fark
Güven (Öntest)	Deney	30	3,19	0,57	1,159	58	,251	,18
	Kontrol	30	3,01	0,64				
Özerklik (Öntest)	Deney	30	3,58	0,43	-,450	58	,655	-,06
	Kontrol	30	3,64	0,61				
Girişkenlik (Öntest)	Deney	30	3,60	0,37	1,041	58	,302	,11
	Kontrol	30	3,49	0,41				
Çalışkanlık (Öntest)	Deney	30	3,58	0,55	-,339	58	,736	-,05
	Kontrol	30	3,63	0,59				
Kişilik (Öntest)	Deney	30	3,61	0,52	,355	58	,724	,05
	Kontrol	30	3,56	0,63				
Kişisellik (Öntest)	Deney	30	3,09	0,34	-,951	58	,346	-,11
	Kontrol	30	3,21	0,56				

Tablo 5 incelendiğinde deney-kontrol grubunun psikososyal kişilik gelişimi düzeylerinin birbirine oldukça yakın olduğu bulunmuştur. Bağımsız örneklem t-testi neticelerine göre deney grubu ile kontrol grubunun psikososyal kişilik gelişimi düzeyleri arasındaki fark manidar bulunmamıştır ($p>.05$). Bu sonuçlara göre

deney-kontrol grubunun deney öncesi Güven, Özerklik, Girişkenlik, Kişilik, Kişisellik ve Kişilik Gelişimi düzeylerinin benzer olduğu söylenebilir.

7.2. Deney-Kontrol Gruplarının Psikososyal Kişilik Gelişim Öntest-Sontest Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırma kapsamında deney-kontrol gruplarının deneysel işlem sonunda psikososyal kişilik gelişimi düzeylerindeki değişimin başlangıç düzeyinden manidar bir şekilde farklı olup olmadığı incelenmiştir. Bu nedenle deney ve kontrol grubu için psikososyal kişilik gelişimi öntest-sontest puanları arasındaki farkın manidarlığı incelenmiştir. Deney-kontrol gruplarının öntest-sontest fark puanları arasındaki farkın değerlendirilmesi amacıyla yapılan bağımlı örneklem t-testi neticeleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Deney-Kontrol Grubu Psikososyal Kişilik Gelişimi Öntest-Sontest Bağımlı Örneklem t-Testi Sonuçları

Grup	Psikososyal Kişilik	A.O. Fark	Std. Sapma	t	sd	p
Deney	Güven (Öntest) - Güven (Sontest)	-0,04	0,88	-0,224	29	0,824
	Özerklik (Öntest) - Özerklik (Sontest)	-0,18	0,63	-1,547	29	0,133
	Girişkenlik (Öntest) - Girişkenlik (Sontest)	0,06	0,46	0,731	29	0,471
	Çalışkanlık (Öntest) - Çalışkanlık (Sontest)	0,06	0,77	0,397	29	0,694
	Kişilik (Öntest) - Kişilik (Sontest)	0,00	0,82	-0,018	29	0,985
	Kişisellik (Öntest) - Kişisellik (Sontest)	-0,04	0,46	-0,500	29	0,621
Kontrol	Güven (Öntest) - Güven (Sontest)	-0,07	0,88	-0,415	29	0,681
	Özerklik (Öntest) - Özerklik (Sontest)	0,27	0,98	1,520	29	0,139
	Girişkenlik (Öntest) - Girişkenlik (Sontest)	0,08	0,57	0,715	29	0,480
	Çalışkanlık (Öntest) - Çalışkanlık (Sontest)	0,10	1,01	0,540	29	0,593
	Kişilik (Öntest) - Kişilik (Sontest)	0,25	1,00	1,370	29	0,181
	Kişisellik (Öntest) - Kişisellik (Sontest)	0,20	0,65	1,678	29	0,104

Tablo 6 incelendiğinde deney grubundaki öğrencilerin deneysel işlem sonrasında en yüksek değişim Özerklik (Fark=0,18) boyutunda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Güven ve Kişisellik boyutlarında da artış olurken Girişkenlik ve Çalışkanlık boyutlarında ise azalma görülmektedir. Kontrol grubundaki öğrencilerin öntest-sontest neticeleri arasındaki farklar incelendiğinde sadece Güven boyutunda artış görülürken Özerlik, Girişkenlik, Çalışkanlık, Kişilik ve Kişisellik boyutlarında ise azalma görülmüştür. Deney ve kontrol grubunun öntest-sontest puanları arasındaki farkların manidarlığı değerlendirildiğinde deney ve kontrol grubundaki artış veya azalışların öntest-sontest puanları arasında manidar bir fark oluşturmadığı görülmektedir. Bu sonuç, deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin deney sonrasındaki psikososyal gelişim düzeylerinin deney öncesine göre benzer olduğu öntest-sontest farklarının manidar olmadığını göstermektedir.

7.3. Deney-Kontrol Gruplarının Psikososyal Kişilik Gelişimi Sontest Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırma kapsamında deney-kontrol gruplarının deneysel işlem öncesindeki benzerliği psikososyal kişilik gelişimi öntest puanları karşılaştırılarak incelenmiş ve grupların deneysel işlem öncesinde benzer olduğu tespit edilmiştir. Deney sonrasında deney-kontrol grupları arasındaki farkın incelenmesi için grupların psikososyal kişilik gelişimi ortalamaları arasındaki farkın manidarlığı incelenmiştir. Bu amaçla her iki gruba da uygulanan psikososyal kişilik gelişim ölçeğinden elde edilen sontest puanları üzerinden grup ortalamaları karşılaştırılmıştır.

Tablo 7. Deney-Kontrol Grubu Psikososyal Kişilik Gelişimi Sontest Puanları Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Psikososyal Kişilik	Grup	N	A.O.	Std. Sapma	t	sd	p	Fark Öntest	Fark Sontest
Güven (Sontest)	Deney	30	3,23	0,65	,932	58	,355	0,18	0,15
	Kontrol	30	3,08	0,59					
Özerklik (Sontest)	Deney	30	3,76	0,47	2,496	58	,015	-0,06	0,39
	Kontrol	30	3,37	0,71					
Girişkenlik (Sontest)	Deney	30	3,54	0,38	1,050	58	,298	0,11	0,12
	Kontrol	30	3,42	0,50					
Çalışkanlık (Sontest)	Deney	30	3,53	0,62	-,034	58	,973	-0,05	-0,01
	Kontrol	30	3,53	0,66					
Kişilik (Sontest)	Deney	30	3,62	0,69	1,676	58	,032	0,05	0,31
	Kontrol	30	3,31	0,72					
Kişiselik (Sontest)	Deney	30	3,14	0,45	,997	58	,323	-0,11	0,13
	Kontrol	30	3,01	0,54					

Tablo 7 incelendiğinde deney-kontrol grubundaki öğrencilerin sontest puanları arasındaki farkında Çalışkanlık boyutu hariç Güven, Özerklik, Girişkenlik, Kişilik, Kişiselik boyutlarında deney grubunun lehine olduğu görülmektedir.

8. Sonuç ve Değerlendirme

İnternetin kolay ulaşılabilirliği ve herkes tarafından kullanıma başlanmasıyla birlikte hayatımıza farklı kavramlarda girmiştir. Bunların en önemlilerinden biri ise sosyal medyadır. Sosyal medya; kolay kullanımı, süratli iletişim imkânı vermesi ve çok fazla kişiyle rahatça etkileşim hâlinde olmayı sağlaması nedeniyle yaşamımızın önemli bir ögesi olmuştur (Babacan, 2022). We Are Social 2021 Küresel Sosyal Medya Kullanım Raporu'na göre dünya genelinde 4,2 milyar sosyal medya kullanıcısı mevcuttur. Sosyal medya, bireylerin tanıdıkları ve tanımadıkları kişilerle tanıştıkları ve kendilerini tanıtmak için kişisel sayfalar oluşturdukları sanal bir ortamdır (Griffiths, 2013). Sosyal medya, bizim kim olduğunuzla ilgilenmek yerine kim olmak istediğinizi fark etmede önemli bir role sahiptir. Bu yüzden sosyal medya kimlikleri kendi yapısı ile inşa edilebilmektedir. Sosyal medya, "Ben kimim?" sorusuna dayalı bir sistem dayatmak yerine "Ben kim olmalıyım?" algısını bireyin içine yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden kendini rahat ifade etmek isteyenler sosyal meydanın sunduğu kimliklere uyum sağlamaktan çekinmezler (Vural & Bat, 2010). Bu sayede sosyal medyadaki yapıların içerikleri ile kimlik de şekillenmeye başlamıştır. Sosyal medya sembolik unsurları ile etkileşimi şekillendirirken ve aynı zamanda kimlik oluşturmaktadır. Etkileşim aşamasında, bireyler kendi benliklerine ulaşma arzusuyla davranış kalıpları geliştirirler ve sergilerler (Çalışır & Çakıcı, 2015). Sosyal medya kullanım sıralamasında ergenler üst sıralarda yer almaktadır (TUİK & We are social, 2019). Son yıllarda ergenler arasında giderek artan aşırı internet kullanımı akademinin gündemini de meşgul etmiş; konuya ilişkin araştırmaların sayısında artış gözlenmiştir. Buna karşılık sosyal medyanın benlik saygısı becerisine ve bireylerin psikososyal kişilik gelişimine olan etkisinin psikodinamik faktörlerle ilgili ilişkisine yönelik çalışmalara henüz yeterince ağırlık verilmiş değildir. Bu anlamda bu çalışma, literatürdeki boşluğu doldurmaya yardımcı olacak verilerin sağlanmasına öncelik vermektedir.

Yaptığımız araştırmanın sonuçlarının analizinde, deney-kontrol grubundaki öğrencilerin benlik saygısı ve psikososyal kişilik gelişimi ölçeklerinden aldıkları puanlar deneysel işlem öncesinde ve deneysel işlem

sonrasında hesaplanmıştır. Araştırmanın verileri incelendiğinde, benlik saygısı ölçeğine ilişkin puanların değerlendirilmesi neticesinde deney ve kontrol grupları arasında öntest sonuçlarına göre manidar fark olmadığı görülmüştür. Ancak sontest puanları açısından, benlik algısı ölçeğinin Dürtü ve Akran boyutları dışında Duygusal, Bedensel İmaj, Yeterlilik, Psikopati, Üstünlük, Aile ve Mesleki Hedef boyutlarında deney grubundaki öğrencilerin puanlarının kontrol grubundaki öğrencilerin puanlarından daha yüksek olduğunu görülmektedir. Psikososyal kişilik gelişimi ölçeğine ilişkin puanların analizi neticesinde deney ve kontrol grupları arasında öntest sontest puanlarına göre manidar fark olmadığı bulunmuştur. Deney grubunun benlik saygısı ve psikososyal kişilik gelişimi öntest-sontest puanları arasındaki farkın manidarlığını araştırmak için bağımlı örneklem t-testi yapılmış analiz sonucu deney grubundaki öğrencilerin deney öncesine göre deney sonrasında benlik saygısı ölçeği yeterlilik ve baş etme, üstünlük ve mesleki hedefler alt boyutlarına ilişkin puanlarının manidar şekilde arttığı görülmektedir. Benlik saygısı değişkeni açısından kontrol grubundaki öğrencilerin öntest ve sontest sonuçları arasında ise anlamlı fark bulunmamaktadır. Psikososyal kişilik gelişimi ölçeği puanlarına ilişkin sonuçlar incelendiğinde ise deney-kontrol grubundaki öğrencilerin sontest puanları arasında çalışkanlık boyutu hariç güven, özerklik, girişkenlik, kişilik, kişisellik boyutlarında deney grubunun lehine artış olduğu görülmektedir. Elde edilen bulguların benzer örneklem grubuyla yapılan başka çalışma sonuçlarıyla tutarlı olduğu görülmüştür. Akkaş ve Aksakal (2023) yaptıkları araştırmada ergenlerin dijital kimlikleriyle katıldıkları sosyal medyada fotoğraf paylaşımı, isim ve kişisel bilgiler, yorumlar gibi birçok anlamda benliğine dair bilgiler paylaştıklarını bu durumda benlik sunumu, sosyal medya ve dijital kimliğe olan ilgiyi arttırdığını bulmuşlardır. Akgüneş ve Kolburan (2019) çalışmalarında, özgüven kazanımının benlik saygısının önemli bir yordayıcı olduğunu, bireysel girişkenliğin ve özgüven oluşumunun benlik saygısı oluşumunun bir bileşeni olduğunu düşündüğünü ve girişimciliğin benlik saygısının oluşumunda en önemli faktör olduğunu bulmuşlardır.

Bu çalışmanın ergen yaş grubunda sosyal medya kullanımının özelliklerini belirlemek ve benlik gelişimleriyle ilişkisini daha iyi yorumlamak açılarından alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Başka coğrafi bölge ve vilayetlerde öğrenim gören öğrenci ve akran gruplarıyla tekrarlanmasının detaylı bilgi sahibi olmaya ve genellenebilirliğe katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, dijital kimliğin çeşitliliğinin artması, kullanım alanlarının yaygınlaşması ve insanların benlik sunumu için çeşitli alternatif araçlar kullanması dijital kimlik ve dijital benlik sunumu taktiklerini daha önemli hale getirecektir. Tüm bu nedenlerle sosyal medya üzerinde yapılacak çalışmaların artmasının ülkemiz bilimi açısından büyük önem taşıdığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak günümüzde özellikle ergenlerin hayatlarına her alanda entegre olan sosyal medyanın; yöneten, kontrol eden, koşullandıran ve biçimlendiren yaptırımları vardır. Sürekli maruz kaldığımız bu içerikler bireyi ve toplumu etkilemektedir (Ay, 2020). Ergenlik dönemindeki bireylere Psikologlar rehberliğinde sosyal medyanın negatif etkilerini kendi kimliğinden ve hayatından uzaklaştırma, kendi hayatını kontrol edebilme ve yönetebilme gibi mevzular da psikolojik destek verilmelidir. Ayrıca, benlik saygısı kaynaklı sosyalleşme sorunlarına çeşitli çözümler sunarak ergenlerin toplumdaki sağlıklı iletişimi desteklemesine ve geliştirmesine yardımcı olunabilir. Ergenler arasında sosyal medya kullanımındaki ciddi artışlar göz önüne alındığında, psikologların artık daha geniş bir sosyal yaşam ve ilişki durumunu daha iyi kavrayabilmek için danışanlarının sosyal medya kullanımını anlama konusunda uzmanlaşmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Altunay, H. C., & Albayrak, Z. (2021). Network Intrusion Detection Approach Based on Convolutional Neural Network. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* (26), 22-29. <https://doi.org/10.31590/ejosat.954966>
- Akgüneş, S. & Kolburan, Ş.G. (2019). 14-18 Yaş Arası Ergenlerin Psikososyal Gelişim Dönemleri Kazanımları ile Benlik Saygısı Arasındaki ilişkinin Değerlendirilmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(46): 5506-5517
- Akkaş, İ. & Aksakal, İ. (2023). Üniversite Öğrencilerinde Dijital Kimlik Kullanımı ve Benlik Sunumu Üzerine Bir İnceleme, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 177-194. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1229576>
- Ay, A. (2020). Medya ve Kültür Endüstrisi Eleştirisinin Yeniden Üretimi, *Selçuk İletişim*, 13(1), 314-337.
- Babacan, M.E. (2022). Türkiye’de Yapılmış Medya ve İletişim Çalışmaları Doktora Tezlerinde Teknoloji ve İnsan İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 20(39), 125-156. DOI: 10.55842/talid.1026872.
- Bauman, Z. & Raud, R. (2018). *Benlik Pratikleri*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Carducci, B. J. (2020). Erik H. Erikson. *The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences: Models and Theories*, 45-49.
- Çalışır, G., & Okur Çakıcı, F. (2015). “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Sosyal Medyada Kurulan Benlik İnşasının Temsili”. *Turkish Studies (Elektronik)*, 10(10), 267-290.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*, New York, Norton
- Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society*. WW Norton & Company.
- Erkesim, D. U. (2021). Impact of covid-19 on supply chain management. *International Journal of Commerce and Finance*, 7(1), 72-76.
- Griffiths, MD. (2013). “Social Networking Addiction: Emerging Themes and Issues”. *J Addict Res Ther* 4: e118. doi: 10.4172/2155-6105.1000e118
- Hennig-Thurau, T., Malthouse, E. C., Friege, C., Gensler, S., Lobschat, L., Rangaswamy, A., & Skiera, B. (2010). The impact of new media on customer relationships. *Journal of service research*, 13(3), 311-330.
- Karaçelik, Y. (2019). *Görsel Kültür ve Fotoğrafın İzinde Instagram*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Lewis, S. and Molyneux, L. (2019). Social Media and Journalism: 10 Years Later, Untangling Key Assumptions, Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences, <https://hdl.handle.net/10125/59696>
- Kokoç, M., Ilgaz, H., & Altun, A. (2020). Effects of sustained attention and video lecture types on learning performances. *Educational Technology Research and Development*, 68(6), 3015-3039.
- Luppigini, R. (2008). Introducing technoethics. In Rocci Luppigini and Rebecca Adell (Eds.), *Handbook of research on technoethics* (pp. 1-18). Hershey: Idea Group Publishing
- Özdemir, Z. (2015). "Sosyal Medyada Kimlik İnşasında Yeni Akım: Özçekim Kullanımı", *İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 112-131.

Mead, G.H. (2017). *Zihin, Benlik ve Toplum*, Heretik Yayınları, Ankara.

Twenge, J.M., Campbell, W.K. (2019). Media Use Is Linked to Lower Psychological Well-Being: Evidence from Three Datasets. *Psychiatr Q* 90, 311–331. <https://doi.org/10.1007/s11126-019-09630-7>

Tolu, H. (2019). Rethinking Techno-Social Interaction(s) through the Lens of Technorealists, *The Journal of Humanity and Society (JHS)* 9 (4), 35-51, doi:10.12658/M0312

TÜİK (2019). *Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Raporu*, www.tuik.gov.tr/

Vardarlıer, P. (2016). Strategic approach to human resources management during crisis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 463-472.

Vural, Z.B.A., & Bat, M. (2010). “Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine yönelik bir araştırma”. *Journal of Yaşar University*, 20(5), 3348-3382.

Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Tarihi ve Kültürel Miras Yapılarına Etkisi: Malatya Örneği

The Effect of Kahramanmaraş Centered Earthquake on Historical and Cultural Heritage Structures: The Case of Malatya

İrfan TAPAN*

Öz

İnsanoğlunun geçmişten günümüze çeşitli sebeplerle inşa ettiği tarihi ve kültürel yapılar; kullanım amacı zamana göre değişen, günümüzde ise koruma altına alınan miras değerleridir. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin inşa ettiği bu miras yapıları, zaman içinde doğal sebepler veya insanların sebep olduğu tahribatlardan ötürü çeşitli olumsuzluklara maruz kalmakta, deformasyona uğramakta ve bazen ise tamamen yıkılmaktadır. Doğal sebepler arasında kültür varlıklarına en geniş alanda ve en fazla zararı veren hiç şüphesiz depremlerdir. Ülke tarihinde meydana gelmiş en büyük doğal afetlerden biri olan ve "asrın felaketi" olarak nitelendirilen 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler tarihi ve kültürel miras yapıları üzerinde de ciddi olumsuzluklara neden olmuştur. Bu depremin etkili olduğu illerden bir tanesi de Malatya ilidir. Malatya ilinde bulunan pek çok tarihi ve kültürel miras yapıları bu depremden büyük hasar almıştır. Bu çalışmada Kahramanmaraş merkezli depremlerin Malatya ilindeki tarihi ve kültürel miras yapılarına olan etkileri ve bu tarihi yapıların depremden sonraki durumları araştırılmıştır. Gerçekleştirilen araştırmalarda il genelinde hasar gören bu yapıların hasar tespiti yapılarak, yapılar üzerinde oluşan bozulmalar fotoğraflar vasıtasıyla çalışmaya eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Malatya, Deprem, Tarihi ve Kültürel Yapılar, Kültürel Miras, Depremin Etkisi

Abstract

Historical and cultural buildings built by human beings for various reasons from the past to the present are heritage values whose purpose of use has changed over time and are now under protection. These heritage structures, built by various civilizations throughout history, are subjected to various adversities, deformations and sometimes destroyed over time due to natural causes or human destruction. Among natural causes, earthquakes undoubtedly cause the most damage to cultural heritage in the largest area. One of the biggest natural disasters in the history of the country and described as the "disaster of the century", the February 6, 2023, Kahramanmaraş-centered earthquake caused serious negative effects on historical and cultural heritage structures. One of the provinces affected by this earthquake is Malatya. Many historical and cultural heritage buildings in Malatya province were severely damaged by this earthquake. In this study, the effects of the Kahramanmaraş-centered earthquakes on the historical and cultural heritage buildings in Malatya province and the post-earthquake conditions of these historical buildings were investigated. In the researches carried out, the damage of these buildings damaged throughout the province was determined and the deterioration on the buildings was added to the study through photographs.

Keywords: Malatya, Earthquake, Historical and Cultural Buildings, Cultural Heritage, Impact of Earthquake

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı
e-posta: nafrinapat.1989@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2925-9772

Gönderim Tarihi / Submitted: 14.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Tapan, İrfan (2023), "Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Tarihi ve Kültürel Miras Yapılarına Etkisi: Malatya Örneği", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 436-449.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Kültür sözcüğü; uygarlık, üretim, eğitim ve sanatsal yanıyla farklı anlamlarda kullanılan geniş bir kavramdır (Doğaner, 2013, 13). Geçmiş medeniyetlerin çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanmak amacıyla inşa ettikleri ve günümüze kadar ayakta kalabilmiş olan miras yapılarına ise tarihi ve kültürel yapılar denilmektedir. Tarihi ve kültürel bir öneme sahip olan bu yapılar aynı zamanda uygarlıkların geçmiş tarihine de ışık tutmaktadır. Kültürel miras yapıları soyut ve somut miras yapıları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Somut miras yapıları insanların geçmişte çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanmak için inşa ettiği ve tarihi öneme sahip olan yapılardır. Örneğin Adıyaman'daki Nemrut Dağı Heykelleri, Çin Seddi, Hindistan'daki Tac Mahal, Peru'daki Machu Picchu kenti harabeleri birer somut kültürel miras parçalarıdır. Soyut miras parçaları ise bir toplum içinde nesilden nesille geçen gelenekler, sözlü tarih, performans sanatları, toplumdaki uygulamalar, geleneksel zanaatkârlık, tasvirler, törenler, bilgi birikimi ve yetenekler gibi kültürel zenginliklerdir. Örneğin; Arjantin tango dansı, İspanya'nın Flamenko dansı, Hindulara ait olan dini törenler, Brezilya'nın Rio Karnavalı, Afrika'da Ndlamu-Nguni kabilelerinin ayak dansı ile Adumu-Masai halkının zıplamalı dansı, Avusturya- Viyana kahve evi kültürü, Çinlilerin gölge oyunları, Hinduizm'de Vedik tarzı okunan Vedalar, Japon Kabuki tiyatrosu ve Malatya-Arapkir Halayı birer soyut kültürel miras parçasıdır.

Kültürel miras tek bir toplum veya medeniyete ait olmayan, birçok uygarlığın birbirinden etkilenerek yüzlerce yıllık bir bilgi birikiminin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kültürel miras eserlerini yapan sanatçılar bazen başka bir bölgede bulunan toplum veya kişilerden ilham alarak da çeşitli eserler vermişlerdir. Örneğin Paul Gauguin resim çizerken Japon baskısından esinlenirken, Pablo Picasso Afrika masklarından etkilenmiştir (Arslan, 2011). Ayrıca Afrika Kıtası'nda bulunan Liberya evleri, Batı mimarisinin etkisi altında gelişirken, Amerika'da köleliğin yasaklanmasından sonra başta Nijerya gibi ülkelere dönen Afrikalılar, Amerika'da bulunan çiftlik ve malikâne benzeri yapılar inşa etmişlerdir (www.blog.kurby.ai). Amerikan mimarisinde ise genellikle Yunan ve Roma mimarisinin etkisi hissedilmektedir. Bir başka örnekte ise İtalyan ünlü ressam Leonardo da Vinci'nin Mona Lisa adlı eseri İtalyan kültürünün önemli mirası olmasına karşın, bu eserin 16. yüzyılda Fransızlar tarafından götürülmesi yüzünden günümüzde Fransız ulusal mirası arasında yer almaktadır (www.dadanizm.com).

Uygarlık tarihine ışık tutan bu tarihi ve kültürel miras yapılarından olan somut miras yapıları bazen insan kaynaklı bazen ise doğal sebeplerden dolayı zaman zaman çeşitli deformasyon hareketlerine maruz kalarak bozulmakta veya tamamen yıkılmaktadır. İnsan faaliyetlerine bağlı olarak savaş, terör olayları veya istilalar sonucunda tarihi ve kültürel öneme sahip olan miras kalıntıları zarar görmektedir. Örneğin; DEAŞ, 2014 yılında gerçekleştirdiği terör olayları sonucunda Irak'ta bulunan Hatra, Ninova, Nimrud, Horsabad, Apamea, Duro-Europos ve Mari gibi antik kentler ile İmam Dur Türbesi, Hz. Yunus Türbesi ve tarihi Musul Müzesi'ni dinamitlerle patlatarak büyük hasar vermiştir (www.arkeologladernegi.org). Bir diğer örnekte ise Suriye İç Savaşı sırasında Suriye ordusuna bağlı hava kuvvetlerinin gerçekleştirdiği Halep bombardımanı sonucunda Halep antik şehrinin dokusunun neredeyse tamamı yok olmuştur (www.kyivpost). Ayrıca Ukrayna-Rusya Savaşı sırasında Ukrayna'da bulunan ve Moğollar ile Osmanlılar döneminden kalma önemli tarihi miras kalıntıları Rus bombardımanından zarar görmüştür. İçinde tarihi binaların ve anıtların olduğu 53 kültürel alanın saldırı esnasında hasar aldığını belirten UNESCO, tahribatın izlerini uydu görüntülerini kullanarak tespit etti (www.ntv.com.tr).

Dünyadaki kültürel miras kalıntıları savaş ve terör faaliyetleri esnasında meydana gelen yıkım olayları, kültürel miras kaybının yaşandığı küçük bir bölümdür. Savaşlardan daha uzun süren ve zamanla tarihi ve

kültürel miras yapılarının yıpranarak yok olmasına neden olan başka etkenler de bulunmaktadır. İnsanlığın ortak mirası olarak kabul edilen bu tarihi ve kültürel miras parçalarını olumsuz etkileyen insan kaynaklı diğer etkenler; kentsel gelişim, madencilik faaliyetleri ve turizm faaliyetleridir. Örneğin Afganistan'ın Mes Aynak Vadisinde bulunan Budist köyü alanındaki heykel, manastır ve diğer antik kalıntılar Çin'in gerçekleştirdiği madencilik faaliyetlerinin tehdidi altındadır (www.sputniknews.com.tr). Başka bir örnekte ise 2017 yılında ABD başkanı Donald Trump'ın imzası ile kamusal kaynak çıkarmak için gerçekleştirilen faaliyetler yüzünden Bears Ears Ulusal Anıtı'ndaki miras tehlike altına girmeye başlamıştır (www.aa.com.tr).

Turizm de kültürel miras alanlarında büyük yıkımlara yol açan başka bir faktördür. "Turizm, turistik cazibe merkezlerinde kalıcı yıkım ve hasarlara neden olmaktadır" (Chan, Nozu ve Cheung, 2020). Turistik ürün çeşitliliğinin zengin olduğu bölgelerin artık turistlere yönelik bir yer haline getirilmesi sebebiyle, bölge halkı o yerle bağlarının silindiğini hissedebilir. Tarihi Dubrovnik kenti bu duruma örnek gösterilebilir (Khan Academy, 2023). 2011-2019 yılları arasında yayınlanan ve dünya çapında ses getiren bir yapıt olan Game of Thrones dizisinin çekimlerinin yapıldığı şehirlerden biri olan Dubrovnik günümüzde büyük bir turist akını ile karşı karşıya kalmıştır. Turizmden dolayı oluşan yoğun ziyaretçi akımı nedeniyle şehrin eski yapısı ve görüntüsü deformasyona uğramaktadır.

Kültürel miras yapılarının zarar görmesinde bazen de yok olmasında etkili olan bir diğer faktör ise doğal afetlerdir. Doğal afet; ani gelişen deprem, çığ, fırtınalar, hortumlar, kaya düşmeleri, seller, su taşkınları, toprak kaymaları, volkanlar, yangınlar vb. olarak sıralanmaktadır (AFAD, 2023; Göktaş, 2023, 625). Bu doğal afet türleri arasında depremler en ciddi ve en önlenemez olanlarından bir tanesidir (Vere-Jones, 1995). Depremler nedeniyle insanlık tarihine ışık tutan pek çok eski medeniyet yapıları zarar görmekte bazen ise tamamen yok olmaktadır. Örneğin; Rodos Adası'nda bulunan Rodos Heykeli, meydana gelen büyük bir deprem nedeniyle yıkılmıştır (www.jawoo.com.tr).

Ülkemiz, Portekiz'de bulunan Azor Adaları'ndan başlayarak Güneydoğu Asya'da Çin sınırına kadar uzanan Alp-Himalaya deprem kuşağında bulunmaktadır. Bu yüzden sık sık deprem olayları yaşanmaktadır. 6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde meydana gelen ve "asrın felaketi" olarak nitelendirilen, Hatay, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adıyaman, Malatya, Diyarbakır, Gaziantep, Adana, Elâzığ, Kilis ve Osmaniye illerini etkileyen Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan merkezli depremleri bölgede büyük yıkıcı etkilere neden olmuştur. Meydana gelen bu deprem nedeniyle bahsi geçen bu 11 ilimizde toplam 50 bin 783 insan yaşamını yitirirken, 300 binden fazla binanın da yıkılmasına veya hasar almasına neden olmuştur (www.cnnturk.com). Depremden etkilenen bu illerimiz tarihi ve kültürel miras yapıları ile turizm çeşitliliği açısından da zengin bir bölgedir. Bölge içerisinde Gaziantep ve Hatay, UNESCO Yaratıcı Şehirler listesinde Gastronomi şehri unvanına sahip iken (Zhu ve Yasami, 2021; Göktaş, 2021), Adana ve Diyarbakır-Gastronomi, Kahramanmaraş-Edebiyat, Şanlıurfa ise müzik alanında Yaratıcı Şehirler ulusal liste içerisinde yer almaktadır (Tombaş, 2021; Yetimoğlu, 2021). Deprem bölgesinde bulunan Kahramanmaraş ve Şanlıurfa illerinin, 2023 yılı içerisinde önemli organizasyonlara da ev sahipliği yapması planlanmaktaydı. Kahramanmaraş Doğa Dostu Şehir ve Duyarlılık temalı EXPO-2023 ev sahipliği yapılması planlanmıştır (EXPO, 2023). Şanlıurfa ise inanç turizmi kapsamında gerçekleştirilecek olan 2023 İslam Ülkeleri Turizm Başkenti olarak seçilmiştir (www.sanliurfa.gov.tr)

Meydana gelen bu büyük depremler nedeniyle ülkemizin önemli tarihi ve kültürel miras yapıları arasında yer alan çok sayıda eser de yıkılmış veya hasar almıştır. Yıkıcı etkileri çok yüksek olan bu depremin gerçekleştiği illerden bir tanesi de Malatya ilidir. Malatya ilindeki Battalgazi ve Yeşilyurt ilçeleri bu depremlerden en fazla olumsuz etkilenen ilçeler olmuştur. Bu iki ilçede bulunan önemli kültürel miras

yapılarının bir kısmı yıkılırken, bir kısmı da az hasar almıştır. Hazırlanan bu çalışmada meydana gelen bu depremler esnasında Malatya ilinde zarar gören tarihi ve kültürel miras yapılarının listesi çıkarılıp, depremlerden sonraki durumları fotoğraflanarak çalışmaya eklenmiştir.

2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Hazırlanan bu araştırmanın amacı 11 ilimizde yıkıcı etkiler yaratan 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli Pazarcık ve Elbistan depremlerinin Malatya ilinde bulunan kültürel miras yapıları üzerinde yarattığı olumsuz durumları ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla Malatya ilinin Yeşilyurt ve Battalgazi ilçelerinde bulunan ve depremden etkilenen miras yapılarının envanteri çıkarılarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Gerçekleştirilen saha çalışmaları sonucunda depremlerden olumsuz etkilenen tarihi ve kültürel yapıların depremlerden sonraki durumları gözler önüne seren fotoğraflar çekilerek çalışmaya eklenmiştir.

Bu amaçla hazırlanan çalışmanın yöntemi için nitel araştırma yöntemlerinden bir tanesi olan belge incelemesi kullanılmıştır. AFAD, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İl Kültürel Miras Envanterinin raporları incelenmiştir. 06-13 Temmuz 2023 tarihleri arasında bu dokümantasyon belgeleri incelenerek bölgede depremden etkilenen kültürel miras yapıları hakkında detaylı bir belge incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Malatya Büyükşehir Belediyesi'nin resmî sitesinde Yeşilyurt ve Battalgazi ilçelerinin son durumları hakkında hazırlanan haberler dikkatlice incelenmiştir. Bunlara ek olarak Malatya ilinin yerel gazete ve sosyal medya araçları olan Yeni Malatya Gazetesi, Malatya Net Haber Gazetesi, Bu Sabah Malatya gibi yayınlarda çıkan haberler irdelenerek depremin kültürel miras yapıları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu tür belgeler üzerinde çalışıldığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

3. Bulgular

6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremlerin yaşandığı deprem bölgesi çok eski tarihlerden beri yerleşime açılan ve tarihin her döneminde hem yerleşme hem de ticaret için daima canlı bir bölge olmuştur. Asrın felaketi olarak nitelendirilen bu depremin yaşandığı illerde aynı zamanda UNESCO tarafından koruma altına alınmış pek çok kültürel miras yapıları bulunmaktadır. UNESCO tarafından koruma altına alınan ve Dünya Miras Listesi'ne eklenmiş olan Göbeklitepe, Arslantepe, Nemrut Dağı, Diyarbakır Kalesi, Eysel Bahçeleri ile yine UNESCO tarafından geçici koruma listesine eklenen Anavarza, Harran, Karatepe-Aslantaş, Hatay St. Pierre Kilisesi, Yelsemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi, Vespasianus-Titus Tüneli ve Zerzevan Kalesi gibi arkeolojik alanlar bulunmaktadır. Bu tarihi ve kültürel öneme sahip olan miras yapılarının yanında çok önemli yerleşme ve sokakların bulunduğu Malatya, Hatay, Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş gibi illerde kırsal ve yöresel özelliklere sahip olan pek çok kırsal mimari yapıları da zarar görmüştür.

6 Şubat depremlerinin yaşandığı bölge Harita 1'de gösterilmiştir. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremler toplam 11 ilimizi etkilemiştir. Bu iller Adana, Hatay, Kilis, Osmaniye, Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya, Elâzığ ve Diyarbakır'dır. Harita da görüldüğü üzere oldukça geniş bir alanı etkileyen bu depremler bölgede çok sayıda bina ve kırsal meskeni hasar verirken aynı zamanda önemli tarihi ve kültürel miras parçaları sayılan cami, kilise, kale, tarihi ve kültürel ev gibi değerlere de zarar vermiştir. Bu depremlerin etkilediği illerden bir tanesi de Malatya ilidir. Malatya ili haritada araştırma sahası olarak gösterilmiştir. 6 Şubat 2023 tarihinde saat 13.24'te meydana gelen ve 7.6 Mw'lık ikinci deprem de Malatya ili daha fazla etkilenmiş ve çok sayıda yapı yıkılmış veya hasar almıştır.

Tarihi ve kültürel miras özelliği taşıyan ve ildeki turizm sektörünün de gözde mekânları arasında yer alan bu yapılar genellikle Yeşilyurt ve Battalgazi ilçelerinin sınırları içerisinde yer almaktadırlar. Depremde hasar gören kültürel değerler arasında UNESCO'nun da Dünya Miras Listesi'nde yer alan Arslantepe Höyüğü de yer almaktadır. Ancak en fazla hasar alan yapı Yeni Cami'dir. Restorasyon çalışmaları yaklaşık 5 yıl önce tamamlanan bu tarihi cami yaşanan depremde neredeyse tamamen yıkılmış durumdadır.

Depremin etkilediği önemli eserlerden bir tanesi Battalgazi ilçesinde bulunan tarihi Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı'dır. Bu kervansaray Osmanlı sultanı VI. Murat zamanında Silahtar Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır (www.battalgazi.gov.tr). Deprem esnasında bu kervansarayın dış revakları ile kışlık diye tarif edilen yerlerinde yer yer derin çatlaklar oluşurken, bazı bölümlerde ise yıkıntılar meydana gelmiştir. Kervansarayın dış duvar kısmında bulunan tavanın bacalarının birkaçının yerinden devrildiği tespit edilmiştir. Kervansarayda oluşan hasarların boyutu Fotoğraf 1'de görülmektedir.

Fotoğraf 1. Depremin Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayına Etkisi

Gerçekleşen depremde Battalgazi ilçesinde hasar gören bir yapı ise 800 yıllık bir tarihe sahip olan Battalgazi Ulu Cami'dir. Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubat (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023) zamanında inşa edilen Battalgazi Ulu Cami'nin duvarlarının bir kısmında yıkıntıların olduğu görülmüştür.

Fotoğraf 2. Battalgazi Ulu Cami

Battalgazi ilçesinde depremde hasar gören bir diğer ibadethane ise Hacı Yusuf Cami (Yeni Cami-Teze Cami)'dir. Bölge insanı arasında Yeni Cami olarak bilinen bu cami Malatya ilinin en önemli yapılarından biri olarak bilinmektedir. Yeni Cami Osmanlı Devleti'nin son yıllarında inşa edilmiştir. Bu cami daha önce aynı mevkide yer alan ve Hacı Yusuf Cami olarak bilinen ve 1894 yılında meydana gelen depremde yıkılmasıyla yerine tekrardan inşa edilerek ismi değiştirilmiştir. Bu cami Osmanlı'nın son dönemlerinde kesme taşlarla inşa edilmiştir (Battalgazi Belediyesi, 2020). 2020 yılında gerçekleşen Elazığ-Malatya depreminde de hasar görmüş ve üç yıl süren restorasyonun sonucunda 2023 yılının ilk ayında tamamlanmıştır. Kahramanmaraş depreminden yalnızca bir ay önce ibadete açılan bu cami depremle birlikte tamamen yıkılmış vaziyettedir. Kahramanmaraş depremlerinin Yeni Cami üzerinde yarattığı yıkımlar Fotoğraf 3'te yer almaktadır.

Fotoğraf 3. Yeni Cami'nin Depremden Önce ve Sonraki Hali

Kahramanmaraş merkezli 7.7 Mw ve 7.6 Mw şiddetinde iki depremin ardından Malatya ilinde hasar gören bir diğer ibadethane ise Ermeni Taşhoron Kilisesidir. Yeşilyurt ilçesi sınırları içerisinde bulunan bu kilise Ermenilere ait olup Taş Kilise, Üç Horon Kilisesi veya Surp Yerrortutyun olarak da bilinmektedir. 18. Yüzyılda Ermeniler ve Süryaniler tarafından inşa edilen tarihi kilise (www.malatyagazetecilercemiyeti.org) meydana gelen büyük depremde duvarlarında büyük çatlaklar oluşmuştur. Daha önceden de çeşitli sebeplerden dolayı hasar gören bu tarihi kilisede 2013 yılında restorasyon çalışmalarına başlanmış ve 2020 yılında da restorasyonu tamamlanmıştır. Taşhoron Kilisesi'nde oluşan hasarlar pencerelerin çevrelerinde daha fazla görülmektedir. Taşhoron Kilisesi'nin caddeden çekilen bir görüntüsü Fotoğraf 4'te yer almaktadır. Depremden oluşan çatlaklar pencerelerin çevresinde bulunduğu için bu hasarlar fotoğrafta görülmemektedir.

Fotoğraf 4. Depremde Hasar Alan Yeşilyurt İlçesindeki Taşhoron Kilisesi

Dünya Mirası Listesi'nde de bulunan Arslantepe Höyüğü Ören Yeri Müzesi de depremden hasar gören bir mekândır. Arslantepe, Battalgazi ilçesinde yer almakta olup, Malatya ilinde yerleşimin ilk başladığı yer olarak bilinmektedir. Hititliler döneminde yerleşime açılan bu bölge Malatya ilinin yerleşim tarihi açısından oldukça önemli bir noktadır. Gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar esnasında ören yeri içerisinde Hitit Aslan Heykelleri ve Hitit Sarayı keşfedilmiştir (T.C. Malatya Valiliği, 2023). Deprem esnasında müzenin iç taraflarının kerpiç duvarlarında kayma ve yıkılmalar meydana gelmiştir. Ayrıca ören yerinin korunması için inşa edilen çatı örtüsünde de yer yer çökmelerin meydana geldiği tespit edilmiştir. Arslantepe Höyüğü Ören Yeri Açık Hava Müzesi'nde meydana gelen çökme ve yıkılmalar aşağıda yer alan Fotoğraf 5'te ayrıntılı olarak fotoğraflanmıştır.

Fotoğraf 5. Arslantepe Höyüğü Ören Yeri Müzesi'nde Oluşan Hasarlar

Büyük depremden en fazla zarar gören yapılar ise Malatya ilinin önemli simgeleri arasında yer alan Geleneksel Yeşilyurt Evleri'dir. Kültürel mirasın önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel konutlar, yapıldığı bölgelerdeki sosyo-kültürel ve çevresel etmenlerden etkilenmektedir. Bu yapılar bulunduğu bölgenin iklim, topoğrafya ve kültürlerine göre şekil almakta ve zaman içerisinde geleneksel yapılara dönüşmektedir. Geleneksel evler bulunduğu bölgeye özgü olan malzemelerle inşa edilmekte olup, kendine has yapım teknikleri ile inşa edilmektedir. Geleneksel konutlar aynı zamanda yapıldığı dönemin sosyo-

kültürel, ekonomik ve yapım teknikleri hakkında bilgi vermektedir (Şahin ve Eroğlu, 2020:713). Malatya Yeşilyurt ilçesi de geleneksel konut ve doku bakımından zengin bir kültürel mirasa sahip olan önemli bir yerleşim bölgesidir. Özellikle bu ilçede yer alan Gündüzbey, Yakınca ve Banazı (Konak) gibi yerlerde bu tip geleneksel meskenlere sıkça rastlanılmaktadır. Fotoğraf 6'da Yeşilyurt ilçesi Çarmuzu Mahallesi'nde depremlerden ağır hasar gören geleneksel bir Malatya evinin depremden sonraki durumu gösterilmiştir.

Fotoğraf 6. Depremde Hasar Gören Geleneksel Yeşilyurt Evi

Kendine has mimari üslup, malzeme, yapım tekniği gibi özelliklere sahip Malatya geleneksel konutları; Orta Asya (Türkistan) Türk kültürü, İslam inancı ve geçmiş kültürlerin etkileşimi ile dönemin fiziki ve kültürel normlarına göre şekillenerek ve değişerek günümüze kadar gelmiştir (Şahin & Eroğlu, 2020, 715). Günümüze ulaşan ve Malatya'nın merkezinde yer alan geleneksel evlerin yapılış tarihi genellikle 19. yy. sonuna tarihlendirilmektedir (Aytaç, 2003). Bu bağlamda Malatya geleneksel konutları; 19. yy. sonu Osmanlı Dönemi sivil mimari özelliklerini taşıyarak, yapıldığı dönemin fiziki, sosyo-kültürel ortamı ve yaşanmışlıklarını yansıtmaktadır (Özyılmaz & Aluçlu, 2009). Malatya evlerine bakıldığında genellikle iki katlı inşa edilmiştir. Fakat konak tipi evlerde üçüncü kat olarak çatı üzerinden taşan, üç tarafı açık veya kapalı eyvan tipine sahip köşk odalarda karşımıza çıkmaktadır (Aytaç, 2015, 11-13). Evlerde genel olarak sokağa açılan kapılar bulunmaktadır. Yapılar çoğunlukla bitişik nizam yerleşim düzenine göre tasarlanmıştır. Bitişik nizam olarak tasarlanan evlerde; sokak ile direk ilişki kurulmuş, arka cephede avlu veya bahçe yer almıştır.

Fotoğraf 7. Depremın Yıkıdığı Geleneksel Yeşilyurt Evi, (Çırmıhtı)

Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremde Yeşilyurt ilçesinde bulunan ve kültürel miras değeri taşıyan pek çok geleneksel Yeşilyurt Evi de yıkılmış veya büyük hasar almıştır. Özellikle Gündüzbey, Çırmıhtı, Konak, Yakınca ve Battalgazi ilçesindeki Çınar mahallelerinde bulunan çok sayıda kültürel değere sahip olan ev hasar almıştır. Fotoğraf 7’de Yeşilyurt ilçesine bağlı Çırmıhtı Mahallesi’nde depremden hasar alan geleneksel Yeşilyurt evinin bir görüntüsü verilmiştir.

Battalgazi ilçesinde bulunan ve Malatya ilinin en önemli turizm değerleri arasında yer alan Beşkonaklar Müzesi’nin bulunduğu caddedeki yapılar deprem nedeniyle büyük hasar almıştır. Ancak ilin en önemli kültürel varlıkları arasında gösterilen Beşkonaklar bu depremden çok az hasar alarak kurtulmuştur. Battalgazi ilçesi Saray Mahallesi’ndeki 'Beşkonaklar' olarak bilinen ve yaklaşık 120 yıl önce inşa edilen bu konaklar yan yana dizilmiş beş konaktan oluşmaktadır. Bu konaklar Malatyalı Turfanda Hacı Sait Efendi tarafından yaptırılmıştır. Beş Konaklar Müzesi, orijinalinde Malatya’nın geleneksel sivil mimari yapılardan birisi iken, 2015 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün aldığı bir karar ile müzeye dönüştürülmüştür. Kerpiçten ve iki katlı olarak tasarlanmış konaklar, kanatlı kapıdan hayat veya taşlık olarak adlandırılan avlu içi bölüme girilir. Sofa olarak adlandırılan bu bölüm, diğer oturma odalarına göre daha serin ve havadardır. Bu yüzden genellikle yaz aylarında kullanılırdı (Çalış, 2019, 313). Meydana gelen depremlerde Beşkonaklar olarak bilinen tarihi ve kültürel yapılar herhangi bir hasar almaz iken, aynı sokaktaki bazı binalar ise yıkılmış veya hasar almıştır. Beşkonaklar Müzesi’nin bulunduğu sokağın depremlerden sonraki halini gösteren bir fotoğraf aşağıda yer almaktadır.

Fotoğraf 8. Depremin Beşkonaklar Etnografya Müzesi ve Sokağına Etkisi

Malatya ilinin Battalgazi ilçesinde bulunan ve içerisinde 250’den fazla dükkânın bulunduğu Malatya Şire Pazarı ve Bakırcılar Çarşısı da depremde tamamen yıkılmıştır. Bu pazar yeri bölgesinde deprem nedeniyle yıkılan dükkânların yanında tonlarca kayısı da enkaz altında kalarak, pazarda hem maddi hem de manevi ciddi bir hasar oluşmuştur. Yaşanan deprem sonucunda Malatya esnafının büyük bir çoğunluğunun ekmek kapısı olan bu pazar yeri günümüzde boş bir meydana dönmüştür. Bu depremde hasar gören diğer tarihi ve kültürel öneme sahip yapılar Atatürk Evi, Tarihi Hükümet Konağı ve Akçadağ Ören Cemevi’dir. Akçadağ Ören Cemevi depremde büyük bir tahribat görmüş durumdadır. Cemevinin çatısı çelikten inşa edildiği için depremde yıkılmamış ancak geriye kalan bölümleri tamamen yıkılmıştır.

4. Sonuç

Depremler, doğal afetler arasında tarihi ve kültürel miras yapılarına en fazla zarar veren afetler olup, tarih boyunca pek çok medeniyete ait olan çok sayıda tarihi eseri yok etmiş veya ağır hasarlı bırakmışlardır. Günümüzde de meydana gelen büyük çaplı depremler insanlığın ortak mirası sayılan bu tarihi ve kültürel yapılara zarar vermeye devam etmektedir. Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve Malatya’nın da içinde bulunduğu 11 ilimizi etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremler de bölgede bulunan çok sayıda tarihi ve kültürel miras parçasının zarar görmesine neden olmuştur. Yaşanılan depremde Malatya ilinde bulunan ve UNESCO tarafından da koruma altına alınmış olan Arslantepe Höyüğü Ören Yeri Müzesi dâhil pek çok eserde hasar oluşmuştur. Ancak depremde en büyük hasarı Battalgazi ilçesinde bulunan Hacı Yusuf Cami (Yeni Cami) almıştır. Bu cami 1800’lü yıllarda inşa edilmiş ve 1894’te meydana gelen ve *büyük zelzele* olarak adlandırılan depremde yıkılmıştır. Daha sonra aynı yere tekrar inşa edilen bu cami 2020 yılında Elazığ-Malatya depreminde hasar görmüş ve restore edilmiştir. 2023 yılının Ocak ayında restorasyon çalışmaları tamamlanmış ve ibadete açılan cami yalnızca bir ay sonra meydana gelen bu büyük depremle büyük hasar almış ve neredeyse tamamen yıkılmış durumdadır. Bunların dışında Beşkonaklar Müzesi ve sokağı, Geleneksel Yeşilyurt Evleri, Taşhoron Kilisesi gibi tarihi ve kültürel özelliğe sahip çok sayıda eser zarar görmüştür. Ayrıca Malatya ilinin Akçadağ ilçesinde bulunan ve Colorado’daki Büyük Kanyon’dan

sonra dünyanın en büyük ikinci kanyonu olan Levent Vadisi Kanyonu jeoparkı da deprem de hasar almış ve jeopark içinde yer alan çok sayıdaki devasa kayalar yerinden koparak yuvarlanmıştır.

Kültürel miras yapılarının doğal ve insan kaynaklı afetlerden korunması için öncelikle toplumsal duyarlılığın toplumun her kesimine aşılması gerekmektedir. Bunun sürdürülebilir bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için eğitim çalışmalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu amaçla özellikle tarihi ve kültürel miras yapılarının fazla olduğu bölgelere daha fazla yoğunluk verilerek kültürel mirasın korunması konusunda kurslar açılarak yerel halk bilinçlendirilmelidir. Tarihi ve kültürel miras yapıları bulunduğu bölgenin kültür ve geleneklerine uygun olarak inşa edildiği dönemin geleneksel teknik ve malzemeleri kullanılarak inşa edilmelidir. Geçmişten günümüze kalan bu miras yapılarının korunmasında yasal düzenlemelerin çıkarılması en önemli adım olacaktır. Çıkarılacak yasal düzenlemelerle birlikte bu yapıların kaçak definciler ve mimariye aykırı konut yapımı gibi sorunlar engellenmelidir. Tahrip edilmiş olan miras yapılarının tekrar inşa edilmesinde alanının uzmanı olan mühendis, mimar ve yapı ustaları görevlendirilmelidir.

İnsanlığın ortak mirası sayılan bu eserlerin tekrar inşa edilerek aslına uygun bir biçimde restorasyon çalışmalarının yapılması hayati bir önem taşımaktadır. Bu tarihi ve kültürel öneme sahip olan eser ve yapıların restorasyonu yapılırken “caso per caso” yani her durum kendine özgüdür yaklaşımı ile hareket edilmeli ve yapılar aslına uygun bir biçimde teknolojik imkânlar kullanılarak sağlam bir şekilde inşa edilmelidir. Örneğin Yeni Cami restorasyonu yetersiz bir şekilde gerçekleştirildiği için bu cami restorasyon çalışmaları bitirildikten yalnızca bir ay sonra tekrar yıkılmıştır. Bu yüzden Yeşilyurt ve Battalgazi ilçesinde depremde hasar gören tarihi ve kültürel öneme sahip olan yapıların restorasyon çalışmalarının kapsamlı bir şekilde ele alındıktan sonra alanında uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmelidir. Aksi durumda gerçekleştirilecek restorasyon çalışmaları bu tarihi ve kültürel yapıların aslına uygun olmayan bir biçimde inşa edilmesine ve olası bir depremde tekrar hasar almasına neden olacaktır.

Kaynakça

- AFAD. (2023). *06 Şubat 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş) Mw 7.7 Elbistan (Kahramanmaraş) Mw 7.6 Depremlerine İlişkin Ön Değerlendirme Raporu*. Ankara. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- AFAD. (2023). *Doğal Afetler*. 07.08.2023 tarihinde AFAD: <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler> adresinden alındı.
- Arslan, R. (2011). *Alman Baskı Resim Sanatı ve Toplumsal Gerçekçilik Bağlamında Bir Sanatçı: Kâthe Kollwitz*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır.
- Aslan, E., & Satıcı, B. (2022). Tarihi Yapılarda Bozulmalar ve Depremden Korunma Yöntemlerinin İncelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 47-76.
- Aytaç, İ. (2003). Malatya Mimari. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 474-477). içinde İstanbul. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aytaç, İ. (2015). *Geleneksel Malatya Evleri Envanteri*. Malatya. Malatya Büyükşehir Belediyesi.
- Battalgazi Belediyesi (2020). Yeni Cami- Teze Cami (Hacı Yusuf Taş Cami). <https://www.battalgazi.bel.tr/p/yeni-cami-teze-cami-haci-yusuf-tas-cami-1600844050299>

- Chan, C. S., Nozu, K., & Cheung, T. O. (2020). Tourism and Natural Disaster Management Process: Perception of Tourism Stakeholders in the Case of Kumamoto Earthquake in Japan. *Current Issues in Tourism*, 23(15), 1864-1885.
- Çalış, E. (2019). Malatya Beş Konaklar Etnografya Müzesi'nde Bulunan Bir Gurup Şifa Tası. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 5(2), 312-331.
- Doğaner, S. (2013). *Türkiye Kültür Turizmi* (Cilt 1. Baskı). İstanbul. Doğu Kitabevi.
- Elmastaş, N., & Özcanlı, M. (2014). Arazi Kullanımı ve Deprem İlişkisi Bağlamında 2011 Van Depremlerinin Erciş Şehrine Etkileri. *Turkish Studies*, 9(5), 825-847.
- EXPO. (2023). *EXPO 2023 Doğa Dostu Şehir ve Duyarlılık*. 07.09.2023 tarihinde EXPO 2023: <https://expo2023.org/expo-2023-dog%CC%86a-dostu-s%CC%A7ehir-ve-duyarlilik/> adresinden alındı
- Göktaş, L. S. (2021). Gastronomi Şehri Gaziantep. D. F. İstanbullu, & M. Özdemir Altınay içinde, *Yaratıcı Turizm ve Turizmde Yaratıcılık* (Cilt 1. Cilt. 1. Baskı, s. 259-279). Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Göktaş, L. S. (2023). Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Turizm Sektörüne Etkisi ve Deprem Sonrası Atılması Gereken Adımlar Hakkında Öneriler. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(2), 624-635.
- Güler, K. (2023). Depremin Yarattığı Yıkımla Birlikte Kültürel Mirası Düşünmek. *Mimarlık* 430, s. 22-30.
- İTÜ. (2023). 06 Şubat 2023 04.17 Mw.7.7 Kahramanmaraş (Pazarcık, Türkoğlu), Hatay (Kırıkhan) 13.24 Mw 7.6 Kahramanmaraş (Elbistan, Nurhak-Çardak) Depremlerin Ön İnceleme Raporu. İstanbul. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Khan Academy. (2023). *"Kriz Döneminde" Kültürel Miras*. 07.08.2023 tarihinde Khan Academy: <https://tr.khanacademy.org/humanities/special-topics-art-history/arches-at-risk-cultural-heritage-education-series/arches-beginners-guide/a/cultural-heritage-in-crisis> adresinden alındı.
- Özyılmaz, H., & Aluçlu, İ. (2009). Malatya Geleneksel ve Güncel Konutları'nda Kullanıcı Gereksinimleri ve Tasarıma Yansımaları. *Electronic Journal of Social Sciences*,(8), 168-183.
- Şahin, M., & Eroğlu, B. (2020). Malatya Geleneksel Konutları Ve Dokusu Üzerine Bir Yaklaşım: Yakınca Evleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*(Özel Sayı), 713-729.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2023). Battalgazi Ulu Cami. <https://malatya.ktb.gov.tr/TR-58318/battalgazi-ulu-cami.html>.
- T.C. Malatya Valiliği (2023). Arslantepe Höyüğü. <http://www.malatya.gov.tr/arslantepe-hoyugu>.
- Tombaş, Z. (2021). Yaratıcı Şehir Temaları. F. Dinçer İstanbullu, & M. Özdemir Altınay içinde, *Yaratıcı Turizm ve Turizmde Yaratıcılık* (Cilt 1. Cilt. 1. Baskı, s. 135-157). Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- www.kyivpost.com (2013). Fighting in Aleppo Starts Fire in Medieval Souks. 28.11.2023 tarihinde <https://web.archive.org/web/20120929105047/http://www.kyivpost.com/content/world/fighting-in-aleppo-starts-fire-in-medieval-souks-313673.html> adresinden alındı.
- www.aa.com.tr (2017). Trump'tan Utah'daki İki Ulusal Parkı Küçültme Kararı. 28.11.2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trumphant-utahdaki-iki-ulusal-parki-kucultme-karari/989790> adresinden alındı.
- www.malatyagazetecilercemiyeti.org (2021). Malatya Üç Horon Kilisesi. 28.11.2023 tarihinde <https://www.malatyagazetecilercemiyeti.org/makale/296/malatya-uc-horan-kilisesi> adresinden alınmıştır.

- www.ntv.com.tr (2022). UNESCO: Ukrayna'da 53 Kültürel Miras Zarar Gördü. 28.11.2023 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/n-life/kultur-ve-sanat/unesco-ukraynada-53-kulturel-miras-zarar-gordu,9cja8nXCzkatd0qOKJoK4w> adresinden alındı.
- www.sputniknews.com.tr (2022). Her Şey Çin Yatırımı Uğruna: Taliban Bu Kez Buda Heykellerini Korumaya Aldı. 28.11.2023 tarihinde <https://sputniknews.com.tr/20220328/her-sey-cin-yatirimi-ugruna-taliban-bu-kez-buda-heykellerini-korumaya-aldi-1055100117.html> adresinden alındı.
- www.sanliurfa.gov.tr (2022). 2023 Yılı İslam Dünyası Turizm Kenti: Şanlıurfa. 28.11.2023 tarihinde <http://www.sanliurfa.gov.tr/2023-yili-islam-dunyasi-turizm-kenti-sanliurfa> adresinden alındı.
- www.battalgazi.gov.tr (2023). Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı. 28.11.2023 tarihinde <http://battalgazi.gov.tr/kervan-saray#:~:text=Bat%C4%B1'dan%20do%C4%9Fuya%20giden%20yollar,silahtar%C4%B1%20Mustafa%20Pa%C5%9Fa%20taraf%C4%B1ndan%20yapt%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r> adresinden alınmıştır.
- www.arkeologlardernegi.org (2023). DEAŞ Antik Nimrud Kentini Paramparça Etmiş! 28.11.2023 tarihinde <https://arkeologlardernegi.org/5169/deas-antik-nimrud-kentini-paramparca-etmis/> adresinden alındı.
- www.blog.kurby.ai (2023). Geçmişten Günümüze: Monrovia'nın Evrimi, Liberya Mimarisi. 28.11.2023 tarihinde <https://blog.kurby.ai/tr/from-past-to-present-the-evolution-of-monrovia-liberias-architecture/> adresinden alındı.
- www.cnnturk.com (2023). 134. Gün! Depremde Ölü Sayısı Ne Kadar Oldu, Güncel Yaralı Sayısı Kaç? Hangi İlde Kaç Bina Yıkıldı, Kaç Kişi Öldü? 07.09.2023 tarihinde CNN Türk: <https://www.cnnturk.com/turkiye/106-gun-depremdede-olu-sayisi-ne-kadar-oldu-guncel-yarali-sayisi-kac-hangi-ilde-kac-bina-yikildi-kac-kisi-oldu> adresinden alındı
- www.dadanizm.com (2023). Mona Lisa'nın Büyük Çaresizliği: Ünlü Tablonun Tarih Boyunca Başına Gelenler. 28.11.2023 tarihinde <https://dadanizm.com/mona-lisanin-basina-gelenler/> adresinden alındı.
- www.jawoo.com.tr (2023). Rodos Heykeli Nasıl Yok Oldu? 28.11.2023 tarihinde <https://jawoo.com/rodos-heykeli-nasil-yok-oldu/> adresinden alındı.
- Vere-Jones, D. (1995). Forecasting Earthquakes and Earthquake Risk. *International Journal in Forecasting*, 11(4), 503-538.
- Yetimoğlu, S. (2021). Zanaat ve Halk Sanatları Şehri Kütahya. F. Dinçer İstanbullu, & M. Özdemir Altınay içinde, *Yaratıcı Turizm ve Turizmde Yaratıcılık* (Cilt 1. Cilt. 1. Baskı, s. 199-221). Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Zhu, H., & Yasami, M. (2021). Developing Gastronomic Resources: Practices of UNESCO Creative Cities of Gastronomy. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 39(4), 1406-1414.

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklere Göre Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki Rekabet Gücünün Analizi*

Analysis of Competitiveness Between Azerbaijan and Türkiye According to Revealed Comparative Advantages

Atif ALASKAROV**
Ali Rıza SANDALCILAR***

Öz

Bu çalışmanın amacı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere göre Azerbaycan'ın Türkiye ile ikili ticarete ürün grubu bazında rekabet gücünü analiz etmektir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın hangi ürün gruplarında Türkiye'ye karşı avantajlı olduğu; hangi ürün gruplarında ise dezavantajlı durumda olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Analizlerde 2000-2020 dönemine ait SITC basamak 1 ve basamak 2 yıllık verileri kullanılarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (AKÜ) değerleri hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre Azerbaycan tüm yıllarda sadece 3 numaralı "Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler" ürün grubunda Türkiye'ye karşı avantajlı durumda olduğu; 2 numaralı "Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler" ürün grubunda 2018 yılı sonrası avantajlı duruma geçtiği; diğer tüm ürün gruplarında ise dezavantajlı durumda olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Rekabet Gücü, AKÜ, SITC

Abstract

The aim of this study is to analyze the competitiveness of Azerbaijan on a commodity group basis in bilateral trade with Turkey, according to the with revealed comparative advantages. In this context, it has been tried to reveal in which commodity groups Azerbaijan has an advantage over Turkey and, in which commodity groups Azerbaijan is at a disadvantage. In the analyses, Revealed Comparative Advantages Index (RCA) values were calculated using SITC digit 1 and digit 2 annual data for the period 2000-2020. According to the analysis results, Azerbaijan has an advantage over Turkey only in the number 3 "Mineral fuels, oils and alkaline products" product group in all years; It has become advantageous in the number 2 "Inedible raw materials excluding fuel" product group after 2018; It was determined that it was at a disadvantage in all other product groups.

Keywords: Azerbaijan, Türkiye, Competitiveness, RCA, SITC

* Bu makale birinci yazarın yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı

e-posta: atif_alaskarov21@erdogan.edu.tr

ORCID: 0009-0004-0619-2223

*** Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

e-posta: aliriza.sandalcilar@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9185-6968

1. Giriş

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazanarak her alanda bölgesel ve küresel aktör olmaya çalışan bir ülkedir. Ticari ilişkiler bu anlamda en önemli faaliyetlerin başında gelmektedir. Piyasa ekonomisine geçişte bir taraftan gerekli temel malları ithal ederken diğer taraftan da ihracatını geliştirerek dış ticaret açıklarını karşılamaya çalışmıştır. Zengin doğalgaz ve petrol rezervlerinin çıkartılıp, kullanıma sunulması ileriki yıllarda mümkün olabilmiştir. Geline son durumda Azerbaycan'ın ihracatında en büyük payın doğalgaz ve petrol ürünlerine ait olduğu görülmektedir. 2022 yılında Azerbaycan'ın toplam ihracatı 41,67 milyar dolara, toplam ithalatı ise 14,54 milyar dolar seviyelerine ulaşmış olup dış ticaret fazlası veren az sayıda ülkeden biridir (<https://www.stat.gov.az>).

Azerbaycan ilk yıllarda ticaretinin büyük bir kısmını başta Rusya Federasyonu olmak üzere bölge ülkeleriyle gerçekleştirmekteydi. Zaman içerisinde hem ihracatta hem de ithalatta Azerbaycan'ın ticari partnerleri çoğalmış ve Azerbaycan tüm dünyayla ticaret yapan bir ülke konumuna gelmiştir. Azerbaycan'ın dışa açılma sürecinde en fazla katkı sağlayan ülkelerden biri de Türkiye'dir. Azerbaycan-Türkiye arasında ikili ticaretin gelişmesinde en önemli faktörün başında tarihi ve kültürel geçmişleri gelmektedir. Ayrıca Türkiye'nin en etkili bölgesel ticari aktörlerden biri olması, piyasa ekonomisindeki deneyimi, Türk firmalarını girişimci faaliyetleri bu faktörler arasında sıralanabilir.

Bu çalışmanın amacı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere göre Azerbaycan'ın Türkiye ile ikili ticarete ürün grubu bazında rekabet gücünü analiz etmektir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın hangi ürün gruplarında Türkiye'ye karşı avantajlı olduğu; hangi ürün gruplarında ise dezavantajlı durumda olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma bu kapsamda üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Azerbaycan'ın dış ticaret yapısı yıllar itibarıyla ve mal grupları bazında ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde ise Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili ticaret karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Üçüncü bölümde AKÜ endeks yardımıyla iki ülke arasındaki karşılaştırmalı üstünlükler hesaplanmaktadır. Sonuç kısmında ise analizlerden elde edilen bulgulardan hareketle çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmakta ve politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. Azerbaycan-Türkiye Arasındaki Ticari İlişkiler

Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızını ilan etmesiyle birlikte Azerbaycan-Türkiye arasında başta siyasi ilişkiler olmak üzere her alanda münasebetler başlamıştır. Türkiye, diplomatik ilişkiler çerçevesinde 1991 yılında Azerbaycan'da konsolosluk, 14 Ocak 1992'de ise büyükelçilik açmıştır (Müslüm, 2009, 5). Ebülfez Elçibey'in iktidara gelmesiyle birlikte Azerbaycan'ın dış politikasında stratejik değişiklikler olmuş ve Türkiye, Azerbaycan'ın dış politikasında özel bir konum kazanmıştır. Elçibey ilk yurtdışı gezisini 24-27 Haziran 1992'de Türkiye'ye yapmış; Ankara'da düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) zirvesine katılmıştır (Zengin, 2010, 310).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olan Türkiye, bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerinde büyük ilerleme kaydetmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana gerek kültürel, gerek coğrafi, gerekse de tarihi değerler açısından birbirine bağlı olan bu iki ülke arasında, çeşitli alanları kapsayan ve bununla beraber aralarındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan çok sayıda farklı alanlarda işbirliği, anlaşma ve protokole imza atılmıştır (Hüseynov, 2009).

Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri, yapı ve coğrafi sürdürülebilirlik açısından birbirini tamamlamaktadır. Türkiye ekonomisinin dışa dönük ve imalata yönelik bir yapıya sahip olmasına rağmen, Azerbaycan ekonomisinin ise daha çok hammaddeye dayalı olduğu söylenebilir (Çıkrık, 2016). 1991 yılından itibaren gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere paralel olarak Türk işadamlarının bu ülkeye yoğun ilgisi olmuştur. Türk firmalarının Azerbaycan pazarında şubeler açarak Türkiye'den ithalat yapması sebebiyle devamlı bir gelişme içinde bulunan bu iki ülke arasındaki ticaretin artması, Türkiye lehine olarak fazla vermiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında, Türkiye'nin ekonomik ve ticari ilişkilerdeki hâkimiyeti zamanla azalmaya başlamıştır. Bu durumun nedeni, diğer ülkelerin pazara girmesi ve yerel şirketlerin kendi ayakları üzerinde durmaya başlamasıdır (Süleymanov & Zeynalov, 2010). Azerbaycan, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere yer altı ve yer üstü kaynakları açısından son derece zengin ve Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya'nın ortasında, tarihi ve ticari bir konumda yer alması nedeniyle Kafkasya bölgesinde çok önemli bir ülkedir.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki mal ve hizmet ticaretinin mevcut olumlu durumu ve Azerbaycan ile Türkiye arasındaki yakın ekonomik iş birliği her alanda olduğu gibi ticari ilişkilerde de kendini göstermektedir. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile imzaladığı ilk anlaşma 01 Kasım 1993 tarihli "*Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması*"dır. Bu anlaşmaya göre tarafların birbirlerini En Çok Kayırılan Ülke Statüsünde tanımaları kararlaştırılmıştır. Daha sonra imzalanan çok sayıda anlaşma, ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi için büyük bir temel oluşturmuştur (Qarali, 2016). Azerbaycan'ın Türkiye ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri bölgedeki diğer ülkelere göre çok yüksek düzeyde olmasına rağmen, mevcut durum ortak bağlara sahip, ortak bir kültürel mirası paylaşan ve dilleri aynı olan iki ülkenin potansiyelini yansıtmaktan uzaktır. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin gündemindeki en önemli konu Ham Petrol Boru Hattı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Hattı'dır. Azerbaycan'a yatırım yapan en büyük yatırımcılardan birisi Türkiye'dir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki 10 yılda Azerbaycan'da binden fazla Türk sermayeli şirket kurulmuştur (Oğan, 2001, 75-76).

Azerbaycan'ın Türkiye ile olan ticari ilişkileri bağımsızlığının ilk yıllarına dayanmaktadır. Zaman içerisinde Türkiye Azerbaycan'ın en önemli ticari ortağı konumuna gelmiştir. Şöyle ki, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (ADİK) elde edilen verilerle oluşturulmuş Tablo 1'de 2021 yılında Azerbaycan'ın ihracatında ve ithalatında yer alan ilk on ülke sıralanmaktadır. Buna göre Türkiye hem Azerbaycan'ın ihracatında hem de ithalatında ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1. Azerbaycan'ın dış ticaretinde ilk 10 ülke (2021, Milyon Dolar)

Ülkeler	İhracat	Ülkeler	İthalat
İtalya	9243	Rusya Federasyonu	2074
Türkiye	2818	Türkiye	1844
Rusya Federasyonu	920	Çin	1639
İsrail	898	Almanya	634
Hırvatistan	751	Ukrayna	471
Gürcistan	661	ABD	442
Almanya	650	İtalya	419
Hindistan	594	İran	397
Portekiz	587	Birleşik Krallık	271
Tunus	577	Japonya	259

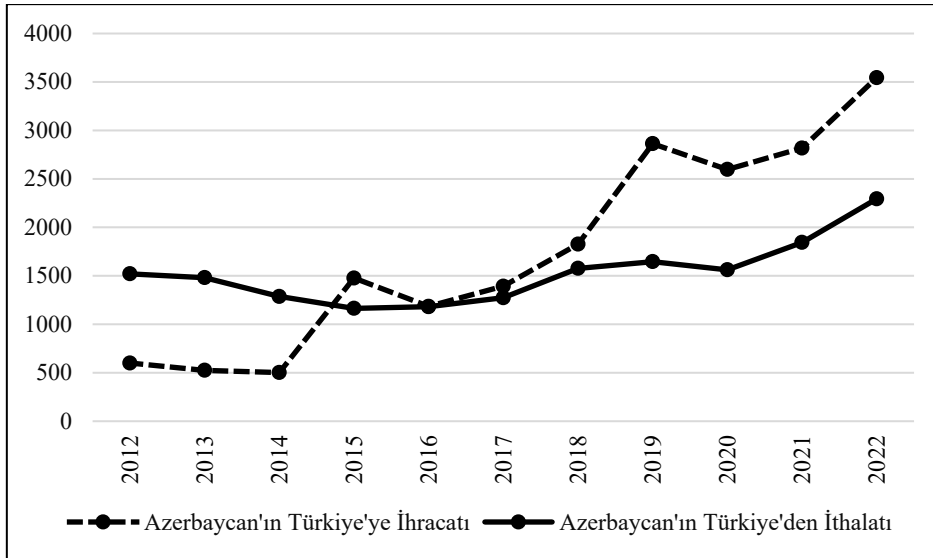
Kaynak: ADİK, https://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/xt002_3.xls;
https://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/xt002_5.xls

Tablo 2’de 2012-2022 dönemini kapsayan Azerbaycan’ın Türkiye ile olan dış ticaret verilerini göstermektedir. Tablo verileri incelendiğinde 2012 yılında Azerbaycan Türkiye’ye 600 milyon dolar ihracat yaparken bu rakam 2022 yılında 3544 milyon dolara ulaşmıştır. İthalata bakıldığında ise 2012 yılında 1521 milyon dolar olan ithalat verisi 2022 yılında 2294 milyon dolara yükselmiş olduğu görülmektedir. Hem ihracatta hem de ithalatta iki ülke arasında sürekli artan oranda bir ticari ilişki yaşandığı tablo verilerinden anlaşılmaktadır. Grafik 1’de Azerbaycan’ın Türkiye ile olan ihracatı ve ithalatı grafik halinde gösterilmektedir. Grafikte, 2016 yılı sonrası Azerbaycan’ın Türkiye ile dış ticaret fazlası vermeye başladığı görülmektedir. Dış ticaret fazlası verilmesinin temel sebeplerinin başında petrol ve doğalgaz ihracatı gösterilebilir. Son yıllarda Azerbaycan’da petrol üretiminin artması ve Türkiye’nin bu ürünleri, Azerbaycan’dan diğer ülkelere göre daha ucuza alabilmesi bu sektörde ticaretin artmasına neden olmuştur (Latifli, 2016, 35).

Tablo 2. Azerbaycan-Türkiye arasındaki dış ticaret verileri (2012-2022 Dönemi, Milyon Dolar)

Yıllar	Azerbaycan		Azerbaycan-Türkiye			
	Toplam İhracatı	Toplam İthalatı	Türkiye’ye İhracatı	Toplam İhracat İçerisindeki Payı (%)	Türkiye’den İthalatı	Toplam İthalat İçerisindeki Payı (%)
2012	23908	9653	600	2,51	1521	15,76
2013	23975	10712	525	2,19	1481	13,83
2014	21828	9188	502	2,30	1287	14,01
2015	12729	9216	1477	11,60	1164	12,63
2016	13458	8489	1185	8,81	1181	13,91
2017	15320	8783	1393	9,09	1274	14,51
2018	19489	11466	1826	9,37	1577	13,75
2019	19635	13667	2863	14,58	1646	12,04
2020	13732	10732	2597	18,91	1562	14,55
2021	22206	11706	2818	12,69	1844	15,75
2022	41672	14539	3544	8,50	2294	15,78

Kaynak: ADİK, https://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/xt002_3.xls;
https://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/xt002_5.xls

Grafik 1. Azerbaycan-Türkiye Arasındaki İhracat ve İthalat Verileri (2012-2022 Dönemi; Milyon Dolar)

Kaynak: ADİK (2023). https://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/xt002_3.xls;
https://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/xt002_5.xls

Azerbaycan ve Türkiye, tarım alanında işbirliğini geliştirmek amacıyla 9 Şubat 1994 tarihinde "*Tarım alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliği Protokolünü*" imzalamışlar. İki ülke arasında kurulan "*Tarım İcra Komitesi*", ikinci toplantısını 2001 yılında Azerbaycan'da yapmış ve Türkiye ile Azerbaycan arasında bu yönde bir protokol imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı ile BM Gıda ve Tarım Teşkilatının (FAO) işbirliği çerçevesinde Azerbaycan'ın gıda ve tarım güvenliğine yönelik proje hazırlanmıştır (Aras, 2004, 176). Bu projenin amacı, Azerbaycan'da tarımın gelişmesini teşvik etmek ve Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkileri BM'ye göre daha kaliteli bir seviyeye getirmektir (Gürler, 2015, 143).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler birçok farklı sektöre dayanmaktadır. Bu sektörlerin en önemlisi enerji sektörüdür. Azerbaycan, petrol, doğal gaz ve enerji ihracatında önemli yer tuttuğu için Türkiye'ye yapılan ihracatta bu alanlar ön plana çıkmaktadır (Latifli, 2016, 38). Tablo 3'de Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatının ürün grupları bazında dağılımı gösterilmektedir. 2021 yılında en fazla ihracat yapılan ürün grubu %82,20'lik payla "*Petrol, kimyasal ürünler, enerji ve ilaçlar*" ürün grubu olmuştur. Bu oran bir önceki yıl %89,80'dir. Bu ürün grubu içerisinde doğalgaz en yüksek paya sahip üründür. 2020 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatın %73,10'unu; 2021 yılında ise %59,80'ini tek başına bu ürün oluşturmaktadır. İkinci sırada %8,77'lik payla "*Tekstil malzemeleri*" ürün grubu yer almaktadır. Toplam ihracat içerisinde "Tarım, gıda ürünleri ve içecekler" ürün grubu oldukça düşük yer tutmaktadır. Bu ürün grubunun payı 2020 yılında %0,05; 2021 yılında ise %0,06'dır.

Tablo 3. Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatının ürün grupları bazında dağılımı (Bin Dolar)

Ürünler	2020		2021	
	İhracat	Payı (%)	İhracat	Payı (%)
Tarım, gıda ürünleri ve içecekler	1249	0,05	1689	0,06
Bitkisel yağlar	1249	0,05	1573	0,06
Tütün	0	0,00	116	0,005
Petrol, kimyasal ürünler, enerji ve ilaçlar	2334028	89,80	2317775	82,20
Ham petrol	225150	8,67	331599	11,8
Jet motorları için kerosen yakıtı	2285	0,09	4522	0,16
Diğer amaçlar için gaz yağları	87725	3,38	100390	3,56
Yağlama yağları	4510	0,17	12046	0,43
Doğalgaz	1898389	73,10	1684196	59,80
Elektrik enerjisi	6374	0,25	24935	0,88
Asitlik alkoller	22738	0,88	43387	1,54
Etilen polimerleri, I form	25914	1,00	35518	1,26
Demirli metallere yarı mamul ürünler	5493	0,21	29820	1,06
İşlenmemiş kurşun	9098	0,35	11462	0,41
İşlenmemiş alüminyum	46352	1,78	39752	1,41
Yalıtılmış teller ve kablo	0	0,00	148	0,01
Tekstil malzemeleri	134794	5,19	247242	8,77
Ham koyun derileri	983	0,04	1141	0,04
Pamuk lifi	121811	4,69	193807	6,88
Pamuk ipliği	12000	0,46	52294	1,86
Diğerleri	127676	4,91	251430	8,92
Toplam	2597747	100,00	2818136	100,00

Kaynak: ADİK (2023). https://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/xt011_2-015_2.xls

Tablo 4’de Azerbaycan’ın Türkiye’den ithalatının ürün grupları bazında dağılımı gösterilmektedir. Tablodan Azerbaycan’ın birçok ürün grubundan Türkiye’den ithalat yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun temel sebepleri arasında Türk ithal ürünlerinin Azerbaycan’da tanınmaya başlaması; Azerbaycan’ın en önemli ticaret ortaklarından biri olan İran ürünlerinin Türk ürünlerine göre daha kalitesiz olması; Azerbaycan ile Rusya Federasyonu arasındaki Kuzey Kafkasya demiryolunun kapalı olması; Türk firmaların 1993 yılından itibaren Azerbaycan pazarında şubeler açarak bu ürünleri Türkiye’den ithal edip iç piyasaya pazarlaması gibi nedenler gösterilmektedir (Azerbaycan Ülke Bülteni, 2011, 19). Ayrıca Azerbaycan’ın piyasa ekonomisine geçiş döneminde, Türk şirketlerinden enerji sektörüne yatırımlar yapılmıştır. Azerbaycan enerji açısından zengin bir ülke olduğu için bu sektöre yatırım yapan yabancı şirketler de yüksek kar elde etmiştir (Kardaş, 2015, 27).

Azerbaycan’ın Türkiye’den yaptığı ithalatın ürün bazında oldukça geniş olduğu Tablo 4’deki verilerden anlaşılmaktadır. Buna göre, 2021 yılında en yüksek paya “*Kimyasal ürünler ve ilaçlar*” ürün grubu gelmektedir. İkinci sırada “*Tezgah, ekipman ve cihazlar*” ürün grubu ve üçüncü sırada ise “*Tarım, gıda ürünleri ve içecekler*” ürün grubu gelmektedir. Toplam ithalat içerisinde payları sırasıyla %10,20; %8,52 ve %6,26’dır.

Tablo 4. Azerbaycan’ın Türkiye’den ithalatının ürün grupları bazında dağılımı (Bin Dolar)

Ürünler	2020		2021	
	İthalat	Payı (%)	İthalat	Payı (%)
Tarım, gıda ürünleri ve içecekler	96339	6,17	115435	6,26
Canlı büyükbaş hayvanlar	4153	0,27	799	0,04
Canlı kümes hayvanları	2749	0,18	3515	0,19
Kuş ve kuş ürünleri	6270	0,40	6200	0,34
Taze ve dondurulmuş balık	916	0,06	1296	0,07
Süt ve süt ürünleri	1637	0,10	2283	0,12
Tereyağı, diğer süt yağları ve hamurları	0	0,00	1346	0,07
Peynir ve süzme peynir	2521	0,16	3982	0,22
Patates	859	0,05	2458	0,13
Meyve ve sebze	20573	1,32	25232	1,37
Çay	273	0,02	691	0,04
Pirinç	113	0,01	47	0,00
Buğday unu	9	0,00	13	0,00
Sebze yağları	5327	0,34	5982	0,32
Margarin, diğer yenilebilir karışımlar	376	0,02	774	0,04
Et salamı	606	0,04	815	0,04
Şeker ve şekerli mamulleri	5547	0,36	7575	0,41
Çikolata ve mamulleri	7967	0,51	11364	0,62
Makarnalar	8419	0,54	7391	0,40
Ekmek ve unlu ürünleri	22124	1,42	27394	1,49
Minerali, karbonatlı sular	3178	0,20	4666	0,25
Bira	999	0,06	865	0,05
Tütün	1723	0,11	747	0,04
İnşaat malzemeleri	1018	0,07	872	0,05
Doğal kum	446	0,03	276	0,01
Seramik yapı tuğlaları	23	0,00	12	0,00
Alçı	8	0,00	26	0,00
Çimento, klinker	415	0,03	500	0,03
Taş, kömür	126	0,01	58	0,00

Tablo 4 (Devam). Azerbaycan'ın Türkiye'den ithalatının ürün grupları bazında dağılımı (Bin Dolar)

Ürünler	2020		2021	
	İthalat	Payı (%)	İthalat	Payı (%)
Kimyasal ürünler ve ilaçlar	166581	10,70	188681	10,20
Kuvars	28	0,00	46	0,00
Doğal baryum sülfat	6886	0,44	2312	0,13
İlaçlar	59486	3,81	77875	4,22
Mineral gübreler	3128	0,20	3535	0,19
Yağlama yağları	15388	0,98	20070	1,09
Sabun	13645	0,87	14296	0,78
Sentetik deterjanlar	42460	2,72	40554	2,20
Etilen polimerleri, I form	1823	0,12	1012	0,05
Propilen polimerleri, I form	1419	0,09	2026	0,11
Vinil klorür polimerleri, I form	1347	0,09	1278	0,07
Plastik kütle borular, hortumlar ve bunların bağlantı parçaları	10476	0,67	10747	0,58
Lastik	10495	0,67	14930	0,81
Tezgah, ekipman ve cihazlar	132678	8,49	157069	8,52
Orman malzemeleri	0	0,00	946	0,05
Boru bağlantı parçaları	3144	0,20	1907	0,10
Ahşap talaş kiremit	8761	0,56	15944	0,86
Ahşap elyaf levhalar	8875	0,57	15626	0,85
Kağıt ve kartondan sıhhi-hijyenik ürünler	3288	0,21	4091	0,22
Ayakkabı	21228	1,36	30839	1,67
Çelik rulolar	7267	0,47	8055	0,44
Gaz, sıvı ve elektrik sayaçları	3085	0,20	2280	0,12
Mutfak ve ev eşyaları	11369	0,73	13327	0,72
Metal konstrüksiyonlar	50387	3,22	48637	2,64
Hesaplama makineleri	369	0,02	2555	0,14
Elektrik motorları, aküleri ve transformatörleri	13819	0,88	11633	0,63
Telefon ve televizyon cihazları	1086	0,07	1229	0,07
Taşıma araçları	42120	2,70	64629	3,51
Buldozerler, ekskavatörler, diğer yol yapım makineleri	2991	0,19	10945	0,59
Traktörler	4837	0,31	7006	0,38
Otobüsler	27343	1,75	38905	2,11
Kamyonlar	3346	0,21	6477	0,35
Özel kuvvet araçları	3603	0,23	1296	0,07
Mobilya ve diğer eşyalar	29745	1,90	40808	2,21
Oturma mobilyaları	10396	0,67	13452	0,73
Ağaçtan ofis, mutfak, yatak odası mobilyaları	19349	1,24	27356	1,48
Diğerleri	1094038	70,00	1276170	69,20
Toplam	1562519	100,00	1843664	100,00

Kaynak: ADİK (2023). https://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/xt011_1-015_1.xls

3. Azerbaycan Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemiyle Analizi

3.1. Veri Seti ve Yöntem

Analizlerde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilmiş 2000-2020 dönemine ait Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC)¹ basamak 1 ve basamak 2 yıllık verileri kullanılmaktadır. SITC, dış ticarete kullanılan malların sınıflandırılmasını sağlayan bir sistemdir (Seyidoğlu, 2002, 577). Birleşmiş Milletler (BM) tarafından hükümetlerin işbirliği ve uzmanların görüşleri alınarak hazırlanmış, uluslararası

¹ SITC; Standard International Trade Classification

karşılaştırmalara olanak sağlamak amacıyla 1950 yılından itibaren kullanılması tavsiye edilmiştir (TÜİK, 2008, 22). SITC, genelden özele doğru mallara kodlar vererek sınıflandıran 1'den 5'e kadar basamaklı bir yapı ile oluşturulmuştur. SITC basamak 1 malları on grup altında toplamaktadır. Bu mal grupları şunlardır:

- 0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri
- 1 İçki ve tütün
- 2 Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler
- 3 Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler
- 4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar
- 5 Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri
- 6 Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar
- 7 Makineler ve taşıt araçları
- 8 Çeşitli mamul eşya
- 9 SITC'de sınıflandırılmamış eşyalar

Ülkeler arası ticaret sonrasında elde edilen veriler analiz edilerek ülkelerin bu ticaretteki göreceli konumları, bir başka ifadeyle rekabet edip edemeyecekleri hakkında bilgi edinmek ve geleceğe yönelik önerilerde bulunmak mümkündür. Bu analizlerden biri de Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ)² olarak da bilinen Balassa endeksidir (Sandalcılar & Cihan, 2018, 366). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük teorisi ilk olarak Liesner (1958) tarafından ele alınmışsa da Balassa'nın (1965) çalışmasıyla literatürde önemli bir yer tutmaya başlamıştır (Seymen, 2009). Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayısı (Balassa Endeksi) ticaret yapıldıktan sonra elde edilen verilere dayanarak ölçülmektedir. Ülkenin belirli ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadığını ortaya koyan Balassa Endeksi, herhangi bir ürünün ülkenin toplam ihracatı içindeki payının, o ürünün dünya toplam ihracatı içindeki payına oranını ifade eder. Beyan edilen açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayısı değeri, SITC verilerinden hesaplanabilir (X: ihracat, t: dönem, k: ürün, j: ülke, w: dünya) (Erkan vd. 2015, 71). Balassa, 'j' ülkesinin 't' döneminde 'k' ürünleri ihracatında bulunan karşılaştırmalı üstünlük katsayısını (AKÜ) aşağıdaki gibi formüle etmiştir (Balassa, 1965, 99-123). AKÜ endeksinin pay kısmı, ürünün ülke toplam ihracatı içindeki payını (%); payda ise, söz konusu ürünün dünya çapında toplam ihracattaki payını temsil eder (Mykhnenko, 2005, 27).

$$AKÜ_{jk} = \frac{X_{kt}^j}{X_t^j} / \frac{X_{kt}^w}{X_t^w}$$

Yukarıdaki denklemde AKÜ değerinin 1'den büyük olması ($AKÜ_{jkt} > 1$), ülkenin ele alınan ürün grubunda veya sektörde uzmanlaştığı ve üstün bir konuma sahip olduğu anlamına gelmektedir (Bojnec ve Fertö, 2006).

Aşağıdaki denklemle ifade edilen endeks Balassa (1977) tarafından geliştirilen bir endeks olup hesaplamaya ithalat rakamlarını da dahil ederek uzmanlaşma düzeyini vermektedir. Bu endeks herhangi bir ürün grubunda veya sektörde ülkenin genel rekabet üstünlüğünü göstermenin yanı sıra ülkeler arası karşılaştırmalarda da yaygın olarak kullanılmaktadır (Adıgüzel, 2011; Sarıçoban ve Kösekahyaoğlu, 2017; Sandalcılar & Cihan, 2018, 366; Maden & Özcan, 2021, 60).

$$AKÜ_{jk} = \ln \left[\frac{X_{kt}^j}{X_t^j} / \frac{M_{kt}^j}{M_t^j} \right]$$

² Literatürde kısaca RCA (Revealed Comparative Advantage) olarak da kullanılmaktadır.

Burada hesaplanan AKÜ değeri ile söz konusu mal grubunda ülkeler arasındaki rekabet gücü ortaya konulmaya çalışılmaktadır. AKÜ değerinin 0,5'den büyük olması o mal grubunda rekabet gücünün yüksek olduğunu; AKÜ değerinin -0,5'den küçük olması o mal grubunda rekabet gücünün düşük olduğunu ifade etmektedir. Endeks değerinin 0,5 ile -0,5 arasında olması ise rekabet gücünün marjinal sınırlar içerisinde olduğu anlamına gelmektedir. Burada 0,5 ve -0,5 değerleri sınır değerler olarak belirtilmiştir. Bu eşğin üstü yüksek rekabet gücünü, altı ise düşük rekabet gücünü gösterir.

3.3. Elde Edilen Bulgular

Analizlerde Azerbaycan-Türkiye arasındaki karşılaştırmalı üstünlükler iki farklı şekilde hesaplanmaya çalışılmıştır³. Bunlardan biri SITC basamak 1 verileri kullanılarak genel bir değerlendirme yapılmış; ikincisi ise SITC basamak 2 verileri kullanılarak daha ayrıntılı bir hesaplama yapılmış olup sonuçlar çalışma sonunda Ekler olarak tablolar halinde verilmiştir.

Buna göre Tablo 5'te SITC basamak 1'e göre hesaplanmış 2000-2020 dönemini kapsayan AKÜ endeks değerleri gösterilmektedir. Tabloda koyu olarak gösterilen AKÜ endeks değeri o ürün grubunda ilgili yılda Azerbaycan'ın Türkiye'ye karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 6'da ise hesaplanmış AKÜ endeks değerlerinin 2000-2020 dönemi ortalaması verilmektedir.

Azerbaycan SITC basamak 1 verilerine göre, 3 numaralı "*Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler*" ürün grubunda tüm yıllarda Türkiye'ye karşı güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hesaplanmış AKÜ değerlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Analiz dönemi 3 numaralı ürün grubunun ortalama AKÜ değeri 3,72 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu ürün grubuna daha ayrıntılı bakıldığında ise 33 numaralı "*Petrol, petrolden elde edilmiş ürünler*" tüm yıllarda Azerbaycan'ın avantajlı durumda olup, ortalama AKÜ değeri 4,14'dür. 34 numaralı "*Petrol gazları, doğal gaz ve diğer mamul gazlar*" ürün grubunda ise 2010 yılı sonrası Azerbaycan'ın güçlü bir üstünlüğe sahip olduğu, ortalama AKÜ değerinin ise 5,07 olduğu analiz sonuçlarından anlaşılmaktadır. Azerbaycan'ın üstünlüğünün söz konusu olduğu bir diğer ürün grubu da 35 numaralı "*Elektrik enerjisi*" ürün grubudur. Ortalama AKÜ değeri 2,35'dir. Azerbaycan 2008 yılı sonrası bu ürün grubunda Türkiye'ye karşı üstünlük elde etmiş olup 2016 sonrası ise tek taraflı mutlak bir üstünlük söz konusudur. Bu ürün grubuyla alakalı ayrıntılı AKÜ değerleri Ek 3'te tablo halinde verilmiştir.

Azerbaycan'ın Türkiye'ye karşı karşılaştırmalı üstün olduğu bir diğer ürün grubu ise 2 numaralı "*Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler*" ürün grubudur. Analiz dönemi ortalama AKÜ değeri 0,99 olarak hesaplanmıştır. Ayrıntılı analiz sonuçlarına bakıldığında tüm yıllarda Azerbaycan'ın 21 numaralı "*İşlenmemiş kösele, deri ve kür*" ürün grubu ile 26 numaralı "*Dokuma elyafı ve bunların artıkları*" ürün grubunda avantajlı durumda olduğu; ortalama AKÜ değerinin sırasıyla 2,17 ve 4,01 olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye karşı üstün olduğu bir diğer ürün grubu ise 1,82 ortalama AKÜ değerine sahip 28 numaralı "*Metal cevherleri, döküntüleri, hurdaları*" ürün grubudur. 2008 yılı sonrası 25 numaralı "*Kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt*" ürün grubunda; 2010 yılı sonrası 29 numaralı "*Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ve bitkisel menşeli hammaddeler*" ürün grubunda Azerbaycan Türkiye karşısında üstünlüğünü kaybetmiştir. Bu ürün grubuyla alakalı ayrıntılı AKÜ değerleri Ek 2'de tablo halinde verilmiştir.

³ AKÜ endeks değeri hesaplamasında bazı özel durumlar tespit edilmiş olup bu durum tablolarda kısaltmalarla gösterilmiştir. MÜ, ilgili ürün grubunda ilgili yılda Azerbaycan'ın sadece ihracata mevcut olup ithalatının bulunmadığı; ÜY, ilgili ürün grubunda ilgili yılda Azerbaycan'ın ihracatı ile ithalatının aynı olduğu; DTY, ilgili ürün grubunda ilgili yılda karşılıklı ticaretin olmadığı anlamına gelmektedir.

1 numaralı “İçki ve tütün” ürün grubunda 2006 yılına kadar Azerbaycan’ın karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusu iken 2007 yılı sonrası Türkiye karşısında dezavantajlı duruma gelmiştir. Ayrıca 51 numaralı “Organik kimyasal ürünler” ürün grubu ile 68 numaralı “Demir ihtiva etmeyen madenler” ürün grubunda tüm yıllarda Azerbaycan’ın Türkiye karşısında avantajlı durumda olduğu; 57 numaralı “İlk şekillerde plastikler” ürün grubunda 2017 yılı sonrası, 61 numaralı “Başka yerde belirtilmeyen İşlenmiş deri ve köseleler” ürün grubunda 2006 yılı sonrası ise Azerbaycan üstünlüğünü kaybettiği analiz sonuçlarından anlaşılmaktadır. Analizlerden elde edilen bir diğer sonuç ise 06, 22, 23, 24, 29, 32, 41, 56 ve 97 numaralı ürün gruplarında karşılaştırmalı üstünlüklerin marjinal sınırlar arasında olduğudur.

Tablo 5. SITC Basamak 1’e göre Azerbaycan’ın Türkiye karşısında rekabet gücü

Yıllar	Ürün Grupları									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2000	-2,50	2,84	2,42	2,20	-0,50	-0,80	-0,90	-4,30	-3,90	0,20
2001	-1,70	3,90	1,91	1,98	-13,00	-0,70	-2,10	-2,90	-1,40	ÜY
2002	-1,40	3,33	2,79	1,51	ÜY	-0,30	-3,60	-3,40	-4,10	ÜY
2003	-1,20	2,65	2,28	1,81	-1,50	0,08	-0,30	-1,70	-5,20	ÜY
2004	-1,10	2,78	1,75	2,29	ÜY	0,39	-2,00	-3,50	-3,90	ÜY
2005	-1,60	3,42	1,31	2,69	ÜY	-0,10	-1,40	-4,30	-4,80	-12,00
2006	-1,40	2,86	1,29	2,81	ÜY	-0,30	-1,40	-5,60	-5,50	-0,40
2007	0,07	-1,60	0,16	4,28	ÜY	-1,20	-1,70	-6,20	-7,20	ÜY
2008	-2,50	ÜY	-0,30	4,54	ÜY	-0,30	-1,10	-4,70	-5,70	ÜY
2009	-0,40	ÜY	2,73	4,11	ÜY	-0,30	-1,00	-4,20	-4,90	ÜY
2010	-1,40	-4,20	0,98	3,82	ÜY	0,13	-1,00	-3,40	-4,80	ÜY
2011	-3,00	ÜY	0,26	4,92	-2,80	0,05	-1,90	-5,20	-7,10	ÜY
2012	-4,00	-9,30	0,39	4,63	ÜY	-0,30	-0,70	-5,00	-7,50	ÜY
2013	-4,40	-4,00	0,63	4,24	-4,80	-0,20	-0,30	-3,70	-5,30	-7,50
2014	-3,50	-3,30	0,46	4,95	ÜY	0,30	-0,50	-4,50	-3,90	ÜY
2015	-5,00	-5,30	-0,80	5,17	ÜY	-1,50	-1,90	-5,30	-6,10	-7,40
2016	-4,80	-3,70	-0,10	4,70	ÜY	-1,40	-1,20	-4,50	-6,50	-2,20
2017	-4,30	-5,10	0,25	4,22	ÜY	-1,30	-1,00	-4,50	-5,80	ÜY
2018	-3,70	-3,70	0,72	4,41	-6,70	-1,40	-1,20	-4,60	-6,80	-5,20
2019	-3,40	-5,90	0,74	4,38	-5,20	-1,50	-1,70	-6,00	-6,50	-2,60
2020	-3,70	-5,90	0,82	4,46	-2,00	-1,90	-1,60	-6,50	-7,30	-2,80

Tablo 6: SITC Basamak 1 ve Basamak 2’ye göre ortalama AKÜ endeks değerleri (2000-2020 Dönemi)

Ürün Grubu	Ort. AKÜ	Ürün Grubu	Ort. AKÜ	Ürün Grubu	Ort. AKÜ	Ürün Grubu	Ort. AKÜ	Ürün Grubu	Ort. AKÜ
0	-2,60	05	-1,60	29	0,16	58	-4,00	75	-4,10
1	-1,40	06	-0,10	32	0,00	59	-6,00	76	-7,00
2	0,99	07	-1,90	33	4,14	61	3,85	77	-6,40
3	3,72	08	-1,00	34	5,07	62	-4,70	78	-5,10
4	-1,70	09	-2,40	35	2,35	63	-4,50	79	-1,90
5	-0,60	11	-2,80	41	0,00	64	-7,20	81	-6,80
6	-1,40	12	0,76	42	-0,70	65	-1,80	82	-7,20
7	-4,50	21	2,17	43	-0,60	66	-7,80	83	-5,70
8	-5,40	22	-0,40	51	1,20	67	-3,50	84	-6,30
9	-1,90	23	-0,10	52	-2,40	68	1,27	85	-4,40
00	-1,40	24	-0,30	53	-3,20	69	-5,40	87	-4,70
01	-0,80	25	0,64	54	-4,60	71	-4,60	88	-3,20
02	-1,50	26	4,01	55	-6,00	72	-3,70	89	-5,60
03	-0,70	27	-4,70	56	-0,10	73	-5,20	93	-1,70
04	-1,60	28	1,82	57	1,61	74	-5,00	97	0,00

4. Sonuç

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazanmış bir cumhuriyettir. Bağımsızlığının ilk yıllarında başta Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal etmesiyle başlayan Dağlık Karabağ Sorunu olmak üzere ulusal ve uluslararası birçok bölgesel siyasi ve askeri sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tüm bu gelişmeler Azerbaycan'ın piyasa ekonomisine geçişini, bunun bir sonucu olarak da dış ticaretinin gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Zaman içerisinde Azerbaycan'ın dış ticaretinin gelişmesinde önemli adımlar atılmış olup Azerbaycan dünyada dış ticaret fazlası veren az sayıda ülkeden bir konumuna gelmiştir.

Aynı durum Azerbaycan-Türkiye arasındaki dış ticarete de kendini göstermektedir. Azerbaycan'ın en önemli ticari partneri Türkiye'dir. Türkiye ile olan ticaretinde Azerbaycan dış ticaret fazlası vermektedir. Söz konusu ticaret sektörel bazda incelendiğinde Azerbaycan her ne kadar dış ticaret fazlasına sahip bir ülke konumunda olsa da karşılıklı ticarete sadece 3 numaralı “*Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler*” ürün grubunda Türkiye'ye karşı avantajlı durumda olduğu; 2 numaralı “*Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler*” ürün grubunda ise 2018 yılı sonrası avantajlı duruma geçtiği analiz sonuçlarından anlaşılmaktadır. Diğer tüm ürün gruplarında Türkiye'ye karşı karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı, bir diğer ifadeyle dezavantajlı durumda olduğu görülmektedir.

Azerbaycan ekonomisi başta doğalgaz ve petrol olmak üzere hammaddeye dayalı bir ekonomidir. Türkiye ile olan ticaretinde de bu durum yansımaktadır. Analiz sonuçları, Azerbaycan'ın Türkiye'ye hammadde ve enerji maddeleri ihraç edip, Türkiye'den ise işlenmiş ürünler ithal ettiğini göstermektedir. Ekonomilerin tamamlayıcı bir yapıya sahip olduğu, sektörler arası rekabetin sınırlı olduğu söylenebilir. Hesaplanan AKÜ değerlerine göre, rekabetin marjinal sınırlarda olduğu 06, 22, 23, 24, 29, 32, 41, 56, 97 numaralı ürün gruplarının yer aldığı sektörlerin desteklenmesi halinde zaman içerisinde Azerbaycan'ın avantajlı duruma geçebileceği analizlerden elde edilen en önemli sonuçtur.

Kaynakça

- Adıgüzel, M. (2011). *Uluslararası Rekabet Gücü Belirleyici Faktörler ve Ölçülmesi, Türkiye Bağlamında Bir Değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayınları.
- ADİK (2023). Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. Dış ticaret ilişkileri hakkında. Erişim adresi https://stat.gov.az/news/source/XT_PRESS_2022_12.pdf
- ADİK (2023). Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. Erişim adresi: <https://www.stat.gov.az/>
- Alpdoğan, H., Akal M. & Hasanaov, G. (2020). Türkiye İle Azerbaycan'ın Dış Ticaret Gelişimi. *Journal of Business and Trade*, 1(1), 16-26.
- Aras, O. N. (2004). “*Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*”. Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyal Ekonomik Yapısı. Editör: H. Selçuk, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Azerbaycan Ülke Bülteni (2011). *Dış Ticaret Servisi*. Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları
- Balassa, B. (1965). Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 33(2), 99-123.
- Bojnec, S. & Fertö, I. (2006). Does Comparative Advantages in Agri-Food Trade Matter for Multifunctional Rural Development: The Case of Hungary and Slovenia. *Journal of Central European Agriculture*, 7(3), 584.
- Cihan, E. (2022). Türkiye ve Almanya Arasındaki Ticaretin Sektörel Analizi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rize.

- Cihan, E. & Sandalcılar, A. R. (2022). Türkiye'nin Almanya ile Dış Ticaretinde Rekabet Gücü: AKÜ Endeksi Analizi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(2), 229-249.
- COMTRADE (2023). Birleşmiş Milletler Ticaret Veritabanı. Erişim adresi <https://comtradeplus.un.org/>
- Çıkrık, R. (2016). Uluslararası Ticaret, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Taşımacılık. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DTÖ (2023). Azerbaycan ve Dünya Ticaret Örgütü: Azerbaycan ve Türkiye arasında tercihli ticaret anlaşması. Erişim adresi <https://wto.az/article/azerbaycan-ve-turkiye-arasinda-preferensial-ticaret-sazishi-quvveye-minmishdir/80>
- Erkan, B., Arpacı, B., Yaralı, F., & Güvenç, İ. (2015). Türkiye'nin Sebze İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükleri. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 18(4), 70-76.
- Gürler, T., & Korkmaz, T. (2015). Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1991-2003) Siyasi, Askeri, Sosyo-Kültürel Ve Ekonomik Açından. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Güzel, M. (2009). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Uyum (Siyasi, Enerji, Ekonomik ve Kültürel Boyutu). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hüseynov, V. (2009). Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kızıltan, A., & Sandalcılar, A. R. (2011). Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ekonomik İş birliği Teşkilatı'nın (ECO) Yeri ve Önemi. *Avrasya Etüdları*, 39(1), 99-122.
- Latifli, H. (2016). Azerbaycan Türkiye Dış Ticaret İlişkilerinin İncelenmesi: SWOT Analizi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Maden H. S., & Özcan Y. (2021). Türkiye'nin Gıda Ticareti ve Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Modeli: Jelatin Pazarı Örneği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 45-66.
- Oğan, S. (2001). Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri. *Avrasya Dosyası*, 7, 75-77.
- Qaralı, F. (2016). *Azərbaycan investisiya bazarının formalaşdırılması və inkişaf perspektivləri* Azərbaycan: İqtisad Universiteti.
- Sandalcılar, A. (2011). Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 213-229.
- Sandalcılar, A. R., & Cihan, K. A. (2018). Türkiye ile Gürcistan Arasındaki Dış Ticaretin Sektörel Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Prof. Dr. Harun TERZİ Özel Sayısı, 361-378.
- Sarıçoban, K., & Kösekahyaoglu, L. (2017). Ticaret Sonrası Verilerle Rekabet Gücünün Ölçülmesinde Kullanılan İndeksler Üzerine Bir Literatür Taraması. *The Journal of Academic Social Science*, 47, 424-444.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seymen, D. A. (2009). *Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Süleymanov, E., & Zeynalov, A. (2010). Azərbaycan Respublikasının Xalis İxrac Funksiyası və Xarici Ticarət Multipikatoru. İçinde *Qloballaşma Prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asya III Beynəlxalq Konfransı* (ss. 124-125). Azerbaycan: Qafqaz Universiteti.

- T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2009). Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari İlişkileri. Bakü.
- TİM (2014). *Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu*. İstanbul: Küçük Mucizeler Yayıncılık.
- TÜİK (2008). Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-2. Ankara: TÜİK Matbaası.
- Utkulu, U., vd. (2013). *Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması-Teoriden Pratiğe-*, Editörler: Utku Utkulu, İsmail Aydemir, Ankara: Gazikitabevi.
- Zengin, E. (2010). *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Ekler

Ek 1: Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ürün grubu

Yıllar	SITC Basamak 2'ye Göre AKÜ Endeks Değerleri									
	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09
2000	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	-0,30	ÜY	ÜY	-1,60	ÜY
2001	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	0,51	ÜY	ÜY	-4,00	ÜY
2002	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	0,59	ÜY	-5,50	-5,90	ÜY
2003	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	0,22	ÜY	ÜY	-6,60	ÜY
2004	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	1,03	ÜY	ÜY	1,63	ÜY
2005	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	0,16	ÜY	ÜY	2,20	-3,80
2006	DTY	ÜY	ÜY	-0,50	-5,20	-0,10	ÜY	ÜY	3,01	-1,10
2007	0,11	ÜY	ÜY	-0,40	ÜY	-1,80	ÜY	ÜY	0,81	ÜY
2008	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	-1,70	ÜY	-7,00	0,75	ÜY
2009	0,28	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	0,52	ÜY	ÜY	-1,40	ÜY
2010	-4,30	-4,80	-4,60	ÜY	ÜY	-0,60	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY
2011	-3,40	-1,90	-5,90	ÜY	-4,40	-2,40	-2,90	ÜY	ÜY	-3,60
2012	ÜY	ÜY	-5,80	ÜY	-5,30	-3,90	ÜY	ÜY	0,06	-7,20
2013	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	-8,00	-0,60	-6,10
2014	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	-1,80	ÜY	ÜY	-0,80	ÜY
2015	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	-4,10	ÜY	ÜY	-1,40	ÜY
2016	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	-5,60	ÜY	-5,00	-1,30	ÜY
2017	-4,00	-4,10	-4,90	ÜY	-4,60	-4,20	ÜY	-4,10	-2,40	-11,00
2018	-3,70	ÜY	-5,80	-3,40	-3,60	-3,60	ÜY	-4,00	-1,80	-12,00
2019	-5,50	ÜY	-5,00	-4,50	-5,30	-3,00	ÜY	-3,60	-0,60	ÜY
2020	-9,00	-5,50	ÜY	-6,10	-5,80	-2,80	ÜY	-3,70	-1,50	-6,50

Ek 2: İçkiler ve tütün ile akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde ürün grupları

Yıllar	SITC Basamak 2'ye Göre AKÜ Endeks Değerleri											
	11	12	21	22	23	24	25	26	27	28	29	
2000	ÜY	MÜ	6,44	ÜY	ÜY	2,43	MÜ	7,32	ÜY	MÜ	1,50	
2001	ÜY	8,42	MÜ	ÜY	0,97	2,96	MÜ	4,52	ÜY	9,18	2,40	
2002	-1,60	4,93	MÜ	ÜY	1,90	0,39	MÜ	6,24	ÜY	ÜY	2,80	
2003	-2,00	MÜ	MÜ	ÜY	ÜY	0,44	5,29	4,53	-5,30	ÜY	4,80	
2004	ÜY	MÜ	MÜ	ÜY	ÜY	0,83	2,89	3,85	-4,70	0,89	3,90	
2005	ÜY	4,66	MÜ	ÜY	ÜY	-0,80	MÜ	3,39	-8,80	3,66	1,80	
2006	ÜY	7,20	MÜ	ÜY	ÜY	-1,60	2,96	3,95	ÜY	2,65	0,80	
2007	-5,50	-0,10	MÜ	ÜY	-2,50	-1,80	1,92	3,62	-7,70	4,20	-0,20	
2008	ÜY	ÜY	MÜ	ÜY	ÜY	0,74	5,11	-0,70	ÜY	3,26	0,80	
2009	ÜY	ÜY	11,30	ÜY	ÜY	1,60	ÜY	6,76	ÜY	4,37	2,00	
2010	-4,10	ÜY	6,97	ÜY	ÜY	1,07	-2,30	4,16	-6,30	ÜY	-0,30	
2011	ÜY	DTY	MÜ	ÜY	ÜY	-1,30	-0,20	3,40	-7,00	0,95	-0,90	
2012	-9,30	DTY	MÜ	ÜY	ÜY	0,42	DTY	4,43	-5,70	-0,30	-1,10	
2013	-4,00	DTY	MÜ	ÜY	ÜY	0,58	ÜY	3,55	-6,00	1,89	-0,20	
2014	-3,10	ÜY	8,05	ÜY	ÜY	0,98	ÜY	1,01	-4,50	ÜY	0,90	
2015	-5,20	ÜY	MÜ	ÜY	ÜY	-1,50	MÜ	2,53	-6,20	1,12	-1,30	
2016	-3,40	ÜY	6,11	ÜY	ÜY	-0,70	-2,30	2,30	-6,80	1,00	-1,20	
2017	-4,70	ÜY	6,72	ÜY	ÜY	-0,60	DTY	5,23	-6,00	-0,20	-2,80	
2018	-5,00	-2,30	MÜ	ÜY	-2,40	-4,10	ÜY	5,08	-9,20	3,41	-3,00	
2019	-5,40	-6,90	MÜ	-7,30	ÜY	-5,30	ÜY	4,95	-6,70	0,83	-3,70	
2020	-5,60	ÜY	MÜ	-1,90	ÜY	-0,80	DTY	4,15	-8,50	1,24	-3,70	

Ek 3: Mineral yakıtlar, yağlar vb. ile Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar ürün grupları

Yıllar	SITC Basamak 2'ye Göre AKÜ Endeks Değerleri						
	32	33	34	35	41	42	43
2000	ÜY	5,91	DTY	ÜY	DTY	-0,50	ÜY
2001	ÜY	5,79	DTY	ÜY	DTY	ÜY	-9,30
2002	DTY	5,14	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY
2003	ÜY	4,27	DTY	ÜY	DTY	-1,30	ÜY
2004	ÜY	4,39	DTY	ÜY	DTY	ÜY	ÜY
2005	ÜY	4,82	2,92	ÜY	DTY	ÜY	ÜY
2006	ÜY	4,67	8,62	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY
2007	ÜY	4,83	ÜY	-2,30	DTY	ÜY	ÜY
2008	ÜY	4,54	ÜY	7,79	DTY	ÜY	ÜY
2009	ÜY	4,04	ÜY	9,61	DTY	ÜY	ÜY
2010	ÜY	3,75	9,14	7,58	ÜY	ÜY	ÜY
2011	ÜY	4,87	MÜ	8,75	DTY	ÜY	1,48
2012	ÜY	4,70	MÜ	2,90	ÜY	ÜY	ÜY
2013	ÜY	4,16	7,49	6,64	DTY	-4,80	ÜY
2014	ÜY	4,92	12,60	8,29	ÜY	ÜY	ÜY
2015	ÜY	3,06	14,20	ÜY	ÜY	ÜY	ÜY
2016	ÜY	2,79	MÜ	MÜ	ÜY	ÜY	ÜY
2017	ÜY	2,23	11,50	MÜ	ÜY	ÜY	ÜY
2018	ÜY	2,75	12,50	MÜ	ÜY	ÜY	-4,40
2019	ÜY	2,75	13,50	MÜ	ÜY	-5,10	ÜY
2020	ÜY	2,62	14,00	MÜ	ÜY	-2,00	ÜY

Ek 4: Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri ürün grubu

Yıllar	SITC Basamak 2'ye Göre AKÜ Endeks Değerleri								
	51	52	53	54	55	56	57	58	59
2000	1,44	ÜY	ÜY	ÜY	-8,10	ÜY	2,90	-3,60	-12,00
2001	1,30	-2,10	-4,40	ÜY	-6,80	ÜY	1,82	-2,90	-3,80
2002	0,24	ÜY	ÜY	ÜY	-6,40	ÜY	2,68	-5,00	-3,60
2003	0,53	-1,80	-2,40	-8,20	-4,40	ÜY	2,53	ÜY	-4,90
2004	1,37	-4,30	-2,10	ÜY	ÜY	ÜY	2,80	-3,90	-7,30
2005	1,02	-8,30	-4,30	-12,00	-12,00	ÜY	2,78	-1,30	-6,10
2006	1,48	-3,70	-5,40	-11,00	-5,30	ÜY	2,00	ÜY	-9,40
2007	1,12	ÜY	ÜY	-6,50	-6,00	ÜY	0,76	ÜY	-5,20
2008	0,26	ÜY	-12,00	ÜY	-6,50	ÜY	2,17	ÜY	-6,20
2009	1,48	ÜY	ÜY	-3,80	-3,90	ÜY	1,80	ÜY	-6,50
2010	2,23	ÜY	ÜY	ÜY	-5,20	ÜY	1,70	-6,80	-0,40
2011	2,29	ÜY	ÜY	-4,70	-6,70	ÜY	1,59	ÜY	-12,00
2012	1,39	ÜY	ÜY	ÜY	-8,00	ÜY	1,50	-6,60	ÜY
2013	0,56	ÜY	-7,60	ÜY	ÜY	ÜY	1,86	-4,00	-5,90
2014	2,32	ÜY	-6,20	-4,70	-7,20	ÜY	2,34	-7,20	-6,70
2015	1,20	-6,80	ÜY	-8,00	ÜY	ÜY	0,62	-11,00	ÜY
2016	0,35	-4,50	-7,50	-4,30	-8,30	ÜY	0,59	-9,50	-6,00
2017	0,90	-8,60	-6,90	-10,00	-13,00	ÜY	0,37	ÜY	-5,00
2018	1,64	-3,40	ÜY	-9,60	-6,20	ÜY	0,27	-7,10	-8,10
2019	0,97	-3,90	ÜY	-13,00	-7,30	0,15	0,44	-7,60	-7,30
2020	1,16	-4,00	-7,40	ÜY	-4,80	-2,30	0,37	-7,40	-8,70

Ek 5: Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar ürün grubu

Yıllar	SITC Basamak 2'ye Göre AKÜ Endeks Değerleri								
	61	62	63	64	65	66	67	68	69
2000	ÜY	-2,60	ÜY	-4,00	-1,80	-5,80	-12,00	1,93	-4,20
2001	ÜY	-1,40	-4,20	-6,40	-1,40	-4,50	-1,20	0,00	-2,30
2002	ÜY	-6,20	-1,50	-8,90	-2,00	-9,40	ÜY	-2,50	-6,30
2003	ÜY	-7,70	-1,00	-5,50	0,03	-7,50	-3,40	2,94	-4,10
2004	ÜY	-4,10	-1,70	-5,10	-0,80	-8,10	-4,40	0,53	-5,40
2005	ÜY	-6,30	-2,70	-3,50	-0,80	-8,70	-3,50	1,48	-5,50
2006	2,28	ÜY	-3,00	-12,00	-2,80	-6,30	-1,40	1,24	-4,50
2007	6,63	ÜY	-3,30	-7,10	-3,20	-8,40	-4,20	1,20	-8,70
2008	9,05	-6,60	-3,90	-8,60	-3,20	-8,80	-4,10	2,25	-6,30
2009	11,80	ÜY	-1,30	-12,00	-3,10	-8,70	-7,10	1,78	-7,50
2010	8,42	-9,80	-4,30	-9,10	-6,10	-4,60	-4,50	1,59	-5,50
2011	5,96	ÜY	-5,30	-8,90	-1,30	-8,00	-3,60	1,06	-7,50
2012	5,30	-8,90	-5,10	-7,10	-0,30	-12,00	-3,70	2,86	-8,80
2013	5,83	-7,10	-6,00	-12,00	0,74	-11,00	-3,80	2,81	-4,70
2014	4,48	ÜY	ÜY	-7,70	0,24	-10,00	-3,90	1,51	-8,10
2015	4,63	ÜY	-13,00	-8,70	-1,50	-11,00	-5,80	-0,30	-7,00
2016	3,35	-11,00	-13,00	-4,40	-2,10	-6,90	-2,00	1,17	-5,90
2017	3,39	-6,00	-6,40	-3,70	-2,30	-5,90	-0,30	1,72	-3,00
2018	3,31	-6,20	-6,90	-4,40	-1,90	-6,30	-1,40	1,38	-2,30
2019	3,48	-7,80	-5,30	-6,20	-1,60	-7,20	-1,70	0,92	-3,00
2020	2,95	-7,00	-5,70	-6,50	-1,90	-5,70	-2,20	1,20	-3,00

Ek 6: Makine ve Ulaştırma Araçları Ürün Grubu

Yıllar	SITC Basamak 2'ye Göre AKÜ Endeks Değerleri								
	71	72	73	74	75	76	77	78	79
2000	-3,80	-3,50	-3,90	-2,90	-3,30	-8,90	-5,30	-1,80	ÜY
2001	-3,30	-1,30	-4,10	-2,50	ÜY	-9,80	-3,00	-3,70	DTY
2002	-3,10	-2,80	-7,10	-5,20	-6,70	-4,50	-4,00	-2,00	ÜY
2003	-2,60	-0,30	-7,10	-2,60	-4,90	-3,50	-7,30	-4,10	ÜY
2004	-4,80	-2,10	-4,30	-4,60	-7,70	-11,00	-7,00	-5,50	0,74
2005	-3,10	-3,40	ÜY	-3,80	ÜY	-7,50	-6,50	-4,00	ÜY
2006	-4,80	-5,60	ÜY	-7,40	-4,00	-8,50	-11,00	-4,70	ÜY
2007	ÜY	-4,80	-11,00	-7,20	-7,80	-8,90	-8,10	-6,80	ÜY
2008	-5,10	-3,50	-4,80	-4,80	-6,70	-5,70	-5,20	-8,90	ÜY
2009	-5,40	-3,70	-4,90	-3,20	-3,10	-3,60	-6,60	-4,00	ÜY
2010	ÜY	-3,80	-2,00	-4,30	ÜY	-4,50	-3,90	-2,50	-9,60
2011	-6,30	-5,60	-5,90	-5,20	-4,40	-8,00	-6,10	-4,00	-8,70
2012	-6,00	-3,90	-6,10	-5,80	ÜY	-9,90	-6,60	-5,40	-5,10
2013	-5,70	-2,60	-3,10	-4,80	ÜY	-9,80	-4,80	-3,00	-9,00
2014	-7,00	-3,60	-6,90	-6,20	ÜY	-8,70	-6,40	-3,90	ÜY
2015	-8,20	-4,70	-4,90	-4,90	-7,30	-6,30	-11,00	-4,80	ÜY
2016	-9,00	-4,00	-5,50	-3,80	-7,10	-4,20	-5,90	-5,70	ÜY
2017	-4,30	-3,30	-7,30	-5,90	-5,10	-6,80	-5,70	-5,20	ÜY
2018	-3,90	-4,40	-5,50	-7,00	-6,50	-5,60	-6,20	-5,90	-0,60
2019	-4,20	-5,30	-8,60	-6,00	-4,80	-6,40	-7,10	-8,80	-2,90
2020	-6,10	-5,30	-6,10	-7,10	-6,90	-5,20	-7,00	-12,00	-5,70

Ek 7: Çeşitli Mamul Eşya Ürün Grubu

Yıllar	SITC Basamak 2'ye Göre AKÜ Endeks Değerleri							
	81	82	83	84	85	87	88	89
2000	-4,30	-5,50	-6,40	-4,20	-7,00	-3,30	-2,30	-4,40
2001	-1,30	-4,10	ÜY	-2,70	ÜY	0,73	-3,10	-4,60
2002	-7,40	-6,70	-4,70	-6,70	-6,80	-2,20	ÜY	-5,00
2003	-7,90	-6,10	-5,30	-8,80	-6,70	-7,20	-8,30	-4,10
2004	-2,40	-8,60	-7,80	-3,90	ÜY	-6,60	ÜY	-5,70
2005	-8,50	-7,00	-5,50	-6,20	-7,00	-4,60	ÜY	-4,20
2006	-6,90	-9,10	-2,00	-6,50	ÜY	-4,40	-7,20	-5,90
2007	-12,00	-9,10	ÜY	-5,50	ÜY	-7,00	ÜY	-6,70
2008	-4,90	-7,30	-8,10	-4,00	-5,40	-6,60	ÜY	-5,90
2009	-8,90	-4,20	-6,70	-7,90	ÜY	-4,40	-7,10	-5,50
2010	-8,40	-5,50	-7,20	-4,00	ÜY	-3,70	-2,90	-5,20
2011	-7,70	-7,60	ÜY	ÜY	-7,10	-6,80	-3,00	-7,10
2012	-11,00	-8,70	-6,00	-7,40	-3,60	-6,70	ÜY	-7,40
2013	-5,60	-7,00	-8,10	-6,40	-5,30	-5,50	ÜY	-4,50
2014	-5,40	-6,70	-6,20	-7,60	ÜY	-3,00	-6,40	-3,20
2015	-5,60	-11,00	-8,10	ÜY	ÜY	-5,10	ÜY	-6,00
2016	-5,70	-7,70	-12,00	-13,00	-12,00	-4,70	-3,00	-5,90
2017	-5,80	-7,30	-8,70	-17,00	-12,00	-3,40	-3,60	-6,60
2018	-7,70	-7,90	-9,70	ÜY	-11,00	-4,50	-7,80	-5,90
2019	-7,20	-8,40	ÜY	-11,00	ÜY	-3,70	-6,60	-7,10
2020	-7,70	-6,60	-8,00	-8,50	-9,50	-6,50	-5,80	-6,70

Ek 8: SITC'de Sınıflandırılmamış Eşyalar Ürün Grubu

Yıllar	SITC Basamak 2'ye Göre AKÜ Endeks Değerleri	
	93	97
2000	0,20	DTY
2001	ÜY	DTY
2002	ÜY	DTY
2003	ÜY	DTY
2004	ÜY	DTY
2005	-12,00	DTY
2006	-0,40	DTY
2007	ÜY	DTY
2008	ÜY	DTY
2009	ÜY	DTY
2010	ÜY	DTY
2011	ÜY	ÜY
2012	ÜY	DTY
2013	-7,50	DTY
2014	ÜY	DTY
2015	-7,40	DTY
2016	-2,30	MÜ
2017	ÜY	ÜY
2018	-1,70	ÜY
2019	-2,60	ÜY
2020	-2,80	ÜY

Ek 9: SITC Basamak 2 Ürün Kodları ve Ürün Adları

Kod	Ürün Adı	Kod	Ürün Adı	Kod	Ürün Adı
00	Canlı hayvanlar	33	Petrol, petrolden elde edilen ürünler	68	Demir ihtiva etmeyen madenler
01	Et ve et ürünleri	34	Petrol gazları, doğal gaz ve diğer mamul gazlar	69	Demir, çelik, bakır, nikel, alüminyum ve diğer adi metallerden eşya
02	Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	35	Elektrik enerjisi	71	Güç üreten makineler ve araçlar
03	Balıklar ve diğer deniz ürünleri	41	Hayvansal sıvı ve katı yağlar	72	Özelligi olan belirli sanayiler için makineler ve aksamı
04	Hububat, hububat ürünleri	42	Bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	73	Metal işleme makineleri
05	Meyve ve sebzeler	43	İşlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar	74	Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamları
06	Şeker, şeker ürünleri ve bal	51	Organik kimyasal ürünler	75	Büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri
07	Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri	52	İnorganik kimyasal ürünler	76	Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar
08	Hayvanlar için gıda maddeleri	53	Debatat ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar, tanen, boya, pigment, macun, mürekkep	77	Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçaları
09	Çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homojenize ürünler, sos, maya vb.)	54	Tıp ve eczacılık ürünleri	78	Motorlu kara taşıtları, bisiklet ve motosikletler, bunların aksam ve parçası
11	İçkiler	55	Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları	79	Demir, deniz, havayolu taşıtları ile bunların aksam, parçaları
12	Tütün ve tütün mamulleri	56	Mineral kimyasal gübreler	81	Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları
21	İşlenmemiş kösele, deri ve kür	57	İlk şekillerde plastikler	82	Mobilya; yatak takımı, yatak payandaları ve yastıklar
22	Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler	58	İlk şekilde olmayan plastikler (boru, hortum, levha, yaprak, plaka, şerit, film vb.)	83	Seyahat eşyası, el çantaları vb. taşıyıcı eşya
23	Ham kauçuk (tabii ve sentetik)	59	Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler	84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları
24	Mantar, odun ve kereste	61	Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve köseleler	85	Ayakkabılar ve aksamı
25	Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt	62	Kauçuk ve kauçuktan eşya	87	Başka yerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar
26	Dokuma elyafı ve bunların artıkları	63	Mantar ve ahşap eşya (mobilya hariç)	88	Fotoğraf, sinemacılıkta kullanılan alet ve cihazlar ile optik eşya vb.
27	Hayvansal ve bitkisel gübreler, tuz, kükürt, topak, alçı gibi mineral maddeler	64	Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya	89	Tanklar ve diğer zırhlı savaş taşıtları (motorlu) (silahla donatılmış olsun/olmasın)
28	Metal cevherleri, döküntüleri, hurdaları	65	Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya)	93	Özel işlemler ve mallar, çeşitlerine göre sınıflandırılmamış mallar
29	Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ve bitkisel menşeli hammaddeler	66	Taş, alçı, çimento, amyant, cam, seramik vb. maddeden eşya	97	Altın, parasal olmayan (altın cevheri ve konsantresi hariç)
32	Taş kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü	67	Demir ve çelik		

“Osmanlı Mutfak Sözlüğü”nün Sözlükbilim Yöntemlerine Göre İncelenmesi

The Investigation of the “Osmanlı Mutfak Sözlüğü” By Lexicography Methods

Dilek ÖZDEMİR*

Öz

Dillerin sahip olduğu özellikleri taşıyan eserlerin başında sözlükler gelmektedir. Sözlüğün çok eskilere dayanan uzun bir geçmişi vardır. Türkçede Kaşgarlı Mahmut’un 11. yüzyılda yazdığı *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, bilinen ilk sözlüktür. Sözlükler, çok eski dönemlerden itibaren kullanılmaya başlanmış, günümüze kadar farklı zamanlarda, birbirinden farklı özelliklerde yazılmış bir veya birden çok dilli sözlükler gelmiştir. Bu yönüyle Türkçe, zengin bir sözlük mirasına sahiptir. Gerek dil bilimciler gerekse kullanıcılar için önemli bir araştırma ve inceleme kaynağı olan sözlüklerin önemi ve bu eserlere duyulan ilgi her geçen gün artmaktadır. Bu durum sözlüklerle ilgili geniş çaplı araştırmalar, incelemeler ve çalışmalar yapılmasına zemin hazırlamıştır. Sözlükle ilgili her türlü yayın, araştırma, yöntem belirleme, sözlük yazma gibi faaliyetleri karşılamak için sözlükbilimi, sözlükbilim, sözlükçülük ve lügatçilik gibi terimler kullanılmaktadır. Sözlükbilim, sözlüklerin yapısını, kullanım alanlarını incelerken sözlük kullanıcılarına sözlük hakkında bilgi vermek amacıyla en üst düzeyde inceleme, anlama ve tarama imkânı sunmaktadır. Bu çalışmada Howard Jackson’un “Lexicography: An Introduction (Sözlükbilime Giriş)” adlı kitabında yer alan sözlük ve sözlükbilim ile ilgili hazırlanmış olduğu teknikten yararlanılarak teorik sözlükbilim çerçevesinde, Priscilla Mary Işın’ın hazırlanmış olduğu “*Osmanlı Mutfak Sözlüğü*” ile ilgili sözlükbilimsel bir inceleme denemesi yapmak amaçlanmıştır. Sözlüğün türü, madde başlarının türü, maddelerin düzenlenmesi, sözlüğün parçacıl yapısındaki yazım, sesletim bilgileri, dil bilimsel bilgiler, tanım yöntemleri, maddelerin köken bilgisi, kullanım bilgisi, tanımda kullanılan örnekler ve sözlük içi göndermeler ele alınarak çağdaş sözlükbilim açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: sözlük, sözlükbilim, lügatçilik, Osmanlı Mutfak Sözlüğü

Abstract

Dictionaries are among the most important works that carry the features of languages. The dictionary has a long history dating back to ancient times. In Turkish, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, written by Kashgarlı Mahmut in the 11th century, is the first known dictionary. Dictionaries have been used since ancient times, and one or more multilingual dictionaries written at different times and with different features have survived until today. In this respect, Turkish has a rich dictionary heritage. The importance of dictionaries, which are an important source of research and study for both linguists and users, and the interest in these works is increasing day by day. This situation has paved the way for extensive researches, analyses and studies on dictionaries. Terms such as lexicography, lexicon science, lexicology and lexicographical are used to meet all kinds of publications, research, method determination, and dictionary writing activities. While lexicography analyses the structure and usage areas of dictionaries, it offers dictionary users the opportunity to examine, understand and scan at the highest level in order to provide information about the dictionary. In this study, it is aimed to make a lexicographical examination of the “*Osmanlı Mutfak Sözlüğü*” prepared by Priscilla Mary Işın within the framework of theoretical lexicography by making use of the technique prepared by Howard Jackson in his book “*Lexicography: An Introduction*”. The type of the dictionary, the type of items, the arrangement of the items, the spelling, and phonetic information in the partial structure of the dictionary, grammatical information, definition methods, the origin information of the items, usage information, examples used in the definition, and references within the dictionary are analysed in terms of contemporary lexicography.

Keywords: dictionary, lexicography, Osmanlı Mutfak Sözlüğü

* Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı
e-posta: ozdil2525@gmail.com
ORCID: 0009-0001-4931-0320

Gönderim Tarihi / Submitted: 27.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 11.10.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Özdemir, Dilek (2023), “Osmanlı Mutfak Sözlüğü'nün Sözlükbilim Yöntemlerine Göre İncelenmesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 468-479.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Sözlük ile ilgili dilimize Arapça ve Farsçadan giren sözcükler bulunmaktadır. Sözlüğün dilimizdeki geçmişi göz önüne alındığında bu farklı söylemleri görmek mümkündür. İlk sözlüğümüz olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten bu yana sözlük için “ferheng, mucem, tuhfe, lugat, nuhbe, kamus” gibi isimler kullanılmıştır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te sözlüğü karşılayan kelime ise “divan”dır. İnsanların bilgi, görgü, ihtiyaç ve beklentileri yanında türlü etkenlerle bugün sözlüklerde görülen çeşitlilik, “Sözlük nedir?” sorusuna temkinli yaklaşmayı gerektirir (Kaynak, 2021:79-101).

Aksan'a göre sözlük;

*“Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı”*dır (Aksan, 2000: 69).

TDK'de sözlük;

“Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2022).

“Nitelikli bir okuyucunun her bir formu anlayacağı şekilde yazar tarafından üzerine yorum yapılan toplumsal-dilbilimsel formların sistematik olarak düzenlendiği liste” şeklinde bir açıklama yapan Sterkenburk, tanımında birçok araştırmacının değinmediği okuyucu ögesine de yer vermiştir (akt: Kahraman, 2016: 3290).

Sözlük dilin kendisini oluşturan öğeler olan sözcükleri tanımlar, onların anlamlarını açıklar, bilgiler verir. Bu açıdan sözlükler dilin vazgeçilmezidir. Bu vazgeçilmezlik nedeniyle yüzyıllardan beri sözlükler hazırlanmış, yazıldıkları dil ya da dillere çeşitli katkılar sağlamış, her dil kullanıcısının temel başvuru kaynağı hâline gelmiştir (Özcan, 2018: 2).

Sözlüğün bu derece önemli olması onun araştırılıp incelenmesini de kaçınılmaz kılmış ve bu da sözlükbilim alanını doğurmuştur. Sözlükbilim, Batı'da “lexicography” terimiyle adlandırılmaktadır. Ülkemizde ise bu bilim dalını adlandırmak üzere daha çok, “sözlükbilimi, sözlükbilim, sözlükçülük ve lügatçilik” terimleri kullanılmıştır.

Aksan'a göre sözlükbilim;

“Bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalıdır” (Aksan, 2000: 69-87).

Farklı terimlerin kullanıldığı bu alan için Aksan, “sözlükbilim” terimini tercih etmiştir Aksan gibi sözlükbilim terimini tercih eden Kerimoğlu, Hartmann-James'in sözlükbilimini kuram ve uygulama olarak ikiye ayırmasından hareketle bu alanın kuram kısmının “sözlüğün tarihi, sözlük tipleri, sözlüğün eleştirisi ve sözlük kullanımıyla” ilgili olduğunu belirtmiştir. Uygulama kısmı ise “sözlüğün yazımıyla ilgili”dir (akt: Kerimoğlu, 2019: 242).

“Sözlüklerin veya sözlükbilimsel ürünlerin incelenmesi ve değerlendirilmesine sözlük eleştirisi (İng. dictionary criticism) adı verilir. Bu eylem, meta-lexicography (akademik sözlük- bilimi)'nin uygulamalarından biridir. Sözlük eleştirisinde en önemli konulardan biri, uygulanacak ölçütlerle birlikte eleştiri yapmak için sağlam ve zengin bir temel kurmaktır.” (Jackson, 2016: 253; akt. Meral Türkmenoğlu, 2019: 33).

Ancak bugüne dek yapılan sözlük eleştirileri Hartmann ve Jackson gibi sözlükbilimciler tarafından bu bağlamda eksik bulunmuştur. Jackson'a göre sözlük eleştirisi, “sözlükler hakkında bilgi edinmek için önemli

bir araçtır ancak bu işin altındaki yöntemlere ve ölçütlere pek dikkat edilmemiştir”. Hartmann’a göre ise sözlük eleştirisi, “*objektif ölçütlerin uygulanması için bilinmiş olmasından ziyade, kişisel ön yargıyla çevrelenmiş bir faaliyet*”. Ayrıca Exeter Üniversitesi Sözlük Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan Sözlük Eleştirisi Hakkında Not’a göre: “*Sözlük eleştirileri daha nesnel, değerlendirme ölçütleri ise daha anlaşılır olmalıdır*” (akt: Jackson, 2016: 254).

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Priscilla Mary Işın’ın ilk baskısı 2010 yılında Kitap Yayınevi tarafından yayınlanmış olan *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*’nün 2. baskısı ile ilgili sözlükbilimsel bir inceleme denemesi yaparak sözlüğün sözlükbilim tekniklerine göre hazırlanıp hazırlanmadığını tespit etmektir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Jackson (2016)’un “Lexicography: An Introduction (Sözlükbilime Giriş)” adlı kitabında yer alan sözlük ve sözlükbilim ile ilgili hazırlanmış olduğu teknikten yararlanılarak teorik sözlük-bilim çerçevesinde *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*’nün sunduğu veriler sözlükbilimsel açıdan değerlendirilmiştir. Bu inceleme yazısı Dr. Öğr. Üyesi Melike Somuncu’nun “*Ötüken Türkçe Sözlük’ün Sözlükbilimi Yöntemlerine Göre İncelenmesi*” (Somuncu, 2020) makalesi örnek alınarak oluşturulmuştur. Yazının bundan sonraki kısımlarında *Osmanlı Mutfak Sözlüğü* (OMS) şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

4. Sözlükbilim Sınırlarında Osmanlı Mutfak Sözlüğü’ nün Sunduğu Veriler¹

4.1. Makro yapılar

4.1.1. Sözlük hakkında genel bilgiler (amaç / hedef kitle-özellik-yapı-tür-yararlanılan kaynaklar-statü)

Osmanlı Mutfak Sözlüğü’nde yazar Priscilla Mary Işın ile ilgili verilen bilgiler şöyledir:

“1980’lerden beri Türkiye’nin mutfak tarihini araştıran Priscilla Mary Işın birçok makale bildiri ve kitap yayınladı. *Gülbeşeker: Türk Tatlıları Tarihi* adlı kitabı 5 Kasım 2009 tarihinde Dünya Kitap Dergisi’nin “Altın Sayfa Ödülü”nü kazandı. Işın’ın diğer çalışmaları arasında Mahmut Nedim’in 1900 tarihli *Aşçıbaşı* adlı yemek kitabı “Friedrich Unger’in 1838 tarihli metnini içeren *A Kings Confectioner in the Orient* (Merete Çakmak ve Renate Ömeroğulları ile), *Anadolu Kuş Adları Sözlüğü* (Merete Çakmak ile), Ahmet Cavid’in 18. yüzyıl sonuna ait *Tercüme-i Kenzü’l İştihâ* (Seyit Ali Kahraman ile) sayılabilir. 2006 yılında Esin Alice Işın ile birlikte başlattığı Meyve Mirası Projesi ise Türkiye’nin tarihten günümüze gelen zengin meyve çeşitlerinin kaydedilmesini ve gelecek nesillere aktarılmasını amaçlıyor.”

Sözlükbiliminin önemli noktalarından biri sözlüğün hazırlanış amacı ve hedef kitleye uygunluğudur (Kocaman, 1998:112). OMS’nin amacı eserin ön sözünü yazan Nil Sarı² tarafından şöyle açıklanmıştır:

“Mary Işın yakın zamanlara kadar tarihin derinliklerine gömülmüş olan Türk mutfağını araştırmaya ve tanıtmaya kendini adayan araştırmacı bir yazarımız. Konuya ilgisi ve merakı heyecan uyandırır nitelikte. Araştırmalarını sağlıklı yapabilmek için Osmanlı Türkçesini öğrenmiş. Her gününü mutfak konusunda

¹ Bu inceleme yazısı Dr. Öğr. Üyesi Melike Somuncu’nun “Ötüken Türkçe Sözlük’ün Sözlükbilimi Yöntemlerine Göre İncelenmesi” makalesi örnek alınarak oluşturulmuştur.

² İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı

okumaya, araştırmaya, öğrenmeye ve yazmaya ayırıyor. Çalışmaları sırasında bir gerçeğin de farkına varmış. Eski metinleri çalışanların karşılaştıkları en büyük sıkıntı inceledikleri konuyla ilgili tarihi kavramlara yeterince açıklık getiren ve bunları bir arada bulabilecekleri sözlüklerin olmayışıdır. Mary Işın mesaisinin her anında duyduğu sözlük ihtiyacını gidermek için cesur bir adım atmış ve bir Osmanlı mutfak sözlüğü hazırlamak için kolları sıvamış” (Işın, 2017: 7).

OMS’de esas amaç hem Osmanlı döneminde mutfak kültürüyle ilgili kullanılan sözcükleri bir araya getirmek hem de Türk mutfak kültürüne hizmet etmektir. Bu amaç doğrultusunda art ve eş zamanlı bir yöntem ile veriler sunulmuştur.

İhtiyaçlar dikkate alındığında sözlükler için tasarlanan iki grup vardır: Çocuklar ve öğrenciler (Jackson, 2016: 129). OMS, öğrencilere yönelik hazırlanmıştır. OMS, hem mutfak tarihine ilgi duyanlara hem tıp tarihi alanında akademik çalışma yapanlara hem de araştırmacılara hitap edecek bir düzeyde olup mevcut bilimsel çalışmalardan yararlanılarak ortaya konmuştur. Bu alana sürekli eklenen yeni verilerin açığa çıkmasıyla birlikte genişletilmiş baskılarla zenginleşmeye müsait bir eserdir. Nitekim incelediğimiz eser 2. baskı olup 3. baskı yakın bir zamanda çıkacaktır.

Eserin hedef kitlesi mutfak tarihine ilgi duyanlar, tıp tarihi araştırmacıları ve araştırmacılar olarak belirtilmiştir. Alana ilgi duyan yetişkinlerin yanı sıra son dönemlerde oldukça popüler bir alan olan gastronomi bölümü öğrencileri de OMS’nin hedef kitlesini oluşturmaktadır diyebiliriz.

Bu esere ansiklopedik sözlük de denebilir. Mary Işın mutfağı ilgilendiren kelimelerin, yiyecek içecek hazırlamada kullanılan malzemenin ve mutfakta kullanılan araç gereçlerin yalnızca sözlük anlamlarını vermekle yetinmemiştir. Gerektiğinde ilgili bitki ve hayvanların çeşitli adları ve bilimsel karşılıkları, hangi coğrafyada yetiştikleri, yemek tarifleri, mutfakla ilgili hizmet edenlere verilen adlar, konuyla ilgili yer ve kurum adları, çelişkili kelimeler hakkındaki farklı görüşleri ve kaynakları; bazı sözcüklerin ve kavramların tarihi gelişimi; Avrupa’dan gelen birtakım kelimelerin İtalyanca, Fransızca gibi hangi dilden alındığı, ilgili gelenekler gibi çeşitli bilgiler ekleyerek Osmanlı mutfağını anlatan kavramları geniş bir bakış açısıyla belirlemiştir.

Sözlükler yazım hakkında bilgi sunmaktadır. Çünkü sözlükler, alfabetik olarak sıralanmış sözcük kitapları şeklinde sözcüklerin yazılımı üzerine kurulurlar. (Jackson, 2016: 155). Sözlüğü düzenlerken Türk Dil Kurumu sözlüklerinde kullanan alfabetik sıralama sistemi uygulanmıştır. Buna göre madde başlarının tek, iki veya fazla kelimedenden oluştuğuna bakmaksızın sanki tek kelimeymiş gibi sıralama yapılmıştır. Örneğin “kebâbe”, “kebab dolabı”ndan sonra “kebab saati”nden önce yer alır.

Günümüz yazım kurallarına göre birleşik yazılan birçok bitki ve hayvan adı ayrı yazılmıştır. “Köpek balığı” örneğinde olduğu gibi. Buna karşılık cinsi dışında bir özelliği belirten ve çift sözcüklerden oluşan adlar birleşik yazılmıştır. Örneğin “karadiken, topbaş, sivriburun, kazayağı” gibi.

Fişleme yöntemi ile yaklaşık 20 yıllık bir emeğin sonucunda dikkatlere sunulan bu sözlükte deyimler, ikilemeler, birleşik kelimeler ise iç maddede bulunmaktadır. Hem madde başında hem iç madde sıralamasında alfabetik düzen söz konusudur. Bu düzen aranan sözcüğün kolay bulunmasını sağlamıştır. Genel sözlüklerden en önemli farklarından biri de sözlüğün son kısmında yer alan İngilizce- Türkçe, Latince-Türkçe sözlüktür. Bu kısımda, sözlükte yer alan kelimelerin İngilizce ve Latincedeki karşılıkları verilmiştir.

Sözlüğün genel yapısına bakıldığında alfabetik olarak sıralandığı, madde başlarının küçük harfle yazıldığı ve her sayfada iki sütunun yer aldığı görülmektedir. OMS tek ciltten oluşmaktadır ve içerik Ön Söz, Teşekkür,

Açıklamalar, Giriş, Osmanlı Mutfak Sözlüğü, İngilizce-Türkçe Sözlük, Latince-Türkçe Sözlük ve Kaynakça şeklinde sıralanmıştır.

Sözlük türleri genel olarak filolojik ve ansiklopedik olarak iki grupta incelenir (Usta, 2006: 227). Aksan genelini yanı sıra sözlükleri üç grupta inceler: Bir ya da birden çok dilin söz varlığının ele alındığı sözlükler, alfabetik sıranın esas alındığı sözlükler, kavramın niteliğine göre sözlükler (Aksan, 2000: 75-77). Ansiklopedik bir sözlük olan OMS, Osmanlı mutfağını anlatan kavramları geniş bir bakış açısıyla ele alan bir sözlüktür. OMS alfabetik sıralanmış, basılı ve normalden biraz küçük boyutta, üç dilli bir sözlüktür. OMS’ de tüm sözcüklerin değil de 19. yüzyılda Batı dillerinden geçmiş bazı kelimelerin etimolojisi belirtilmiş ve bazı maddelerde de konuyu aydınlatmak üzere etimolojiye değinilmiştir. Ayrıca işlediği ürün açısından hem yazı dili hem ağız sözlüğü olup malzemenin kaydedildiği ortam açısından basılıdır. Yazılış biçimi açısından da mensur sözlük türü içerisindedir.

Yazar konuyla ilgili ilk bilgilerini *Prof. Dr. Süheyl Ünver’in Tarihte 50 Türk Yemeği ve Fatih Devri Yemekleri* kitaplarından edinmiştir. Bu kitaplar mütevazı boyutlarına karşın mutfak tarihi alanının bütün genişliği ve derinliğini ortaya sererek bu alanda çalışmaya heves duyanlara takip edecekleri yolu aydınlatır. *Fatih Devri Yemekleri* kitabı üç sözlük içerir:

“1- İmaret vakıfları, saray belgeleri ve 18. yüzyıla ait bir yemek risalesi gibi kaynaklardan derlenmiş terimlerinden oluşan sözlük,

2- Bunu takip eden Ahmet Cavid’in *Lûgatçe-i Et’imesi* adlı bölümündeki sözlük,

3- Kitabın sonunda yer alan *Lûgatçe: Fatih’in mutbak defterlerinde geçen kelimeler hakkında verilmesi mümkün olabilen bazı izahat bölümündeki sözlük. Bu sözlükler bir Osmanlı mutfak sözlüğünün çekirdeğidir”* (Işın, 2017: 12).

Tarama Sözlüğü ve *Osmanlıca-Türkçe* sözlüklerde yemek malzemeleri ve mutfak eşyaları toplam maddelerin oldukça küçük bir yüzdesini oluştururken Osmanlı döneminde yazılan sözlüklerden *Mütercim Âsım Efendi*’nin 1789 tarihli *Burhân-ı Katı Tercemesi*, *Ahmet Vefik Paşa*’nın 1889 tarihli *Lehce-i Osmanî*, *Redhouse*’un 1890 tarihli *A Turkish and English Lexicon* ve *Şemseddin Sami*’nin 1901 tarihli *Kâmûs-ı Türkî* mutfak tarihi terimleri açısından daha verimlidir (Işın, 2017). *Ahmet Cavid*’in III. Selim döneminde yazdığı ve sadece mutfak kültürü terimlerinden oluşan *Tercüme-i Kenzü’l İştihâ* adlı Farsça-Türkçe sözlüğü önemli bir kaynaktır. Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lugâti’t Türk* de yazarın başvurduğu kaynaklar arasındadır. Sözlük dışındaki kaynaklar ise çok çeşitlidir. Başta yemek risaleleri ve yemek kitapları, saray mutfaklarını ait belgeler ve defterler, şeriye sicilleri ve narh defterleri olmak üzere tıp ve tarımla ilgili kitaplar, anı kitapları ve seyahatnameler sayılabilir. Yemek kültürü ile ilgili bilgi ve tanım içermeleri açısından özellikle *Abdülaziz Bey*’in 1910 civarında yazdığı *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, *Ahmet Refik*’in 1931 tarihli *Eski İstanbul*, *Müsahipzâde Celâl*’in 1946 tarihli *Eski İstanbul Yaşayışı* ve *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* önemlidir. Balıklar konusunda ise birincil kaynak *Karakin Deveciyan*’ın 1915 tarihli *Balık ve Balıkçılık* adlı kitabıdır (Işın, 2017: 14).

OMS’nin oluşmasında 500’e yakın kaynak kullanılmış ve kaynaklar eserin sonunda “Kaynakça” kısmında verilmiştir.

4.1.2. Sözlüğün söz varlığının uluslararası düzeyi

Uluslararası kelime, çok sayıda dilde hemen hemen aynı biçimde yer alan kelimeler olarak tanımlanır (Ülkü, 1991: 84). Sözlükte Türkçe, Farsça, Arapça, Rumca, İngilizce, Latince, İtalyanca ve Fransızca kelimeler yer

almaktadır. Sözlükten alınan aşağıdaki örneklerde Latince ve İngilizcede hemen hemen aynı biçimde yer alan sözcük varyantları şu şekilde verilmiştir:

Filbahar [İng. clematis (ak asma) / Lat. Clematis] (s.122)

Fasulye [Yun. phaseos (fasulye) > Lat. Phaseolus vulgaris] (s. 118)

Gıcır otu [İng. Smilax (bir bitki türü) / Lat. Smilax] (s.131)

Öd=ûd [İng. Aloe (hoş kokulu zamk) / Lat. Aloe vera] (s.293)

Yer fesleğeni [İng. annel mercury / Lat. Mercurialis annua] (s. 121)”

4.2. Mikro yapılar

4.2.1. Sözlüğün madde başı sıralanışı, madde içi düzeni ve leksik birim yazımı

OMS'nin “Açıklamalar” başlığıyla verilen bölümünde sözlüğün madde başı sıralanışı, madde içi düzeni ve leksik birim yazımı ile ilgili kullanıcılara açıklama yapılmıştır. Mary Işın bu kısımda şu açıklamalara yer vermiştir:

Sözlüğü düzenlerken aşağıda özetlenen ilkelere uyulmuştur:

“1-Türk Dil Kurumu sözlüklerinde kullanan alfabetik sıralama sistemi uygulanmıştır buna göre madde başlarının tek, iki veya fazla kelimedenden oluştuğuna bakmaksızın sanki tek kelimeymiş gibi sıralama yapılmıştır. Örneğin “*kebâbe*”, “*kebab dolabı*”ndan sonra “*kebab saati*”nden önce yer alır.

2- Alt maddelerinin fazla kalabalıklaşmaması için bunlar Farsça ve Arapça tamlamalar, çeşitler ve yemeklerle sınırlandırılmıştır. Örneğin “*elma*” ana maddesi altında “*misket elması*” gibi elma çeşitleri ve “*elma dolması*” bulunurken “*acı elma*” ve “*elma eriği*” madde başı olarak genel alfabetik sıralamada yer alıyor. İkinci bir örnek olarak “*kebab*” ana maddesi altında kebab çeşitleri bulunur fakat “*kebab dolabı*” ve “*kebab saati*” ayrı ana maddeler halindedir.

3- “*Hindistan hıyarı*”, “*göl kestanesi*” gibi aslında hıyar ve kestane çeşidi olmayan nesnelere madde başı olarak verilmiştir.

4. “*Helva*”, “*balık*” gibi bazı madde başları altında bunların bütün çeşitlerini toplamaktan vazgeçilmiştir. Genel ilkeyi bozan bu istisnaların birinci nedeni çeşitlerin fazla sayıda olmaları, ikinci nedeni de bazı çeşitlerin kendi alt maddelerine sahip olmalarıydı. Karışıklığa yol açmamak için bu çeşitler ana madde halinde bırakılıp gönderme ile gösterilmiştir. Ayrıca helva adlarının büyük çoğunluğu “*gaziler helvası*” örneğinde olduğu gibi kimi kaynaklarda “*helvâ-yı gazî*” kimin de “*gaziler helvası*” şeklinde geçtiğinden dolayı Türkçe tamlaması şeklinde verilmiştir. Yani “*helvâ-yı üzüm*” için “*üzüm helvası*” ana maddesine, “*helvâ-yı haneği*” için “*haneği helvası*” ana maddesine bakılacaktır.

5- Bazı alt maddelerin iki ana madde altında tekrarlanmaması için tercihi bir kararla birine yerleştirildi. Örneğin hem kıkırdak maddesi hem de poğaçaya ait sayılabilecek “*kıkırdak poğaçası*” poğaçaya çeşitlerini bir araya getirmek amacıyla “*kıkırdak*” yerine “*poğaçası*” altına konulmuştur.

6- Eş anlamlı sözcükler ve göndermeler genel olarak madde sonunda verilmiş ancak birden fazla tanım bulunan ve hepsi için geçerli olması durumunda madde başının hemen sonrasında yerleştirilmiştir (örnek için bkz “*âfrûşe*” maddesine). Önce eş anlamlılar ardından göndermeler konulmuş, birden fazla eş anlamlı sözcük veya gönderme olması durumunda bunlar = ve > işaretlerinden sonra alfabetik sırasıyla sıralanmıştır. “*erik*” örneğine bakacak olursak (*erik*= âlû, encâs, ürük > Acem eriği, hurma eriği, Malatya eriği) “*âlû*”, “*encâs*” ve “*ürük*” eş anlamlı sözcükleridir; “*Acem eriği*”, “*hurma eriği*” ve “*Malatya eriği*” ise gönderme yapılan madde başlarıdır.

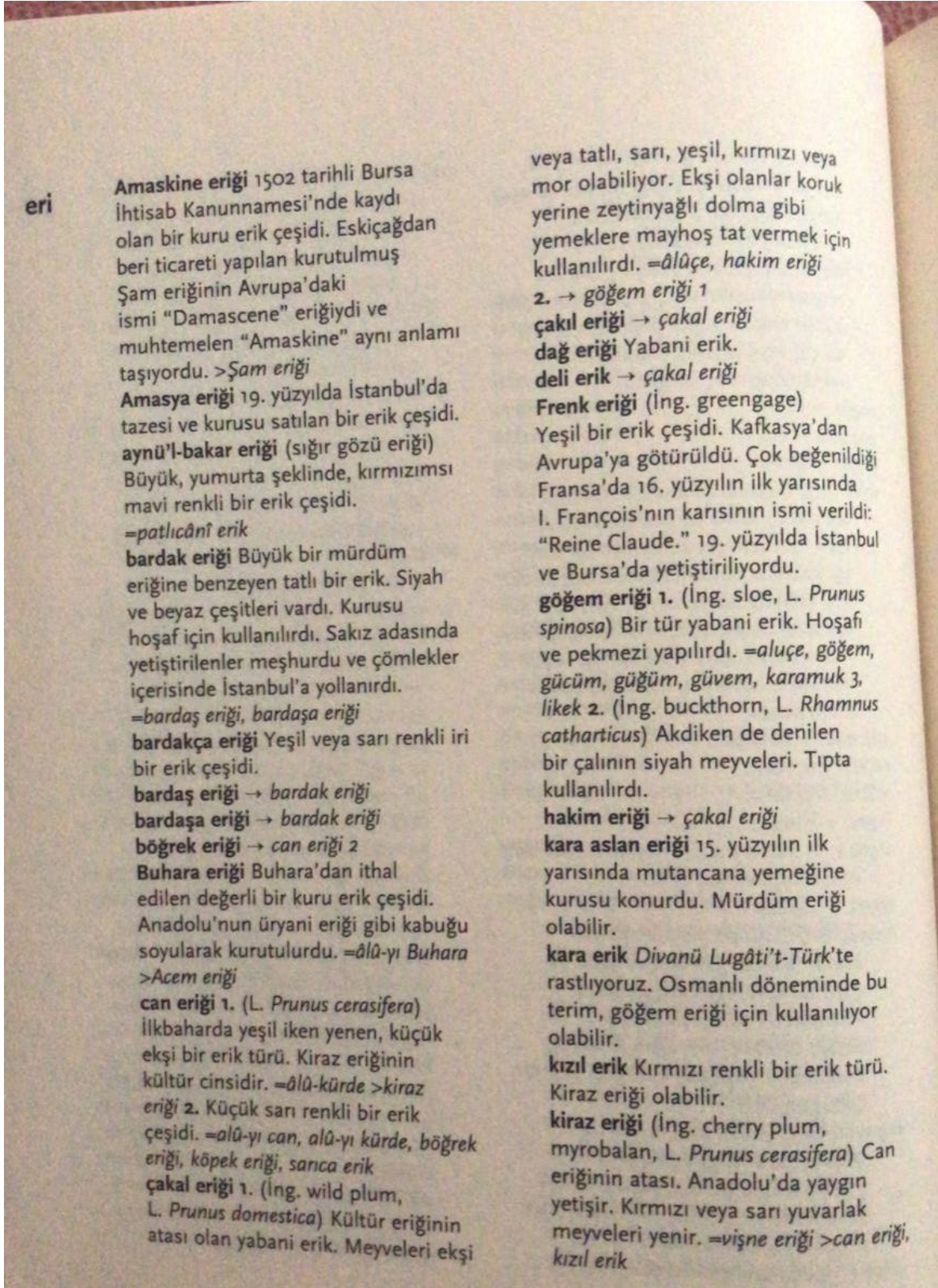
7- Alt maddelerin hepsine ayrıca ana dizide yer verilmedi. Örneğin “*dul kayası*” ana dizide bulunmaz “*kaya balığı*” maddesi altında bulunur.

8- İlke olarak madde başları Osmanlı dönemi kaynaklarında rastlanan terimlerle sınırlandırıldı. Bu nedenle “*brokoli*”, “*frambuaz*”, “*pomelo*”, “*dikenli kabak*” gibi madde başları bulunmaz, bunlarla ilgili bilgiler için “*çiçekli lahana*”, “*ağaç çileği*”, “*petâvî*” ve “*armut kabağı*” maddelerine bakmak gerekir.

9- Madde başlarında Osmanlıca yazılışlarına çoğunlukta sadık kalınırken tanımlarda bugün kabul gören yazımları kullandık. Eski yazıda “*Çerkes*”, bugün “*Çerkez*” yazımı buna örnektir.

10- Günümüz yazım kurallarına göre birleşik yazılan birçok bitki ve hayvan adını ayrı yazdık, “*köpek balığı*” örneğinde olduğu gibi. Buna karşılık cinsi dışında bir özelliği belirten ve çift sözcüklerden oluşan adlar birleşik yazıldı. Örneğin “*karadiken, topbaş, sivriburun, kaz ayağı*” gibi.

11- “*Yaban üzümü*”/“*yabani üzüm*” gibi terimlerin hepsi “*yabani*” şekliyle verilmiştir.”

Şekil 1

4.2.2. Sözcüklerin kökenleri ve sesletim biçimleri

Yazar Mary Işın OMS'de köken bilgisi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Ayrı bir uzmanlık ve sistematik bir çalışmayı gerektiren etimoloji konusuna eğilmek mümkün olmadı. Bu nedenle terimlerin çoğunluğunu oluşturan Türkçe, Farsça, Arapça ve Rumca terimlerin etimolojileri verilmedi fakat **pirzola** örneğinde olduğu gibi çoğunluğu 19. yüzyılda Batı dillerinden geçmiş bazı kelimelerin etimolojisi belirtildi ve bazı maddelerde konuyu aydınlatmak üzere etimolojiye değinildi. Dil bilim ışığında incelendiğinde “**pirinç suyu**” olarak yorumlanan fakat hakkında bildiklerimiz bu yorumla bağdaşmayan “**avşıla**” bunlardan biridir.”

“Sözlüğü hazırlarken doğru olmayan etimolojinin yol açabileceği yanlışlara rastlandı. Örneğin Ahmet Vefik Paşa ve Şemseddin Sami'nin sözlüklerinde “**saksı**” kelimesi için “**Saksonya**” veya “**Saxe**” kelimesinden türediğini belirtmeleridir. Halbuki Saksonya işi ortaya çıkmadan yüzlerce yıl önce “**saksı**” toprak kap anlamında kullanılmış. İngilizce okra' dan geldiği sanılarak bir kaynaktan bamyaya olarak yanlış yorumlanan “**ökre**” kelimesi bir başka örnektir.”

Sesletim, yazımın ses bilgisel karşılığıdır. Sözcüğün yazılı ve sözlü ortamda karşılığını veren sesletim, ele alınan sözcüğün telaffuz biçimini sunmaktadır (Jackson, 2016: 156).

OMS'de Batı kökenli sözcükler (Latince- İngilizce)'in sadece yazımı parantez içinde sunulmuştur diğer sözcükler yazıldığı gibi seslendirilmektedir.

Aktar Eczacılık malzemesi ve baharat satan. = attâr

Akya balığı (İng. Leerfish, garrick, L. Lichia amia) Akdeniz ve Ege'de yaşayan büyük balık.

Alaca Balığın iç organları.

Kâlûşe Tencere, çömlek.

Sükker-i uşer Tıpta kullanılan bir tür kudret helvası. İran, Arabistan ve Kuzey Afrika'da yetişen *Calotropis procera* ve *C. Gigantea* çalılarının yapraklarında oluşan kırmızı renkli şekerli bir madde olup *Cynip* türü bir arının kurtçuğu tarafından üretilir. > kudret helvası.

4.2.3. Sözlüğün gramer kategorileri

Sözlük biliminin geleneği olarak sözlüklerde her sözlük birimine ait sözcük sınıfları ve türleri bulunur (Jackson, 2016: 162). OMS mutfakla ilgili terimleri, bitki ve hayvan isimlerini, yemek tariflerini içerdiği için bu geleneğe uyduğu söylenemez.

Herke Bakraç, kova. = herkek, herki.

Hışır 1. Ham kavun veya karpuz. **2.** Kavun, karpuz kabuğu.

Taranga Kurutulmuş çamçak balığı. Rusya'dan ithal edilir ve İstanbul'da seyyar satıcılar tarafından “**ringa balığı**” adıyla satılırdı.

Tavukgöğsü Tavuğun göğüs eti, pirinç unu ve şekerde yapılan tatlı.

4.2.4. Kullanım etiketi

Grup ve kılavuz etiketi olarak da sınıflandırılabilen kullanım etiketinde gramer, zaman, alan, bölgesellik önemli noktalar (Kamacı, 2018: 235). OMS'de mutfak, tıp, coğrafya, tarih, kimya, botanik, zooloji gibi alanlarla ilgili pek çok terim mevcuttur. Bu terimlerin ait olduğu alana dair içerik bilgisi verilmiş olup ayrıca bir etiketleme yapılmamıştır.

Gelberi 1. Fırıncıların ekmekleri fırından çıkarmak için kullandıkları ucu sivri demir. **2.** Ocak karıştırma demiri. **3.** Kaymak yaparken sütü karıştırmak için kullanılan ağaç çubuk. **4.** kargaburun

Kuşdili 1. (İng. rosemary L. Rosmarinus officinalis) Çam iğnesine benzer yaprakları baharat olarak kullanılan çalı.= biberiye, haselüban. **2.** Tıpta kullanılan dişbudak ağacının meyveleri. =lisânü-l asâfir.

4.2.5. Madde başı ve tanım işaretleyicileri

→ Konuyla ilgili bilginin toplandığı ana maddeyi belirtir.

= Eşanlamlı.

> Konuyla ilgili diğer maddelere gönderme.

[] Alt maddenin bağlı olduğu ana maddeyi belirtir. Örneğin “*enginar çiçeği mayası [maya]*”, “*enginar çiçeği mayası*”nın “*maya*” ana maddesi altında bulunduğunu gösterir.

() Aynı sözcüğünün iki ayrı madde başı olduğu durumlarda hangisine gönderme yapılacağını belirtir. Örneğin Çamçak⁽¹⁾ iki “Çamçak”tan birincisine gönderme yaptığını gösterir.

Kısaltmalar

İng. İngilizce / L. Latince / Var. Varyant

4.2.6. Tanımlar

OMS’de yer alan madde başları ayrıntılı olarak tanımlanmış ve kullanıldığı yerlerdeki farklı adlandırmalara, sözcüğün tarihî serüvenine, dilden dile hatta ağızdan ağıza değişen farklı kullanımlarına yer verilmiştir.

4.2.7. Tanıklama

Tanıklama, bir sınırlandırma işi olup belirli bir bağlam ile de sınırlı olduğunu göstermektedir (Jackson, 2016: 41) ve sözcüğün metin içinde diğer sözcükler ile kurmuş olduğu bağlantıyı gösteren önemli bir ölçüttür (Somuncu, 2020: 218). OMS’de yazar madde başlarıyla ilgili atasözü, deyim, bilmece gibi tanıklamaların yanı sıra hangi eserde kullanıldığını da belirtmiştir.

Bumbar = bacı, minber, mumbar, munbar, mübar **1.** Küçük ve büyükbaş hayvanların kalın bağırsağı.>semî **2.** Bumbarla yapılan dolma. Eski bir yemek olup Dîvânü Lugâti’t Türk’te *toğril* adıyla geçiyor. Hayali Katip Salih’in bir Karagöz kantosunda geçiyor: “Yağlıca bumbar, tuzluca biftek / Olsa da yesek ram ram ram.

5. Sonuç

OMS, hazırlanırken ilk olarak Osmanlı dönemine ait arşiv belgeleri, sözlükler, anı ve seyahatname gibi kaynaklar ile Cumhuriyet dönemi araştırmacılarına ait kitap ve metinlerde rastlanan Osmanlı yemek tarihi ile ilgili terim ve tanımlar taranmıştır. OMS’nin oluşmasında 500’e yakın kaynak kullanılmış ve kaynaklar eserin sonunda “Kaynakça” kısmında verilmiştir.

İkinci aşamada bu bilgiler derlenirken ortaya çıkan kaynaklardaki çelişkilerle terimlerin zaman ve mekânla değişen anlamlarının çözümlenmesi ele alınmıştır. Teorik bilginin yetersiz kaldığı alanlarda pratik bilgiye ihtiyaç duyulmuş; peynir yapan, yayık yayan, kahve kavuran, tandır kullanan insanların uygulamalarından istifade edilmiştir. Sonuç olarak bu sözlük uzun süren bir çalışma neticesinde ortaya çıkmıştır. Mutfakla ilgili metinlerde rastlanan pek çok terimin anlamının verilmesinin yanında kullanım ile ilgili açıklamalara da yer verilmiştir. Dağınık olarak pek çok kaynakta yer alan mutfak bilgileri bu kitapta bir araya getirilerek okuyucuların ve araştırmacıların işini kolaylaştıracak bilgiler sunulmuştur. Eserin *Osmanlı Mutfak Sözlüğü* olarak hazırlanmasına karşın kelimelerin sadece Latin harfleriyle yazılıp Osmanlıca yazılışlarının verilmemesi dikkat çekicidir.

8600 ana ve alt maddesi eserde incelenmiştir. Bu yönüyle OMS mutfak tarihine ilgi duyanlar ve araştırmacılar için bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Bu alanda yapılan çalışmalara ek olarak üç dilli sözlük olması daha çok okur kitlesine hitap etmektedir.

Sözlükte kullanılan dil sayısı bakımından: Üç dilli bir sözlüktür, bu diller Türkçe, Latince ve İngilizcedir.

Madde başlarının sıralanışı bakımından: Alfabetik bir sözlüktür. Türk Dil Kurumu sözlüklerinde kullanan alfabetik sıralama sistemi uygulanmıştır. Buna göre madde başlarının tek, iki veya fazla kelimedenden oluştuğuna bakmaksızın sanki tek kelimeymiş gibi sıralama yapılmıştır. Örneğin “kebâbe”, “kebab dolabı”ndan sonra “kebab saati”nden önce yer alır.

Kapsamı bakımından: Ansiklopedik bir sözlüktür.

Boyutuna göre: Standart ölçülerdeki bir sözlüktür.

Yayımlanma biçimine göre: Matbu bir sözlüktür.

Kullanıcıların durumuna göre: Hedef kitlesi mutfak tarihine ilgi duyanlar, tıp tarihi araştırmacıları ve araştırmacılar olarak belirtilmiştir. Alana ilgi duyan yetişkinlerin yanı sıra son dönemlerde oldukça popüler bir alan olan gastronomi bölümü öğrencileri de OMS’nin hedef kitlesini oluşturmaktadır.

Kaynak dil ve hedef dil arasındaki ilişkiye göre: Çok yönlü bir sözlüktür: Türkçe madde başları Türkçe açıklanmış olmakla birlikte Türkçe kelimelerin İngilizce ve Latince karşılıkları verilmiştir.

Madde başlarının açıklanış biçimine göre: Madde başını tanımlayan bir sözlüktür. Madde başını tanımlayıp tanıklar sunan bir sözlüktür.

Sonuç olarak mutfak kültürüne hizmet eden ve Osmanlı Türk mutfağının zenginliğine işaret eden OMS, içeriği, amacı, hedef kitlesi, hazırlanma yöntemi, referansları, türü, düzenleniş biçimi açısından sözlükbilim tekniklerine büyük ölçüde uygunluk göstermektedir.

Kaynakça

- TDK. (2022). Ekim 5, 2023 tarihinde sozluk.gov.tr: <https://tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/> adresinden alındı
- Aksan, D. (2000). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Işın, P. M. (2017). Osmanlı Mutfak Sözlüğü. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Jackson, H. (2016). Sözlükbilime Giriş. (çev. Mehmet Gürlek ve Ellen Patat). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kahraman, M. (2016). Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3288-3312.
- Kamacı, G. (2018). TDK Türkçe Sözlükte Eskimiş Kullanım Etiketleri Üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 232-240.
- Kaynak, M. (2021). Ana Çizgileriyle Sözlük Bilimi ve Türk Sözlükçülüğü. *Kafdağı*, 79-101.
- Kerimoğlu, C. (2019). Genel Dilbilime Giriş. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, Sözlük ve Sözlükçülük. *Kebikeç*, 111-113.

- Meral Türkmenoğlu, T. (2019). *Ahmed Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmani Sözlüğünün 1876 ve 1889 Tarihli Baskıları Üzerine Sözlükbilimsel Bir Değerlendirme*. Ankara: Yüksek Lisans Tezi.
- Özcan, E. (2018). Sözlükbilim ve Sözlükçülük Terimlerinin Kullanımı Üzerine. *Yıldız Journal of Educatinoal Research*, 1-13.
- Somuncu, M. (2020). “Ötüken Türkçe Sözlük”ün Sözlükbilimi Yöntemlerine Göre İncelenmesi. *Kesit Akademi*, 204-223.
- Usta, H. (2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* , 223-246.
- Ülkü, V. (1991). Yabancı Kelimeler-Yerlileşmiş Kelimeler ve Uluslararası Kelimeler. *Türk Dili Dergisi*, 81-82.

Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar Bibliyografyası

Bibliography of Studies on Turkish Culinary Culture

Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE*

Öz

Türk mutfak kültürü üzerine yapılacak her çalışma, mutfak zenginliğinin ortaya konulması için önem arz etmektedir. Bibliyografyalar da bu birikimi ortaya koyan, aynı zamanda alandaki eksiklikleri görerek yeni araştırmalar yapmamızı sağlayan önemli çalışmalardır. Bu doğrultuda ele aldığımız Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar'ın editörlüğünde hazırlanan *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, içeriğindeki derleme ve araştırma yazılarıyla, mutfak kültürü literatürüne önemli katkılar sunmuştur. 1993-2009 yılları arasında yayımlanan 16 ciltlik bu birikimde yemek reçeteleri, beslenme ve sağlık, tüketim alışkanlıkları, mutfak kültüründe yaşanan değişimler, kışık hazırlıklar vb. çok sayıda konu hakkında toplam 238 makale yayımlanmıştır. Birçok çalışmaya referans olan eser, bu açıdan günümüz mutfak kültürü çalışmaları için katkı sunmaktadır. Çalışmadaki amacımız, bilgiye erişim hızının önem kazandığı teknoloji çağında araştırmacıların mutfak kültürü üzerine kaynak taramalarını kolaylaştırmak, literatürde mevcut çalışmalardan onları haberdar etmek ve 16 ciltlik eserde yayımlanmış makaleleri sistematik olarak sunmaktır. Eser için hazırlanan bibliyografya, yayım yılı sırasına göre ve yazıların yayımlandığı yıldaki yazar kadrosu kendi içinde alfabetik olacak şekilde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, mutfak kültürü, beslenme, bibliyografya, Kâmil Toygar, Nimet Berkok Toygar.

Abstract

Every study to be conducted on Turkish culinary culture is important for revealing the richness of the cuisine. Bibliographies are important studies that reveal this accumulation and enable us to conduct new research by seeing the deficiencies in the field. In this direction, Research on Turkish Cuisine Culture, which we have discussed, have made important contributions to the culinary culture literature with the compilation and research articles in its content. In this 16-volume collection published between 1993 and 2009, a total of 238 articles were published on many topics such as food recipes, nutrition and health, consumption habits, changes in culinary culture, and winter preparations. In this respect, the work, which is a reference for many studies, contributes to today's culinary culture studies. The aim of this study is to facilitate the researchers' search for sources on culinary culture in the age of technology where the speed of access to information gains importance, to inform them about the studies in the existing literature, and to present the articles published in the 16-volume work systematically. The bibliography prepared for the work is given in the order of the year of publication and in alphabetical order of the authors of the articles in the year of publication.

Keywords: Research on Turkish Culinary Culture, culinary culture, nutrition, bibliography, Kâmil Toygar, Nimet Berkok Toygar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: damlanur.kucukyildiz@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2205-1218

1. Giriş

Mutfak kültürü üzerine yapılan çalışmalar bilhassa 2000’li yıllardan sonra ivme kazanmıştır. Bu kapsamda çok sayıda makale, bildiri, kitap ve tez formatında eserler ortaya konulmuştur. Her çalışmanın bir öncekinden yararlanarak gelişeceği düşünülürse bibliyografyalar akademik çalışmalar için büyük bir önem taşımaktadır. Bu anlamda özellikle mutfak kültürü üzerine yapılan çalışmaların günümüze göre sınırlı olduğu 1990’larda *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, geniş yazar kadrosu ve mutfak kültürü konusunda çeşitli konuları içine alan makaleleriyle yeni çalışmalara kapı aralayacak, yapılacak çalışmaların üzerine konularak gelişmesini sağlayacak değerdedir.

Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar adlı kitap, toplamda 16 ciltten oluşmaktadır. 1993-2009 yılları arasında yayımlanan eser, ciltlerin ikisi hariç her yıl bir cilt olacak şekilde yayımlanmıştır. 1995-96 yıllarında iki cilt yerine tek cilt olacak şekilde 3. cilt yayımlanmış, 2006-2007 yıllarında ise 13 ve 14. ciltlerdeki makaleler tek bir kitapta bir araya getirilmiştir. Bu durum, “bazı imkânsızlıklar nedeniyle” şeklinde açıklansa da 12. ciltte yer alan “basım giderlerinin artması ve bazı teknik nedenlerle” cildin basımının gecikmesinin nedeninin 13. ve 14. ciltler için de bir gerekçe olduğu anlaşılmaktadır. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar 2000* isimli yedinci cildin ise basım yılı diğerlerinden farklı olarak kapakta yer alan tarihte yayımlanmayıp 2001 yılında yayımlanmıştır.

Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar kitabının 1993-2004 yılları arasındaki toplamda 11 cildinin editörlüğünü Kâmil Toygar yapmıştır. 2005 ve 2009 yılları arasındaki 5 cildin editörlüğünü ise Kâmil Toygar ve Nimet Berkok Toygar birlikte yürütmüşlerdir. Kitabın yazı kurulunda Süleyman Kazmaz, Cihan Yamakoğlu, Kâmil Toygar ve Veysel Atacan vardır. İlk sayılarda Ahmet Edip Uysal’ın da yazı kurulunda olduğu görülmektedir. Eserin bazı ciltleri armağan olarak çıkarken bazı ciltlerinde ise dosya konuları belirlenmiştir. Bu bağlamda 2. cilt “Geleneksel Ekmekçilik-Hamurışı Yemekler”, 11. cilt “Ot Kültürü ve Yemekleri”, 12. cilt, “Ot Kültürü ve Yemekleri, Etnik Mutfaklar, Yöresel Mutfaklar”, 15. cilt, “Ankara Mutfak Kültürü” ve 16. cilt “Türk Mutfağında Kış Hazırlıkları” dosya konularına ayrılmıştır. Armağan ciltler ise Türk mutfağı üzerine araştırma yapan, halk kültürüne derleme ve araştırmalarıyla emek veren önemli isimlere veya önemli tarihlere ayrılmıştır: 4. cilt, “Prof. Dr. Ayşe Baysal’a”, 6. cilt Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunun 700. Yıldönümüne”, 8. cilt, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Kurucu üyelerinden “Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal’a”, 10. cilt “Dr. Tuğrul Şavkay’a” armağan edilmiştir.

Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar adlı eserin ortaya çıkmasında etkili olan düşünceler vardır. 1994 yılında yazılan sunuş yazısında mutfak kültürüne dair çalışmaların amacından ve çalışma alanlarından bahsedilmiştir. Türkiye ve Türk dünyasının halk kültürü değerlerini derlemek ve araştırmak, yayın yoluyla tanıtmak amacıyla 1992 yılında kurulan Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfının öncelikli çalışma alanlarından birinin de beslenme ve mutfak kültürü olduğu belirtilmiştir. Sunuş yazısında Kâmil Toygar, amaçlarının biraz da geç kalınmış bir konu olan mutfak kültürüne dair eksikleri tamamlamak ve ulusal kültüre yeni bilgi ve belgeler kazandırmak olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede “yerli ve yabancı bilim adamı ve uzmanların derleme ve araştırmalarına destek vermek; çalışma yapmak isteyenleri özendirmek” amacıyla basılan kitabın hemen hemen her sayısında çok kısa bir sunuş yazısı yer almaktadır. Bu bağlamda örneğin dosya konusu “Geleneksel Ekmekçilik, Hamurışı Yemekler”e ayrılan kitabın sunuşunda “ekmek sadece beslenmemizin temelini oluşturan bir besin maddesi değildir. İnsanlığın ilk günlerinden bu yana çevresinde oluşan birikimlerle çok yönlü, hemen her alanla ilgili bir kültür değeridir. Kitapta yer alan araştırmaların bu çeşitliliği sergilediğini umut ediyoruz.” denilerek kitabın konusu bağlamında mutfak

kültürüne dair açıklamalar yapılmıştır. Kış hazırlıklarını konu alan dosyada ise “Tüm dünyayı saran ekonomik kriz biraz da insanımızın tasarruf bilinci ve kış hazırlıklarındaki becerisiyle aşılmaktadır.” denilmekte ve kışlık hazırlıkların mutfak kültürümüz açısından nasıl bir önem arz ettiği bu ifadeyle açıklanmaktadır. Eserin 12. cildinde yer alan sunuş yazısında ise beslenme ve mutfak kültürü konularındaki çalışmaların ülkemizde her geçen gün arttığı, bu nedenle gelecek yıllarda “Türk Beslenme ve Mutfak Kültürü”nü konu alan yarışmalar düzenlemeyi planladıkları, yarışma ve ödüllerin bu alanda yapılan çalışmaları özendirceği, yeni ve özgün çalışmaların artmasını sağlayacağı ifade edilmektedir.

16 ciltlik eserde toplamda 238 makale yayımlanmıştır. Bu makalelerde Adana, Ankara, Ardahan, Artvin, Bodrum, Burdur, Çankırı, Çorum, Düzce, Elazığ, Gaziantep, Kastamonu, Kırşehir, Konya, Muğla, Niğde, Ordu, Rize, Sakarya, Safranbolu, Silifke, Sivas, Trabzon, Van, Zonguldak gibi yerel mutfaklarla ilgili derleme ve araştırmalara yer verildiği gibi Kuzey Kafkasya, Yunanistan, Çin, Bulgaristan gibi ulusal mutfaklara dair yazılar da bulunmaktadır. Diğer yandan Çin, Amerika, Boşnak mutfağına dair bilgiler ve Türk mutfağıyla yapılan kıyaslamalar da makaleler içerisinde yer verilen konulardandır. Nitekim yöresel ve etnik mutfaklar, beslenme çevresinde oluşan gelenek ve görenekler, Türk mutfağı tarihi özelinde Selçuklu ve Osmanlı mutfak kültürü, özel gün yemekleri, beslenme sistemindeki bazı sorunlar vb. kitabın makalelerinin çerçevesini oluşturmaktadır. Bu kapsamda eserde yemek reçeteleri, beslenme ve beslenmenin sağlık açısından önemi, restoranlar, besin tüketimindeki değişimler ve yeni eğilimler, ikram kültürü, mevsimsel hazırlıklar, geleneksel tüketim alışkanlıkları, beslenmeyle ilgili inanışlar, içecekler, meyveler, ot yemekleri, çeşitli gıdaların beslenmemizdeki yeri, Türk mutfak kültürü üzerinde beliren tehlikeler, beslenmenin din ve gelenek çerçevesinde değerlendirilmesi, reklamların mutfak kültürüne etkisi vb. pek çok konu hakkında araştırma yazısı bulunmaktadır.

Kitabın yazar kadrosu da oldukça zengindir. Ayşe Özfer Özçelik, Ayşe Baysal, Cihan Yamakoğlu, Cemil Cahit Güzelbey, Deniz Gürsoy, Gonca Tokuz, Emine Karpuz, Erman Artun, Fatma Pekşen, Süleyman Kazmaz, Sevinç Yücecan, Selma Birer, Sıdika Bulduk, Şevkiye Kazan, Müjgan Üçer, Metin Saip Sürücüoğlu, Mahmut Tezcan, Mine Arlı, Nimet Berkok Toygar, Nilüfer Nahya, Nevin Halıcı, Kamil Toygar, Türkan Kutluay Merdol, Vahide Kalyoncu, Yaşar Kalafat, Zümrüt Nahya gibi pek çok araştırmacı, kitapta yazılarıyla yer almıştır. Bu açıdan eser, pek çok akademisyeni, araştırmacıyı bir araya getirmesi yönüyle de kıymeti haizdir.

Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, bugüne kadar birçok araştırmada yararlanılan, araştırmaların kaynak listesinde yer alan bir eserdir. Eser, ihtiva ettiği derleme ve araştırma yazılarıyla daha fazla çalışmada yararlanılabilecek bir önemdedir. Bu bağlamda yapılan bibliyografya çalışmasıyla çok daha fazla araştırmacının eserden haberdar olması ve araştırma yazılarında yararlanması sağlanacaktır. Nimet Berkok Toygar, kitabın 10. ve 16. cildinde eserdeki makalelerle ilgili yazar ve makale adları dizini oluşturmuştur. Ancak hem Berkok Toygar’ın yaptığı çalışmanın tam anlamıyla bir bibliyografya özelliği taşınamaması hem de gelişen teknolojik imkânlarla birlikte araştırmacıların erişimi noktasında kısıtlı olması dolayısıyla, ayrıca bu dizinlerin iki ayrı ciltte bir araya getirilmesi ve bir bütün halinde sunulmaması nedeniyle hazırlanan bibliyografya çalışması gerekli görülmüştür. Bibliyografya hazırlanırken araştırmacıların erişimini kolaylaştırmak açısından kitapların yayımlandığı yıla göre bir düzenleme yapılmış, yani yayımlandığı kitap ciltlerine göre bibliyografya hazırlanmıştır. Yazarlar ise kitabın yayımlandığı yıldaki içindekiler sırasına göre değil, yayım yılındaki yazarların alfabetik sırasına göre hazırlanmıştır.

2. Yayımlı Yılına Göre Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar Bibliyografyası

1993

Baykan, S. ve Tekgül, N. (1993). Evlerimizde pişirilen pilav çeşitleri üzerine bir araştırma. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1-11.

Baysal, A. (1993). Türk yemek kültüründe değişimler, beslenme ve sağlık yönünden değerlendirme. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 12-21.

Bulduk, S. (1993). Üniversite öğrencilerinin geleneksel tatlarını bilme durumu üzerine bir araştırma. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 22-26.

Demirhan Erdemir, A. (1993). Türk mutfağının önemli bir besini olan süt ve ürünlerinin türk tıbbî folklorundaki yeri ve bazı orijinal sonuçlar. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 27-42.

Kutluay Merdol, T. ve Tayfur, M. (1993). Türk mutfağında kızartılarak veya kavrulularak yapılan yemekler değiştirilebilir mi?. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 43-53.

Tezcan, M. (1993). Yemeklerin toplumsal fonksiyonları. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 54-61.

Toygar, K. (1993). Mutfak Dostları: Yurdaer Kalaycı'nın sevdası. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 62-70.

Uysal, A. E. (1993). Hellim peyniri, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 71-72.

Üçer, M. (1993). Sivas'ta özel gün yemek ve yiyecekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 73-91.

Yaman, R. (1993). Döner kebabın hikâyesi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 92-102.

1994

Arılı, M. ve Işık, N. (1994). Türk mutfağındaki geleneksel ekmeğin çeşitleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar geleneksel ekmeğin çeşitleri* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1-16.

Artun, E. (1994). Adana mutfak kültüründe ekmeğin ve hamur işi yiyecekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar geleneksel ekmeğin çeşitleri* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 17-39.

Baysal, A. ve Över, N. (1994). Ekmeğin beslenme ve sağlık yönünden önemi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar geleneksel ekmeğin çeşitleri* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 40-48.

Bulduk, S. (1994). Türkiye genelinde 0-6 yaş çocuklarda ekmeğe başlama yaşı ve tüketim durumu. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar geleneksel ekmekçilik hamurışı yemekleri içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 49-55.

Güzelbey, C. C. (1994). Gaziantep halk biliminde ekmek ve hamurla yapılan yemekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar geleneksel ekmekçilik hamurışı yemekleri içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 56-62.

Sacı, H. (1994). Türkiye'deki ekmek türleri ve protein değerleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar geleneksel ekmekçilik hamurışı yemekleri içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 63-77.

Tezcan, M. (1994). Türk mutfak kültüründe ekmekler ve hamurışı yemekler (tarım ve hayvancılık biresimi). Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar geleneksel ekmekçilik hamurışı yemekleri içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 78-85.

Üçer, M. (1994). Sivas halk mutfağında buğday ve un orjinli eski yemekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar geleneksel ekmekçilik hamurışı yemekleri içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 86-97.

1995-1996

Doğruol, H. (1996). Ayaş (merkez ilçe) geleneksel halk mutfağı ve yemekleri üzerine bir deneme. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 5-47.

Kazmaz, S. (1996). İçki sofrası, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 48-70.

Özen, K. (1996). Sivas ve Divriği yöresinde adak yerleri mutfağı. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 71-77.

Tezcan, M. (1996). Mutfak kültürümüzün mizahî yönleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar içinde*, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 78-81.

Toygar, K. (1996). Batı Türkistan göçmenlerinin mutfağı'ndan derlemeler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 82-89.

Üçer, M. (1996). Sivas mutfağında bitkilerle yapılan şifalı yemekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar içinde*, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 90-99.

Yılmaz, H. (1996). Kayseri ili Develi ilçesi geleneksel mutfağından örnekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar içinde*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 100-130.

1997

Abramzon, S. M. (1997). Kırgızlar'da yemek kültürü. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 19-23.

Altan, Z. (1997). Samarella. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 25-27.

Arslan, P. (1997). Toplumun geleneksel yemek kültürünün değişimi-hızlı hazır yemek sistemine (fast food) geçiş, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 29-34.

Baçoğlu, S. (1997). Kızılıçık meyvesine sağlık ve kültürel açıdan bakış. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 35-47.

Baysal, A. (1997). Türk mutfağında mercimek ve nohut yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 49-55.

Biber, S. (1997). Tarihsel gelişim süreci içerisinde türk mutfak mimarisi, araç-gereçlerin değişimi ve bugünkü durumu. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 57-63.

Halıcı, N. (1997). Anadolu bayramlarında beyaz renkli yiyecekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 65-67.

Kazmaz, M. (1997). Barla yiyecekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 69-80.

Kutluay Merdol, T. (1997). Yabancı gözünde Türklerin beslenme alışkanlıkları. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 119-138.

Mahmudov, K. (1997). Özel nevruz tatlısı "sümelek". (Akt. E. Yaman), Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 81-84.

Markaloğlu, Ş. (1997). Tirebolu mutfağından örnekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 85-117.

Tezcan, M. (1997). Yemek kültürü üzerinde dinsel etkiler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 139-146.

Toygar, K. (1997). Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 7-17.

Turan, M. (1997). Kars'ta nevrüz yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 147-149.

Üçer, M. (1997). Türk mutfağında turşu ile yapılan yemekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Prof. Dr. Ayşe Baysal'a armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 151-160.

1998

Aksoy, M. ve Tatlı, T. (1998). Hatay yemek kültürü ile il merkezindeki dinî grupların beslenme alışkanlıkları. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 7-18.

Artun, E. (1998). Adana mutfak kültürü. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 19-52.

Atacan, V. (1998). Rize Hemşin yöresi köy ve yayla yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 53-62.

Birer, S. (1998). Kefir'in yapılışı ve besin değeri yönünden incelenmesi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 63-66.

Bulduk, S. (1998). Antalya ili merkez ilçelerinde farklı sosyo-ekonomik düzeydeki kadınların yiyecek hazırlamada uyguladıkları yöntemlerin saptanması. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 67-75.

Işık, M. A. (1998). Siirt mutfak kültürü ve yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 77-109.

Kazmaz, S. (1998). Bizim evdeki yemekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 111-134.

Kutluay Merdol, T. (1998). Tarihten günümüze toplumlar ve beslenme alışkanlıkları. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 135-143.

Teberdar, E., Aras, B. ve Barı, N. (1998). Konya yöresi yemeklerinin özellikleri ve besin değerlerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. Kamil Toygar (Ed), *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 145-157.

Tezcan, M. (1998). Yemek kültüründe cinsel farklılaşma. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 158-160.

Toygar, K. ve Berkok, N. (1998). Yöresel mutfak etnoğrafyası üzerine notlar. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 161-170.

Üçer, M. (1998). Sivas-Zara yöresinden tatlılar: kelle, besni üzümlü tatlı, köy sarığı burması, ballı börek ve sütlü kara kabak tatlısı. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 171-176.

1999

Arslan, P. (1999). Zeytin, zeytinyağı sağlık açısından önemi, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 85-92.

Artun, E. (1999). Adana mutfak kültürü II, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 93-121.

Birer, S. (1999). Şalgam suyu ve yapılışı. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 123-125.

Çakır, M. (1999). Câmasb-Nâme’de sofrâ kültürü ve yemek adlarına dair. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 11-26.

Kalafat, Y. (1999). Türkmen dünyası beslenme kültüründe bereket motifi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 135-179.

Kazmaz, S. (1999). Arka kapaktaki ev. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 245-248.

Kazmaz, S. (1999). Kırşehir’de Atatürk’e ikram edilen yemekler balbaşı pekmez ve suböreği. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 181-187.

Kutluay Merdol, T. (1999). Otlar tarihçesi-kullanımı. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 189-200.

Nahya, Z. (1999). İl il çorbalarımız. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 201-215.

Öztürk, N. (1999). Osmanlı dönemi yemek ve ikram kültürü. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 27-48.

Sürücüoğlu, M. S. (1999). Osmanlı İmparatorluğu’nda mutfak teşkilâtı protokol tören ve şenlik yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 49-81.

Tayfur, M. ve Nezir S. (1999). Batı Trakya ve Yunanistan mutfağı beslenme alışkanlıkları. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 127-134.

Tezcan, M. (1999). Etyemezlik-vejeteryenlik tercihinin kültürel boyutu. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 217-221.

Üçer, M. (1999). Madımak, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 223-234.

Yücecan, S. (1999). Besin tüketimindeki değişimler ve yeni eğilimler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümüne armağan* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 235-244.

2000

Arslan, P. ve Gökmen, H. (2001). Geçmişten günümüze çocuk beslenmesi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 9-25.

Baykasoğlu, N. (2001). Trabzon'da bir köy mutfağı, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 255-273.

Baysal, A. (2001). Türk ve Çin mutfağının karşılaştırılması. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 27-33.

Birer, S. (2001). Yoğurdun yapılışı özellikleri ve kalitesi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 35-47.

Ciğirim, N. (2001). Batı ve Türk mutfağının gelişimi, etkileşimi ve yiyecek-içecek hizmetlerinde Türk mutfağının yerine bir bakış. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 49-62.

Demir, F. (2001). Ordu yöresi geleneksel halk mutfağından derlemeler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 275-291.

Demirci, T. (2001). Şarkikaraağaç yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 293-309.

Demircioğlu, Y. ve Bulduk, S. (2001). Çorum ilinde en çok tüketilen tatlı türleri ve bu tatlıların besin değeri üzerine bir araştırma. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 63-71.

Işık, N., Halıcı, N. ve Arlı, M. (2001). Konya'da yöresel çocuk mamaları üzerine yapılan bir araştırma. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 73-91.

Kalyoncu, V. (2001). Trabzon Vakfikebir ekmeği. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 93-113.

Kazmaz, S. (2001). Kırşehir’de ortak yemek geleneği. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 115-119.

Kutluay Merdol, T. (2001). Kahvaltının önemi ve kahvaltı örüntümüz. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 121-137.

Sürücüoğlu, M. S. (2001). Türk dünyasındaki bazı ülkelerin mutfak kültürleri üzerine bir araştırma. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 139-169.

Tezcan, M. (2001). Yemek öğünleri ve türleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 171-174.

Toygar, K. ve Berkok Toygar, N. (2001). Bulgaristan Türklerinin mutfak kültürü ve yemekleri üzerine notlar. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2000* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 311-341.

Üçer, M. (2001). Patlıcan ve Türk mutfağında patlıcan yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar 2000* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 175-232.

Yamakoğlu, C. (2001). Beslenme terbiyesi: Din ve geleneklere bağlı beslenme. Kamil Toygar (Ed), *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar 2000* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 233-253.

2001

Akman, M., Şeker, E., Çetinkaya, A. Ş., Kozak, İ. ve Yardımcı, P. (2001). Silifke yöresi geleneksel yemeklerinin tespiti ve Türk mutfağına kazandırılması. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 9-53.

Baykasoğlu, N. (2001). Kırım Tatarlarının mutfak kültürü üzerine bir derleme. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 185-197.

Birer, S. (2001). Peynir altı suyu ve değerlendirilmesi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 55-60.

Bulduk, S. (2001). Etlı kabak çiçeği dolması. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 61-65.

Demirbaş, H. V. (2001). Kırşehir’den günümüze kalan lezzetler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 199-202.

Gönül, F. ve Özkan, A. (2001). Türkiye’de üretilen Kuzey Kafkasya orjinli süt ürünleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 67-84.

Kalafat, Y. (2001). Türk halk inançlarında sarımsak ve soğan ile ilgili hususlar. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 85-89.

Kalyoncu, V. (2001). Tonya ilçesinde beslenmeye bağlı olarak yapılan imeceler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 91-114.

Kirmanı, E. (2001). Gebze'den bazı yemekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 203-208.

Rakıcıoğlu, N. (2001). Yumurta ve beslenmemizdeki önemi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 115-128.

Sürücüoğlu, M. S. (2001). Beslenme kültürümüzde süt ve süt ürünleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 129-148.

Şakiroğlu, M. H. (2001). Osmanlı Devleti'nde şarap üretim ve tüketimi üzerine bazı notlar ve belgeler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 149-166.

Şanlıer, N. ve Arıkan, B. (2001). Elazığ mutfağından unutulmak üzere olan birkaç yemek. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 167-176.

Tezcan, M. (2001). Avustralya'daki Türklerin yemek kültürü. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 177-184.

2002

Abdulkadiroğlu, A. (2002). Gözgöz, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 47-50.

Akman, M. (2002). Devekuşu etinin diğer etlerle karşılaştırılması ve sağlık açısından önemi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 51-68.

Baykasoğlu, N. (2002). Kırım Tatarlarında düğün (toy) geleneği ve yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 203-208.

Baysal, A. (2002). Yoğurt: Küreselleşen Türk besini. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1-8.

Berkok Toygar, N. (2002). Ankaralıların çok sevdiği bitki "tahrin". Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 147-152.

Budak, N. (2002). Budak, N., Şahin, H. ve Çiçek, B. (2002). Kayseri mantıları. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 69-76.

Demir, T. (2002). Van yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 165-202.

Gürsoy, D. (2002). "...Ve Adem elmayı yedi". Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 159-163.

Kalafat, Y. ve Kiyani, M. (2002). Kaşgayî Türklerinin beslenme kültürü üzerine notlar. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 77-92.

Kalyoncu, V. (2002). Karadeniz Ereğlisi'nde üretici kadınlar pazarı (galla bazarı/ kadınla bazarı). Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 93-108.

Kazmaz, S. (2002). Türk mutfak kültüründe kaybolan değerler beliren tehlikeler. Kamil Toygar (Ed), *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 109-146.

Nezir, S. ve Tayfur, M. (2002). Batı Trakya mutfak kültürü II, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 209-242.

Sürücüoğlu, M. S. (2002). Suyun özellikleri ve Ankara'da su kültürü. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 9-46.

Toygar, K. (2002). "Ankara tavası" yaşıyor. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2002 Cilt: 9* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 153-158.

2003

Abdulkadiroğlu, A. (2003). Sakızlı çörek, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 123-125.

Albayrak, F. (2003). Düzce ili Suncuk köyü yemekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 253-276.

Baysal, A. (2003) Yirmibirinci yüzyıl yemekleri üzerine görüşler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 9-17.

Berkok Toygar, N. (2003). Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar (I-X Cilt) 1993-2003 yazar adları dizini. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 345-351.

- Berkok Toygar, N. (2003). Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar (I-X Cilt) 1993-2003 makale adları dizini. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 353-358.
- Berkok Toygar, N. ve Toygar, K. (2003). Vakfıkebir ekmeği. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 301-344.
- Büyükkavukçu, F. (2003). Karadeniz Ereğlisi mutfak kültürü üzerine notlar...” Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 277-299.
- Gürsoy, D. (2003). Doya doya yaşamak hayatı. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 179-190.
- Kalafat, Y. ve Melikzade, T. (2003). Hamse Türklerinde halk kültürü beslenme-giyim-evlilik-ölüm. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 127-139.
- Kalyoncu, V. (2003). Beslenme ve mutfak kültürü açısından Batı Trakya’da (Gümölcine) evlilikle ilgili gelenekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 141-178.
- Kazan, Ş. (2003). Burdur yemekleri ve mutfak kültürü üzerine bir deneme. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 207-251.
- Kazmaz, S. (2003). Evler ve yemekler (Ayder, Akçaabat, Oltu). Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 95-121.
- Kınık, Ö. ve Uysal, H. (2003). Süt ve süt ürünleri üretiminde ekolojik yaklaşımlar. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 85-94.
- Sürücüoğlu, M. S. ve Çelik, L. S. (2003). Pekmez, Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 19-47.
- Ertuğ, F. (2003). Yenen doğal otlar. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 49-70.
- İnaltong, T. (2003). Dört mevsim Bodrum otları. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 71-83.
- Üçer, M. (2003). Kangal mutfağından örnekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar 2003 Cilt: 10* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 191-205.

2004

Abdülkadiroğlu, A. (2004). Simit tiridi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 255-264.

Akman, M. (2004). Türk mutfağındaki geleneksel et yemeklerinde kullanılan etlerin “dana, kuzu vb.” yerine devekuşu etinin kullanılması ve sonuçlarının değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 235-254.

Baysal, A. (2004). Mutfak kültürümüzde otlar- beslenme ve sağlık yönünden bir değerlendirme. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1-8.

Berkok Toygar, N. (2004). Bir festivalin ardından Tokat Kazova-Kelkit II. domates festivali - Tokat evi “honça” - Kelkit platformu - Bir köy bir ürün projesi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 413-432.

Berkok Toygar, N. (2004). Sakarya’da şeker pancarı ve şeker kamışı pekmezi. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 89-100.

Boyacıoğlu, H. (2004). Kastamonu’da meyve ürünleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 407-412.

Büyükkavukçu, F. (2004). Tuzun beslenmedeki yeri ve Çankırı’da geleneksel tuz elde etme yöntemleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 385-396.

Çiftçi, H. ve Beyhan, Y. (2004). Ankara ilindeki 2. ve 3. sınıf restoranlarda uygulanan menü, mice en place ve servis yöntemleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 213-226.

Dönmez, N., İstek, N. ve Ersoy, G. (2004). Hacettepe Üniversitesi Türk Halk Dansları Bayan Topluluğu’nun beslenme durumları ve antropometrik ölçümlerinin saptanması. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 371-384.

Ertuğ, F. (2004). Buldan mutfak kültürü üzerine bir deneme. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 335-370.

Gürsoy, D. (2004). Menü planlaması sohbeti - Cıvciv çıkacak kuş çıkacak -Güne başlarken. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 205-212.

İnaltonç, T. (2004). Soluna soğan, sağına sarımsak. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 101-120.

Kalyoncu, V. (2004). Batı Trakya Türk mutfağında (Gümölcine) doğada kendiliğinden yetişen bitkilerin yiyecek –içecek olarak kullanımı. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 121-138.

Kazan, Ş. (2004). Burdur’da törenlere, özel günlere ait inançlar adetler ve bunlara bağlı mutfak kültürü. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 265-334.

Küçükkömürler, S. ve Güneş, H. (2004). Mantarların Türk mutfağındaki yeri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 139-160.

Özer, Z., Elibüyük, E. A., Önen, H. ve Tekelioğlu, O. (2004). Otların beslenmede ve sağlıktaki rolü. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 9-66.

Sevinç, N. (2004). Cumalıkızık mutfak kültürü. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 397- 406.

Sürücüoğlu, M. S. ve Ersoy, Y. (2004). Menü; tanımı, tarihçesi, çeşitleri ve örnekleri. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 175-204.

Şanlıer, N. (2004). Ankara-Kızılcıhamam mutfağında “Yağlaç”. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 227-234.

Toygar, K. (2004). Gaziantep baklavacılığı üzerine notlar: 1 Cemil Cahit Güzelbey’in kaleminden “Gaziantep baklavası ve Gaziantep baklavacılığı”. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 161-174.

Üçer, M. (2004). Sakız ve mutfak kültürümüzde damla sakızı ile yapılan yiyecekler. Kamil Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri cilt 11* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 67-88.

2005

Albayrak, F. (2005). Düzce Suncuk köyünde su değirmenleri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 569-582.

Ananias, V. (2005). Egeden yola çıkış, dünyanın bitkisel mutfaklarında keşifler ve Anadolu’ya yuvaya dönüş. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve*

yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12 içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 229-242.

Baysal, A. (2005). Geleneksel mutfak kültüründe değişimler ve sağlığımız. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1-6.

Berkok Toygar, N. (2005). Adapazarı'nda ıslama köfte. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 451-464.

Büyükkavukçu, F. (2005). Balığı beslenmedeki önemi, Karadeniz Ereğlisi mutfak kültüründe balığın yeri ve hamsi festivali. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 551-568.

Doğan, H. (2005). Çorbadan kornflake: Batı kaynaklı kahvaltılık gevrek reklamlarının Ankara'da değişen kahvaltı kültürüne etkisi. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 83-112.

Eskinazi, L. (2005). İzmir Sefarad mutfağı tatları. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 279-288.

Eşiyok, D. ve Akçiçek, E. (2005). Kapari'nin (*Capparis spp.*) beslenme ve sağlık açısından önemi. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 223-228.

Günebak, Ç. T. ve Kutluay Merdol, T. (2005). Dinler ve beslenme. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 253-278.

Gürsoy, D. (2005). - Yemek yemek sevimsiz iştir-yerim seni- ne yediğini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 383-390.

İnaltong, T. (2005). Refik Halit Karay'dan yemeğe ve mutfağa dair. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 361-382.

Kalyoncu, V. (2005). Batı Trakya Türk mutfağı üzerine araştırmalar. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 305-338.

Karpuz, E. (2005). Akşehir evinde mutfak mimarisi ve etnografyası. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 411-450.

- Kazan, Ş. (2005). Burdur'da kış hazırlıkları ve kış yemekleri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 465-510.
- Markaloğlu, Ş. (2005). Geçmişte Kavaklı (Ahanda) Beldesi Düz Mahallesinden yemekler. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 527-538.
- Nahya, Z N. (2005). Kaşere bakmak: İstanbul Yahudilerinin beslenme kuralları ve gençlerin yorumları hakkında. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 289-304.
- Nahya, Z. (2005). Kültür (ve Turizm) Bakanlığı'nın Türk mutfağı konulu çalışmaları (1987-2004). Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 339-360.
- Özer, Z., Elibüyük, Ö. ve Elibüyük, E. A. (2005). Küçük çiçekli yakı otu (prostat otu). Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 195-204.
- Özer, Z., Elibüyük, Ö., Önen, H. ve Elibüyük, E. A. (2005). Sağlıklı bir yaşamdır yabancı otlar. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 113-194.
- Özgüven, A. (2005). Burdur'da gülcülük ve gülün beslenmedeki yeri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 243-252.
- Pekşen, F. (2005). Divriği yöresinde anne sütü kavramı ve çocuk mamaları. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 539-550.
- Sürücüoğlu, M. S. ve Özçelik, A. Ö. (2005). Eski Türk besinleri ve yemekleri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 7-54.
- Şanher, N. (2005). Kızılcahamam mutfağından örnekler. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 511-526.
- Toygar, K. (2005). Gaziantep baklavacılığı üzerine notlar: II.- Cihangir Camuzoğlu anlatıyor.... Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 391-410.

Uslu, T. (2005). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti mutfak bitkileri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 205-222.

Üçer, M. (2005). Kanunname-i İhtisab-ı Bursa -Sultan II. Bayazid tarafından yürürlüğe konulan dünyanın bugünkü anlamda ilk standardı. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 55-74.

Yücecan, S. (2005). Sağlıklı yaşam biçiminde kahvaltının yeri ve önemi. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ot kültürü ve yemekleri etnik mutfaklar yöresel mutfaklar cilt 12* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 75-82.

2006-2007

Akan, L. S. (2007). Safranbolu mutfak kültürü üzerine bir araştırma. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed.), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 155-290.

Baysal, A. (2007). Beslenme ve yaşam kalitesi. Toygar, K. ve Berkok Toygar, N. (Ed), *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar Cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 11-24.

Berger, A. A. (2007). Amerikan mutfağı ve kahvaltısının söyledikleri: Sosyal - semiyotik bir inceleme (Çev. H. Doğan) , Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 125-134.

Berkok Toygar, N. ve Toygar, K. (2007). Adapazarı Maksudiye köyünde bahçe fırınları. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 337-344.

Cikotic – Sulseviç, A. (2007). Boşnaklarda ev hayatı ve yiyecek içecekler. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 135- 142.

Duygulu, M. (2007). Çingenerde yemek kültürü. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 105-114.

Eskinazi, L. (2007). İzmir Sefarad mutfağında özel gün yiyecek ve içecekleri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 115-124.

Gürsoy, D. (2007). –Mis gibi kokuyor-açlık-bir yudum su. Toygar, K. ve Berkok Toygar, N. (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 143-154.

İnaltong, T. (2007). Türk mutfağında dutun yeri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 63-94.

Kalafat, Y. (2007). Kızıltepe yöresinin “sofrada kelle” geleneği ve Türk halk kültüründe kemiğin yeri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 327-336.

Kalyoncu, V. ve Öğrencileri (2007). Zonguldak Alaplı ve çevre köylerinde ekmekler, hamur işleri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 359-386.

Kazan, Ş. (2007). Burdur’da kahvaltılık kültürü. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 291-326.

Kırtunç, E. (2007). Mutfağımızdaki baharatların ilaç olarak değerleri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 387-323.

Markaloğlu, Ş. (2007). Akçaabat köftesi. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 425-430.

Sürücüoğlu, M. S., Akan, L. S. ve Özçelik, A. A. (2007). Kadınların toplumda yerleşmiş beslenme ile ilgili bazı bilgi ve inanışları. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 25-43.

Şavkay, M. (2007). Dört yıl sonra. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1-10.

Şener, T. (2007). Yeni yayınlar: Yemek kitabı değil bir kültür ziyafeti “Anamın aşısı tandırın başı”, Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 431-437.

Tokuz, G. (2007). Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde meyve yemekleri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 345-358.

Uysal, H. ve Akpınar, A. (2007). Kefirin özellikleri ve sağlık - Beslenme açısından önemi. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 95-104.

Üçer, M. (2007), Cevizli sucuk. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar cilt 13-14 2006-2007* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 45-62.

2008

Akman, M. ve Önay, D. (2008). Yabancı turistlerin Türk mutfağına ait et yemekleri hakkındaki düşünceleri üzerine bir araştırma. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 549-567.

Albayrak, A. ve Solak, Ü. M. (2008). Çorum mutfağında hamur işleri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 279-292.

Baysal, A. (2008). Ankara'nın yemek kültüründe hızlı yemek sisteminin yeri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1-8.

Bolat, S. (2008). Çardak kasabasında Çeçen mutfağı, Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 429-434.

Bozyiğit, A. E. (2008). Ankara gözlemesi. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 49-52.

Büyükkavukçu, F. (2008). Çankırı'da özel günler ile ilgili uygulamalar, törenler ve beslenme kültürü, Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 309-414.

Çalış, C. ve Özfer Özçelik, A. (2008). Muğla'nın Milas ilçesi ve köylerinde ailelerin beslenme alışkanlıkları. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 445-548.

Doğruol, H. (2008). Ayaş mutfak etnoğrafyasında dokuma ve örgü eşyaların yeri üzerine bir deneme. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 15-22.

Eraslan, S. (2008). Anadolu'da pide'den Michel's Baguette'e... Değişen yemek kültürü ve Kuzey Amerika notları. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 435-444.

İnaltong, T. (2008). Üçyıldız şekerlisi. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 181-188.

Kalyoncu, V. (2008). Ankara'da sevilen bir pide türü: Gobit. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 53-62.

Kalyoncu, V. (2008). Zonguldak Alaplı bölgesinde yetişen doğal mantarların beslenme kültürümüzdeki yeri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 249-278.

Kazan, Ş. (2008). Burdur ve çevresinde yapılan yöreye özgü tatlılar. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 135-180.

Kazmaz, S. (2008). Ankara'da tarih olan bir kuruluş: Gar Gazinosu. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 23-36.

Kutluay Merdol, T. ve Merdol, A. (2008). Ayaş'ta sarımsaklı ekmek tüketimi ve keltler. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 9-14.

Pekşen, F. (2008). Özel gün yemekleri: Divriği'de mevlüt geleneği ve ikramları- Divriği'de hacı yolculama ve karşılama geleneği. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 207-248.

Sürücüoğlu, M. S. (2008). Selçuklularda beslenme ve mutfak kültürü. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 63-112.

Tokuz, G. (2008). Gaziantep ilinde kahkeler ve kahkeçiler. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 189-206.

Toygar, K. (2008). Ayhan Sümer'in anılarında Ankara'da sosyal hayat restoranlar, eğlence yerleri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 37-48.

Üçer, M. (2008). Kabak ve yemeklerine dair siz hiç kabak baklavası yediniz mi?, Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 113-134.

Varol İnel, S. (2008). Geleneksel Niğde düğünlerinde yemekler. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 293-308.

Yıldız, F. (2008). Kayseri yöresi düğün ve evlilik âdetlerinde yeme-içme kültürü. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Ankara mutfak kültürü cilt 15* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 415-428.

2009

Akman, M. (2009). Burdur'a özgü geleneksel bir tatlı: Kabak helvası. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 543-546.

Albayrak, A. (2009). Çorum ilinde kışlık yiyecek hazırlıkları. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 297-320.

Baysal, A. (2009). Türk mutfağında kış hazırlığı. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1-10.

Berkok Toygar, N. (2009). Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar (11-16. cilt) 2004-2009 yazar ve makale adları dizini. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya:*

Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16 içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 601-614.

Büyükkavukçu, F. (2009). Çankırı'da kış hazırlıkları. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 171-296.

Ertekin Akkaya, H. S. (2009). Arapgir'de kış hazırlıkları ve kiler kültürü. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 119-142.

İnaltong, T. (2009). Ardahan mutfağından örnekler. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 423-436.

Keser, A. ve Yücecan, S. (2009). Farklı sosyoekonomik düzeyde yaşayan yetişkin bireylerin diyet örüntülerindeki besin çeşitliliğinin belirlenmesi. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 355-376.

Kutluay Merdol, T. (2009). Beslenme sorunlarının kültürel belirleyicileri. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 341-354.

Özkosif, Ö. ve Özçelik, A.Ö. (2009). Artvin ili Arhavi ilçesi mutfak kültürü. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 437-502.

Pekşen, F. (2009). Divriği'de kış hazırlıkları ve kiler kültürü. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları. 55-118.

Solak, Ü. M. (2009). Kafkasya halklarının bitki kullanımları üzerine yapılan bir araştırma. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 547-600.

Sürücüoğlu, M. S. ve Özçelik, A. Ö. (2009). Türk mutfağında etten hazırlanan kışlık yiyecekler. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 11-30.

Sürücüoğlu, M. S. ve Yılmaz, M. V. (2009). Çatalhöyük'te beslenme kültürü. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 377-402.

Tokuz, G. (2009). Gaziantep mutfağında mevsimlik hazırlıklar. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 143-170.

Uçar, A. (2009). Siyah çay, diğer bitki çayları ve tüketim durumları. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 403-422.

Urbaş, C. ve Akman, M. (2009). Silifke yöresinde yetişen bazı ürünlerin özellikleri ve geleneksel tüketim şekillerinin saptanması. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 503-542.

Üçer, M. (2009). Sivas'ta kış devliği görme. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 31-54.

Varol İnel, S. (2009). Niğde'de kış hazırlıkları, Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar (Ed), *Türk mutfak kültürü üzerine araştırmalar dosya: Türk mutfağında kış hazırlıkları cilt 16* içinde. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 321-340.

3. Sonuç

Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar adlı eser, Türk mutfağıyla ilgili akademik yazıların ve derleme çalışmalarının sınırlı olduğu bir dönemde yayım hayatına başlayarak içerisinde yer alan makalelerle bu boşluğu doldurmayı başarmış ve alana önemli katkılar sunmuştur. 200'ün üzerindeki yazı sayısı ile mutfak kültürü üzerine pek çok konuda aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Eserde araştırmacı sayısı çeşitlilik göstermekle birlikte, 16 ciltlik kitaptaki yazar isimlerinin büyük bir çoğunluğunun birden fazla yazısı olduğu görülmektedir. Kitapta yer alan yerel çalışmaların ise bazı şehirler üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Eser, her ne kadar çok sayıda araştırma yazısını bir araya getirirse de belli şehirler üzerinden çalışmaların yürütülmesi nedeniyle Anadolu'nun diğer şehirlerinin mutfak kültürüne dair bilgi vermemesi açısından zayıftır. Çalışmanın 2009 yılında sonlandırılmasının bunda etkisi olduğu düşünülebilir. Bu şekilde bir kitap çalışmasının sonlandırılmasının Türk mutfak kültürü çalışmalarına sekte vurduğu yadsınamaz bir gerçektir. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, 16. ciltte son bulsa da eserin günümüz mutfak kültürü çalışmalarına katkısı, geçen yıllara rağmen devam etmektedir.

***Tarihî Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi (2023)*, Ed. Hunutlu, Ümit – Y. Çal, Gül – Ekşioğlu,
Serap, Ankara: Akçağ Yayınları, 495 s., ISBN: 978-605-342-791-9.**

Rumeysa SOBA *

Öz

Ses, ciğerlerden gelen havanın ses yolunun herhangi bir noktasında boğumlanmasıyla meydana gelen ve yayılarak bir ünlü olarak ya da bir ünlü ile beraber idrak edilen titreşimlerdir ve bu titreşimden hareketle ünlü-ünsüz birleşmesiyle bir araya gelen sesler, dilde iletişimi sağlamak amacıyla anlamlı biçimler oluştururlar. Ses bilgisi ise bir dilin seslerini boğumlanma nitelikleri, oluşumları, kelime içindeki konumları, görevleri ve maruz kaldıkları değişimler bakımından inceleyen dil bilimi alanıdır. Bu bağlamda seslerin dilin temelini oluşturması yönü dikkate alındığında, ses bilgisi alanının dil bilimindeki en önemli çalışma alanlarından birisi olduğunu söylemek mümkündür. Bugüne dek seslerin oluşması, algılanması, çözümlenmesi, birleşmesi, çeşitleri ile ilgili ses olaylarını inceleyen pek çok müstakil çalışma yapılmıştır. Ancak tanıtımı yapılacak olan söz konusu kitaba kadar tarihi Türk lehçeleri kapsamında daha öncesinde toplu bir ses bilgisi değerlendirmesi yapılmamıştır. Nitekim kitabın amacı da Türkçenin tarihi lehçelerinin ses bilgisi özelliklerinin bir arada sunulmasıdır. Bu yazıda da söz konusu kitabın içeriği hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, tarihi Türk lehçeleri, ses bilgisi, kitap tanıtımı

Abstract

Sound is the vibrations that occur when the air coming from the lungs is muffled at any point in the vocal tract and is perceived as a vowel or together with a vowel and based on this vibration, the sounds that come together with the vowel-consonant combination create meaningful forms in order to ensure communication in the language. Phonology is the field of linguistics that examines the sounds of a language in terms of their articulation qualities, formations, positions in words, functions and the changes they are subjected to. Therefore, considering that sounds form the basis of language, it would not be wrong to say that the field of phonetics is one of the most important fields of study in linguistics. Many independent studies have been carried out on phonetics, examining the formation, perception, analysis, combination, types, and sound events of sounds. However, until the book in question to be introduced, no collective phonetic evaluation has been made within the scope of historical Turkish dialects. As a matter of fact, the aim of the book is to present the phonological features of historical dialects of Turkish together. This article aims to provide information about the content of the book in question.

Keywords: Turkish language, historical Turkish dialects, phonics, book presentation

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
e-posta: rumeysa_soba22@erdogan.edu.tr
ORCID: 009-0004-4432-5621

Gönderim Tarihi / Submitted: 10.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 14.12.2023

Atıf Bilgisi / Cite As: Soba, Rumeysa (2023), “*Tarihî Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi (2023)*, Ed. Hunutlu, Ümit – Y. Çal, Gül – Ekşioğlu, Serap, Ankara: Akçağ Yayınları, 495 s., ISBN: 978-605-342-791-9.”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 503-507.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve intihal taramasından geçmiştir.

***Tarihî Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi* (2023), Ed. Hunutlu, Ümit - Y. Çal, Gül - Ekşioğlu, Serap, Ankara: Akçağ Yayınları, 495 s., ISBN: 978-605-342-791-9.**

Ses, ciğerlerden gelen havanın ses yolunun herhangi bir noktasında boğumlanmasıyla meydana gelen ve yayılarak bir ünlü olarak ya da bir ünlü ile beraber idrak edilen titreşimlerdir ve bu titreşimden hareketle ünlü-ünsüz birleşmesiyle bir araya gelen sesler, dilde iletişimi sağlamak amacıyla anlamlı biçimler oluştururlar.¹ Ses bilgisi ise bir dilin seslerini boğumlanma nitelikleri, oluşumları, kelime içindeki konumları, görevleri ve maruz kaldıkları değişimler bakımından inceleyen dil bilimi alanıdır.²

Seslerin dilin temelini oluşturması yönü dikkate alındığında, ses bilgisi alanının dil bilimdeki en önemli çalışma alanlarından birisi olduğunu söylemek mümkündür. Seslerin oluşması, algılanması, çözümlenmesi, birleşmesi, çeşitleri ve ses olaylarını inceleyen ses bilgisi ile alakalı F. Özek³, M. Hazar⁴, T. Kocaoğlu⁵, S. K. Yalçın⁶ gibi pek çok araştırmacı tarafından müstakil çalışmalar yapılmıştır. Ancak tanıtımı yapılacak olan söz konusu kitaba kadar tarihi Türk lehçeleri kapsamında daha öncesinde toplu bir ses bilgisi değerlendirmesi yapılmamıştır. Nitekim kitabın amacı da Türkçenin tarihi lehçelerinin ses bilgisi özelliklerinin bir arada

sunulmasıdır.

Kitap, kısa bir ön söz ile birlikte yedi ana bölümden oluşmaktadır ve her bölümün kaynakçası o bölümün sonunda yer almaktadır. Bölümlerin başlıklarını tarihi Türk Lehçeleri olarak kabul edilen *Köktürkçe*, *Eski Uygur Türkçesi*, *Karahanlı Türkçesi*, *Harezmi Türkçesi*, *Kıpçak Türkçesi*, *Çağatay Türkçesi* ve *Eski Anadolu Türkçesi* oluşturmaktadır. Toplamda 495 sayfadan oluşan bu eser, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nden Doç. Dr. Ümit Hunutlu, Dr. Öğr. Üyesi Gül Yılmaz Çal, Dr. Öğr. Üyesi Serap Ekşioğlu, Arş. Gör. Emine Gürbüz; İstanbul Üniversitesi'nden Doç. Dr. Emek Üşenmez ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nden Doç. Dr. Erkan Salan tarafından ortak bir çalışma sonucunda meydana getirilmiştir.

Ön sözde kitabın hazırlanış amacından ve bölümlerin içeriklerinden kısaca bahsedilmektedir. Doç. Dr. Ümit Hunutlu'nun hazırladığı ve birinci bölümü oluşturan *Köktürkçe* (s. 13-80), kendi içerisinde beş ana başlıktan oluşmaktadır. Köktürkçe öncesi dönemlerden giriş mahiyetinde bahsedilip *Köktürk Tarihi ve Eski Türkçenin Başlangıcı* (s. 14-20) başlığı altında Türk dilinin izlenebilen en eski ses özelliklerinin yansıtıldığı Köktürk harfli yazıtların tanıtımları yapılmıştır. Kutluk Devleti yazıtları, Uygur Yazıtları, Yenisey ve Kırgız yazıtları

¹ Korkmaz, Zeynep (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, "ses", s: 206.

² Korkmaz, Zeynep (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, "ses bilgisi", s: 207.

³ Özek, Fatih (2014). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

⁴ Hazar, Mehmet. "Runik Harfli Eski Türk Yazıtlarındaki Ses Olayları". *Dergipark*, 4/2 (2020), s. 376-436.

⁵ Kocaoğlu, Timur. "Tarihî Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi". *Türk Kültürü* (2003), s. 266-281.

⁶ Yalçın, S. Kaan. "Birincil Uzun Ünlülerin Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Ses Bilgisi Görünümleri ve Bu Ünlülerle İlgili Ses Olayları". *Turkish Studies* 5/1 (2010), s. 640-686.

arasında Köktürkçeden sonraki döneme ait eserler olsa da aynı yazı geleneklerine ait olmalarından dolayı sözü edilen yazıtlar bu bölüm içerisinde değerlendirilmiştir. *Köktürkçe Öncesi Dönemlere Ait Tasarlanmış Ses Bilgisi* başlığı altında (s.20-28) Altayistik teorisi temelindeki bazı ses denklikleri üzerine kurulu olan teorilerden bahsedilmiştir. Rotasizm, lambdasizm / zetasizm ve sigmatizm denklikleri örnekler verilerek alt başlıklar halinde açıklanmıştır. Eski İskandinav yazıtlarında kullanılmış olan Runik Gotça yazım şekillerine benzetilerek Batı Türkolojisinde “Run Harfleri”, “Runik alfabe” ve “Türk Run yazısı” olarak nitelendirilen Köktürk alfabesi, *Köktürk Alfabesi ve Yazım Özellikleri* (s. 28-30) başlığı altında “ünlüler, kalın ve ince ünsüzler, yansız ünsüzler, çift ünsüzler, ünlü+ünsüz / ünsüz+ünlü hece düzeninde olanlar, Tonyukuk yazıtlarındaki iki hece işareti ve Yenisey yazıtlarındaki farklı işaretler” olarak alt başlıklar halinde tablolarda sunulmuştur. Her ne kadar Köktürk yazı sisteminin kökeni hakkında net bir cevaba ulaşılamamış olsa da bu konu hakkındaki görüşlere ve Köktürk alfabesinin yazım özelliklerine yine bu ana başlıkta (s. 30-35) yer verilmiştir. Bölümün dördüncü ana başlığı olan *Köktürkçenin Ses Özellikleri*’nde (s. 35-38) Türk dilinin en eski ses özelliklerinin saptanabileceği temel metinler kaynak alınarak dönemin ses özelliklerine dair açıklamalar yapılmıştır. *Köktürk Harfli Metinlerde Ses Olayları* (s. 38-70) kısmında ise ses olayları, *Ünlüler* (s. 38- 58) ve *Ünsüzler* (s. 58-70) olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

Kitabın ikinci bölümü olan *Eski Uygur Türkçesi* (s. 83-144), Arş. Gör. Emine Gürbüz tarafından hazırlanmıştır. Üç ana başlıktan oluşan bu bölümde ilk olarak *Uygur Tarihi* (s. 83-84) başlığı altında Eski Uygur tarihinden bahsedilerek bir giriş yapılmıştır. Devamında *Eski Uygur Türkçesi* başlığıyla birlikte dönemin eserlerinin keşfedilmesi, okunması ve Eski Uygur çalışmalarının nasıl başladığına dair bilgiler ile Eski Uygur Türkçesindeki ağız farklılıkları verilmiştir. Ayrıca Uygur edebiyatının dini ve din dışı konulu eserleri *Manihaist Uygur Edebiyatı* (s. 89-90), *Budist Uygur Edebiyatı* (s. 90-96), *Hristiyan Uygur Edebiyatı* (s. 96) ve *Din Dışı Metinler* (s. 97) alt başlıklarında tanıtılmıştır. Eski Uygur Türkçesinin ses özellikleri bakımından Köktürkçeden ayrılan yönleri (s. 97-99) de yine bu ana başlık altında verilmiştir. Bölümün üçüncü ana başlığı olan *Eski Uygur Türkçesinin Ses ve Yazım Özellikleri*’nde (s. 99-134) ise Eski Uygurların kullandığı alfabeler ve dilin yazım özellikleri açıklanıp dönemin metinlerinden örneklerle ses bilgisi incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme, *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Hikayesi*, *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı*, *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikayesi*, *Altun Yaruk Sudur III. Kitap 5. Bölüm*, *Altun Yaruk Sudur IV. Tegziñç*, *Altun Yaruk Sudur V. Kitap*, *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*, *Altun Yaruk Sudur VII. Kitap*, *Altun Yaruk Sudur VIII. Kitap*, *Altun Yaruk Sudur X*, *Altun Yaruk Sudur*, *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin* ve *Budizm’in Mahayana Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler* eserleri taranarak gerçekleştirilmiştir. Ek olarak inceleme yapılırken kelimelerin çeviri yazılı şekilleri, anlamları ve metinde geçtikleri yerler gösterilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü *Karahanlı Türkçesi* (s. 147-215), Dr. Öğr. Üyesi Gül Yılmaz Çal tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölüm de üç ana başlıktan meydana gelmiştir. İlk olarak *Karahanlı Devleti ve Adı* (s. 147-148) başlığı altında Karahanlılar adı hakkındaki görüşler üzerinde durulmuş ve tartışmalı olan Karahanlı hakanlarının hangi Türk boyundan geldikleri konusundan bahsedilmiştir. Daha sonra *Karahanlı Türkçesi* (s. 148-170) başlığı ile Karahanlı Türkçesinin, Türkçenin tarihi dönemlerinden Eski Türkçe veya Orta Türkçe içerisinde ele alınmasıyla ilgili görüşler aktarılmış ve konuya dair özet bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca bölümün bu kısmında Karahanlı Türkçesinin Köktürk ve Eski Uygur Türkçesiyle arasındaki ayırıcı ses özellikleri açıklanıp Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınan eserlerden *Kutadgu Bilig* (s. 155-157), *Dîvânu Lügâti’t Türk* (s.158-159), *Atabetü’l Hakâyık* (s.159-163), *Kur’an-ı Kerim Tercümeleri* (s. 163-167) ve *Dîvân-ı Hikmet* (s. 167-170) hakkında bilgiler de verilmiştir. Karahanlı Türkçesiyle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde döneme ait eserler konusunda bir tutarsızlık görüldüğünü ifade eden yazar, bunun sebebini

eserlerin asıl nüshalarının elde olmamasına dayandırmaktadır (s. 154). Bölümün son ana başlığı olan *Karahanlı Türkçesinin Yazım Özellikleri ve Ses Olayları*'nda (s. 170-208) ise konu, *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lügâti't-Türk*, *Atabetü'l-Hakâyık* ve *Karahanlı Türkçesi İlk Kur'an Tercümesi* eserlerinin taranmasıyla elde edilen veriler sonucunda örneklerle anlatılmıştır. Bu örnekler verilirken de eserlerin çeviri yazılı metinlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca kelimelerin anlamları ve metinlerde geçen sayfa ve satır numaraları da gösterilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü *Harezm Türkçesi* (s. 217-287) ve beşinci bölümü *Kıpçak Türkçesi* (s. 289-360), Dr. Öğr. Üyesi Serap Ekşioğlu tarafından hazırlanmıştır. Dördüncü bölüm *Harezm Tarihi*, *Harezm Türkçesi* ve *Harezm Türkçesinin Yazım Özellikleri ve Ses Olayları* şeklinde üç ana başlıktan oluşmaktadır. Orta Türkçe dönemi içerisinde değerlendirilen Harezm Türkçesinin tarihi, adı ve coğrafi konumu ile ilgili kısa bir giriş (s. 217) yapıldıktan sonra *Harezm Türkçesi* (s. 217-232) başlığı altında bu dönem ile Karahanlı Türkçesi dönemi arasındaki fonetik farklılıklara değinilmiştir. Ayrıca Harezm Türkçesi ile yazılan eserler *Harezm Türkçesi Eserleri* (s. 221-229) ve *Harezm-Altın Ordu Türkçesi Eserleri* (s. 229-232) başlıklı kısımlarda nüshalarıyla birlikte tanıtılmıştır. Bu bölümde, diğer bölümlerde de olduğu gibi, esas konunun işlendiği *Harezm Türkçesinin Yazım Özellikleri ve Ses Olayları* başlığıyla öncelikle Harezm Türkçesinin yazım özellikleri açıklanmış, devamında ise ses olayları “Ünlülerle İlgili Ses Olayları” ve “Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları” başlıkları altında örneklerle incelenmiştir. *Altın Ordu*, *Kırım* ve *Kazan Sahasına Ait Yarlıklar ve Bitikler*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *İbni Mühennâ Lügati*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Muhabbet-nâme*, *Mu'inü'l-Mürîd*, *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Nehcü'l-Ferâdis* ve *Kur'ân Tercümesi* (Hekimoğlu Nüshası/Meşhed Nüshası) eserlerinin taranmasıyla elde edilen örnekler eğik yazıyla gösterilip yanında anlamları ve sayfa-satır numaralarıyla birlikte verilmiştir.

Kitabın beşinci bölümü olan *Kıpçak Türkçesi* (s. 289-360) de aynı şekilde üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. *Kıpçak Tarihi* (s. 289-290) başlığı altında 11. yüzyılda Yayık boylarında yaşayan Kıpçakların İdil'i geçmesi neticesiyle Oğuzların batıya doğru ilerleyerek bu bölgeye yerleşmelerinden bahsedilip Kıpçak adının nereden geldiğine dair bilgiler elde edilmiştir. Devamında *Kıpçak Türkçesi* (s. 290-301) başlığı altında esas olarak Karahanlı Türkçesi temelinde gelişen Kıpçak Türkçesinin yine Karahanlı Türkçesinin devamı niteliğindeki Harezm Türkçesinden farklı ses özelliklerine değinilmiş ve Kıpçak Türkçesi eserlerinin tanıtımları yapılmıştır. Çoğunlukla Kuzey ve Güney Kıpçak Türkçesi eserleri olarak iki grupta değerlendirilen Kıpçak Türkçesi eserleri, *Kuzey Kıpçak Türkçesi Eserleri* (s. 293-295) ve *Memlûk Kıpçak Türkçesi Eserleri* (s. 296-301) başlıkları altında sıralanmıştır. Bölümün son ana başlığı olan *Kıpçak Türkçesinin Yazım Özellikleri ve Ses Olayları*'nda (s. 301-355) dilin yazım özellikleri ve ses olayları örneklerle incelenmiştir. Yazım özellikleri hem Latin harfli hem de Arap harfli biçimleriyle birlikte incelenmiştir. İnceleme yapılırken taranan eserler ise şunlardır: *Codex Cumanicus*, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, *El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, *Gülistan Tercümesi*, *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*, *Kamanets Vakayinâmesi*, *Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak*, *Kitabü'l-Efâl*, *Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb*, *Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî*, *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî*, *Münyetü'l-Guzât*, *Töre Bitiği*, *Zebur Sözlüğü*.

Kitabın altıncı bölümü olan *Çağatay Türkçesi* (s. 363-420), Doç. Dr. Emek Üşenmez tarafından kaleme alınmıştır. Bölümün giriş kısmında Çağatay Türkçesi hakkında genel bilgiler ve transkripsiyon alfabesi tablolar halinde verilmiştir. Sonrasında *Çağatay Türkçesi* (s. 364-387) başlığı altında dilin kullanıldığı coğrafi bölgeler verilmiş; Çağatay Türkçesinin kronolojisi, dönemleri ve tarihi basamakları hakkında açıklamalar yapılmıştır. Klasik öncesi dönem (15 yy), klasik dönem (15-16. yy) ve klasik sonrası dönem

(17-20. yy) olarak sınıflandırılan Çağatay Türkçesinin temsilcileri ve onların eserlerinin tanıtımları da bu başlık altında açıklanmıştır. Ayrıca yazılış sahalarına göre Çağatayca eserlerin tablosu yine bu başlıkta verilmiştir. Dönemin eserlerinin çoğunda uygulanan Klasik Çağatay Türkçesi imlâ özellikleri, bölümün ikinci ana başlığı olan *Çağatay Türkçesi Yazım (İmlâ) Özellikleri*'nde (s. 387-397) özgün Arap imlâsı da gösterilerek örneklerle açıklanmıştır. Bölümün *Ses Bilgisi (Fonetik)* başlıklı üçüncü ve son kısmında (s. 397-413) ise Çağatay Türkçesinin farklı dönemlerinden temsilcilerin eserlerinden örnekler seçilerek ses olaylarının incelenmesi konu edinilmiştir. Seçilen örneklerde çeviri yazım uygulanmış ve kelimeler seçilirken söz konusu kaynaklara atıflarda bulunulmuştur. İncelemede yararlanılan kaynaklar ise şunlardır: 'Ali Şîr Nevâî'den *Bedâyi'u'l-Vasat*, *Fevâyidü'l-Kiber*, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*, *Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ*, *Târih-i Mülûk-i Acem*, *Münşeât*, *İlk Dîvân*, *Leylî ve Mecnûn*, *Maḥbûbu'l-Ḳulûb*, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, *Nevâdirü's-Şebâb*; *Abuşka Lügati*, *Âgehî Dîvânı*, *Bâburnâme*, *Bâbü Dîvânı*, *Bayram Ḥân Dîvânı*, Ebu'l Gâzî Bahâdır Ḥân'ın *Şecere-i Türk'ü*, *Ḥüseyn Baykara Dîvânı*, *Oḳ Yayning Münâzarası*, *Sekkâkî Dîvânı*, *Seyyid Ḥasan Bég Risalesi*, *Şehzâde 'Aṭâyî Dîvânı*, *Şeybânî Ḥân Dîvânı*, *Tercüme-i Kavâidü'l-Kur'ân ve Fevâidü'l-furkân*, *Tercüme-i Tefsîr-i Ya'ḳûb-i Çerhî*.

Kitabın son bölümü olan *Eski Anadolu Türkçesi* (s. 423-495), Doç. Dr. Erkan Salan tarafından yazılmıştır. Giriş-İnceleme-Sonuç şeklinde üç kısımda değerlendirilen bölümün giriş (s. 423) kısmında Türkçenin Oğuz kolundan gelişen Eski Anadolu Türkçesinin siyasi ve sosyal faktörlere bağlı olarak ayrılan "Selçuklu dönemi, Anadolu beylikleri dönemi ve Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi" hakkında bilgiler verilmiştir. Bölümün inceleme kısmı *Yazım (İmlâ) Özellikleri* (s. 425-453) ve *Ses Özellikleri* (s. 453-486) şeklinde iki ana başlık altında hazırlanmıştır. Yazım özellikleri yalnızca yazma eserlerden yola çıkılarak hazırlanırken ses özellikleri yazma eserlerden, yazı çevrimi yapılmış metinlerden ve Eski Anadolu Türkçesi hakkındaki bilimsel çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu dönemin yazım özellikleri için seçilen örnekler, yazmalardaki şekilleri ve çeviri yazıyla beraber gösterilip kelimelerin anlamları ve metinde geçtiği sayfa-satır numaraları da verilmiştir. İnceleme yapılırken çalışmanın asli kaynaklarını Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınmış eserler, yazma nüshaları ve bu nüshalara ait metinlerin neşirleri oluşturmuştur. Bölümün sonuç kısmında (s. 486-487) ise hem Uygur Türkçesi hem de Arap-Fars yazım geleneğinin etkilerinin görüldüğü Eski Anadolu Türkçesinin yazım özellikleri ve ses olayları hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Doç. Dr. Ümit Hunutlu, Doç. Dr. Erkan Salan, Doç. Dr. Emek Üşenmez, Dr. Öğr. Üyesi Serap Ekşioğlu, Dr. Öğr. Üyesi Gül Yılmaz Çal ve Arş. Gör. Emine Gürbüz tarafından hazırlanan *Tarihî Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi* adlı kitap, Köktürkçe, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinin tarihçesi, temsilcileri, eserleri, yazım özellikleri ve ses olayları ile ilgili bilgilerin topluca bir arada verildiği ve bundan sonraki dil çalışmalarına kaynak olabilecek detaylı bir çalışmadır.

Kaynakça

Korkmaz, Zeynep (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tarihî Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi (2023), Ed. Hunutlu, Ümit - Y. Çal, Gül - Ekşioğlu, Serap, Ankara: Akçağ Yayınları, 495 s.